

249 161

Т. 1

Р. 1911, кн. II.

Рік XX.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕД УСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬБОЛІЇ Й ЕТНОГРАФІЇ,

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE

DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE,

BEDIGERT VON

MICHAEL HRUŠEVŠKYJ.

Т
В. СІІ.

1911, II B.

XX Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імені Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка.

—♦—♦— Загінчено 18/У с. с. 1911. —♦—♦—

ІБ ІІІУС
249161

Зміст СII тому.

1. Зміст тому с. 3—4
2. Памяти Павла Житецького, подав Володмир Перетц с. 5—10
3. Граматика Лаврентія Зизанія з 1596 р., написав Михайло Возняк (докінченне) с. 11—87
4. З минувшини м. Бродів (причинки до історії міста в XVII в.), написав Іван Созанський (докінченне) с. 88—115
5. Неоправдані докори. До історії т. зв. »Руського Інституту« (Studium ruthenum) на львівським університеті, подав Іван Кревецький с. 116—126
6. Павлин Свенціцький, публіцистична, наукова та літературна його діяльність, написав Володимир Радзикович, III—IV с. 127—147
7. Miscellanea: а) „Projekt konfederacyi chłopskiej“, под. Ів. Шпйтковський; б) Варіанти до Кобзаря 1860 р., под. Ол. Новицький; в) Іван Созанський, посмертна згадка, под. С. Томашівський с. 148—164
8. Наукова хроніка: Етнографічна територія угорських Українців-Русинів, под. Ол. Назаріів с. 165—191
9. Вібліографія: історія політична і культурна, мова, бібліографія і бібліотеки, жите суспільне і культурне (реєстр ширших обговорень див. с. 238) с. 192—239
10. Оголошення с. 240

Inhalt des CII Bandes.

1. Inhalt des Bandes S. 3—4
2. Dem Andenken Paul Žyteckyj's, mitgeteilt von Vladimir Peretz S. 5—10

3. Die Sprachlehre des Laurentius Zyzanij aus dem J. 1596, mitgeteilt von Michael Voznjak (Schluss) S. 11—87
4. Aus der Vergangenheit der Stadt Brody (Beiträge zur Geschichte der Stadt im XVII Jahrh.), von Ivan Sozanskyj (Schluss) S. 88—115
5. Unbegründete Vorwürfe. Ein Beitrag zur Geschichte des „Ruthenischen Instituts“ (Studium ruthenum) an der Lemberger Universität, von Ivan Krevečkyj S. 116 - 126
6. Paulin Swiencicki, seine publizistische, wissenschaftliche und literarische Tätigkeit, von Vladimir Radzykevyc, III - IV S. 127—147
7. Miscellanea, von Iv. Špytkovskýj, Al. Novyčkyj und S. Tomašivskýj S. 148—164
8. Wissenschaftliche Chronik: Das ethnographische Territorium der ungarischen Ukrainer, mitget. von Al. Nazarijiv S. 165—191
9. Bibliographie: politische u. Kulturgeschichte, Sprache, Bibliographie und Bibliothekswesen, soziales und kulturelles Leben (Verzeichnis grösserer Besprechungen s. S. 238) S. 192—239
10. Annoncen S. 240

Памяти Павла Житецького.

Подав Володимир Перетц.

Вночі на 5 марта 1911 р. помер по довгій і тяжкій хоробі один із останніх представників громади учених українських шістьдесятників, відомий учений і педагог Павло Ігн. Житецький. Покійний родився 23 грудня 1836 р. у Кременчуці; по скінченню семінарії вчився через якийсь час у київ. дух. академії, відки після студентських заворушень перейшов у київ. університет, що в ті часи (кінець 50-х рр. XIX ст.) був більше гостинний для молодіжи, як дух. академія. По покінченню історико-філологічного факультету Житецький віддасться вчителюванню в середній школі й продовжує наукову роботу. В 1876 р. появляються на світ його перші наукові праці — „Описание Пересопницької рукописи XVI в.“ й „Очерк звуковой истории малорусского нарѣчія“; останню з тих праць прийняв київ. університет як магістерську дисертацію й П. Ігн. в тім же році осягнув ступінь магістра рос. мови і словесности. Продовжуючи далі свої наукові дослідження, Житецький однак через ціле своє життя лишається вільним ученим, „попом без парафії“, як він любив жартобливо говорити про себе самого: умови російського життя не дали йому змоги прикласти свій педагогічний талант до університетських викладів й зорганізувати розроблювання історії української мови й літератури в ріднім університеті, який тільки богато літ опісля, в 1908 р., пошанував свого вихованка, іменуючи його доктором honoris causa, вже після того, як Академія Наук, оцінюючи наукові заслуги Житецького, вибрала його своїм членом-кореспондентом (1898 р.).

В своїм часі ми мали нагоду з причини ювидею П. Житецького предложити українському громадянству ширшу статтю про праці й житє покійного вченого (Записки Укр. Наукового Товариства в Києві, кн. II, 1908). Тут подамо тільки коротко характеристику важнійших його праць. Всі вони впливали в ідей, виложених в статі Житецького в „Основі“ 1862 р. п. з. „Русській патріотизм“, де він висунув на перший план вивчення своєї рідної мови, літератури, історії.

„Ми переконані — писав він — що український нарід сам в собі повинен шукати підпори в тих випадках, коли наступають на його народню особовість, що його язик і література — історичний орган його особовости — одинока тривка сила, на яку він може вповати“... Не виключаючи українського народу з загально-руської історії, Житецький „не зливає минулого житя України з житєм великоруського народу до такої однаковости, щоб уважати рос. літер. язик в тій самій мірі надбанням Великорусів як і Українців“; він висловлює переконання, що коли в дві руські народности (з отсим згоджували ся його супротивники — рос. словянофіли), то є й два руські язики і мусять бути дві окремі і самостійні літератури“, бо література, як і язик, виражає найтипичніше народню психіку, народні риси і способи розуміти й виражати мысль і почуте. Висновок ясный — щоб уґрунтовати твердження, що український язик і література є органічні з'явища процесу довголітнього розвитку українського народу, незалежно від розвитку язика і літератури в московській Русі — треба було розпочати вивчення історії, а для сього попередю повинно було зібрати пам'ятки мови й літератури, що були порозкидані по бібліотеках та архивах; більша частина їх навіть не була надрукована. Отсе робило велику перепону першим дослідникам, а більш усього П. Житецькому, бо він не любив ходити протоптаними, широкими дорогами, а шукав все таких завдань, що їх не легко було розв'язати, маючи підпорою опублікований тоді матеріял.

Розглянемо праці П. Житецького, найперш — в обсязі історії язика, далі — історії літератури.

1876 року в „Трудахъ III-го Археол. съѣзда“ була надрукована перша наукова праця П. Житецького про Пересопницьке Євангеліє. Тут автор характеризує обставини, в яких з'явилось воно, „для лепшого вырозумленя люду христіанского посполитого“; далі аналізує язик перекладу, зазначає чехізми, аналізує ортографію і дає такий осуд язика перекладачів: „на словян-

ському ґрунті, з чужомовною польською і почасті чеською домішкою, положено густими верствами в величезнім числі риси людвої фразеолоґії в її типовим властивостям, як дотично звукув і форм, так і в огляду на слововжиток, словолод і будову речень. Недокладність і непевність перекладу багато де знати, але гідна уваги річ, що самі хиби його дасть ся зрозуміти головно бажаннем перекладачів висловити ся простійше і легко до зрозуміння“. На спостереження Житецького близше до людвої мови перекладено останні Євангелія — Луки і Йоанна. По дорозі Житецький досліджує питання про звукове значінне літери **ѣ** в українських рукописах XV—XVII вв. Має вагу проба автора вияснити значінне написання сьой, туй за помічю діфтонів, які й досі ми маємо в отсій самій позиції в північно-українських говірках. Головний висновок розвідок Житецького, що Пересопницький рукопис віддає досить виразно звукові властивости українського діалекту в середній стадії його історичного розвою.

Разом з розпратою про Пересопницький рукопис з'явилась в світ велика праця Житецького, його „Очеркъ звуковой исторіи малорусскаго нарѣчія“. В отсій праці автор дотикає ся багатьох важних питань не то що в історії українського язика, а і взагалі давніх руських діалектів. Він з критичними увагами викладає гадки про походження українського язика, що давнійше вивідали українські і російські вчені, і кладе натиск на потребу прикласти історичний метод до розв'язання поставлених питань, ще найблизше прихилиючись до Срезневского. В звязку з питанням про походження руських діалектів, Житецький бере під розвагу процес повстання з праязика діалекту взагалі. Признаючи існування моменту „загально-руського“ Житецький підкреслює і ту діалектичну різностайність, що з'являєть ся вже в пам'ятках XI віку. Наслідовець Шляйхера, Житецький наважив ся висунути з його механічної будови генеалогічного дерева. Мысль про діалектичну різностайність загально-руського язика Житецький розвиває й далі. Він переконаний, що не було такого часу, коли б наші предки говорили „єдиними устами“ і писали, як говорили: сьому на заваді стояла старо-словянська літературна традиція. Другий розділ дисертації Житецького розправляє про долю коротких голосівок **ъ** і **ь**, далі **ѣ** і того **і**, що повстало з **о** і **е**. Третій розділ „Очерка“ викладає результати спостережень авторових в межах українського консонантизму; в четвертім — автор укла-

дає звукові риси руського праязика, кермуючись спостереженнями над долею голосівок, що дали діфтоніи. Не вдаючись в детальний критичний осуд коротко оповідженої праці Житецького, досить сказати, що перед ним такої праці до студіювання українського язика ще не з'являлось.

Потім в статі оголошеній в 1882 р. (Кіевская Старина) і в книві „Очеркъ литературной історіи малор. нарѣчія“ 1888 г. Житецький звертаєть ся до літературної історії українського язика. Тут він розвинув і поглибив ті тези, що були накреслені в статі 1882 р. і підпер загальні твердження і висновки багатим фактичним знадібком в стародрукованих українських книжок і рукописів. В першій часті Житецький говорить про словянську мову в творах українських письменників XVII в. і має їх вагання при вибиранню літературного язика межі словянською традицією і живим язиком, язиком актів. Автор аналізує славянську граматику Мелетія Смотрицького 1619 р. і дає висновок, що „самі по собі ц.-слав. форми становили щось зовнішнього зглядом того язика, яким вони (укр. вчені) думали й говорили в щоденному житю. Заховувалась таким чином сама позірність ц.-сл. мови, що уважала ся за опатну одіж мисли, зверненої все на матерії більш чи менш поважні“. В другій частині розправи автор розбирає аналітично книжну укр. мову XVII в. і її уклад, аналізуючи не тільки граматичні властивості отсей мови, але й стилістичні властивості прози повістєвої й ораторської, і з того аналізу знати, що укр. письменники змагали знайти таку норму мови, щоб книжно живло заховало свою централізуючу силу, без жадної проте шкоди для народніх первістків її. Заступники науки XVII в., на спостереження Житецького, зовсім не були байдужі народу, його ролі й значіння, не стояли осторонь народнього житя. Через се книжна укр. мова, що виступила ще в XVI віці як орґан народньої самосвідомости, розвиваєть ся й далі в тому-ж напрямі, змагаючи наблизити ся до живої мови.

По довгій перерві — 1907 році вернув ся Житецький до питань історії язика й оголосив статю „Къ історіи литер. русской рѣчи в XVIII в.“ (Извѣстія Имп. Ак. Н.), де трактуєть ся історія появи українських вчених в Київі в Москві і Петербурві і означаєть ся їх роля в утворенню російського літературного язика. Останньою працею П. Житецького, присвяченою історії язика, була його розправа про переклади Євангелія на українську мову, написана в доручення Академії Наук.

Отся праця стоїть з одного боку в тісному звязку в перших роботах Житецького в історії язика, з другого має на меті дати фільольогічні підстави до порівнявчої оцінки нових перекладів Євангелія. Поряд питань чисто фільольогічного характеру в царні українського язикознавства П. Житецький все цікавий був загадів фільософії язикознавства і історії його: про се свідчать його дві статі — етюд про язикознавство у Греків, „Діалогъ Платона Кратиль“ (Ж. М. Н. Пр. 1890, дек.) і „Гумбольдтъ въ історіи язикознавствія“ (Вопр. филос. и психол. 1900, кн. 1). Щоб закінчити характеристику праць П. Житецького в обсязі язикознавства, скажемо, що він ніколи не з'являєть ся в них одностороннім лінгвістом, а все виступає фільольогом, якому залежить не на самих тільки процесах розвитку язика, але й на всій тій побутовій обстанові, де відбуваєть ся і плине житє язика людогово й літературного.

Звернімо ся тепер до праць П. Житецького в історії літератури, що майже виключно осереджують ся в межах XVII—XVIII вв. і присвячені розробленню темного періоду, що знаменував добу повільного упаду козацтва і вбайдуження суспільних верхів до писаної старовини. Житецького цікавили переважно продукти літературної творчости, що склались, як він доводив, на межі літературно-книжного переказу і живої людогово творчости. Метою дослідів Житецького було звязати „оба полы сего времени“, минуле з теперішнім, знайти закони, по яких виробило ся сучасне з давнього спадку далекої старовини. Перші праці у тому напрямі відносять ся ще до 1877 р. Се статі про віршу на погром Хмельницького під Берестечком р. 1651 і про „Слово о полку Игоревѣ“ в виданню Огоновського (Arch. f. slav. Phil. Ятіча). В отсій статі Житецький доказує, що „Сл. о п. Игор.“ стоїть в звязку з думами, що розвинули ся пізнійше на ґрунті української літератури. Після статі про вертеп (Кіев. Стар. 1883 р.), де розглянуто вертєнну драму в порівнанню з інтерлюдіями Довгалевського, Житецький звернув ся до розслідження історії зародження дум. Р. 1893 вийшла його книга „Мысли о малорусскихъ думахъ“, що зробила епоху в розробленню історії дум. Признаючи думи ориґінальним впливом народньо-культурної творчости, Житецький доказує сей тезис, досліджуючи язик і стиль дум, а далі шукає, звідки могла з'явитись у думках така сила літературно-книжного елемєнту. Його принесли народні автори, що стояли на межі між вченими, письменними і народніми співцями. Ні до,

διάνοιαν ἀποτελεῖ θελοῦσα. І дефініція Івана Тухольця являють ся перекладом грецької: Oratio est compositio dictionum congruens perfecta sententiam ostendens (76). Також дефініція Перотта ¹⁾.

Терміни частий мови, їх порядок і поділ на відмінні і невідмінні однаковий в граматиці Зизанія і львівській. **Бѣдѣвъ** слова, **ѣже ѣ части нарицают'ся естъ осмъ: различіе, ѣмѣ, мѣстоимѣ, глаголъ, причастіе, предлогъ, нарѣчіе ѣ съюзъ** (ѣіа). З них перші пять скланѣмыѣ, останні три не скланѣмыѣ (ѣіб). Число відмінних і невідмінних частий мови такеж, як у грецьких грама- тиках.

Система частий мови в Зизанія та сама, яку виробила ще Александрійська школа та яка з деякими виїмками і модифікаціями вдержала ся протягом середніх віків по 19 ст. Пособляло сій традиції і се, що латинські граматики приймали готову грецьку систему; в ній змінили в дечім партію про заіменники ѣ виділили з прислівника осібно часть мови — оклик ²⁾. Так повсталала система вісьмох частий мови в латинських граmaticах, бо грецького родівника не знає латинська мова. Одні з грецьких граmatic, другі з латинських переймали сю систему виші европейські народи.

Ѓ РАЗЛИЧІЯ.

Перша часть мови в Лаврентія — различіе ість часть слова скланѣма, починѣма скланѣмымъ ѣменѣмъ (ѣіа). В Діонізія *ἄρθρον ἐστὶ μέρος λόγου πτωχὸν προτασσομένου καὶ ὑποτασσομένου τῆς κλίσεως τῶν ὀνομάτων* ³⁾. Також дефініція у Хрисольора (4а), Мосхопула (7а) та Ляскаріса (3б і 4а). В виданню Гербеллія грецької граматики Меланхтона зроблено таку замітку: Ignorat articulum omnino latinus sermo, quare latinis uocibus reddi aut exponi nequit. Nam quod grammatici nominum declinandorum casibus addiderunt, hic haec hoc docendi gratia fecere, non quod sermo latinus hos haberet articulos. Germanicus sermo habet articulum, nec Graeci articuli uim exacte cognoueris, nisi ex germanico idiomate (13а).

Сю гадку підхопив Богоріч, який сам признаєть ся у текстї своєї граматики, що в її укладі взорував ся на Меланхтоновій граматиці. Extra declinationem, починає він, quemadmodum in latina lingua, articulorum usus reuera non est, neque etiam esse debet in slaunica & Carniolana lingua. Nam quòd vulgò in loquendo usurpatur

¹⁾ Nicolai Perotti Episcopi Sipontini Grammatica denuo castigata .. Краків, 1535, 46, 5а (Бібл. Осолінських, ч. 12267).

²⁾ G. F. Schoemann, Die Lehre von den Redetheilen nach den Alten dargestellt und beurtheilt, Berlin, 1862, ст. 11—12.

³⁾ Egenolff, op. cit. ст. 34—36.

articulus à Carniolanis, fit id solum Germanicae linguae prava imitatione, & non necessitatis causa. Siquidem omnia, planè & significanter, sine articulo efferri possunt, id quod ex aliis, antiquioribus: utpote Dalmaticis & Croaticis (ex quibus haec, Carniolana, ceu ex fonte, promanavit) idiomaticis, luce meridiana, clarius patet & verisimum esse efficitur. Verùm quoniam per articulum Genus, Casum, et Numerum venamur: Et in declinando eius usus existit necessarius. Quare pronominis, hic, haec, hoc, (quod interim, articuli nomine dignabimur) declinationem, hinc subiungemus (ст. 44—45).

Зизаній не заговорив про недостачу родівника в славянських мовах, протавно грецька система вісьмох частий мови підсунула йому родівник як осібно часть мови, але всетаки Лаврентієва дефініція родівника се властиво дефініція відносного заіменника, чим і дійсно в Лаврентієв родівник: іже. Хоч мав Лаврентій повище наведену грецьку дефініцію родівника в готовім перекладі в „Адельфотесі“ (10к), він досить щасливо погодив задержанне у цілости грецької системи вісьмох частий мови з недостачею родівника в церковнославянській мові.

Родівник має: рѣдъ, числѣ, ѣ падѣжъ. Родів три: мѣжскій, жѣнскій, сѣд'ній (ѣіа). Чисел також три: єдинствѣн'ное, двѣствѣн'ное, ѣ множествѣн'ное. Відмінків пять; ідуть в такім порядку: ѣменѣвный, рѣд'ный, дѣтел'ный, творител'ный, ѣ винѣвный (ѣіб). Шестий відмінок уаятий із латинських граmatic; граmaticа Мамоуічів і „Адельфотес“ знають тільки пять відмінків, крім перших чотирох пятій замість шестого. Крузіі навіть перестерігав, що Греки не мають шестого відмінка, ideo Ablatiuus dicitur Latinus Casus' (I, 1573, ст. 23). Відміна слова іже (ѣіа, ѣіб, ѣіа) зведена разом на отсій таблиці:

	однина :	
муж. р.	жіноч. р.	серед. р.
1. іже	ѣже	ѣже
2. єгѣже, негѣже	ѣѣже, неѣж	ѣгѣже, негѣже
3. ємѣже, немѣж, неж	ѣїже, неїж	ѣмѣж, немѣж, неж
4. єгѣже	юже	ѣже
6. ѣм'же, неж	ѣюже, неюж	ѣм'же, неж
	двійне ч. :	
1. 4. ѣже	ѣже	ѣже, ѣїл ѣже
2. єюже, неюже	ѣюже, неюже	ѣюже, неюже
3. 6. ѣмаже	ѣмаже	ѣмаже
	множина :	
1. ѣже	ѣже	ѣже, ѣїл ѣже

2. йх'же, нй'же	йх'же, нй'же	йх'же, нй'же
3. йм'же, нй'же	йм'же, нй'же	йм'же, нй'же
4. йх'же	н'же йли їже	йх'же, йли є'же, йли ї'же
6. ймиже, нйми ^ж	ймиже, нйми ^ж	ймиже, нйми ^ж .

Вже з тої відмінн видно, що не чиста Лаврентієва церковно-славянщина. Є богацько прогрів проти неї. Поминаючи правописну справу й підчеркуючи його змішання третього й смого відмінків в „дательнім“, 4 відм. одн. для муж. р. в и, 1 відм. дв. ч. и(-же), 4 відм. и, 4 відм. мн. а, для жін. р. 1 відм. дв. ч. и(-же), 4 відм. и, для сер. р. 1 відм. дв. ч. и(-же), 4 відм. и, в 1 відм. мн. повинно бути и(-же), в 4 відм. и. Змішання 2 і 4 відм. і є'же в 1 і 4 відм. мн. сер. р. — вплив „Адельфотеса“ (12к).

О ІМЕНН.

Имя єсть наречіє вѣщи. йли, Имя єсть часть слова скланяема, їже вѣщъ знаменуетъ, не дѣлати же что йли страдати (ѡ16). Дефініція „Адельфотеса“ відмінна: Имя єсть часть слова скланяема, свѣство свойствен'но йли бще знаменема (12к). За то подібна дефініція латинської граматики Меляхтона: Nomen est pars orationis, quae rem significat, non actionem: hoc est, quae significat id, quo res aliqua appellatur, non illud quo agere, uel pati aliquid dicitur: ut, Homo, Equus, Animal (ст. 16)¹). І в Люпуля nomen est pars orationis declinabilis significans rem, et non actionem' (Rvdimenta, 4a).

Річ означає таке імя, ємѣ же мѣщнѣ прилагати, тѣй, тѣм, тѣе. їко, Тѣй камень. Тѣм земля. Тѣе море (ѡ16). В польській граматиці Петра Стоньського також istis quidem vocibus, semper praeponuntur in oratione cum est opus, Ten, Tego, Temu, etc' (17a)²). І в Спангенберга подібно пізнати Nomen, cui in nostra (німецькій) lingua potest addi, ein, ut homo ein Mensch' (24a). Таке пояснення приймив з польського Доната (36) і Відавскі, в якого Nomen est pars orationis, quae rem significat, non actionem, cui in nostra lingua praeponitur jeden, vt homo jeden czlowiek' (26).

¹) В віртемберській виданню латинської граматики Меляхтона з 1629 р. ще ближча ся дефініція до Лаврентієвої: Nomen est pars orationis, quae rem significat, non agere aliquid aut pati. (Philippi Melanchthonis Grammatica Latina, ст. 12—13). (Бібл. „Народ. Дому“ у Львові ч. 14603).

²) Polonicae grammatices institutio. In eorum gratiam, qui eius linguae elegantiam cito et facile addiscere cupiunt, Краків, 1568 (Я-гайдонська бібл. X. а. 25^{1/2}).

Имя в сѣгоуко: Собствен'ное, и нарицаемое. Перше таке, є же єдиной токмо вѣщи слѣдет'са. їко, Іаковъ. Йли. Йна. Млриа, друге єсть многимъ вѣщем. їко, мѣжъ. женѣ. гра. рѣка. слѣ (ка). І в Доната ‚qualitas nominum' в ‚bipartita' (36)¹). Nomen proprium ‚uni tantum conuenit, wlasne imię', ‚nomen appellatiuum' ‚multis commune est, rozpolite imię' (4a). Подібні означення у Відавського (26), Спангенберга (24a) та Люпуля (Rvdimenta, 4a). Граматика Спангенберга має ті самі приклади, що й у Лаврентія, отож: uir, mulier, urbs, flumen. Найправдоподібніше Зизаній скоротив дефініції латинської граматики Меляхтона: Nomen duplex est, Proprium, & Appellatiuum. Proprium est, quod uni soli rei conuenit, hoc est, quod in eadem specie uni tantum attribuitur. Appellatiuum nomen dicitur, quod multis commune est: hoc est, quo communiter omnes eiusdem speciei res appellantur: ut, Homo, Equus, Vrbs, Flumen (ст. 16—17).

Подвійне також імя нарицаемое, а то свѣствен'ное, ємѣ же не може приложити, мѣжъ, женѣ, живѣтное. їко, чѣкъ, конь, поле, и прилагѣемое, ємѣже мѣщнѣ прилагати, мѣжъ, женѣ, живѣтное. їко, мѣдрый, вѣлый, чѣрный (ѡ6). За Донатом (4a) і в Відавського Nomen appellatiuum duplex est: Substantiium & Adiectiium'. Substantiium est, cui in nostra lingua addi non potest, Маѣ, Niewiasta Zwierzę', а Adiectiium nomen est, cui in nostra lingua addi potest, Маѣ, Niewiasta, Zwierzę' (26); таксамо в Базя (22a). Латинська граматика Меляхтона має навіть деякі ті самі приклади: Substantiium est, cui non potest addi, Homme, Femme, Chose: hoc est, cuius significatio per se absque altero addito intelligitur: ut Homo, Equus. Adiectiium cui addi potest, Homme, Femme, Chose: hoc est, cuius significatio absque altero aliquo intelligi non potest: ut Albus, Niger, &c (ст. 17).

Як у Крузія (II, 1573, ст. 25), так і в Лаврентія послѣдоують імені сѣд'мъ: раз'сѣженіе, рѣдъ, вѣдъ, число, начертаніе, падѣжъ, и склоненіе (ѡ6, ѡаа). Раз'сѣженіе єсть, различіе імені прилагѣема² чре стѣпени: положен'ный, раз'сѣд'ный, и превыш'шій (ѡаа). В Доната ‚comparatio est uariatio per gradus' (46)²). Поло-

²) Aelii Donati viri clarissimi, De Octo partibus orationis Methodus, Quaestiunculis puerilibus vndique collectis illustrata. Per Leon Ardm Culmanum Craillsbeymensem, Краків, 1560 (Бібл. Осолінських, ч. 3584; інші видання еротематичного Доната зперед 1596 р. в тій самій бібліотеці під чч. 3579, 3580 і 19171).

¹) В віртемберській виданню латинської граматики Меляхтона з 1629 р.; Comparatio est uariatio Adiectivi cuiuscunque generis per gradus (ст. 19).

жінний єсть, первы гла° прилагѣмаго. ꙗко, стѣй. Разсѣдний єсть, їже вѣщше прилагѣмаго значѣнѣа значѣт. ꙗко, стѣйшій. Превышшій єсть, їже вѣщше разсѣднаго значѣнѣа значѣт. ꙗко, прѣскаткшій. Степенують ся тѣлѣш прилагѣмаа: ꙗхъ же значѣнѣе прирастѣи, ꙗли ѡмнѣтиса мѡжетъ (кѡаб, кѡа). Також погляди Свангенберга (246, 25а), Люпуля (Erotemata, 4а, Rvdimenta (46, 5а) та Видавского (4а6) опертѣ на Доватови (5а6). В латинскій граматичѣ Меляхтона comparantur nomina, quorum significatio augeri, minui potest. Positius prima uox adiectiui est; comparatiuus, quo alterum alteri comparando praefertur, hoc est, qui supra positiui significationem, magis significat; вкѣнцѣ superlatiuus est, quo unum aliquid multis, aut etiam omnibus sui generis praefertur, hoc est, qui supra positiui significationem ualde, siue maximē significat' (ст. 17—18).

Степенуваннє в двоѣкє: Подобозначѣтѣное ꙗ Стрѡпѡтное. Перше таке, въ нѣмъ же стѣпень разсѣдний, ꙗ превышшій блѡглѣпнѣ начѣртавѣтсѣ ѡ прилагѣмаго (Блѣжѣнъ. Блѣженнѣйшій) (кѡа). Разсѣднѣе стрѡпѡтное єсть, въ нѣмъ же стѣпень разсѣдний ꙗ превышшій, нѣ лѣпш начѣртавѣтсѣ ѡ прилагѣмаго: Блѣгій, лоуѣшій, прѣвлѣгій; малъ, мвѣй, мнѣшій. мѣншій, найменшій; зѡлъ, злѣйшій, пѣче злѣшій, гѡршій, найгоршій (кѡб). Сей подѣл нагадує авальѡгичну партію із граматичи Івана Тухольца, в якого також comparatio в duplex, regularis, quando gradus secundum analogiam formantur a positio' ꙗ anomala, quando gradus non rite formantur a positio' 1).

Як у Доната (6а) 2), так і в Лаврентія родів чѣтыри; моужескї, жѣнскї, сѣднїй ꙗ ѡбщїй (тѡй ꙗ тѡа пѣлницѣ) (кѡа). В Доната hic et haec sacerdos' (6а). Види два: первообрѣнѣ, ꙗ пронѣвѡднѣй; першїй нѣ ѡ єднѣаго пронсхѡднѣ. ꙗко, нѣво. вѣздѣхъ. зѣмлѣ; другїй ѡ ꙗноуѣдх пронсхѡднѣт. ꙗко, нѣвѣснѣй. вѣздѣшнѣ. зѣмнѣй (кѡаб). І в „Адельфотесѣ“ два видѣ: первообрѣзнѣй, ꙗко нѣво, пронсвѡднѣй, ꙗко нѣвнѣй (13к). Традиція се ще Дїонїзїа, в якого саме εἶδη δὲ δύο, πρωτότυπον καὶ παραγώγον' 3).

Шѣсть в ѡбразѡ ꙗмѣ вѣдѣа пронсвѡднѣаго: Ѡтѣческѣа. ꙗко, Квн'стан'тїновнѣ, ѡ квн'стан'тїна; Влѣстнѣа. ꙗко, цѣр'скїй ѡ ца-

1) Quaestiones Ioannis Cervi Tucholiensis de declinatione et constructione orationis partium, Краків, 1533, 226 (Бібл. Осолївських, ч. 2198).

2) Пор. також: Corpus grammaticorum Latinorum veterum collegit auxit recensuit ac potiorum lectionum varietatem adiecit Fridericus Lindemannus... Tomus I... Лѣпсѣ, 1831, ст. 11.

3) Egenolff, op. cit. ст. 19.

рѣ; ꙗзыческѣа. ꙗко, єл'лнѣ, ѡ єл'лѣды. москѣйтнѣ, ѡ москѣвы; ѡ малїтел'нѣа. ꙗко, златѡвѣстнѣцѣ, ѡ златѡвѣстаго; Ѡмнѣн'нѣа. ꙗко, злѣтнѣй, ѡ злѣта ꙗ Глѣгѡл'нѣа, ꙗко, чнтѣтелѣ, ѡ чнтѣю (кѡб, кѡа). В Дїонїзїа: *Εἶδη δὲ παραγώγων ἐστὶν ἐπτά πατρωνυμικόν, κτητικόν, συριτικόν, ὑπερθετικόν, ὑποχοριστικόν, παρώνυμον, φηματικόν* 1). Відкинувши *συριτικόν* і *ὑπερθετικόν* на степенуваннє прѣкметнїкѣв, одержитъ ся пять груп, спѣльнѣх і Лаврентївїй граматичѣ і як patronymica, possessiva, diminutiva, denominativa ꙗ verbalia' латинскїй граматичѣ Меляхтона (ст. 128, 130, 131, 133, 136). В групѣ ꙗзыческѣа треба, здаєть ся, видѣти gentile' Базаєа, quod aliquid ex gente uel natione significat: ut Graecus, Ruthenus' (226), 'Species Gentilis' (εθνική) приходитъ і в Крузїа (II, 1873, ст. 26) та в Ляскарїа. Зѣі ті термїни звѡдѣть ся до εθνικόν' Дїонїзїа 2).

Начѣртѣнїй трѣй: Прѡстѡе, Слѡбнѡе, ꙗ Прѣслѡбнѡе. Перше, єгдѣ рѣчѣнѣе прѡстѡє сѣщѣе, въ чѣстї значѣнїѣа рѣд'клѣнтиса нѣ мѡжетъ. ꙗко, слѡбо; друге, єгдѣ рѣчѣнѣе сѣщѣе, въ чѣстї значѣнїѣа рѣд'клѣнтиса мѡжетъ. ꙗко, вл'вѣнѣ (кѡб): третє, єгдѣ рѣчѣнѣе прѣслѡбнѡе ѡ трѣхъ чѣстїй слѡбжѣно вѣвѣтѣт. ꙗко, прѣклагѡслѡвѣнѣ (кѡа). В Дїонїзїа також *σχήματα δὲ δύομάτων ἐστὶ τρία. ἀπλοῦν, σύνθετον, παρασύνθετον* 3). Першї двѣ дефїнїцїї Лаврентїа нагадуєтъ дефїнїцїї Івана Тухольца, в якого figura' є simplex, quae non potest diuidi in partes significatiuas sui integri', а composita, quae diuidi potest in partes significatiuas sui integri' (Institutiones, 59а, Quaestiones, 246). Щѡ до третѣй дефїнїцїї, вона утворѣна на взір таких дефїнїцїй перерѣбок граматичи Дїонїзїа, як *ἀπλοῦν σχῆμα—τὸ ἐκ μιᾶς λέξεως συνιστάμενον*, а *σύνθετον σχῆμα—τὸ ἐκ δύο λέξεων συγκείμενον* 4).

Чѣсел трѣй: єднїствѣное, є же єдннѣ вѣщъ знаменѣтѣт; двѡствѣное, є же двѣ вѣщи знаменѣтѣт і мнѡжѣствѣное, є же мнѡгнї кїци знаменѣтѣт (кѡа). Перерѣбка граматичи Дїонїзїа на питаннє: *τί ἐστιν ἐνικός ἀριθμός*, вѣдповѣдає: *ὁ τὸ ἐν σημάτων*; *τί ἐστιν οὐικός—ὁ τὰ δύο σημάτων*; *τί ἐστι πληθυντικός—ὁ τὰ τρία καὶ πολλὰ σημάτων* 5). І в Крузїа Singularis numerus — unam rem significat, Dualis — duas res significat, Pluralis — plures res significat' (II, 1573, ст. 20—21). Таксамо в Мосхопула (ст. 10).

За латинскїми граматичами начислѣя Лаврентїа 6 вѣдмїнкѣв; до знаннѣх пятьѡх прѣбуває тепер звѣтѣлнѣй. Як у Крузїа десѣть деклїнѣацїѣ (II, 1573, ст. 33), так і в Зизанїа. До першѣй вѣдмїнѣ належѣть мужѣськї іменѣа на ѣ, до другѣй жїночї на ѣ єрѣ ꙗ на ѣ ѡрѣ, до третѣй сѣреднї на а, о і а, до четвѣртѣй мужѣськї і жїночї на а, до пятѣй мужѣ-

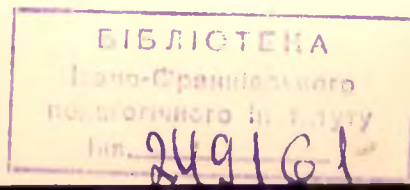
1) Egenolff, op. cit. ст. 19.

2) ibidem, ст. 21.

3) ibidem, ст. 20.

4) ibidem, ст. 25.

5) ibidem, ст. 22.

ські, жіночі й „общі“ на а та ѡ, до шестої мужеські на ѣ і ѡ і середні на є, до семої (1 прикметникової) мужеські на ѡй ѡ на ій ѡ на ѣ і середні на оє й на еє, до восьмої (1 мішаної) жіночі на и, ѡ і ѣ; девята відміна єсть не ізвѣстныхъ іменъ, кончашихъсѡ, на а, а десята моужескихъ іменъ кончашихъсѡ, на ой, ѡ на є, ій. Як Ляскаріс і Кленард¹⁾, подає і Зизаній при деклінаціях перед переведенням відміни, як кінчать ся поодинові відмінки.

Взірці першої деклінації: Бѡгъ, Члѡкъ, Снѣгъ. В 3 відм. одн. вѣс, ѡй ү, ѡ вѣк, члѡкъ, ѡ члѡкъ, снѣгъ, ѡ снѣгъ, 4. відм. на а, в 6. на омѣ, 1 відм. мн. снѣги, ѡ снѣзи, 2 відм. вѣшъ, ѡ вѣшъ, члѡквѣтъ, члѡкѣтъ, снѣгшъ, ѡ снѣгъ, 3 відм. вѣшъ, ѡ вѣшъ, члѡкшъ, ѡ члѡкшъ, снѣгшъ, ѡ снѣгшъ, 4 відм. на и, 5 відм. тільки снѣзи (без снѣги), 6 в. вѣшѣ, члѡки, ѡ члѡками, снѣгами, ѡ снѣгѣ (късѡ, късѡб).

Другу деклінацію заступають: Нѡщѣ і Кѡстѣ. 3 відм. одн. нѡщѣ, кѡстѣ, 5. відм. нѡщѣ, кѡстѣ, 6 відм. нѡщѣю, кѡстѣю, 2 відм. дв. ч. нѡщѣю, кѡстѣю, 3 і 6 відм. нѡщѣма, кѡстѣма, 2 відм. мн. нѡщѣй, ѡ нѡщѣй, кѡстѣй, ѡ кѡстѣй, 3 відм. нѡщѣмъ, ѡ нѡщѣхъ, кѡстѣмъ, ѡ кѡстѣхъ, 6 відм. нѡщѣмн, кѡстѣмн (кънѡб, късѡ).

Взірці третьої деклінації: Нѣко, Отрочѡ, вѣремѡ. Їх деклінація (къдѡб, ѡб) виглядає ось як:

1, 4, 5. Нѣко	Отрочѡ	вѣремѡ
2. нѣба, ѡ нѣбѣ	отрочѡте	вѣременѣ
3. нѣбѣ,	отрочѡтѣю,	вѣременн, ѡ
нѣси, ѡ нѣкѣ	ѡ отрочѡтѣн	вѣременю
6. нѣбомъ, ѡ		
нѣбѣсѡмъ	отрочѡтѣмъ	вѣременѣмъ
1, 4, 5. нѣсѡ	отрочѡта	вѣременѡ
2. нѣсѣ	отрочѡтѣ	вѣременѣ
3, 6. нѣсѡма	отрочѡтома	вѣременѣма, ѡ
		вѣременѣма
1. нѣа, ѡ нѣсѡ	отрочѡта	вѣременѡ
2. нѣтъ, ѡ нѣсѣ	отрочѡтѣ	вѣременѣ
3. нѣсѡмъ, ѡ	отрочѡтѡмъ,	вѣременѡмъ,
нѣсѡмъ, ѡ	ѡ отрочѡтѡмъ,	ѡ вѣременѡхъ
нѣсѡхъ, ѡ	ѡ отрочѡтѣхъ,	
нѣсѡхъ	ѡ отрочѡтѣхъ	

¹⁾ N. Clenardi graecae linguae institutiones; cum scholiis et praxi Petri Antesignani Rapistagnensis: A Frid. Sylbvirgio denuo recognita: Notationibusque Henr. Stephani.. Франфурт, 1594 (Бібл. Осолінських, ч. 24485).

4, 5. нѣсѡ	отрочѡта	вѣременѡ
6. нѣсѣ, ѡ нѣлми,	отрочѡтѣ, ѡ	вѣременн, ѡ
	отрочѡтѣми	вѣременѣми

В другім відмінку четвертої деклінації, якої взірцями є: Лѡкѡ, Дѣва, Рѡкѡ, виступає и побіч ѡ. 1, 4 і 5 відм. дв. ч. лѡкѡ, дѣва, рѡкѡ, 1 і 5 відм. мн. лѡки, дѣвы, рѡцѣ, 3 відм. має окінчення 3 і 7 відм., 4 відм. лѡки, дѣвы, рѡки (ѡлѡб, ѡлѡ).

Взірцями п'ятої деклінації є: Пѡница ѡ Сѡдѡлѡ. 2 відм. одн. побіч пѡница також ѣ, 5 відм. пѡнице, сѡдѡлѡ, 1, 4 і 5 відм. дв. ч. пѡница, сѡдѡлѡ, 3 і 7 пѡницема, сѡдѡлма, 1 і 5 відм. мн. побіч пѡница також пѡницѣ, 2 відм. пѡницѣ, сѡдѡлѣ, ій, 3 відм. пѡницѡмъ, сѡдѡлѡмъ, ѡ сѡдѡлѡхъ, 6 відм. пѡницѡми, сѡдѡлѡми (ѡлѡб, ѡлѡб).

Шеста деклінація має на мужеський рід взірці: сѣверѣ, кѡнѣ, а на середній: мѡре, сѣсеніє. Перші два приміри мають в 3 відм. одв. сѣверѣ, ѡ сѣвери, кѡнѡ, кѡнѡи, ѡ кѡнѣ, 4 відм. сѣверѣ, кѡнѣ, 1, 4 і 5 відм. мн. сѣвери, кѡни, ѡ кѡнѣ, 2 відм. сѣверѣ, кѡнѣ, ѡ кѡнѣ, 3 відм. сѣверѣмъ, ѡ сѣверѡхъ, кѡнѣмъ ѡ кѡнѣхъ, 6 відм. сѣверѣми, кѡнѣми. Мѡре, Сѣсеніє мають в 3 відм. одн. мѡрю, ѡ мѡри, сѣсенію, ѡ сѣсені, в 2 відм. мн. мѡрѣ, сѣсені, в 3 відм. мѡрѡмъ, ѡ мѡрѣ, ѡ мѡрѡхъ, сѣсеніѡмъ, ѡ сѣсеніѡхъ, ѡ сѣсеніѡхъ, 6 відм. мѡрѡми, сѣсеніѡми, ѡ сѣсені (ѡлѡб, ѡлѡ).

Для мужеського ѡ середнього роду прикметників іменникової і зложеної відміни призначена сема деклінація. Взірці: Стѣнѣ, ѡ Стѣ, Блѣгѣ, ѡ блѣгъ аглядно Стѣе, Кѡцшѣ. Перший взірць відмінюєть ось як: 2 і 4 відм. мн. стѣго, ѡ стѣ, 3 відм. стѣмѣ, стѣмъ, ѡ стѣмъ, 5 відм. стѣй, ѡ стѣ, 6 відм. стѣмъ; 1, 4 і 5 відм. дв. ч. стѣ, 2 відм. стѣю, 3 і 6 відм. стѣма; 1 і 5 відм. мн. стѣн, 2 і 4 стѣхъ, 3 стѣмъ, 6 стѣми. Для середнього роду 3 і 6 відмінки однини, ціле двійне число та 1, 3 і 6 відмінки множини виглядають так само, як у мужеського роду, 2 відм. одн. тільки стѣго, 1, 4 і 5 відм. мн. стѣмъ, ѡ стѣмъ (ѡлѡб, ѡлѡ). Блѣгѣ попри конечний перехід г перед ѣ в з, а перед є в ж має и ня місці ѡ, а кѡцшѣ правильно крім и (крім 1, 4 і 5 відм. мн. кѡцшѣ) ще ѡ на місці о.

Жіночий взорець відміни прикметників занесений до восьмої деклінації: 1 і 5 відм. одн. Стѡлѡ, 2 стѡмъ, 3 стѡй, ѡ стѡй, 4 стѡю, 6 стѡю; 1, 4 і 5 відм. дв. ч. стѡ, 2 стѡ, 3 і 6 стѡма; 1, 4 і 5 відм. мн. стѡмъ, 2 стѡхъ, 3 стѡмъ, 6 стѡми. Кѡцшѡлѡ має є замість о; замість ѡ приймає і в 2 відм. одн. і 1, 4 і 5 мн., а и в прочих відмінках із ѡ. В тійже деклінації наведена відміна

жіночих іменників: *мáти* й *дцѣрѣ*; 4 відм. одн. *мáтерѣ*, 6 *матерю*; 1, 4 і 5 відм. дв. ч. *мáтера*, 2 *мáтерію*, 3 і 6 *мáтерема*; в множині в 2 відм. *мáтерѣ*, й *мáтеріи*, 3 відм. *мáтеремъ*, й *мáтеряхъ*. *Дцѣрѣ* має 5 відм. одн. *дцѣ*, 1, 4 і 5 відм. мн. *дцѣра*, 2 *дцѣрей*, 3 *дцѣрамъ*, й *дцѣрехъ*, й *дцѣрахъ*, 6 *дцѣрами*, й *дцѣрми*, впрочім відмінюють ся після попереднього взірця (*лаб*, *ла*).

Після дев'ятої деклінації відмінюють ся *врата* й *пробча* по-
добеннм. *Взирець*: *ѡста* (*лаб*, *ла*).

1, 4 і 5 відм. одн. і мн.	<i>ѡста</i>	<i>ѡстна</i>
2	<i>оустѣ</i>	<i>оустѣнѣ</i>
3	<i>оустѣмъ</i> , й <i>оустѣмъ</i> , йли <i>оустѣхъ</i>	<i>оустѣмъ</i> , й <i>оустѣмъ</i> , йли <i>оустѣхъ</i>
6	<i>оустѣи</i> , й <i>оустѣи</i>	<i>оустѣи</i>
1, 4 і 5 відм. дв. ч.	<i>оуста</i>	<i>оустна</i>
2		<i>оустнѣ</i>
3 і 6	<i>оустамъ</i>	<i>оустнамъ</i> .

Взирці десятої деклінації: *нои*, йли *нои* (відмінюють ся тільки в однині: 2 і 4 *нои*, 3 *нои*, *нои*, й *нои*) та *іерей*: 2 і 4 відм. *іерей*, 3 *іерейю*, *іерейи*, й *іерейи*. 1, 4 і 5 відм. дв. ч. *іерей*. 2 *іерейю*, 3 і 5 *іерейома*; 1 і 5 мн. *іерейи*, 2 *іерейивъ*, 3 *іерейивъ*, й *іерейивъ*, йли *ивъ*, 4 *іерейи*, 6 *іерейи* (*ла*, *ла*).

Про відміну числівників запрямитив Лаврентій: *вѣдати* же подобѣтъ, *яко* числительна именованъ сѣтъ иноскланѣма. *Взирець*: *ѡдинъ*, 2 і 4 відм. *ѡдинаго*, 3 *ѡдиномъ*, *но*, й *ѡдинѣмъ*, 6 *ѡдинѣмъ*. Таксамо відмінюють ся *ѡдино*. *ѡдина* має 2 відм. *ѡдинѣ*, й *ѡдиномъ*, 3 *ѡдиной*, *ки*, 4 *ѡдинѣ*, а 6 *ѡдиною*. В двійнім числі тільки 1, 4 і 5 відмінки в поодинових родах відмінні: муж. дв., жін. *дѣкѣ*, а сер. *дѣо*, а на 2 зглядно 3 і 6 відмінки в однакові ввиди: *дѣою* зглядно *дѣкма* (в сер. р. *дѣкма*). *Подобѣнѣ* велить Лаврентій відмінити й дальші головні числівники (*лаб*, *ла*).

О МѢСТОИМЕННИ.

Мѣстоимѣ єсть часть слова скланѣма, въ мѣсто именованъ приѣма (*лаб*). Дефініція узята з „Адельфотеса“, де стоить: *Мѣстоимѣ* єсть, часть слова скланѣма, въ мѣсто именованъ приѣма (*лаб*). Се дословний переклад дефініції Ляскариса: *Ἀντωνομία ἐστὶ μέρος λόγου κλιτὸν, ἀπὸ ὀνόματος παραλαμβάνομενον* (756 і 76а). Такаж дефініція в Урбана (ст. 146). Як у латинській граматиці Меланхтона (ст. 140) і Відавського (246), так і в Зиванія заіменникови послѣдоуютъ сѣдѣмъ: *родѣ*, *видѣ*, *начертаніи*, *лицѣ*, *числѣ*, *падѣжѣ*, й *значеніи* (*лаб*).

Чотири роди заіменників: *мѣжескій*, *яко*, *мои*. *Жін'скій*, *яко*, *мои*. *Средній*, *яко*, *мои*. *вѣщій*, *яко* *дѣ* (*ла*) — се дословний переклад із Крузія, в якого на питання: „Quot sunt Genera Pronominum“, така відповідь: Quatuor. 1. Masculinum, ut *δ ἐμός*. 2. Femininum, ut *ἡ ἐμή*. 3. Neutrum, ut *τὸ ἐμόν*. 4. Omne, ut *ἐγώ*.. (II, 1573, ст. 109).

Види же сѣтъ двѣ: *Первообразный*, *яко*, *дѣ*, *Пронѣводный*, *яко*, *мои* (*ла*). В Івана Тухольця species pronominum — duae: Primitiva, ut ego. Derivativa, ut meus (Questiones, 29a). Ti самі приміри також у Люпула (Rudimenta, 21a).

Начертаній — двѣ: *Простое*, *яко*, *дѣ*. *Сложное*, *яко*, *дѣ* *са*. *ты* *самъ*, *той* *самъ*, *онъ* *са* (*ла*). Мужеський і середній рід велить відмінити після севої деклінації, а жіночий після восьмої. В Івана Тухольця також figurae pronominum — duae: Simplex ut ego. Composita, ut egomet (296). В дальшій тексті приходять і „ego ipse“ (30a).

Лица — три: *Первое*, *яко*, *дѣ*. *Второе*, *яко*, *ты*. *Третье*, *яко*, *онъ* (*лаб*). І в „Адельфотесі“ *лицѣ* три, *первое*, *яко*, *дѣ*, *второе*, *яко* *ты*, *третье*, *яко* *онъ* (53к). Числа же такжѣ три: *ѡдинствѣное*, *яко*, *дѣ*. *Двойствѣное*, *яко*, *кѣ*. *Множествѣное*, *яко*, *мы* (*лаб*). Рівнож і се позичка з „Адельфотеса“: *Числа* же три: *ѡдинствѣное*, *яко*, *дѣ*, *двойствѣное*, *яко*, *кѣ*, *множествѣное*, *яко*, *мы* (53к).

Відмінки шість, а значені три: *изъявительное*, *зихдательное*, й *оказательное*. *Изъявительное* значеніє єсть, єже *явлѣтъ* *нѣ* что. Таких три: *дѣ*, *ты*, *онъ* (*ла*). З відміни треба піднести: 3 відм. *мнѣ* й *ми*, 4 *менѣ*, й *ла* (як в „Адельфотесі“ на 54к.), таксамо *тебѣ*, й *ти*, *тебѣ* й *ла*; в двійнім числі перша особа не має 4 відм., а друга має 1 відм. *вы*, 5 відм. *ѡ* *вы*; в множині в 4 відм. *насѣ*, й *мы*, як *кѣсѣ*, й *вы*. *Онѣ* має: 2 відм. *ѡно*, *него*, 3 *ѡмѣ*, *нема*, 4 *ѡно*, 6 *имѣ*, *нимѣ*; 1 і 4 відм. дв. ч. *ѡна*, й *ѡною*, 2 *ѡною*, 3 і 6 *ѡныма*; множина: 1 *ѡни*, 2 *ихѣ*, й *ниѣ*, 3 *имѣ*, *нимѣ*, 4 *ихѣ*, 6 *ими*, й *ними* (*лаб*, *ла*).

Зихдательное значеніє єсть, єже *ѡ* *изъявительнаго* *зихдѣтѣ* са. Таких заіменників шість: *мои*, *твои*, *свої*, *себѣ*, *нашѣ*, *нашѣ*, (*лаб*) (у підчеркнених переведена відміна). *Мои* має: 2 і 4 відм. *моѣго*, 3 *моѣмъ*, й *ѣ*, 5 *ѡ* *мои*, 6 *моимъ*; 1 і 4 відм. дв. ч. *мои*, й *мою*, 2 *моѣю*, 3 і 6 *моими*, 5 *ѡ* *мои*; 1 і 4 відм. мн. *мои*, 2 *моихѣ*, 3 *моимъ*, 5 *ѡ* *мои*, 6 *моими*. Таксамо відмінюють ся *моѣ*, що має в 1 і 4 відм. дв. ч. тільки *мои*, а в 1, 4 і 5 відм. мн. *мои* (в 5 з *ѡ*). Жіночий рід: 1 *моѣ*, 2 *моѣ*, 3 *моѣи*, 4 *моѣю*, 5 *ѡ* *моѣ*,

6 мою; двійне число, як у мужеського роду; 1 і 4 відм. мн. моѧ, 2 мойхъ, 3 моймъ, 5 ѿ моѧ, 6 мойми. Відміна заіменника твоѣ не має віде 5 відм., впрочім вона зайва (мѣаб, мѣаб). Відмину заіменника нашіъ (нашого), наша (наша) і наше (нашого) можна уявити собі на основі відмини мой; зазначити треба 1, 4 і 5 відм. мн. муж. р. на и та ꙗ і виступ ѧ в 1, 4 і 5 відм. мн. жін. р. (наша) і 1 відм. мн. сер. р. (4 і 5 відм. мн. сер. р. наша, ѧ), хоч деінде виступають чисті самозвуки (4 відм. одн. жін. р. нашъ). По відміні сѣѣ (1 і 4 відм., 3 сѣѣ, 6 собою) в замітка: То сѣѣ да глѣса прѣнашъ (мѣаб, мѣаб, мѣаб).

Вказуючих заіменників три: сѣѣ, тоѣ, бнѣѣ. Вказателное значеніє єсть, є же вказаніє вказѣтъ (мѣаб). Сѣѣ (сер. р. сѣѣ) має: 2 відм. сѣѣ (і 4 відм. муж. р.), 3 сѣѣ, ѣ сѣѣ, сѣѣ (сѣѣ); 1, 4 і 5 відм. дв. ч. всіх родів сѣѣ, ѣ сѣѣ, 2 сѣѣ, 3 і 6 сѣѣ; у множині 1 і 4 відм. муж. р. сѣѣ, сер. і жін. сѣѣ, дальші: сѣѣ, сѣѣ, сѣѣ. Однина жін. р. сѣѣ, сѣѣ, сѣѣ, сѣѣ (мѣаб). Тоѣ (тоѣ) деклінуєть ся так: 2 відм. тоѣ (і 4 відм. муж. р.), 3 тоѣ, ѣ тоѣ, 6 тоѣ, ѣ тоѣ; двійне число для трьох родів: 1 і 4 відм. тѣѣ, ѣ тѣѣ, 2 тоѣ, 3 і 6 тѣѣ (в жін. і сер. р. також тѣѣ); 1 відм. одн. ж. р. тѣѣ, 2 тоѣ, 3 тоѣ, 4 тѣѣ, 6 тоѣ; у множині має муж. р. в 1 і 4 відм. тѣѣ, жін. тѣѣ, сер. тѣѣ, а прочі відмини такі: 2 тѣѣ, ѣ тѣѣ, 3 тѣѣ (в жін. і сер. р. також тѣѣ), 6 тѣѣ (в жін. і сер. р. також тѣѣ) (мѣаб).

Заіменники: зиждѣтєлнѣѣ і вказатєлнѣѣ приходять і в „Адельфотесі“ (55к). Що тикаєть ся відмини заіменника тоѣ, множина для муж. р. тѣѣ, тѣѣ, тѣѣ, а для жін. і сер. тѣѣ, тѣѣ, тѣѣ існує в „Адельфотесі“ як родівник (11к.), а множина для жін. р. тѣѣ, тѣѣ, тѣѣ приходять у партії про заіменник (58к.). На скільки дозволяли пять відмінків „Адельфотеса“ супроти шістьох Зизанія, ввійшов з нього і вірець відмини заіменника сѣѣ (56к.) до граматики Лаврентія. Як передтим, так і при заіменниках змішаний 3 і 7 відм. у „дательнім“. Вірці: ѧзъ, тѣѣ, бнѣѣ, мой, сѣѣ, тоѣ приходять і в „Адельфотесі“.

Дефініції Лаврентія поодиноких значінь заіменників в тільки розширеннями термінів і мабуть приналежать самому авторови. Хоч у латинській граматиці звертає Меланхтон увагу, що ‚significatio in primis est tradenda pueris‘ (ст. 141), але його поділ заіменників по значінням не має нічого спільного з поділом Лаврентія. Можливо, що в Лаврентієві поділі треба видіти три середні групи заіменників із грецької граматики Меланхтона: ‚Pronominum alia prima sunt, alia posseivua, alia demonstratiua, alia relatiua, alia composita‘ (81б).

Такий поділ заіменників у грецьких граmatiках загальний, прим. у Ляскаріса (756 і 76а) та Неандра¹⁾.

Ѣ ГЛАГОЛѢ.

Глѣ єсть, глѣсѣ вказѣющѣ дѣлати нѣчто ѣли страдатѣ. ѣко, сѣѣ, сѣѣсѣ (ѣѣ). В „Адельфотесі“ відмінна дефініція: Глаголѣ єсть часть слова скланѣема, сѣразличными времени, дѣѣство, ѣли страдатѣ. ѣли сѣдне нѣчто знаменѣѣѣ (61к.). Як дефініція „Адельфотеса“ взята з Ляскаріса (176, 18а), так Зизанія запозичена в латинської граматики Меланхтона: Verbum est uox, significans agere aliquid, aut pati: ut, Verberare, actionem significat! Verberari, passivum (ст. 144). Також дефініція і в Відавского (30 б), Люпуля (Erotemata 116, Rvdimenta 226) та Спангенберга (68а), в останніх двох із тими самими примірами. В Хрисольора також дієслово се мѣрос λόγου ἀπλοτον, ενεργειαν η πάθος σημαίνον (ст. 22).

Дієслову послѣдѣють — дѣлѣ: залогѣ. бѣразѣ, вѣдѣ, начѣтаніє, число, лицѣ, времѣ, сѣпрѣжѣство, ѣ родѣ. Таксамо в Крузія (II, 1573, ст. 114). Залогѣ пять: Дѣлатѣнѣѣ, страдатѣнѣѣ, сѣднѣѣ, посреѣствѣнѣѣ, ѣ ѣщѣѣ. Лаврентієвому термінові „залогѣ“ відповідає термін „родѣ“ „Адельфотеса“, де родів є пять (61к.). Ті самі і в граmatiках Крузія (II, 1573, ст. 117) і Ляскаріса (176, 18а).

Дієльний рід дѣланіє значѣ. ѣко, бѣѣ, сѣѣ, вѣѣ. Страдальний рід страданіє значѣтъ. ѣко, бѣѣсѣ, сѣѣсѣ, вѣѣсѣ. Сѣднѣѣ залогѣ єсть, їже нѣже дѣланіє, нѣже страданіє значѣ, нѣ посреѣствѣно нѣчто. начѣтанієже дѣлатѣного ѣмаѣ непрѣложное вѣстрадатѣное. ѣко, здраѣствѣю (прим. в „Адельфотеса“, 61к.), стоѣ. Посреѣствѣнѣѣ залогѣ єсть, їже начѣтаніє страдатѣного ѣмаѣ, значеніє же вѣѣзь бѣраза вѣвѣющѣго дѣланіє, ѣли страданіє, ѣко, вѣѣсѣ, тѣѣсѣ, вѣѣсѣ, ѣ прѣѣѣ. Ѣщѣѣ залогѣ єсть, їже начѣтаніє ѣмаѣ страдатѣного, значеніє сѣдѣѣжѣ, дѣлатѣного ѣ страдатѣного. ѣко, бѣѣсѣ грамѣтѣки, бѣѣсѣ Ѣ дѣдѣскалѣ. понѣждѣюсѣ на дѣѣло, понѣждѣюсѣ Ѣнѣѣѣѣѣ (мѣаб. ѣѣѣ). Подібні дефініції і в Меланхтоновій латинській граматиці: Actiuum est, quod in o definit, & actionem significat: ut, Amo, Verbero. Passiuum est, quod in o definit, & passivum significat: ut, Amor, Verberor. Neutrum est, quod in o definit, & propemodum actionem uel passivum

¹⁾ Graecae linguae erotemata. Michaelis Neandro Sorauiensis auctore. Cum Praefatione Philippi Melanchthonis. Basileae, 1556 (Царська бібліотека в Відні 44. L. 75), ст. 50.

Ѓ ПРИЧАСТІИ.

Причастіє єсть часть слова скланѣема, причащающаема свой-
ствѣ гла и имени (ѣда). Се відмінний переклад, ніж в „Адельфотесі“ (к. 69), дефініції Ляскаріса: *Μετοχή ἐστὶ μέρος λόγου κλιτῶν, τῆς ἰδιότητος τοῦ ὀνόματος καὶ τοῦ ῥήματος μετέχων* (236, 24a). Та-
каж дефініція і Діонісія; замієць *μέρος λόγου κλιτῶν* стоїть у ній
*λέξις*¹⁾. В латинській мові з Доната (29a) як *participium est pars*
orationis declinabilis, partem cariens nominis, partemque uerbi в-
ступає ся дефініція у Люпуля (*Erotemata*, 156. *Rvdimenta*, 306).
Спангенберга (86a), Мануція²⁾ і Івана Тухольця (*Institutiones*, 145a,
Quæstiones, 40a). Дієприкметникови послѣдѣть вісім: Рѣдѣ, Бѣдѣ,
Пачертаніє, Числѣ, Падѣжѣ, Брѣма, Залѣгѣ, и Єспрѣжєство (ѣда),
як в „Адельфотесі“ та Ляскаріса. Про них ближше не сказано нічого.

Дієприкметник теп. ч. і влѣаї, і влѣающаго, і влѣающа, і влѣа-
юща, і влѣающе; „мнѣошедшого“: і вѣиѣ илї і вѣи, і вѣишаго,
і вѣишаа, и і вѣиши, і вѣишиа, і вѣишиє; „непредѣлногѣ“ і влѣи,
і влѣи, і влѣиша, і влѣиши, аа, і влѣишаа, і влѣишиє; будучого
і влѣающаї, і влѣающаго, і влѣающаа, і влѣающаїа, і влѣающе
(ѣдаб).

По сім розмірно короткім розділі о „причастіи“ йде дальший
виклад про дієслово. Як з одного боку ся короткість може бути
хоч слабиим почутєм неправильности думки про дієприкметник як
осібної часті мови, так із другого вона є впливом наслідування
грецьких граматик, які також не мають спеціального обговорення
дієприкметника, хоч він наведений як осібна часть мови в етимо-
логії.

Страдальний рід творять ся через доданне заіменника са,
отож: і влѣаюса, і вѣи са, і влѣахъса, і влѣахъса, і влѣаюса, і влѣаї-
са, і вѣи са, да і влѣаюса, да кы і вѣи хъса, да і влѣа хъса, да кы
і влѣа хъса і т. д. (ѣаб, ѣаб, ѣаб).

В подібний спосіб перепроваджена відміна спасаю (спасѣхъ,
спѣса, и спѣсаа, спасає, спасаї, спѣси, спасаїа, спѣсїи, спа-
сѣающаї) в діяльнім і страдальнім роді (ѣвб — ѣвб), вѣставаїю,
илї, вѣстаїю (ѣвб — ѣвб), глашѣ (глашѣ, глаша, вѣз'глашѣхъ,
вѣз'глашѣ, глашаї, вѣз'гласї, глашаїа, гласїи, илї гласїи,
вѣз'гласїи, вѣз'глашающаї), глашѣи, вѣз'глашѣи кыи (ѣвб
— ѣвб), кїю (приходить і в „Адельфотесі“) (кїемї) (ѣвб — ѣвб).

¹⁾ Egenolff, op. cit. st. 33.

²⁾ Aldi Manutii Romani Institutionum grammaticarum libri quat-
tor, 1513, LIV6 (Віденська унів. бібл. I 148807).

Закінчує партію про дієслово *ᾠσθηστικῆς γλῶσσης*: одн. єсмѣ,
єси, єсть, дв. ч. єсва, єста, єста, мн. єсма, и, єсте, єсть. Мн-
мошеши, и прѣжеши: вѣхъ, и кы. вѣлѣ єси, вѣ, и вѣше,
вѣхѣ, вѣста, вѣста, вѣхѣ, вѣсте, вѣхѣ; илї на л. Непредѣл-
ноє: вѣхъ, вѣши єси, и вѣше. вѣсть и вѣше, вѣхѣ, вѣста, вѣ-
ста. Буд. ч. вѣдѣ, вѣдѣши, вѣдѣ, вѣдѣа, вѣдѣта, вѣдѣта, вѣдѣ,
вѣдѣте, вѣдѣть. Прик. спос. теп. ч. кыаї, да кыаїтѣ, кыаїта,
да кыаїтѣ, кыаїте, да кыаїють, буд. ч. вѣди і т. д. Теп. ч. мо-
литѣнаго ѣвраз: да єсмѣ, „непредѣлногѣ“ да кыаї, будучого
да вѣдѣ. Відміна єсмѣ є і в „Адельфотесі“.

Дієименник теп. ч. кыати, буд. ч. кыти, дієприкметники: „не-
предѣлногѣ“ кыи, кыишаа, кыишиє, теп. ч. сїи, сїи, сїиє, буд.
ч. вѣдѣши, вѣдѣшаа, вѣдѣшиє (ѣса — ѣвб).

Подобѣтѣже вѣдати іако сѣ глаголы вѣлиныа, іако скла-
намыа, илї стропоныа, іако ивгредѣко ивѣцѣ. іако, подобѣтѣ,
достѣи, гла, и рѣи. и хъже неканѣна, но потребѣиа икати по-
добѣтѣ. ищеже и не іако достѣитѣ радрѣлѣны сѣ посѣзигахъ
гла. іакоже вѣ грецько ивѣцѣ нечѣдїса вѣлюбѣнїи мой дрѣ-
же таковаго ко сїла а не презѣство вѣсть сѣписѣтелево. зрїже
іако ипѣрѣва єсть словѣнскаа грамаїка (ѣвб, ѣвб).

Ѓ ПРЕДЛОЗѢ.

Прѣлогѣ єсть часть слова не скланѣема, прѣ иными Глоба
частми полагаема (ѣиб). Дефініція „Адельфотеса“: *Прѣлогѣ єсть*
часть слова нескланѣема, прѣлагѣема всѣмн слова частми, во
сложѣнїи и сочинѣнїи (149 к.) — в перекладом дефініції Ляскаріса:
Προθεοίς ἐστὶ μέρος λόγου ἀκλιτῶν, προτιθέμενον πάντων τῶν τοῦ
λόγου μερῶν, καὶ ἐν τῇ συνθέσει, καὶ συντάξει (77a). Дефініція Ля-
скаріса се мало що змінена дефініція Діонісія: *Προθεοίς ἐστὶ λέξις*
προτιθέμενη πάντων τῶν τοῦ λόγου μερῶν ἐν τε συνθέσει καὶ συντά-
*ξει*¹⁾. Дефініція Зизанія являєть ся перекладом першої половини де-
фініції у граматіці Люпуля: *Praepositio est pars orationis indeclina-*
bilis, quae praeponeitur aliis partibus in oratione, et earum significa-
tionem aut mutat, aut complet, aut minuit (*Rvdimenta*, 37a). І Забо-
ровскі подав вяясненне терміну „praepositio“ в той спосіб, що ся часть
мови „praeponeitur aliis partibus in oratione“²⁾ (14a).

¹⁾ Egenolff, op. cit. st. 38. Граматіку Діонісія видав також
Ємануїл Беккер в „Anecdota Graeca, Volumen secundum“, Бер-
лїн, 1816.

²⁾ Я мав під рукою примірник Ягайлонської бібліотеки (ч.
888), що на його оборотній стороні окладники є записка: *Videtur*

В грецьких граматиків приіменників 18, і так в „Адельфотесі“ (149к.), в Лаврентія єсть же Прє̀логъ ѿ. Вѣ, Къ, Сѣ, Прє̀, прє̀до, Наѣ, надо, Поѣ, подо, Ѡ, на, по, ꙗ̀ко, по̀на°. при, ѿ, ꙗ̀зъ, чрє̀зъ, по, вѣ̀лѣгъ, рѣ̀ди, дѣ̀ма, дѣ̀ла, вѣ̀мѣсто. Сѣ̀тъже ꙗ̀ иныа нѣ̀кѣа части, ꙗ̀же могѣтъ прє̀логи нарицѣти°, но то̀кмо вѣ̀сложенїи ѿпотреклѣмаа. ꙗ̀ко, вѣ̀, вѣ̀вышѣю. вѣ̀съ, вѣ̀схождѣ. про, проречє̀нїе. прє̀, презирѣнїе, ꙗ̀ли, прє̀кѣлїе. рѣ̀зъ, ра̀граклє̀нїе (ѿиб). Ся роля приіменників зазначена в грецьких граматиках уже в самїй дефініції; що приіменники служать до складання вищих частий мови, зазначували се ꙗ̀ латинські граматики, прам. Тухольця (Questiones, 446).

Пригадуючи, що в Лаврентієвїм „дательнїм“ злив ся 3 і 7 відмінки, наведу з партїї ѿ сочинєнїи прє̀логъ лучєнне приіменникєв з поодиножкми відмінкми: вѣ̀ з 3 і 4 відм. (вѣ̀ цѣ̀рки, вѣ̀ цѣ̀ркъ°, вѣ̀дѣ̀вїци, вѣ̀дѣ̀вѣ̀); кѣ̀ з 6 відм. (кѣ̀ тѣ̀бѣ̀, кѣ̀мнѣ̀); сѣ̀ з 6 відм. (сѣ̀богъ°, сѣ̀намі); прє̀, прє̀до з 6 і 4 відм. (прє̀товою, прє̀домною, прє̀мє̀не); наѣ, надо з 6 і 4 відм. (наѣ гра̀домъ, на̀домною, наѣгра̀дъ); по̀дѣ̀, подо з 6 і 4 відм. (по̀дрє̀вомъ°), по̀дрє̀во, по̀домною); ѿ з 3 і 4 відм. (ѿ мнѣ̀, ѿ вѣ̀съ); на з 3 і 4 відм. (на мнѣ̀, на вѣ̀съ); по з 3 і 4 відм. (по мнѣ̀, по вѣ̀съ); при з 3 і 4 відм. (при мнѣ̀, при вѣ̀); ѿ з 4 відм. (ѿтѣ̀е, ѿвѣ̀); Ѡ з 2 відм. (Ѡна̀ши°, Ѡна̀съ); ꙗ̀зъ з 2 і 4 відм. (ꙗ̀зчрє̀ва, ꙗ̀на°); чрє̀зъ з 4 відм. (чрє̀ мє̀не, чрє̀ достѣ̀нство, наѣгѣ̀дностъ); по, вѣ̀лѣгъ, ꙗ̀ли по з 3 відм. (по пѣ̀вѣ̀ ѿчїнѣ̀, по̀дѣ̀лѣ̀ мѣ̀дѣ̀, по тѣ̀бѣ̀ по̀йдѣ̀); рѣ̀ди з 2 відм. (авра̀ма рѣ̀ди, на° рѣ̀ди, мє̀нє̀ рѣ̀ди); вє̀нцї вѣ̀мѣсто з 2 і 4 відм. (вѣ̀мѣстонє̀го тѣ̀ вѣ̀ди, вѣ̀мѣсто вѣ̀ ѿнї вѣ̀дѣ̀тъ)°) (ѿѣ̀аб, ꙗ̀аб).

Ѡ ПЯРѢЧИ.

Нарѣ́чїе єсть часть слова не скланѣема, прє̀ глаголю°, ꙗ̀ли по̀ глаголюѣ̀ глаголюма. ꙗ̀ко, глѣ̀ вѣ̀гъ. вѣ̀гъ глѣ̀ (ꙗ̀а). Се переклад дефініції Дїонїзія: *Ἐπιρρημῆ ἐστὶ μέρος λόγου ἁκλιτοῦ κατὰ ῥήματος λεγόμενον ἢ ἐπιλεγόμενον ῥήματι* 4). В „Адельфотесі“ переложена вона з граматик Ласкарїса (776, 78а) трохи відмінно: Нарѣ́чїе єсть часть слова нескланѣема на глаголюѣ̀ глаголюма, ꙗ̀ли наѣ глаголюма (154к.).

esse: Erotemata de octo partibus orationis, auctore Stanislao Zaborowski (Краків, 1524).

1) В „Адельфотесї: совѣ̀гомъ. 2) по̀ дрє̀во ꙗ̀ по̀ дрє̀вомъ.

3) Приіменники „Адельфотеса“ отсї: вѣ̀, во, Ѡ, со, ко, прє̀д, на, по, ради, комѣ̀сто, ѿ, обѣ̀, под, чрє̀зъ.

4) Egenolff, op. cit. ст. 39.

Як у Крузія (II, 1573, ст. 292) і Відавського (716), так і в Зизанїя послѣ̀дѣ̀ють прислівникови: Вїдѣ̀, Начє̀ртѣ̀нїе, Ра̀сѣ̀жѣ̀нїе, ꙗ̀ значє̀нїа. Видїв два: Пер̀ко̀вѣ̀разный. ꙗ̀ко, вчє̀рѣ̀. оу̀тро. Прон̀ко̀ный. ꙗ̀ко, мѣ̀дрѣ̀, дѣ̀брѣ̀ (ꙗ̀а). В Відавського також species adverbiorum sunt duae: Primitiua, vt heri, cras. Deriuatiua ut prudenter, pulchre' (716).

Начє̀ртѣ̀нїе дѣ̀к: Прѣ̀стоє ꙗ̀ко, крѣ̀пцѣ̀. Слѣ̀жѣ̀ное ꙗ̀ко влогочнѣ̀к (ꙗ̀аб). В Відавського figurae adverbiorum sunt duae: Simplex, ut prudenter, ма̀дрзе. Composita, vt imprudenter, niemа̀дрзе' (736). І в Тухольця двї figurae' прислівників (Questiones 436). Тут також три степенї comparisonis adverbiorum' sicut in nomine' (43а). Три ра̀сѣ̀жѣ̀нїа стє̀пє̀нїи і в Лаврентія, та̀кжѣ̀ ꙗ̀коже ꙗ̀ вѣ̀ ꙗ̀менї: Крѣ̀пцѣ̀, крѣ̀пчѣ̀ше, крѣ̀пчѣ̀е. мно̀гъ, мно̀жайше, мно̀жає. Неѣ̀вѣ̀кѣ̀же нарѣ́чїа° три стє̀пени могѣ̀т вѣ̀ти (ꙗ̀аб).

Як у Відавського significationes Adverbiorum multae sunt' (716), так у Зизанїя ра̀лиѣ̀нїа, значє̀нїа прислівників. Усїх 22 1): врє̀мє̀не (ннѣ̀, днє̀, вчє̀рд, 2) дрє̀вѣ̀є 3), оу̀тро, посѐ, є̀гда, тогда, ѿжє̀, дѣ̀є; мѣ̀ста (горѣ̀, нїзѣ̀, вї̀стрѣ̀, вї̀ѣ̀, вї̀зѣ̀ 4), дѣ̀лє̀че, здѣ̀, кѣ̀, тамъ, ꙗ̀ прѣ̀чал); кѣ̀чє̀ства 5) (дѣ̀брѣ̀, злѣ̀, влѣ̀гъ, вѣ̀сѣ̀рѣ̀ 6), ѿдѣ̀вѣ̀, мѣ̀дрѣ̀ 7); колицѣ̀ства (мно̀гъ 8), мѣ̀ло 9), є̀динїцє̀ю, двѣ̀ждѣ̀, трї̀ждѣ̀, мно̀жїцє̀ю, по̀мно̀гъ); Ѡрицѣ̀нїа 10) (нї, нїкѣ̀коже, Ѡнюѣ̀); ѿвѣ̀щѣ̀нїа (сїце, та̀кѣ̀, вѣ̀прѣ̀вѣ̀дѣ̀, вѣ̀їстїѣ̀нѣ̀, всѣ̀кѣ̀, дѣ̀мнѣ̀); молицѣ̀наго (дѣ̀, дѣ̀мнѣ̀); ѿвѣ̀склє̀нїа (ꙗ̀ко, ꙗ̀коже, сїце, та̀кѣ̀, ѿна̀кѣ̀, ꙗ̀коѣ̀); ѿдѣ̀клє̀нїа (ѿ, дѣ̀, гдѣ̀, ꙗ̀ко); рї̀дѣ̀нїа 10) (оу̀вѣ̀, ѿхѣ̀, гѣ̀рє̀); нїнѣ̀кѣ̀ства (по̀дѣ̀вѣ̀, лѣ̀бѣ̀, мнѣ̀, 11) сїрѣ̀кѣ̀ по̀дѣ̀вѣ̀ та̀кѣ̀, по̀дѣ̀вѣ̀нѣ̀ 11); чї̀на 12) (прї̀ждѣ̀, послѣ̀дї, вначѣ̀лѣ̀, посѐ); сѣ̀брѣ̀нїа (кѣ̀пнѣ̀, вкѣ̀пѣ̀) 13); ра̀дѣ̀клє̀нїа 14) (вє̀зѣ̀, крѣ̀мѣ̀, ра̀кѣ̀, тѣ̀кѣ̀мѣ̀); ра̀сѣ̀жѣ̀нїа 15) (сѣ̀лѣ̀нѣ̀, мно̀жає, мнїє̀, 16) пѣ̀чє̀, 17) вѣ̀щїнє̀, скѣ̀рѣ̀); кѣ̀прѣ̀шє̀нїа 18) (гдѣ̀, 19) Ѡкѣ̀дѣ̀, когда, вѣ̀скѣ̀ю, 20) чѣ̀сѣ̀радї, кѣ̀кѣ̀); вє̀лїчѣ̀нїа, ꙗ̀ли ра̀прѣ̀стрѣ̀нїа (сѣ̀ло, 21) всѣ̀кѣ̀, 22) прѣ̀кѣ̀ докѣ̀ска); клї̀нє̀нїа 23) (є̀ї); Ѡклї̀нє̀нїа (нї) 24); вѣ̀лє̀нїа 25) (ꙗ̀вѣ̀); та̀є̀нїа 26) (та̀ї) та неѣ̀дѣ̀кѣ̀ства (негѣ̀ї, є̀дѣ̀) 27), (ꙗ̀ѣ̀аб, ꙗ̀га, ꙗ̀еа).

1) Спїльнї з „Адельфотесом“ пїдчеркє̀нї.

2) В „Адельфотесї“ вчє̀рѣ̀. 3) дрє̀внє̀. 4) вї̀зѣ̀. 5) посрє̀ствѣ̀. 6) вѣ̀скѣ̀рѣ̀. 7) прѣ̀мѣ̀рѣ̀. 8) В групї: посрє̀ствѣ̀. 9) мѣ̀лошнї. 10) рї̀дѣ̀тє̀лнѣ̀. 11) В групї: ѿвѣ̀щїтє̀лнѣ̀. 12) чї̀нѣ̀ннѣ̀. 13) вѣ̀кѣ̀пѣ̀. 14) ра̀дѣ̀клї̀тє̀лнѣ̀. 15) ра̀сѣ̀жѣ̀тє̀лнѣ̀. 16) мнїє̀. 17) наїпѣ̀чє̀. 18) вѣ̀прѣ̀шїтє̀лнѣ̀. 19) гдѣ̀. 20) вѣ̀скѣ̀ю. 21) В групї: повє̀лїтє̀лнѣ̀. 22) В групї: нѣ̀вѣ̀стнѣ̀. 23) клѣ̀тє̀ннѣ̀. 24) В групї: Ѡмѣ̀тѣ̀тє̀лнѣ̀ — нї. 25) нѣ̀вѣ̀тє̀лнѣ̀. 26) прї̀крѣ̀вє̀ннѣ̀. 27) В групї: ѿслѣ̀бїтє̀лнѣ̀.

Ще більше значінь прислівників відмічено в „Адельфотесі“. Тут є прислівники: віремене значіща і в'являюща, віремене над-статейна, посрества, колічства, ткорітейна, м'єстна, молітвенна, в'єднострадатейна, їже н ридатейна, Фм'єтатейна, Фтрицадтейна, Фпсодобітейна, Фудикітейна, Фуреннітейна, чинівна, совиратейна, повелітейна, разс'єдїтейна, вепросітейна, изв'єстна, полагадтейна, клатв'єнна, йлі Фв'єщаватейна, Фклатв'єнна, зрїтейна, слагатейна, разд'єлїтейна, бслабїтейна, извїтейна, прикров'єнна, Фказатейна, Фсто-дїтейна, возбранїтейна (к. 155--7).

Як значіння прислівників в „Адельфотесі“ взяті з Ляскаріса (776, 78а), так Лаврентій повибрав значіння для своєї граматики з ріжних граматиц: Ляскаріса, латинської граматики Меланхтона (ст. 199—206), Крузія (II, 1573, ст. 292—296), Відавського (716) та Тухольца (Questiones, 43а). Що тикаєть ся значінь прислівників загалом, довгий їх ряд уже в граматиці Доната (к. 24—27), а з бігом часу той ряд усе срибільшував ся значно так, що в кожній тодішній граматиці подібуємо дуже велике число значінь прислівників¹⁾.

О С'ЮЗЪ.

С'юзъ єсть часть слова нескланяема, йныя части с'єв'язюць починѣ с'єчиненїа. іко, ч'єкъ н конь. ходитъ н трѣждаетса (п'єа). В „Адельфотесі“ С'юзъ єсть часть слова нескланяема. с'єв'язюци йныя части слова, вепомышленїе сочїномъ (157к.). Обї єї дефїніціи се відмінний переклад дефїніціи Ляскаріса: *Сύνδεσμός ἐστι μέρος λόγου ἀκλιτον, συνδέον τὰ ἄλλα μέρη τοῦ λόγου εἰς διανοίαν μετὰ τάξεως*. Coniunctio est pars orationis indeclinabilis, coniungens alias partes orationis in sententiam cum ordine (786, 79а). Такаж дефїніція Мосхопула (86), Урбана (ст. 155). В Теодозїа дефїніція мало що відмінна: *Сύνδεσμός ἐστι μέρος λόγου ἀκλιτων συνδον τὰ μέρη τὰ λοιπὰ τοῦ λόγου*²⁾.

¹⁾ Прим. в граматиці Кляя. Пор. Ältere deutsche Grammatiken in Neudrucken. Herausgegeben von Joh. Meier. II. Die deutsche Grammatik des Johannes Clajus. Nach dem ältesten Druck von 1578 mit den Varianten der übrigen Ausgaben herausgegeben von Friedrich Weidling, Strassburg, 1894, ст. 120—126. Впрочім ся граматика, як і инша німецька граматика Альберта (вийшла в тім видавництві: III. Die deutsche Grammatik des Laurentius Albertus. Herausgeben von Carl Müller — Fraureuth, Strassburg, 1895) має тільки спільно-го з граматикою Лаврентія Зизанія, на скільки були їм усім звичні спільні жерела.

²⁾ Goettling, op. cit. ст. 17.

Зі злучників с'єть жє бкы(а) оу'во с'єл'єпл'єющїа¹⁾ (й, оу'во, жї). бкыа жє р'єд'єл'єющїа²⁾ (лї, йлї). бкыа жє прикас'єющїа-са³⁾ (д'єще, пон'єже, пон'є). бкыа жє вїнов'єныа⁴⁾ (д'єще, д'є, іко д'є, р'єд'єн, іко, н'є, пон'єже, т'ємъ, т'єжє, в'є), бкыа⁵⁾ к'єпр'є-сныа (оу'во⁵⁾, єд'є)⁶⁾. бкыа жє Фтв'єр'єжд'єющїа, йлї Фтв'єщ'єк'єю-щїа (оу'во⁵⁾, пр'єчєє) (п'єаб). В Відавського species potestatis, seu significationis sunt septem, спільно з Лаврентієвою граматикою: Copulativa, Disiunctiva, Causalis, Approbativa (736). Три перші з на-ведених а крім того н „coniunctiones continuativae“ приходять і в Меланхтоновій грецькій граматиці з 1522 р. (92аб) та в Ляскаріса (786, 79а); тільки три перші на шість груп злучників в Крузія (II, 1573, ст. 301). В Дїонїзієвій граматиці *τῶν δὲ συνδέσμων οἱ μὲν εἰσι συμπλεκτικοί, οἱ δὲ διαζευκτικοί, οἱ δὲ συναπτικοί, οἱ δὲ παρασυναπτικοί, οἱ δὲ αιτιολογικοί, οἱ δὲ ἀπορηματικοί, οἱ δὲ συλλογιστικοί, οἱ δὲ παραλληλοματικοί*⁶⁾. Як при прислівниках, так і при злучни-ках Зизаній був еклєктыком.

VIII.

Як у виданню Камерарія латинської граматики Меланхтона останній роздїл тракує про ортографію, так і Лаврентій помістив по останній часті мови Канони Ортографїи. Зі самозвуків їди-ствє'ннх а значїть. іко, члєкїка сп'єща, с'єд'єща. Полаг'єть жє-са н'єкогда йвм'єсто а, к'єдїств'єнн'єх числ'є. іко, к'єж'єд'єд'є тв'є дїша моа. мїлость т'єд'є г'єсподї йпр'є'а. Й в'ємножєств'є'номъ жє числ'є полаг'є'са, їгда тр'єб'є єсть дв'є а к'єк'є пис'єти, тогда п'єр'єко а б'єд'є, к'єтор'єжє а, в'єм'єсто др'єг'єго а. іко, по-ман'є д'єн'є др'євн'єа (п'єа). Статя о мн'єжєств'є'к і о їдїств'є'к „Разсужденїи“ проф. Ягїча приказує також: пишї жє і азъ ко єдїнь-ств'є (ст. 719). Инша статя звертає увагу, що д'єще дв'є аа ст'єн'є к'є р'єд'є к'є кон'єц'є, т'є к'є носл'єдн'єго м'єсто пиш'єтса азъ с к'є-рїєю а, йлї пр'єсто аа (ст. 642). Про то саме мова на стор. 647 і 656. Декуди призначуєть ся тільки для одїннї аа, а для мн'єжїннї аа (ст. 647, 720 і 721).

Другий самозвук є полаг'єтьса в'єср'єд'єк реч'єнїа, йлї на кон'є-ці реч'єнїа. іко, безак'єнїє. Полаг'є' жє н'єкогда й сам'є кр'єм'єк с'єгласн'єх іко, пос'єци ї, й внач'єл'єк реч'єнїа в'єм'єсто є, м'єжє' пис'єтс'єа. В'єлїкожє є, внач'єл'єк й након'єцї реч'єнїа полаг'є'с'єа. іко,

¹⁾ В „Адельфотесі“: соп'єктатейна. ²⁾ сопр'єж'єнн'єа. ³⁾ при-сокок'єп'єттейна. ⁴⁾ вїносл'євн'єа. ⁵⁾ В групі: Фглаг'єбнн'єа.

⁶⁾ Egenolf, op. cit. ст. 42.

єдинорідні, єстество, єгда. ѿмноженіе, спасеніе (псаб). Ортографічна статя „Разсуждений“ проф. Ягіча велить писати **ѣ** в началѣ і в концѣ, **ѣ**сть в слѣзѣ (ст. 640). Инша статя п. з. Сіла соуществъ книжнаго писма має таке правило: Великое же **ѣ** в началѣ и на конци реченіа полагається, **ѣ**ко єдинорідни, єстество, єгда, ѿмноженіе, спасеніе (ст. 718). Одна статейка кладе **ѣ** в началѣ и в конци (ст. 107). Що **ѣ** з наголосом рівне **ѣ**, говорить ся на ст. 657.

Що тивають ся **ї** и **і**, **і**х полагається ивначалѣ реченіа, и в середѣ, инакоци. **ї**, вначалѣ имені г'одствінаго полагається. **і**ко, ізраїль, іванъ. вначалѣ разлічїа, єдн'ствінаго числа. **і**ко, іже. **Ѣ**ъ иныже имена^ъ и вначалѣ пишеться. **і**ко, іма, істочникъ. **Ѣ**ъ средѣже реченіа, єгда оубо прѣгласными, вынѣ и пишеться **ї**, **і**ко, спсєніе, вѣіе, ѿспасєніи, ипрѣча. єгда прѣдѣ съгласными, тогда и пишеться **і**ко. ходити, посѣтити. **Ѣ**ъконциже **ї** пишеться, вѣхъ именъ втораго склоненіа вѣдательн^о надѣжи. вѣинныже надѣжи^ъ, и. **і**ко, ро^ъ. нѣши, д. нѣши. ро^ъ. кости, да^ъ. кости (sic. хѣба вже: кости) (пѣб, пѣа). Лаврентіево правило нагадуєанальогічний уступ у „Разсужденийхъ“ проф. Ягіча на ст. 711 в семій нотці: **ї** и **і** полагається и в началѣ реченіа и в средѣ и на конци. **ї** в началѣ именѣ г'одствінаго полагається, **і**ко ізраїль, іванъ. в началѣ разлічїа єдн'ствінаго числа, **і**ко иже (повинно бути: іже) во иныхъ же именахъ и в началѣ пишеться, **і**ко. іла, істочникъ. в средѣ же реченіа, єгда оубо, прѣгласными, вынѣ пишеться **ї**, **і**ко спсєніе, вѣіе, ѿспасєніи, и прѣча. На 640 ст. сказано, що **ї** в началѣ и в концѣ, иже в слѣзѣ стоить, то саме, а пишими словами читається на ст. 1007: иже в складѣ, и **ї** в началѣ и в конци.

О и **ѡ** полагаються ивначалѣ и в середѣ, инакоци, вначалѣ оубо **о**, **і**ко, бнаго, бвра^ъ, и прѣча. **ѡ** и такжде, **і**ко, ѡ прѣлогѣ и ѡ чрѣ ѡ великое пишеться, такжде ѡвра^ъ ѡбан^ъни^ъ, и про^ъ. **Ѣ**ъсредѣже **ѡ** полагається токимъ вѣмножественн^о числѣ, ивѣиже множество значащ^ъ. индеже, **о**. **і**ко, чѣк^ъ, богѡмъ, правѣни^къ, грѣшник^ъ, ипрѣча. Наконциже пишеться, **о** оубо вѣимені, вѣачеже вѣсрєнѣ^ъ, ѡ же, вѣнарѣчїи. **і**ко, достѡно, достѡиш. правѣно, правѣиш. любе^{но}, любе^{иш}. изра^{но}, ира^{иш}, и прѣча (псаб). Про кладенне она для означення однина є мова в „Разсужденийхъ“ проф. Ягіча на ст. 715, 719, 729, 1011 и 1015; про певанне ометн для означенна множина на ст. 715, 716, 719, 725, 729, 1011, 1015.

Що до **у**, можеся полагати **у** в середѣ реченіа, порасвждѣ-

нїю искѣсны^ъ, на^наче^ъ сѣ вѣткорѣцѣ^ъ себлюдаеться. инак. **ѡ**ци такъ^ъ вѣдательн^о надѣжи. **і**ко, на^ншему, ва^ншему (пѣб). Аналогічного правила в „Разсужденийхъ“ проф. Ягіча я не нашол.

На чергу приходитъ правило ставленія **ъ** и **ь**. **Ѣ**ъ дво^ъ мѣсткхъ полагається в середѣ инакоци. **Ѣ**гда в середѣ полагається, тогда слѣгъ краткїи съставляеть. **і**ко, съ чѣки. **Ѣ**гдаже наконци, тогда несъставляеть слѣга, но гла^о дѣдело вѣкрати творит. **і**ко, чѣкъ, законъ. **ь** же вынѣ наконци полагається, ито^{ки} гла^{со} вѣцѣетъ. **і**ко, конь, кость (пѣа). Вгадуваній статї Сїла соуществъ книжнаго писма стоить: **Ѣ**ръ же и **ѣ**ръ, **ъ** къ двоихъ мѣстѣ^ъ полагається в средѣ и на конци. **Ѣ**гда в средѣ полагається, тогда слѣгъ краткїи составляетъ **і**ко съ чѣкк. **Ѣ**гда же на конци, тогда не составляетъ слѣга, но гла^{съ} дѣдело вѣкрати творитъ, **і**ко чѣкъ, законъ. и множественное число значит. **ѣ**ръ же вынѣ на конци полагається и то^нкимъ гла^{сомъ} вѣцѣетъ, **і**ко конь, кость. полагать же сѣ в конци, єдн'ствіное число значить. **а** пайрчикъ на^ъ писменк [пишемк] двоихъ силѣ и^мать, **і**ко множественныи ѿмалителныи (ст. 717).

Що до **ѣ**, воно ѿнѣккѣ^ъ вѣмѣсто є при^елѣсь, єгда тѣлесныи глаголю^ъ вѣмѣсто телесныи и ѡхрїсте, вѣмѣсто ѡ хрїстѣ. и и^гбоспде, спѣск, ипрѣча. не^кпоже єсть и^ъ ѡпотребленіе. ѡпотребляеться вѣмѣсто **а**, **і**ко, вѣхъ, ва^{хъ}, ипрѣча. и сѣ єсть вѣболѣнно ѡпотребленіе (пѣаб). Той сам погляд повторенїи у цитованїи уже статї: **ѣ**жденіе пиши сице поставляя доврѣ в радѣ **а** не на вѣрхъ сѣ **ѣ** оу нѣккѣ^ъ в мѣсто є при^емлется, єгда тѣлесныи глаголють къ мѣсто телесныи. **і** ѡ хрѣте къ мѣсто ѡ хрѣтѣ, и **ѡ** радѣ спѣск, и прѣча. не^кпо же и^{хъ} єсть ѡпотребленіе. ѡпотребляет же сѣ къ мѣсто **а**, **і**ко, вѣхъ ва^{хъ}, и прѣча. тѣ же пиши ва^{хъ}. и сѣ єсть вѣболѣнно ѡпотребленіе (ст. 717—718).

Восьме правило о ж звучить: **Ѣ**гда ѡвыкоша ѡпотребляти людіє сѣрвстїи, икодохове вѣмѣсто **ѡ**, и ю (пѣб). Се перша половина правила повншої статї з „Разсуждений“ проф. Ягіча: **Ѣ**гда ж ѡвыкоша ѡпотребляти людіє сѣрвстїи и кодохове къ мѣсто **ѡ** и ю. **а**ще азчиться в при^ечїахъ писатися вѣсѣ, тѣ же пиши жєл, сѣрѣчъ вѣсѣ. псж, **а** не и^{къ} **ѡ**, понеже ѡподовалїи не дѣйствѣ **Ѣ**гда **і** и^ма **ѣ**мѣ (ст. 718). Деякі статї кажутъ писати **ж** ю^{съ} тѣльки красотк ради.

М, Никогдаже вначалѣ слова полагається, но в средѣ и на конци. сѣдствіноже **ѣ**мѣ множественное число значит. **і**коже ѡвыкоша писцѣ писати великои ро^си. **і**ко, ѡмножишасѣ (хѣба:

д҃множишася), сташа, велерѣваша, раздѣлишася, сѣкриша сѣтъ. Йвъименіже полагається въмножественно число. Іако мнѣги чадѣ, юноша, и дѣца. можеже нѣгде йвъдиственно число положить (пзб, пна). То само правило в і в „Разсужденіяхъ“ проф. Ягича: Никогда же в началѣ слова полагается, но въ средѣ и на концѣ. свойственно же емѣ множественное число значить, іакоже обѣкоша писцы писати великой Росіи, іако д҃множишася (sic, д҃множишася), сташа, велерѣваша (sic, велерѣваша), раздѣлишася (sic, раздѣлишася), сѣриша сѣтъ, іако мнѣги чадѣ, юноша и дѣца (ст. 718).

З Лаврентіевих двозвуків іа Дифдогъ вѣнѣ вначалѣ реченія полагається. іако, іаси, іавлюса (пна). І в „Разсужденіяхъ“ іа пишѣтъ в началѣ, а в слѣдѣ і в концѣ (ст. 640).

Ѡ, и оу, єдинѣ силѣ и мѣстѣ, вначалѣ реченія и наконци полагаются, токмо сѣра сѣдѣніи. іако, сѣдо, коѣ, рѣшѣ несѣ (пна). Статі „Разсужденій“ авчайн) роблять рѣзницю межѣ оу, яке ставлять на початку, а Ѡ, яке кладуть у складі (ст. 640, 646, 647, 697), хоч в одніи місці роді їх переставлені (ст. 1007).

Правило писання Ѡ каже, що сѣ Ѡ дѣклымъ глаголомъ вѣшѣтся іако, вѣка хѣ, ѣпотребляютьже сего нѣцыи (напаче же москва) въ множественно число в мѣсто и. іако, правѣнниці, правѣнницы. и грѣшники, грѣшники. и проѣ. и снѣ мнѣ неаѣно вѣти ѣпотребленіи. проѣѣ и ныѣ вѣстѣлають трѣдолубѣныѣ Снѣѣ (пнаб). Такеже правило чытаѣтъ ся і в „Разсужденіяхъ“: Сѣ іѣры дѣклымъ глаголомъ вѣшѣтся, іако владѣка. ѣпотребляютьже сего нѣцыи, напаче же Москва, въ множественномъ числѣ в мѣсто и, іако правѣнниці, правѣнницы, и грѣшники и грѣшники, и пробѣл (ст. 717).

Ю ѣпотребляється в мѣсто Ѡ. іако, зрѣ, ю. црѣ, црю (пнаб). В примірі зрю рекомендуѣ одна статя „Разсужденій“ писати Ѡ юсѣ замісць иѣкъ красотѣ ради (ст. 1007).

Вѣнці Ѡ Ѡ Ѡ и т сѣстави. єсть же прѣлогѣ. полагається вѣнѣ вначалѣ, іако, Ѡи мѣ Ѡ мѣне рѣны твоѣ ги мѣи єже. Кинѣтъ ся роздѣл про правопись молитвою: Подѣдѣ хрѣстѣ трѣдѣишѣмѣ въ ѣвѣщю поѣзѣ. непѣдѣимѣ тѣ Дѣсѣнница Пѣмоцѣ (пнаб). В „Разсужденіяхъ“ я не найшов правила писання Ѡ.

IX.

Як Крузій на питання: Quae Carmina sunt usitatiora & facilio-
ra apud Graecos? — вчыслив три метри: Hexametrum Heroicum,
Pentametrum & Iambicum (II, 1573, ст. 1012), так і Лаврентій ува-

жав відповідним подати блвѣші поясненія про три метри: Иро-
йическое, Єлегіическое та Іамбическое метро.

Ироическое метро єсть шестомѣритное, и шесточислитное.
Єже приѣлѣтъ въпервоѣ, и второѣ, и трѣтѣмѣ, и чѣвертоѣ, и пѣ-
томѣ, предѣлѣтъ, или даѣтъ. или спѣдѣлѣ. Вѣшѣстоѣже, или
спѣдѣлѣ, или трѣхѣлѣ. іако вѣждѣ немощѣ єстьєства напѣгѣ
вѣци дрѣвѣ та хѣ мнѣги и.

Дактуль - - - , Донѣдѣже.

Спѣдѣй - - - , вѣдѣ.

Трохій - - - , вѣдѣтъ.

До того додана примѣтка: Єсли хочѣши вѣрѣнѣ складати
Пѣдѣ тыѣ Мѣтрѣ складѣ Грѣцкиѣ Поѣтѣ послѣдѣючи (пна).

Не без вѣлѣву на Зизанія могли бути думки Меланхтона в ла-
тинській граматикѣ про вѣрѣваннє і зѣртаннє на нього уваги хлоп-
цѣв: Est enim Versus, писав Меланхтон, quod & metrum (a) Graecis
dicitur, legitima pedum compositio Horum nos hinc genera aliquot su-
biciemus, ea videlicet, quae & communiora sunt, & in usu apud poetas
frequentiori: quo pueri & compositionem illorum uideant, & hinc initium
facientes, ipsi quoque eodem scribendi genere sese exerceant. Multas
autem habet utilitates consuetudo scribendi carmen. Magnam enim co-
piam uerborum & figurarum, & quandam etiam sublimitatem, ut Quin-
tilianus appellat, orationi solutae affert¹⁾. Neque potest fieri, ut amissa
exercitatione scribendorum versuum, tolerabiliter scribamus orationem
solutam. Atque eius rei plures sunt causae, quam ut hinc recitari
possint. Adigant igitur praeceptores pueritiam, ad hanc exercitationem
summa cura. Statim enim pueri innumerabiles utilitates sentient se inde
percipere (ст. 321).

De Heroico metro стоить у тій граматикѣ, що Heroicum con-
stat sex regionibus, seu pedibus. Recipit regione 1 2 3 4 Spondeum,
uel Dactylum 5 Dactylum regulariter solum 6 Spondeum solum, uel
Trochaeum²⁾ (ст. 321—322). Примірів на поодинокі стопи в Мелан-
хтона тарі:

Spondeus - - - ut Fraudes

Trochaeus - - - ut Annus

Iambus - - - ut Tenax

Pyrrichius - - - ut Deus

Dactylus - - - ut Commodus (ст. 320).

¹⁾ За Квинтіліаном підніє се й Спантенберг, мотивуючи тим
потребу науки прозодій (135а).

²⁾ Таке поясненнє героїчного метра загальнє, прим. у Базел
(176а), в книжочцѣ: Stichologia seu ratio scribendorum versuum, sty-

Слєгическое мѣтро ѣсть шестомѣритеное, ипринимаетъ къпервоу или дактила, или спондеа, въ второеже дактила, въ третьеже и четвертоу дактила, къпятомже предѣла спондеа, иже раздѣлается надвое. и оубо поѣго кываетъ междѣ вторым и третьим предѣлом, другоеже поѣ почетвертоу (пѣб). Подобно здефинював пентаметр и Меланхтон у латинскій граматци: Pentametrum, quod & Elegiacum dicitur, quinque regionibus, seu pedibus constat. Huius constitutio haec est: 1 regio recipit Spondeum, uel Dactylum, 2 Spondeum, uel Dactylum, In 3. primum syllaba longa est: postea subicitur Dactylus, 4 recipit Dactylum, 5 unica constat syllaba: quae tamen cum superiore syllaba tertiae regionis computata, pedem integrum Spondeum, uel Trochaeum facit (ст. 322—323).

Третье Меланхтонове правило Iambicum recipit pedes, creberrimum Iambum, praecipueque locis paribus' (ст. 324) розширене в Лаврентія. В цього Іамбическое мѣтро ѣсть шестомѣритеное или шесточислителеное, ипринимаетъ пѣрвы, и третій, и пятый, предѣла, или ногд. или спондеа, или іамба. второйже и четвертый єдинаго іамба. шестомже ногд приймаєть или Іамба, или Пиріхита, аже, приври на насъ грѣшныхъ многу щедрини вожє. Тут і означеннє поодиноких стіп:

Спондеу —, вѣди.

Іамбѣ —, нѣсѣ.

Пиріхити —, слѣбѣ (79б, 80а).

Поясненє поодиноких метрів, цілком згідних із Лаврентієвими, я не вайшов у ніякій граматци. Можливо, що се слід шкільної традиції¹⁾.

Х.

Закінчує граматку львівське вясненнє Господньої молитви п. в. Толковани Молитвы которон навчилъ ѣъ іс хсъ ачиникѣвъ своіхъ. Єсть вєвлєно Л. з. Пѣркам тѣчка мѣствѣ у собі ось яке

diosis in Neacademia Posnaniensi dictata (Бібл. Осоліньских, ч. 5669), (196, 20а) та в Урєвна (ст. 79)

¹⁾ „Compositio carminis“ відлучене від прозодії на кінець вивчки також у граматци Кляя. В бібліотєці полоцького семінара зберігастъ ся граматика Якова Геуріхмана з 1537 р. п. в. „Grammaticae institutiones“. До неї додана з особіною пагінацією „Ars versificandi“ Бебєлія на 94 сторонах. До латинських перекладів долучено польський переклад. (Najdawniejsze słowniki polskie drukowane zebrał i opracował Hieronim Łopaciński, Prace filologiczne, т. V, ст. 406).

поясненнє слів: Оце нашъ, іже єси нанєсѣхъ. Ктѣи тѣцѣк замыкаєтса є рєчій. Пѣршам кгда мѣкимѣ Оце. Тымса оупєвнѣмо же вѣдемѣ вѣслѣхани понєвѣжъ Оца прѣсимѣ. И дрѣгам ктѣиже слѣкѣ Оце замыкаєтса иже прѣстѣнтъ вѣти сѣоки танимѣ іакій єгѣ Оца нєнѣи, тѣєстѣ маѣрднымѣ вѣлоподѣлѣивымѣ доврѣдѣтєнымѣ. аєкѣса нєвѣказѣлѣ нєгѣнымѣ такового сроѣстка. И трѣтам рєчѣ кгда мѣкимѣ нанѣ тѣє значѣ иже вєсмѣ вєкѣ вратѣ. Прѣто нє вєсамѣмѣ тѣлѣкѣ сѣѣкѣ прѣстѣнтъ молѣтѣса єсѣ и старѣтѣса ає и вѣвратѣтѣ. И четвѣртам рєчѣ, вѣтѣиже слѣкѣ нанѣ замыкаєтса, иє вєкѣ мѣемѣ єднѣ зарѣнѣ и тѣже тѣтѣи и шлѣхѣстѣко нєнѣе. Прѣстѣнтѣ тѣдѣ ає єдинѣ на дрѣгнѣ нєпѣносѣлѣнѣ аѣкѣ в сѣѣкѣ вѣшѣ розвѣмѣли, тає крѣлѣє іакѣ и пѣкѣ нає поѣрѣчнѣи своѣи. тає когатѣи нає вѣбогнѣ, іакѣ тѣи и мѣрѣи и вѣчєнѣи вѣписмѣ нає простѣкѣи. И пѣтам рєчѣ, кгда мѣвимѣ іже єсѣ на нєсѣхъ. значѣ иє мѣемѣ чѣсѣ мѣтѣи на нєо розвѣмѣ и мѣсли своѣи вѣносѣти. тѣєстѣ вѣнєнѣи рєчѣи мѣслѣити (80аб).

Зверненнє просьби до Бога Отца поясненє таксамо, як Лаврентія, в вивладі сєї молитви і Гільовскі: Ale wierni a prawdziwi synowie Boży z poćiechą serca swojego mogą modlić się zawsze Panu Bogu iako Oycu, pewni będąc wysłuchania, iako im to Pan Bog Krystus obiecuie mówiąc: Ociec moy was miłuje; iżeście wy tez mnie vmiłowali, a tak nie potrzeba abym się za wami modlił, iuz was pewnie wyslucha¹⁾. A thak, gdy na przodku Modlitwy pańskiej rozmowę mamy z Bogiem, iak zoiem, стоїть у катихизмі Івана Бренція, bywa pobudzona wiara naša, a bywa vtwierdzona thym słowem Oicze, abysmy pewne o thym duffanie mieli, іѣ просьбы naše przed Bogiem nie będą prozne, abowiem Bog, ktorego wzywamy, iest Ociec naš²⁾.

І друга Лаврентієва рєчѣ впливає іа дальшого вивладу Гільовського (249б, 250аб); тут треба звернути увагу передусім на слова: Toż możemy mówić, a obaczować, iż iako Bog iest sprawiedliwy, prawdziwy, dobry, ćierpliwy, czysty, wczynny, &. Takowymi też nam synom ie^o potrzeba być (250а). В Бренція також загальний висновок: wiedzmy przed Bogiem i przed ludźmi zywoth thakowy, iako Synom bozym nalezy (CLXXXIIa).

¹⁾ Wykład Katechizmu Kościoła Krześcijańskiego z Pism świętych dla Wiary prawdziwey vtwierdzenia, a fałszywey się vstrzeżenia, napisany. Przez K. Pawła Gilowskiego, Kaznodzieię Słowa Bożego prawdziwego, Krakiv, 1579 (Бібліотєка Осоліньских, ч. 4952), 250б, 251а.

²⁾ Ostaphi Trepka, Catechismus, 1556 (Бібл. Осол. ч. 17435), CLXXX6.

Слово „наш“ поведено в Бренція різним, як у Лаврентія, і в вбисеу робозні мiedzу sobą są bracia sobie', Отож в modlitwie pańskiej wбисеу pobozni, chocia krolowie, chocia pastuchowie, są rowni. Abowiem w Chrystusie Jezusie, ne maś slugi, ani Pana, ani meza, ani niewiasty¹⁾. Трохи шарше повів ту саму думку Гільовски: Nie ma tu czym się wysławiać y oddzielać Krol od żebraka, bogacz od vбоgieго, Pan od slugi, slachćie od prostego mieyskiego y wieyskiego stanu, маdry od glupiego, minister od sluchacza, ме́жczyzna od niewiasty. Abowiem wбисеу są ieden Kościół, iedno ciało, iednego Oycа, y Synа iego, y Ducha Świętego rowna rodzina, wбисеу mowią Oycze naś spolny, iesli tedy iakie rozdziały są, tedy z strony tylko powołania, vrzędow, lat, &c. Одначе зі еторони християнства всі в одно. А вже найближше поясненне Лаврентія до аналогічного місця вкляду Билобжеского: Tu wykorzenia nieprawieś, себто словом „наш“, а всері в нас miłość maćice wбистьkiego dobrego: nierowność naśe wedle świata rowna: zrownawa krolа tego świata z bogiem, Pana z żebrakiem. Godność, którą wбистьким даł iednakimi добродзиеstwу w każdym rownie okazuje. Bosmy wбисеу zаcnego oycа synowie, wielkiego krolestwa y wiecznego vzywatele przyszli: а acz y zаcно́ścią iestesmy ozdobiени: przedsye wбисеу od pana bez braku iestesmy ро-блახчени в przybłым krolestwie. Так там бeдзіe bogaty pan, iako sluga: thак сeдзіа iako prostак: так krol iako rycerz: так vczony, iako nieuk: wбистьким iedno блახectwo pan bog даł: gdy wбистьким за rowno Oycem chciał byc: y zwać sye казаł²⁾.

Як Кучборски зазначив, що люда мають памятати при молитві, іж myśl y serce swe obracać му́жа ку nieбу' (ст. 381), так і Гільовски пояснив звязанне неба з Отцем в той еносіб, що „tymi słowy Bog odwoдзі lud swoy od stworzenia y od mieśca на ziemi, także y od obrazow wbelkich, aby w nich nie bukalismy Boga wiareґ naśа ale w niebie' (251a). I не тільки людам велить Христос підносити свої серця до Вітця, але й сам давав приклад (2516).

¹⁾ ibidem, CLXXXIIa. Аналогічне поясненне слова „наш“ у Кучборского: Gdyż każdy z osobna Oycа wzywamy, y наyым го zowie-my, tedy nas przeto vczą, іж за darem y за prawem sposobienia Boskiego przyśc оно муśi, aby wбисеу Chrześціани браціа были, а wespolek sie iako браціа miłowали (Katechizm albo Nauka Wiary y Pobożności Krześціаńskiej... Przez Księdza Walentego Kucborskiego, Krakiv, 1568 (Бібл. Осол. ч. 8273), ст. 377).

²⁾ Katechizm albo Wizerunek prawey Wiary Chrześціаńskiej... Przez Jego Miłość Księdza Marćina Białobrzeskiego... MDLXVII. (Бібл. Осол. ч. 1063), 204aб.

В другій точці — Да стїса іма твоє — ў гнѣ рѣ прѣснмш, а́кы ма́ да́ жико́ поко́ныи. котѡри́кыса к'на́ стѣо іма́ іго (806). В Гільовского е на тему побожного життя, яким святать ся Боже імя, довшій вкляд, що починаеть ся так: А іжебы то wbelki prostaczek wyrozumiał, со tu iednostaynie się piśe, tak tho sobie roz-bierzemy na cząstki. Naprzod, gdy nas nauczył Pan Krystus prośić Oycа niebieskiego aby się święćilo imię iego, tedy nie tak rozumiemy abyć nie było samo w sobie święte, gdyż Bog iest sama wczыra swiаtość, y wбистьkie iego sprawy są święte, ale z strony nas ludzi; po-trzeba aby w nas y v других было swiаtoblive, znaiome.. (2526).

В дальшій просьбі — Да прїде́ црѣтїе твоє — ўтрї рѣчи прѣснмш. ў Піршю, а́кы ів'л'скаа прѡповѣ́ покѣ́дала есѣ ірѣ-тїческїи плевѣла, и и́ самомнѣ́ныи вѣмыслы. И ў дрѡгю а́кы-са сїла ежа́ вѣцрѣла к'на́, а злѡстькы вѣла вѣкоренена, тѡбестъ а́кы грѣ́ неплана́ в'нашемъ тѣлѣ. И ўтрѣтїю, а́кы рн'ло пришлѡ црѣтѡ іго тѡбестъ а́кы на́ невдѣла́ црѣтѡа своѣго. Тѣтѣ-са ты́ навчѣамш перикачати крѡлї́ства и па́ства того́ сѣк'нїи, и кога́ства нестѣлыи. прѡсачи и жада́ючи вѣк'ныи и негл'ныи заплаты. Котѡрыи тѡ заплаты намѣсли ма́ючи когатыи и прѣло-же́ныи немогѣ́са го́дїти. а́ вѣогїи и по́даныи ма́юса чнѣ́ тѣ-шнїи и́ онї в'црѣтѣ́ несно́мъ ма́ютъ вѣтї. (806, 81a).

В Кучборского також проśимy tedy od Pana Boga, aby Krole-stwo Pana Christusowe (ktore iest Kościołem) rozberzone было: aby sie ku Wierze Pana Christusowey y ku poznaniu Bożemu, ludzie nie-wierni y Zydowie nawrocili: а іжы теж Odszczepieńey y Kacerze zdro-wego rozumu dostali, y ku spolności Kościoła Bożego, od ktorey были odstąpili, zaś sie przywrocili' (ст. 390). Дві перші „речи“ Лаврентія відповідають такому уступову Гільовского: А ізесмы iuz mieli że батан krolestwo swoje kłamstwem а grzechem pomnaża, iako zdradaґ, баwохwalstwem, блу́знїerstwem, забобоны, недовїарstwem, кacer-stwem, przetoż в tey modlitwie проśимy Oycа niebieskiego, aby нас vвароваł od fałšney nauki, y owšem aby іа́ сказіл, а іасно́сіа прав-ды зниśezył, aby kto nie był przez не́ zwiedzїony. Także теж aby wy-prowadзіл з serca ludzkiego y ze wšego świata wбистьkie забобоны, баwохwalstwa y блу́знїerstwa. Potym aby теж нас wybawїл od nie-wolstwa grzechow, y od мыśли злых а жа́дз вшодливых, y так wбисть-кие Dyable блуки заниśezył. А заіеґ проśими aby serca наśе правдѡ оświećивы в добrey wierze postanowїл, y нас в жыво́ціе przez Ducha Świętego poboznym sposobil, а człонki stareго Adama в нас vmart-wїл, abysmy так cale samemu Bogu были послуbными, а потым wieczne krolestwo otrzymали (2556). Третья „реч“ сеї просьбі Лаврентія має

аналогічне пояснення в Бренція та Бялобжеского. В Бренція *trzeci*, *prosiemy*, *ib* by Syn Bozy nie odkladał dlugo przyścia swego w Maieście, ale prętko przybedł z Angioły swymi, sędzić zywe i vmarle, *ib* bysmy byli rychlo wyswobodzeni tak od grzechu, iako i od wbytkych zlych przygod tego swiata' (CLXXXVIII 6). Упімнувши, щоби люди ставали з чистою совістю на Божий суд і тим робом оглядали на віки Боже королівство, додав Бялобжескі: *Thak* ci ktorzy *tham* miłością przybłego królestwa Bożego bywaią napelnieni, nic mu są sprawy tego swiatha: nie nadmą go bogactwa, ani sfrasuię vbostwo: ale iako w niebie prawie żywiąc, thym frawkom y śmieciom nie da sye vnieść. Tego królestwa Bożego чує do tego nas przywodzi: abysmy prošili o nieodwłoczene iego przybliženie: gdyż niemamy tu obecnego y wiecznego mieſkiania (2066).

Ⲙ двѣ рѣчи прѣсимоу в просьбі: Да ѿбдеѣ вола твоѧ іако нанѣси ѿ на зѣли. Ⲙ і днѣ ѡбѣи на даѣ бѣ вѣдлеволк своѣи ѿск добродѣтели чинити. ѿ іакъ ѡнъ хѡчетъ все ѡхѡтне ѧ доконале ѡправовати. іакъ ѿ стѣи агглан ѿгд нанѣѣ звѣклаѣ ѿмѣ слѣжатъ. ѧ ѡдрѣгѣю ѡбѣи не тѣлѣкв внаѣ самѣхъ, але ѿ повѣмъ свѣтѣк вола ѿгд стѣла выпол'нѧласѣ. але стѣ ѿретическаѣ ѿ злѡсть грѣхоунаѣ ѡбѣи былѣ докоуца вѣкоренена. Тоуѣса наѣчаѣмъ, иѣ не таѣзнашиѣ старѧнѣмъ шѣдѣ доброе стаѣѣса, іакъ далѣкв боушеѣ запѡмѡчѣ бѣю ѧ залѣскою ѿгд стѡю все доброе чинимъ (81а).

І після Кучборського в сій просьбі *prosimy*, *aby* *wbystek* *swiat* *wola* *Boza* *roznał*' (ст. 399). Більше спільного в Лаврентієвм поясненнєм має виклад Гільовського: *Przezoł* *P. Krystus* *nie* *nauczyl* *nas* *prošić*, *aby* *się* *działo* *według* *woley* *naſey*, *aby* *cobysmy* *chcieli* *a* *podobalo* *się* *nam*, *zeby* *tho* *dopuſzczal* *Bog* *wykonywać*: *Ale* *aby* *się* *wola* *Boza* *wykonywala*, *y* *według* *niey* *abysmy* *sprawowali*, *bo* *ta* *iest* *barzo* *dobra* *iako* *od* *dobrego*, *y* *iest* *nam* *pozyteczna*, *iako* *od* *Oyca* *nas* *miłuiace*, *iest* *doskonała* *iako* *od* *mądrego*. Тому зле говорять сю мольтву ти, ktorzy проѡаѣ о такowe swoje od Boga postanowienie inaczeу się rządzą w sprawach żywota swe°, nie okazują bowiem aby wola Boga Oyca niebieskie°, o ktorą proѡa, chowali, ale wola principała swego Antykrysta iedni, drudzy Machometa, trzeci Epikura, y inſy inſych, Panie Boże day aby się obaczyli, a iako vsty tak też nabożeństwem swoim, wiarą y żywotem swoim mowili: Bądź twa wola Oycze Niebieski, nie Rzymski, ani klastorny, albo piekielny' (257а, 258б). Тут є мова також про неbieskie stworzenia — Aniolowie'. Загальний вивід довшого викладу, що треба просити Oyca niebieskie° statecznie, aby się działa wola iego, a Szatańska vstawała y zaginęła' (259а). Деяких гадѡк Гільовського не миґ повторити Лаврентій як православний.

Коли говоримо *хлѣвъ* *нашъ* *насѣщны* *даѣ* *на* *дне*, тоуѣ прѣсимоу *ѡхлѣвѣ* *двоѡкѣи*, в'згладѡѣ тогд жетѣѣ ѿ члѣкѣ ѣстѣ двоѡкѣи. тоѣстѣ ѡдшѣѣ ѿ ѡ тѣла. ѡтелѣсноѣ тогдѣ *хлѣвѣк* *мыслачи* *прѣсимо* *ѡ* *три* *рѣчи*. Ⲙ прѣшѣю кгдаѣ мѡвимо *хлѣвѣ* *прикладѡчи* *ѿ* *насѣщны*, тоѣстѣ котѡриѣ прилиѣныѣ наѣмѣсѣ свѣстѣсѣ, жадаѣмъ не тоѣко ѡсамѣ *хлѣвѣ* *але* *ѿ* *всѣк* *тѣлаѣ* *нѣжѣны* *потребы*. ѿ ѡ дрѣгѣю прѣсимоу *ѡбѣи* *на* *даѣ* *хлѣвѣ* *наѣгѣ* *ѧ* *нечѣжѣи*. тоѣстѣ з'своѣи прѣцѣк живѣтисѣ. ѧ незлѡѣскогѡ добра. ѿ ѡ третѣю *ѡбѣи* *нынѣ* *далѣ* *ѧ* *не* *зѡвѣтра*. Тоуѣ наѣ ѣчиѣ хѣс *нѣвѡвѣтеѣ* *нашѣ*, *ѡбѣимъсѣ* *молиѧ* *нѣѡпаѣства* *того* *свѣтѣни*. *ѡнѣ* *ѡжаѣны* *приложеѣства*, *ѡнѣ* *тѣѣ* *ѡнѣстѣлоѣ* *богаѣства* *мѣзѣного* *сѣѣта* *того*. *але* *тоѣкв* *ѡхлѣвѣ* *вѣз* *котѡрогѡсѣ* *не* *мѡжеѣ* *ѡбѣ* *тѣи*, *ѿ* *тоѣ* *жѣвѣѣмы* *непѡроѣне* *ѿ* *ли*, *але* *вѣпѡтѣ* *лицѣ* *наѣшего*. *Некаѣѣтѣѣсѣ* *наѣ* *роспрѡстирати* *на* *тоѣ* *свѣтѣ* *многѡлѣ* *сѣѣ* *ѡ* *вѣцѡчи* *жити*. *але* *тоѣкв* *пѡки* *нѣѣвинѣи* *днѣ* *ѣстѣ* *ѿ* *шѣдѣ* *нѣтепѣ* *потреба* *ѡ* *тоѣ* *каѣѣ* *просѣти* *ѧ* *не* *ѡбоѣше*. *ѡбѣсмы* *старѧнѣмъ* *зѡтрѣшнѣ* *ѿ* *пѣчаѣми* *житѣѣскими* *рѡзѡмѣ* *наѣшего* *не* *пѡтѡмили*, *ѿ* *люѡвѣ* *прѡтиѣкв* *ѡ* *не* *нарѣшѣли*.

Ⲙ дрѣхѡноѣ заѣ *хлѣвѣк* *мыслачи*, тоѣстѣ ѡ словѣк *бѣжѣмъ*. прѣсимо *ѡбѣи* *на* *далѣ* *хлѣвѣ* *нѣшѣ*, тоѣстѣ нѣиѣ наѣки *хрѡтѣлѣ* *своѣи* *слѣхати*. *ѧ* *не* *ѣретическиѣ* *вѣмыслѣ*, *ѡнѣ* *погаѣскиѣ* *наѣкѣ*. *вгдаѣѣ* *ѿ* *ѡнѣ* *кѡрмаѣсѣ*, *але* *несвоѣ* *хлѣвѡмѣ*. *ѡнѣ* *словоѣ* *бѣжѣнѣ*, *але* *прѣлѣстю* *шатѧнѣскою*. *вѡ* *іакъ* *тѣло* *ѡ* *тогдѣ* *хлѣвѣ* *насѣщного* *кѡр'миѣсѣ* *ѿ* *пѡсѣлокѣ* *береѣ*. *такѣ* *вѣлѣсѣ* *дѣла* *словоѣ* *бѣжѣнѣ* *кѡр'миѣсѣ* *нѣмоцнѣѣсѣ*. прѣсимоу *тѣѣ* *тѣѣ* *ѡхлѣвѣ* *насѣщны*, ѡпѡкарѣмъ тоѣ котѡриѣѣ ѣстѣ знѧшего свѣстѣвѣ. ѡпрѣчѣстоѣ ѿ живѡтѡрѡѣщѣе тѣло ѿкрѡвѣ хѣвѣ, *ѡбѣи* *на* *далѣ* *гоѣ* *не* *ѿгд* *прѣмовѡти*, *нѣнаѡ* *сѣжѣнѣ*, *але* *назѡвалѣнѣ*. ѡнѣшѣ живѡтѡрѡѣщѣиѣ *хлѣвѣкѣ* *прѣсимо*, *ѡне* *ѡсѡптѣлѣнѣ* *зѡмышлѣнѣи* *ѡ* *плѡтѡкѣ* (81аб).

Рівнож Гільовскі розумів під щоденним хлѣбом не tylko *tho* *co* *chlebem* *zowiemy*, *ale* *wbystkie* *naprzod* *pokarmy*' *i* *t.* *d.* Що більше ѿ о inne *wbystkie* *potrzeby* *zywotowi* *człowieczemu* *doczešnemu* *služace* *iuž* *tu* *prošimy*, *gdy* *chleb* *mianuiemy*, *niechay* *kto* *mianuię* *iakakolwiek* *potrzebę*, *iuž* *tu* *zamyka* *się* *wſelka*. Y *to* *tež* *wvažyć* *potrzeba*, *czemu* *Pan* *Krystus* *nie* *nauczyl* *nas* *o* *bogactwa*, *o* *roskoſy*, *o* *maiętności*, *o* *stroie* *modlić* *się*, *&c.* *ale* *tylko* *o* *chleb* *powſedni*, *to* *iest*, *každego* *dnia* *potrzebny* *dla* *zachowania* *cielesnego* *zywota* *naſego* *tylko*, *nie* *pobląžyl* *tu* *Pan* *ani* *vpewnia* *aby* *mial* *Ociec* *niebieski* *być* *proſbony* *o* *potrzeby* *dla* *zbytkow* *a* *roskoſy*, *iakowych* *wiela* *ludzi* *widzimy*', *що* *wielkix* *swoix* *nadbanъ* *abo* *spadſzczyni* *po* *rodnych* *уживають* *na* *надмірнѣ* *roskoſi* (260аб). Крім того *jeszcze* *gdy* *o* *naſ*

chleb prośimy, tedyc to naś napomina, iże cudzego się strzedz chleba powŕedniego mamy, a przestawać na swoini własnym, iako na to nie baczą oni ktorzy z cudzey prace żyва, а niepobożnie, niesprawiedliwie cudze majątności rozmaityми sposoby przywłaŕcaia. Robлять се ,пречиwко postanowieniu Boskiemu, który postanowił człowiekowi wŕelkiemu tak iżeby pożywał w роіе czoła swego chleba swego, swego roskazuie nie cudzego. Далі иде завив вдоволяти ся власним хлібом і вистеригати ся ,збытков у непотrzeбных рзечу у cudzych' (261a).

Рівнож у Кучборекоего, коли просимо 'Chleba Powŕedniego', просимо рзечу ку поżywieniu potrzebных: abysmy to rozumieli przez Chleb, na czymbyśmy dosyć mieli' (ст. 405), Крім отсього хліба jest jeŕcze у Chleb duchowny, о ktorý теж на tym mieyscu prośimy' (ст. 408). Під духовним хлібом розуміеть ся причастіє. Бялбожескі виває також у часі просьби ,о chleb cześny' просити й ,о duśny', але під останнім розуміє не тільки причастіє, але й Воже слово (210a).

Дальшу просьбу Господньої молитви: И ѡстави наѡ двл҃ги наша, ѡко и мѡ ѡставляемѡ должникѡ нашимѡ, вяснив Лаврентій оѡ як: Тѡу ѡ ідинѡ речѡ єа мл҃рдного просимо, авѡ на грѣхѡи шѡк ѡпѡстїлѡ. которїи оуже ѡкрести҃нїнса попл҃нїнїнсмо. ко першїи єск грѣхѡи которїи прекрѣпїнїє мѡклѡ чл҃кѡ, крепїнїємѡ ѡмыты вѡвѡють. припоминаемо ты҃ тѡ вѡ мѡвѡчи, ѡкѡ мы ѡпѡрїємо должникѡ сконѡ, которїи много кро҃ проти҃ наѡ вѡстѡпѡю҃, та҃ и ты наѡ ѡпѡсти. Долги тогды҃ тѡ нѡншїи шѡто мѡємо розвѡмѡти тѡлко грѣхѡи, тѡ єсть вѡстѡпки. навчѡємоса тѡ и нѡ ідинѡго чл҃ка нѡмѡшѡ на свѡтѡк вѡ грѣхѡд. навчѡємо-ты҃са и҃жѡ єѡ ел҃во мнл҃сїрднѡ єсть, которїи кѡюци҃са и҃ найгрѣшнѡшїи҃ прїїмѡеть. навчѡємо ты҃са тѡ и҃ бнѡ справѡдлївѡ вѡдѡчи, немнл҃сїрднѡ и҃ злопомнїтєлнѡ, а не кѡючї҃са вѡстѡпкѡ и҃хѡ нѡпѡсти҃ (816, 82a).

В Кучборекоего означено тільки, що о прощєннє грїхїв легко будуть просити люди, внаючє, що вїє в грїшники (ст. 412). В вїкладї Бялбожескоего стоїть, що roskazal Chrystus miłosiernego Boga о odpuŕczenie grzechѡw proŕic'. И такі, що охрестїли ся в імя Отця, Сїна та свѡтого Духа, прооать, жебу им grzechy były odpuŕzone: iasnie obaczyć możeѡ: iż po okrzyczeniu lekarstwo pokuty nie bywa nikomu zabronione', же po okrzyczeniu grzeŕyму, у tyż grzechy przez lekarstwo pokuty у vramїєtania, z nas zgładzić moźemy, za łaskѡ onego Boga: do ktѡrego о odpuŕzenie wołamy' (211a6). Огож ,iesli бѡdziecie ludzїem odpuŕczać wystѣpy ich: odpuŕci wam Ociec waŕ niebieski wystѣpy у grzѣchy waŕe: а iesli nie odpuŕcićie ludzїem grzѣ-

chѡw albo wystѣpѡw ich: у ociec waŕ niebieski nie odpuŕci wam grzѣchѡw waŕyч' (213a).

Двї оставїї просьби: и҃ невѡвѡдї наѡ вѡнскѡвнїнїє, нѡ и҃бавнї насѡ ѡлѡкѡкого, влучєнї в останнїй Лаврентїєвїй тоцї разѡм. Тоу҃ ѡ дѡк речн просимо. ѡ ідинѡ, авѡ наѡ невѡвѡдїлѡ кпокѡшнїє, тѡ єсть авѡ наѡ недѡлѡ звѡднѡ вѡти покѡсами шѡтѡнскїми и҃ро҃маитѡми вѡдѡмн, которїи перепѡнѡетѡ нѡнѡ дѡлѡ прѡбы. а ѡ дрѡгѡю речѡ просимо авѡ наѡ вѡкѡвнїлѡ ѡ злѡго вѡрога нїшїго шѡтѡна. которїи наѡ хѡчетѡ потѡмнїти вѡтѡ нскѡшнїємѡ. Дѡвраѡ ковѡ єсть речѡ вѡти к'нскѡшнїємѡ. ѡкѡ апѡлѡ Пѡвелѡ кѡрїмѡлѡнѡ пїшетѡ, вѡглавѡ є. и҃ нскѡшнїє чїнїѡ оупѡнїє, а оупѡнїє нѡпѡсрамїѡ. але злѡ к'нскѡшнїємѡ и҃нѡмагѡти и҃ оупѡдѡти. прѡто҃ тѡмн словѡми и҃бавнї наѡ ѡлѡкѡкого. нѡгѡла ѡтѡе просимо, авѡмо вѡлнї кѡлн ѡ и҃скѡшнїє але авѡ наѡ вѡдѡчнѡ внїѡ вѡ помагѡлѡ. а ѡшѡтѡна и҃ тѡклѡ и҃ мїра наѡ вѡронїлѡ. Тѡм ковѡ соу҃ вѡрогѡкѡ нѡшѡ. плѡтѡ, мїрѡ, и҃ дїѡволѡ. И҃кѡ пїшетѡ стѡнї апѡлѡ Пѡвелѡ кѡгалѡтѡ вѡглавѡ є. и҃ плѡтѡ вѡюетѡ на дѡхѡ. а ѡсѡтѡнї стѡнї апѡлѡ пѡтрѡ пїшетѡ, вѡперѡвѡмѡ послѡнїи кѡглавѡ є. вѡтѡ трѡзѡвѡми, ко нѡпрѡтѡлѡ вѡ дїѡволѡ и҃кѡ лѡкѡ рїкѡючн крѡжѡтѡ когѡ пожеретї. а ѡмїрѡ зѡ пїшетѡ, іѡвѡ вѡслоѡ, вѡпершѡ лїстѡк своѡ, вѡглавѡ є. и҃ оу҃кѡ свѡтѡ вѡлѡбнї єсть. Потрѡка наѡ вѡдѡти ѡ и҃скѡшнїє, и҃ вѡ не и҃скѡшѡтѡ нѡкѡкого. и҃кѡ апѡлѡ іѡкѡ пїшетѡ, вѡглавѡ а. єѡ нѡи҃скѡшѡетѡ нѡкѡкого, але ко҃дѡ и҃скѡшѡетѡса ѡ своїи пѡхѡти вѡкѡ и҃ прѡлѡцѡемѡ. а дїѡволѡ єсть вѡлѡснѡ и҃скѡшнїєтѡлѡ, а и҃ вѡдопѡщѡємѡ и҃дозвѡлѡємѡ вѡжѡго нѡчѡго нѡмѡжеѡ и҃кѡ мѡємо напѡркѡлѡ іѡвѡ прѡвѡнѡнаго, которѡмѡ аѡ ѡѡ вѡзѡшнї допѡщѡєє зашкѡднїлѡ, прѡто єѡ прїпїсѡетѡса вѡвожеѡє вѡнѡпѡсть. нѡнѡбѡ єѡ оупѡдѡлѡ, але и҃ дїѡволѡ оупѡдѡити допѡщѡєтѡ. та҃же҃ты҃ и҃ тѡкло кѡнскѡшнїєю наѡ прївѡднїтѡ. дѡлѡтѡго҃ просимо єа авѡ наѡ невѡвѡдїлѡ вѡнскѡшнїє, тѡ єсть авѡ наѡ дѡлѡ дѡхѡ стѡго кѡтѡрїєвѡ пѡхѡтѡ тѡклѡ нашнѡ ѡпѡрѡлѡ. тѡежѡ мѡємо розвѡмѡти ѡ и҃скѡшнїє тогѡ свѡтѡ. тѡтѡ ковѡ наѡ покѡшѡетѡ, кдѡ наѡ алѡ черѡ рѡскошн ѡѡ ѡкѡднѡ, алѡ черѡ трѡшнѡсти кѡторїи наѡ задѡетѡ ѡстрѡшѡетѡ. іѡднѡже мы и҃ тѡе покѡшнїє прїчнѡемѡ єѡ, ко и҃мїрѡ нѡчѡго наѡ нѡмѡжеѡ оупѡнїнїти наѡкѡлю вѡїю. прѡслѡнѡмѡ тын которїи го҃нѡ мѡвѡлѡ тѡю мѡлїтѡвѡ, тѡ єсть кѡтѡрїи прѡсѡчн єа ѡ ѡвѡронѡ авѡ вѡнскѡшнїємѡ нѡпадѡлн, самїєса вѡпокѡсы невѡдѡю҃ (82a6).

Бренцїй навів також два такі самї цитати, що Лаврентїй, а саме в пятої глави посланїя до Гѡлѡтїєв: Cїało роzѡдѡ przeciѡwko duchѡwi, а duch przeciѡwko cїału' (CCV6), та з першого роздїлу поола-

нія Якова, рівнож не цитуючи до кого: „O czym tak Jakub mowi: zaden gdy bywa kußon niechai nie mowi, ißby od Boga był kußon. Abowiem Bog nie iest takowym ktory by kußil ku złemu, i zadnego nie kußil“ (ССІХа). Мало що відмінними словами наведений сеї цитат і в Кучборского (ст. 425), в якого находить ся і цитат з пятої глави першого посланія Петра: *Przeciwnik waß Szatan, iako Lew gyczący chodźi w około, bukaiąc kogoby pożarł* (ст. 423).

Аналогічні думки та з такими самими цитатами зі святого письма, які стрічають ся у викладі Зизанія, розвинув Бялобжескі: *A przeto o to proßimy Pana Boga naßego: aby nas nie dopußczal w pokusy. Naucza tedy pan nas: iż nie mamy z goła wzgardzac ćwiczzenia naßego: kthóre na nas przychodźi z dopußczenia Bożego: gdy w przeciwnie rzeczy przychodźimy. A wßakże sami w takie pokusy wdawać sye niemamy vmyslne, y bes potrzeby: bo gdy do wstrzymawania rzeczy przeciwnych gotowi będziemy, a przychodzące z łaski bożey zwyciężymy: y zwycięstwo naße iasnieyße będzie, y walka dußnege naßego nieprzyaciela nießczesliwßa: kthóry nieprzyaciel Satan gdy nas na bóy pokus swych wyzowie, stale y mocnie iemu odpiéraymy: a gdy w pokoju nas odstąpi wolnych, spokoynymi w myśli walki czekać iestesmy powinni: a gdy przyyda, mocnie ié od siebie odpaźdzali* (214a).

В Бялобжеского є також пересторога, *aby żaden nie rozumial they modlitwy thakim sposobem: aby nas pan Bóg miał wwodźić na pokusy: miał niewolić do grzéchów: gdyż tu nie inßego nierozumieimy, ani o żadną rzecz inßą proßimy: iedno o wspomózenie w pokusach: ale nam dał zwycięstwo z nich: iakom ćie wyzßéy tego vczył* (катихизм писаний в спосіб викладу вчителя для ученика). А *іж нас pan Bóg w pokusy nie wdaie: ale Satan, ćiało, y świat: maß o tym pismo. Maß Pawła świętego do Galatów w piątym Capitulum iasnie: iż walczy ćiało przeciwko duchowi, a duch przeciwko ćiału* (217a). *„A iż thiż mamy Satana nieprzyacielem y kußicielem naßym, iasna rzecz iest s pisma: Nieprzyaciel naß Satan iako lew chodźi około nas, bukaiąc kogoby pożarł* (2176). Звісні місця у святім письмі, що *pan Bóg Satana przepußcza, na cnotliwé swé wybrané, aby ie trapił, a tho dla thego: iż pan Bóg przezeń sprawу swé sprawuie, dopußczaiąc iemu trapić wybrané swoié. Тоć iest tedy kußiciel naß чууны: y przeto чууны mamy быć przeciwko iemu Mat. 26. a błogosławionу маґ: kthóry pokusy iego zwycięży* (2176, 218a). Дальше приведений звісний цитат іа Якова.

Отже Бог допускає на людий покуси, *chcąc sye nas przez nie doßwiadczyć: iako maß przykłady w Jopie ś. w Tobiaßu, w Pietrze S.*

których rozmaicie Pan doßwiadczył, wßytkim inßym swym wiernym na przykład: *aby snich sye vczyli, iako s pewnégo fizerunku, wßytki pokusy skromnie zność* (2186). На дальшій стороні наведений цитат із пятої глави посланія Петра.

Вкінці Гільовскі, з яким має Лаврентій однаковий роздїл просьб, відбагаючий від звичайного о стільки, що вступ до молитви почислений як перша точка, а дві останні просьби злучені в одну точку, навів також як ворогів християн: діавола, світ, тіло й грїх (271a). І в нього *Bog kußil aby ćwiczył nas, y probował w stateczności wiary, y w ćirpliwości, y w miłości, y w inßych posłußeñstwach* (273a).

Лаврентіїв виклад кінчить ся поясненнем слова *амін*, яке *їсть речініє їврейское, викладається нанашь їзыкь двоакко, нехдїй такь ївдїть. й запрады так їсть. І знову наступають характеристичні для Лаврентія слова: *Прїймїте доßси мой возлюблїні мїи вдлчнє тоґю мою малоую працѣ, а воблшїей самїсѣ постаїйте, йншнхъ йменє обвєслїйте*.*

Хоч у „Wykład-i na modlitwę Pańską, którą pospolicie z Łacińskiego Paćierzem zową“ Станіслава Судровія із Остролуки (Вильна, 1680)¹⁾ стрічаєть ся тут і там деяку такуж думку, як у Лаврентіївм виясненню, але годї виказати, щоби сю книжечку знав Лаврентіїв при писанню свого викладу²⁾. Така сама справа з книжечкою: *Wykład Kreda, Modlitwy Pańskiey, Pozdrowienia Anielskiego* (я бібл. Чартор.). За то дуже надить порівнати з Лаврентіївм викладом уже заголовок маленької книжечки в 8⁰, всього 4 картки, н. з. „*Modlitwa Pańska, z krothkiem wyłożenim kaźdey prosby. M. T.*“ Після Естрайхера є вона в бібліотеці Замойських у Варшаві, але мої заходи в справі відшукання її там остали безуспїшними.

Одначе здогадую ся, що ледви чи найдеть ся суцїльний польський текст, який переробив би чи переклав би Лаврентіїв. Можливо тільки, що найдуть ся ще інші польські тексти з подібними думками, які розвинув Лаврентіїв у своїм викладі. Свій здогад опирав

¹⁾ Прям. бібл. Оссол. ч. 45663.

²⁾ Без сумніву не знав Лаврентіїв також отсїх викладів Господньої молитви: *Modlitwa pańska rozdzielna na siedm części, według niedm dni w tydzień. Przez Erasma Rotherdama (1533, Ягїл. бібл.); Pańskiey Modlitwy krzesćiyańskie Nauczony, y Mądre wyłożenye z łacińskuyego na Polski yęzyk przetłumaczone.* (Бібл. Чарторійських, ч. 4442 g). То само треба сказати про виясненнє сеї молитви в катихизмі Венедикта Гербеста (*Nauka prawego chrzescijanina*, Краків, 1686), Івана Секлюціана (*Королевец пруський*, 1547, бібл. Чартор.) та прочих, розумієть ся, крім тих, які переховують ся у тяжкодоступних бібліотеках, а яких я тому не мав у руках.

на тім, що компілятивної проповіді на похоронах княгині Софії Чарторийської в 1618 р.¹⁾ не видав друком Лаврентій, хоч у тих часах скvapно друковано річи, присвячені могучим сього світа. І хоч Лаврентій виклад молитви „Отче наш“ являє ся також компіляцією, утвореною на основі польських катихизмових і то різновіроісповідних вяснень Господньої молитви, всетаки значно самостійнішою від згаданої проповіді. Польські жерела викладу зраджує уже його мова, повна польонізмів. І коли можна вагати ся, чи мав під руками Лаврентій катихизми Кучборского та Бренція, користування катихизмами Гільовского та Вилбжеского безсумнівно. Переглядна диспозиція, ясність, простота й прозорість викладу роблять честь педагогічному талантові Лаврентія, який зумів так майстерно перетопити в цілість зібрані з кількох жерел думки, що його виклад виглядає на перший погляд самостійним писанням.

X.

Тяжко прослідити, в якій звязи стоять деякі надруковані граматичні тексти в „Разсужденіяхъ“ проф. Ягіча з граматикую Зизанія, себ то чи з них зачерпнув неодну думку Лаврентій, чи на відвороті такі думки ввійшли до них з Лаврентієвої граматики. Ся трудність повстає через те, що тих граматичних статей не можна найчастійше привкріпити до означених певних дат.

Надрукувавши девять розділів „Разсужденій“ проф. Ягіч заявив, що не все зібране ним вошло въ эти IX главъ первой части труда. Изучивъ рукописи по ихъ содержанию, стоить дальше, я убѣдился, что многие тексты грамматическаго характера предполагають уже знакомство съ печатнымъ руководствомъ Лаврентія Зизанія, съ его теорією и системою. Поэтому мнѣ показалось необходимымъ отнести часть рукописныхъ грамматическихъ руководствъ во вторую половину труда, во главъ которой должны стоять Адельфотисъ и Лаврентій Зизаній' (ст. 950—951). В попередніх девяти главах поміщене все то, де не видно слідів знайомости з Адельфотесом і Зизанієм.

Полишаючи на боці „Адельфотеса“, відмічу тільки ті статі, межі якими та граматикую Лаврентія безсумнівно якесь відношення, що вказує на первозір чи вплив одного в порівнюваних текстів на

другий або дає змогу здогадувати ся третього спільного тексту. Такими в „Разсужденіяхъ“ проф. Ягіча є:

- 1) коротка статейка на ст. 562—563;
- 2) дві статі, приписувані Максимови Грекови на ст. 614—616 і 617—626 (перша більше ніж друга), що ввійшли в московське видання граматики Смотрицького з 1648 р.;
- 3) дві статейки на стор. 689 і 701—703;
- 4) Сілл соуцнствѣ книжнаго писма на ст. 707—719 (тільки в найповнішій тексті);
- 5) О мншжестѣк і ѡ єдинствѣ на стор. 719—722;
- 6) О еже како просѡдѣл достонѣ писати і глати на стор. 744—748;

7) статя па стор. 788—790;

8) „Грамматическаго“ на стор. 993—995;

9) кінець одної статейки на ст. 1008—1009 про пять „сугубыхъ“: s, z, љ, ш, џ. От і все; про т. зв. ісо (") над початковими самозвуками та про титул згадуєт ся у деяких інших статях.

Три граматики, які мають увійти в другий том „Разсужденій“ проф. Ягіча та на яких відбив ся вплив граматики Лаврентія Зизанія, згадує проф. Ягіч. Се тексти рукописи Синодальної бібліотеки N. 933 на кк. 117—197 (Лаврентійв текст зі вставками), Пододіньської рукописи N-о 1655 в Імпер. Публ. бібл. на кк. 176—192 та рукописи Московської духовної академії N. 113, де на кк. 107 б є статя в грам'матикѣи, що виказує знайомість з Лаврентієм (Изслѣдованія, ст. 985). Про інші подібні тексти не маю змоги говорити.

Користування львівською граматикую в Лаврентія часто перборщували доси дослідники. Науковим куріозом являєт ся думка Криловського не на початку 19 ст., а на початку 20 ст., бо в 1904 р., що грамматика Зизанія се деколи вдатна, а деколи й ні перерібка львівської граматики та що грамматика Лаврентія є першою що до часу церковнославянською граматикую.

Прибільшив вплив „Адельфотеса“ на Зизанієву граматику в проф. Будіч. Поірно ті самі дефініції в обох граматиках мають у більшій часті в Лаврентія відмінний переклад тої самої грецької дефініції, передусім коли вони взяті зі спільних жерел для обох граматики, якими є еротематична перерібка граматики Діонісія і граматики Ляскаріса, Крузія, а то й Меляхтона. Ще найбільше переймав Лаврентій термінологією львівської граматики, тільки рідко змінюючи її. Але коли наука може вказати тільки Лаврентія, що лишив по собі підручник граматики з зазначенням свого автор-

¹⁾ Про се пор. мою статю „Причини до студій над писаннями Лаврентія Зизанія“ в „Записках“ нашого товариства, т. LXXXIII і особною відбиткою.

ства один з усіх учеників і дідакалів Братської школи в Львові в часі, коли друкував ся „Адельфотес“, чиж далеке до правди припущення, що Лаврентій був між тими студентами, які мали зложити граматику під проводом Арсенія, а яких робота на мою думку обмежила ся на переклад грецького матеріалу, зібраного та вказаного Арсенієм? Що тикаєть ся закиду проф. Буліча, що Лаврентій не доглянув союза „или“ межі словами „родъ“ і „залогъ“ в „Адельфотесі“, недогляд можна закинути тільки проф. Булічеві, який не перевернув дальших трьох карток по „супрожестві“ і не перекопав ся, що Лаврентій говорить також шъ родѣ.

Загалом Лаврентій не більше скористав із попередничка своєї граматики, як із його підручника Мелетій Смотрицький у книжці з 1619 р. Грамматіки Славянскихъ правилъ Сѣнтагма, яка ставши шкільним підручником не тільки в руських, але й в південно-славянських народів, через двіста літ спинювала широкий приплив живої мови в письменство. Близька до Лаврентієвої дефініція граматики в Смотрицького, в якого граматика єсть ізвѣстное хъдобжество вѣгъ и глѣти и писати бѣчаще (5а). Ті самі часті граматики вичислені в иншій порядку. Писмена розділяють ся на гласна, и согласна. Самозвуки сице нарицаются, зане сама собою гласъ издаютъ: и тако кромѣ сиѣ ни єдинъ слогъ составити ся можетъ (6а). Гласна розпадають ся на догма, крака, и двовременна (6б). Виясненнє їх не вільне також від спільности в виясненнє Лаврентія (7а). Назва согласна звідси, іко не сама ш сѣбѣ, но со гласными слогъ составляются, и гласъ издаютъ (8а). Сѣгбѣмъ, з ѣ ѣ: Сице реченна, іко ш двою писменъ составятъ: з, ш д и с: ѣ, ш к и с: ѣ, ш п и с (9а).

Як у Лаврентія, так і в Смотрицького хранимо єсть различіє междъ о, и ш: бномъ, єдинственнъ, бкомъ множественнъ сѣжачи: ікш, тѣмъ члѣкомъ, тш члѣкомъ: тѣмъ воинъ, тш воинш и про: (10а), а ь служить во шточиніє співзвукъ (10б). И, и ж различествуютъ: бномъ сопрѣди реченій, бкомъ вострѣдѣ и в коци полагамъ: ікш, ікшшшш. и про: (11б).

Наголосів у Смотрицького три: бстрамъ: тѣма: шблечина: Острамъ во вознобное има бѣдареніа: тѣма бѣтисенное: шблечина, срѣднє (14а). Число місць оксії вобільшене о одно до шість. Як і в Лаврентія, просвѣднє вренє сѣтъ двѣ: догма і крака. Крім Лаврентієвої „тонкої“ в в Смотрицького ще й „густая“ (16б).

Лаврентієву дефініцію нагадує дефініція Смотрицького: єстъ же Слово, реченій сложнїє, развѣмъ совершенъ івляюще (20а). Хоч система вѣсьмох частнїи мови задержана в Смотрицького, але на-

місць „различіа“ виступає тут „междометіє“, впрочім терміни частнїи мови такі самі. Поступ при опущеннє „различіа“ в порівнаннє із граматику Лаврентія в Смотрицького позірний. Його заява ввучать, правда: бѣрѣзон: Биречь часть слова, различіє называемю, Славянскомъ языку несконженнъ штавишо, але дальша замітка: Мѣстоименію долгъ бѣ довоинъ испощиющъ, не рїжнєть Смотрицького від Лаврентія, в якого дефініція „различіа“ се дефініція відносного заименника.

Часті мови: скланяема, и нескланяема. В дефініції имени стягнені разом обі дефініції Зиванія: Имя єсть часть слова вѣци наричанїє падѣжн скланяюща, вренєже дѣйство илї страданїє знаменющаго. нимѣща (20б). Імя ділить ся на собствєнное і нарицательное. Степенуютъ ся тільки имена прилагательна, иуже знаменованїє растї илї малѣти можетъ. Як у Лаврентія, так і в Смотрицького положитєльный стѣпень, єсть первый гласъ имене прилагательнаго (22б).

Родів у Смотрицького аж сїм (25б) супротив Лаврентієвих чотирох, а видів два. Первообразный видъ єсть, иже ш инѣдъ непроизводитъся, а Производный єсть, иже ш первообрагнаго производъся (29б). Спільні із Зиванієм три числа: єдинственное, двѣйственное, и множественное (30б). Перше єдинъ вѣщъ знаменѣтъ, друге ш двѣю вѣщъ повѣствѣтъ, третє многїа вѣци прѣставлятъ. Спільно з Лаврентієм в імен начертанїа сѣтъ три: прѣстое, сложенное та прѣсложенное (31а). Відмінків сїм, о один більше, нїж у Лаврентія (сказательный).

Спільні вѣрці відміни імен: тѣмъ дѣка (32б, 33а), тѣмъ рѣка (35аб), той и тѣмъ пїлица (37б, 38а), той и тѣмъ сѣдїа (40аб), тѣє отрочѣ (51б), тѣмъ матерь: илї мати (60б, 61а), той гѣрїи (66аб), той бѣш: илї бѣтъ, тѣмъ стѣм: илї тѣ стѣ, тѣє стѣє: илї тѣ стѣ (74б, 75аб, 76а), той вѣгїи, илї вѣгъ, тѣмъ вѣгѣм, илї тѣ вѣга. тѣє вѣгѣє, илї тѣ вѣго (76аб, 77аб), той єдинъ (93а), тѣмъ єдина (93б), тѣє єдино (94а). Що правда, відміна правильїиша и переведена через сїм відмінків.

Дефініція заименника Смотрицького тотожна з Лаврентієвою: Мѣстоименіє, єсть часть скланяема, вѣкств имене прїемлема. Спільні рівнож два види: первообразный і производный (98а), три числа, начертанїа двѣ (прѣстое, слоное) з тими самими прикладами (дѣтъ, сѣмъ дѣтъ) и три особи (лицѣ) (98б). Із вѣрців відміни заименників спільні: дѣтъ, мѣ, тѣ, вѣ, (99аб, 100а), сѣє: илї, сѣ (100а), бнѣ, бндѣ, бно (103аб, 104а, 114б, 115аб, 116аб), тѣи, тѣм, тѣє (104б, 105аб), сѣи, илї, сїи, сїа, илї, сї, сїє, илї, сї (106аб, 107а),

моѣ, моѡ, моѣ (107аб, 108а), твоѣ, твоѡ, твоѣ, (108аб, 109а), нѡшѡ, нѡша, нѡши (112б, 113аб), вѡшѡ, вѡша, вѡши (113б, 114аб).

Як у Лаврентія, так і в Смотрицького дев'ять акциденталій дієслова (118а), два види (119а), три числа (119б), дві конюгації (123б). Спільна з Лаврентієм і дефініція: Причѡстїе, єсть частѣ слова скланѡема, свѡйствѡ "Имени ѣ Глагола причѡщающаго" (180б).

Не без впливу Лаврентія і оправданнє Смотрицького: *ѡще ѣ многаго ѡсѡбѡ в' Главѡнском' ѡзвѡнѣ, ѣ свѡйствѡ ѡго вѣзства тѡщѡтѡвеннѡ Бремѡнѣ составленѡ дѣло кѡтѡ вѣдѡхѡмѡ: послѡлѣ ѡбѡче нѡшего поискѡнѡ, свѡбою стопѡю ѡнамѡ толѡкѡ мѡжданѡ вѣщѡ прѡйти недѡстоѡши, ѡтѡкѡнѡнѡмѡ, ѡскѡнѡнѡнѡх' потѡщѡнѡю вѡмѡлѣ совершенѡнѡ сѡю прѡложити хотѡщѡ* (172аб).

Акциденталій прислівника в Смотрицького чотири, як і в Зизанїя. Бѡды нарѣчѡ єсть двѡ, каже Лаврентій. Перѡвообразнѡ. ѡко, вѣра, ѡтро. Прѡнѡвоѡнѡнѡ. ѡко, мѡдрѣ, дѡбрѣ (пѡа). В Смотрицького се місце звучить: Бѡды Нарѣчѡ соут двѡ: Перѡобраѡнѡнѡ: ѡкѡ, мѡсѡ, вѣрѡ: ѣ прѡ. Произвѡднѡнѡ: ѡкѡ, мѡдрѣ, дѡбрѣ: ѣ прѡ. (189а). Осѡ однѡ прѡклад, абѡ не наводити богѡтох, як помѡчною була граматиѡка Лаврентія для Смотрицького. Дуже богѡто таких самѡх ѡруп прислівникѡв вѡдмѡтив Смотрицькѡнѡ, що ѣ Лаврентій, а прислівникѡ Лаврентія вѡйшли в рѡздѡли Смотрицького вѡѡ. По прѡмѡру Лаврентія подѡв і Смотрицькѡнѡ вѡклад про метри, абѡ тут ѡх уже бѡльше.

Вѡд вѡихѡду львѡвсьѡкѡ грецьѡкѡ грамѡтѡнкѡ до вѡихѡду Лаврентѡвѡго пѡдручнѡка прѡминуло всѡго пѡть лѡт, а граматиѡка Смотрицьѡкѡго пѡявилѡ сѡ 23 роки по вѡихѡдѡ в свѡт грамѡтѡнкѡ Зизанїя. За тѡѡ час шѡкѡльного ужѡтку була змѡга пѡднѡести вѡвѡченнѡ правѡльнѡйшѡѡ церѡвнѡни та прѡготовити данѡ для повнѡйшого пѡдручнѡка. Чи вѡдбула сѡ тут таѡкаж ѡсторѡя з грамѡтѡнѡю Лаврентія, як та, про яку говорѡть Сѡрѡчинськѡ, що Смотрицькѡнѡ рѡргѡнѡвѡює з блѡдѡв давнѡ Jerzego Libana grammatykę greckę vѡдав свою в Кѡльѡнѡї 1615 р.,¹⁾ не вѡмо сказѡти. Не знѡю навѡть, на скѡлько таѡка вѡстка правѡдивѡ²⁾. Пѡд пѡдѡгогѡчнѡм зглѡдом, маѡючи на увазѡ тѡльки уѡклад тѡру, граматиѡка Смотрицьѡкѡго уступѡє грамѡтѡнѡцѡ Зизанїя.

¹⁾ Siarczyński Franc. X. Obraz wieku panowania Zygmunta III, I, Poznań, 1843, ст. 147.

²⁾ Нѡ Засѡдкѡвнѡч, нѡ пѡзнѡйшѡв дѡслѡднѡк грамѡтѡнкѡ Смотрицьѡкѡго др. Евѡгѡхѡнѡ Макарушка (Граматиѡка Мелѡтѡя Смотрицьѡкѡго. Крѡтѡчно-ѡсторѡчна стѡдѡя, Львѡв, 1908) нѡчого не знѡють про таѡку грамѡтѡнку Смотрицьѡкѡго, а прѡцѡнѡ її мѡсѡли бѡ поставити в якусѡ звѡяз з грамѡтѡнѡю церѡвносѡвѡянсьѡкѡ мѡви.

Бѡє ѡзначѡннѡ ѡмени авторѡ передруѡвано грамѡтѡнку Смотрицьѡкѡго в Москѡвѡ 1648 р. Цѡкаво, що на нѡї лишѡла таѡкож свѡѡ ѡлѡд грамѡтѡнкѡ Лаврентія.

Чѡстѡ пѡтѡм рѡзлѡчѡє сѡѡ грамѡтѡнкѡ зѡпоѡзнѡчѡна з грамѡтѡнѡю Лаврентія Зизанїя. На питѡннѡ: Чѡѡ єсть рѡзлѡчѡє, стѡѡть вѡдпѡвѡдѡ: Рѡзлѡчѡє єсть частѣ слова скланѡема, пѡдѡчинѡема скланѡемѡмѡ ѡменѡмѡ (ѡѡа). Дефініція Лаврентія наведѡна в ѡнѡлѡзѡї етѡмѡльѡгѡї. Як у Лаврентія, рѡдѡвнѡковѡ послѡдѡвѡють таѡкож у сѡѡ грамѡтѡнѡцѡ: рѡдѡ, числѡ, пѡдѡєжѡ. Кѡлѡкѡ єсть рѡдѡвѡтѡ, питѡє Лаврентій і вѡдпѡвѡдѡє трѡ: мѡжѡскѡнѡнѡ, ѡко, ѡже, жѡнѡскѡнѡнѡ, ѡко, ѡже, срѡдѡнѡнѡ, ѡко, єже. І в грамѡтѡнѡцѡ з 1648 р. слѡдує на питѡннѡ: Кѡлѡкѡ єсть рѡдѡвѡтѡ, вѡдпѡвѡдѡ: трѡ: Мѡжѡскѡнѡнѡ, ѡкѡ, ѡже, Жѡнѡскѡнѡнѡ, ѡкѡ, ѡже. Срѡдѡнѡнѡ, ѡкѡ, єже. Трѡ числѡ: Єдѡнѡствѡннѡє, Дѡвѡѡствѡннѡє, Мнѡжѡствѡннѡє (ѡѡа) тѡ самѡ, що в Зизанїя.

В Лаврентія рѡдѡвнѡкѡ мѡє пѡть вѡдмѡнѡкѡв (нѡємѡ „зѡвѡтельнѡго“), в грамѡтѡнѡцѡ з 1648 р. шѡсть; в грамѡтѡнкѡ Смотрицьѡкѡго сказѡтѡтѡлѡнѡнѡ, абѡ „зѡвѡтельнѡго“ нѡємѡ таѡкож. Впрѡчѡм самѡ вѡдмѡна ѡже зѡятѡ в грамѡтѡнкѡ Смотрицьѡкѡго з пѡртѡї про зѡѡмѡннѡє.

До вѡикѡрѡстаннѡя грамѡтѡнкѡ Зизанїя для свѡѡѡ прѡзнѡєть сѡє незѡвѡсѡннѡѡ автор 17 в. в пѡредмѡвѡ. І прѡшѡлѡ кѡд, вѡєдѡ вѡн рѡч про свѡѡѡ пошѡкуваннѡя за грамѡтѡнѡчнѡми жѡрѡслами, ѡ хрѡтѡлѡвнѡвѡ мѡжѡнѡ. ѡврѡтѡхѡтѡ, чѡтѡрѡє грамѡтѡнѡкѡ. нѡвѡпѡчѡнѡнѡ дѡло вѡдрѡковѡнѡ рѡнѡнѡ сложѡтѡлѡнѡ. ѡѡа кѡд кѡнѡ грамѡтѡнѡкѡ ѡнѡкѡ составлѡнѡ. ѡрсѡнѡнѡ. і ѡнѡ мѡлѡтѡнѡмѡ мнѡхѡ. і пѡкѡ ѡнѡ євѡдѡкѡмѡвѡ. к сѡмѡу ѡбрѡтѡтѡ, і вѡкѡвѡ старѡца герѡсѡнѡмѡ вѡрѡвѡзѡскоѡ. і вѡсѡ тѡлѡ грамѡтѡнѡкѡ с вѡлѡкѡнѡ кнѡмѡннѡнѡ прѡхѡдѡхѡ; в кѡнѡждѡ нѡ рѡзѡвѡмѡ лѡжѡщѡнѡ потѡкѡ рѡсѡмѡтѡрѡнѡ, і пѡзнѡтѡ тѡлѡ вѡ всѡє соглѡснѡнѡ, і дѡбрѡкѡ составлѡнѡ і ѡ сѡ сѡжѡлѡнѡсѡнѡ вѡмѡнѡ, пѡмѡшлѡнѡ, в сѡвѡтѡ, єже кѡкѡ кѡтѡ мѡлѡмѡѡнѡнѡнѡ ѡдѡбѡ вѡмѡжѡєтѡ ѡврѡкѡстѡнѡ чѡтѡрѡє кѡнѡ грамѡтѡнѡчнѡнѡ. ѡще вѡ єдѡнѡнѡ кѡю ѡ нѡ ѡбрѡщѡтѡ не ѡдѡвлѡнѡсѡ єю ѡ прѡѡмѡщѡнѡ єлѡ кѡщѡтѡ вѡ ѡнѡтѡ грамѡтѡнѡкѡ лѡжѡщѡнѡ. єсть вѡ нѡкѡлѡ стѡхѡнѡ в лаврѡнѡтнѡєкѡ грамѡтѡнѡкѡ нѡхѡже нѡєсть в грамѡтѡнѡкѡ ѡрсѡнѡнѡєкѡ. таѡкѡ єсть нѡкѡлѡ стѡхѡнѡ кѡ ѡрсѡнѡнѡєкѡ грамѡтѡнѡкѡ нѡхѡже нѡєсть к лаврѡнѡтнѡєкѡ грамѡтѡнѡкѡ. таѡкожѡ єсть, в прѡбчѡнѡ дрѡвѡгѡлѡ дрѡвѡнѡ прѡѡмѡкнѡ¹⁾. Тѡму автор зѡѡв сѡє за уложѡннѡє свѡѡѡ грамѡтѡнкѡ.

¹⁾ М. Петровскій, Старинное рассуждение ѡ вѡкѡлахѡ сѡнѡрѡчѡ в слѡвѡхѡ по рукопѡсѡ бѡблѡтѡекѡ Кѡзаньскѡго унѡверсѡтѡта (Пѡмѡтнѡнкѡ Общ. Лѡубѡтелѡѡ дрѡвнѡѡ пѡсьмѡеннѡстѡ, LXXIII, 188, ст. 17—18.

XI.

Коли взяти під увагу український національний бік справи, граматики Лаврентія Зизанія стоїть непорівняно вище від граматики Смотрицького що до термінології. Граматична термінологія Зизавія більше народня, Смотрицького церковнославянська. Може не буде безінтересним представлення граматичної термінології Лаврентія в порівнянні з термінами статей в „Разсужденіяхъ“ проф. Ягіча (Р.), на скільки вони покривають ся із Лаврентієвими термінами, а відповідними далше термінами граматики Мамоніців (М.), надрукованої проф. Ягічем, і львівської (А.) з одного боку, а Смотрицького (См.) з другого. Коли термін підчеркнений, значить що скобки означення відносять ся тільки до нього. При термінах Лаврентія подаю сучасні грецькі і латинські терміни, на скільки вспів я їх зібрати з тодішніх грамастик. Вони потрібні для вяснення справи походження нашої найдавнішої граматичної термінології.

Варія (А.), тяжка (Р.), βαρεία, gravis, (См.), в́арія, т́ажкая.

Видь слова, часть слова (Р. А. См.), скланяємыя, нескланяємыя (А. См.); μέρος λόγου, κλιτά, ἄκλιτα, πτωικά, ἄπτωτα; pars orationis, declinabiles, indeclinabiles; Р. склоняємыя, несклоняємыя.

Видь первообразный, производный (А. См.); εἶδος πρωτότυπον, παράγωγον; species primitiva, derivata; М. видь, первообразное, производное; Р. видь первообразный.

Времена́, долгая (А.), краткая (Р.); χρόνοι, μακρά, βραχεία; tempora, longum, breve; А. брахія; См. м́бра, краткая, долгая.

Вре́мя: настоящее (Р. М. А. См.), протяженное (А.), мимоше́дшее (Р. А. См.), пресовершенство (Р. А.), непредѣльное (Р. М. А. См.), будущее (Р. М. А. См.); χρόνος, ἐνεστώς, παρατατικός, παρακείμενος, ὑπερουντελικός, ἀόριστος, μέλλον; tempus, praesens, praeteritum imperfectum, plusquamperfectum, indefinitum primum, futurum; М. вре́мя предѣльнее, предѣльнее: протяженное, непредѣльное, надпредѣляемое, предлежимо; будущее: помалъ бывающее, будущее; вре́мя мѣнувшее; См. вре́мя переходящее, прешедшее.

Глаго́ль (Р. А. См.), ῥῆμα, verbum, М. рѣчь.

Глаго́ль осуществленный, См. глаго́ль существительный.

Гласъ, гласи: долгая, краткая, двовременная; στοιχεῖον, στοιχεῖα μακρά, βραχεα, δίχρονα; literae, longae, breves, ancipites; См. гласная долгая, краткая, двовременная.

Гласный, гласная (Р.), φωνήεν, vocalis, М. гласовныя, долгия, краткия, двовременныя, А. гласныя, долгия, краткия, двовременныя, См. гласная, долгая, краткая, двовременная.

Двосрочіе (Р.), См. двотбчіе.

Дифтеонгъ, двогласное (А. Р. См.), δίφθογγος, diphthongus.

Этимологія (Р.), истиннословіе (Р.), ἐτυμολογία, А. етимологія, правословіе, См. етѣмологія.

Залогъ (Р.): дѣлательный, страдательный (А. См.), срѣдний (А. См.), посредственный (Р. А.), общій (Р. А. См.); γένος, ἐνεργητικόν, παθητικόν, οὐδέτερον, ἀποδεικτικόν, κοινόν; genus, activum, passivum, neutrum, deponens, commune; М. залогъ дѣйственный (дѣйства), страдальный (страсти, посреднее), (διάθεσις, ἐνεργητική, παθητική, μέση); А. родъ або залогъ, дѣйственный, общій або посредственный, отложимый; См. залогъ, дѣйствительный, отложительный.

Запятая (Р. См.), ὑποδιαστολή, subdistinctio.

Имя (Р. А. См.), ὄνομα, nomen, М. имя (мужеско, женеско, срѣднее).

Имя собственное (Р.), нарицаемое; ὄνομα κύριον або ἴδιον, προσηγορικόν; nomen proprium, appellativum; М. имя собное, обще; См. имя собственное, нарицательное.

Имя нарицаемое: осуществленное, прилагаемое; См. нарицательное имя: существительное, собирательное, прилагаемое; nomen substantivum, adiectivum.

Кроткая (Р.), ψιλή, tenuis, См. тонкая.

Лице (Р. М. А. См.), первое (Р. А. См.), второе (Р. Α. См.), третье (Р. Α.); πρόσωπον, πρῶτον, δεύτερον, τρίτον; persona, prima, secunda, tertia; М. лице, перво, второ, третье (См.).

Мѣстоимя́ (А.), ἀντωνυμία, pronomen, М. мѣсто имени (имене), См. мѣстоименіе.

Значеніе мѣстоименіе: изъявительное, изждительное (А.), указательное (Р. А. См.); ἀντωνυμία, κτητική, δεικτική; pronomen, possessivum, demonstrativum; См. качество або знаменованіе, возносительное, возвратительное, въпросительное, притяжательное.

Нарѣчіе (Р. М. А. См.), επίρρημα, adverbium.

Значенія: 1) вре́мене (А. См.), 2) мѣста (Р. См.), 3) качества (Р. См.), 4) количества (Р. А. См.), 5) отрицанія (Р. См.), 6) увѣщанія (См.), 7) моли́твеннаго, 8) уподобленія (Р. См.), 9) удивленія, 10) риданія, 11) неизвѣства, 12) чина (Р. См.), 13) събранія (Р. См.), 14) раздѣленія (Р.), 15) разсужденія (См.), 16) вопрошенія (См.), 17) величанія, распространенія, 18) клиненія, 19) отклоненія, 20) явленія, 21) таенія, 22) неудобства. Ἐπίρρημα, 1) χρόνου, 2) τόπου, 3) ποιότητος, 4) ἀριθμοῦ, 5) ἀρνήσεως, 6) παρακλεύσεως, 7) εὐχῆς σημαντικά, 8) ὁμοιώσεως, παραβολῆς, 9) θαυμασμοῦ, θαυμασικά, 10) σχετλιασμοῦ, σχετλιαστικά, 11) εἰκασμοῦ, 12) τάξεως, 13)

ἀδροίσεως, 14) *ἀποτάσεως*, 15) *συγκρίσεως*, 16) *ἐρωτήσεως*, 17) *ἐπιτάσεως*, 18) *κλίσεως*, *κατομώσεως*, *κατομωτικά*, 19) *ἀπομώσεως*, *ἀπομωτικά*, 22) *ἀνέσεως*. Adverbium, 1) temporis, 2) loci, 3) qualitatis, 4) numeri, 5) negandi, negationis, 6) hortandi, hortationis, exhortationis, 7) optandi, 8) similitudinis, 9) admirandi, admirationis, 10) doloris, exclamandi, 11) eventus, 12) ordinis, 13) congregandi, congregationis, 14) separandi, separationis, 15) comparandi, comparationis, 16) interrogandi, interrogationis, 17) intendendi, intentionis, 18) iurandi, vocandi, vocationis, 19) abiurandi, abiurationis, 21) celandi, discreti, 22) remittendi, remissionis. А. 2) мѣстна, 3) посредства, 5) отрицательныя, 6) отрицательныя, 7) моли́твенныя, 8) уподобительныя, 9) удивительныя, 10) бѣднострадателныя, ридательныя, 11) уравнительныя, 12) чиновныя, 13) собврателныя, 14) раздѣлительныя, 15) разсудительныя, 16) вопросительна, 17) клятвенныя, отвѣщавательныя, 19) отелятвенная, 20) извѣстительная, 21) прикровенныя, 22) ослабительныя. По́за порівнанням із Лаврентієвим поділом: творительная, повелительная, извѣстна, полага́тельная, зрительныя, слагательныя, указательныя, отстоя́тельная, разбранительная. См. знаменованія нарѣчія, 4) числа, 5) прещенія, 9) недоумѣнія, 11) элучая, 14) отдѣленія, 17) напряженія, 20) указанія, 22) ослабленія. По́за Лаврентієвим поділом остаются значіння: повеленія, ра́зн'ства, отвѣщанія, избранія.

Начертаніе (Р. М. А. См.), простое [Р. А. См.), сложное (Р. А.), пресложное (Р. А.); *σχήμα*, *ἀπλοῦν*, *σύνθετον*, *παρασύνθετον*; *figura*, *simplex*, *composita*, *decomposita*; М. начертанія, проста (просто), сложна (сложно), пресложна (пресложно) чи прѣсложна; См. начертаніе, сложное, пресложное.

Нога́, предѣль, *πούς*, *pes*.

Облеченная (А. Р.), *περισπωμένη*, *circumflexus*, См. облеченная.

Образъ именъ (Р.) вида производнаго: отеческая, властная, явическая, умалительная, отименная, глагольная; *δνομα*, *πατρωνυμικόν*, *κτητικόν*, *επιοκοριστικόν*, *παρωνυμιον*, *ρηματικόν*, *ἐθνικόν*; *nomen*, *patronymicum*, *possessivum*, *diminutivum*, *denominativum*, *gentile*, *verbale*; М. видъ именъ: первобытно, дѣйствено, повѣстно, рододатно; М. начертанія именъ: любомудрства хитрости, рѣчеточства, писменная; См. виды производныхъ именъ, отчественный або притяжательный, отечественный, властелинный, явический, глагольный, отименный, умалительный, уничижительный.

Образъ, извѣстительный або указательный, повелительный, желательный мѣсти або моли́твенный, непредѣльный або необавный; *ἐγκλιος*, *δριστική*, *προστακτική*, *ἐντική*, [*επιοτακτική*], *ἀπαρέμφατος*; *modus*, *indicativus*, *imperativus*, *optativus*, *infinitivus*; М. изложене

(Р. А. См.), повелѣбно, моли́твено, вопросно, звѣтелно, повѣстно, необавно; А. изложене, извѣстелное (См.), повелительное (См.), моли́твенное, подчинное, необавное; См. моли́тельное, сослагательное, подчинительное, ноопредѣленное.

О́зья (А.), бѣстрая (Р. См.), *δξεία*, *acutus*.

Ореографія, правописаніе (А. Р.), *ορογραφία*, А. ореографія, См. ореографія.

Падѣжь (Р. М. А. См.), именовный (А.), рѣдный (А.), дѣтельный (А. См.), винѣвный (А.), звѣтельный (А. См.), творительный (Р. См.); *πίσις*, *ορθή* (*εὐθεΐα*), *γενική*, *δοτική*, *αιτιατική*, *κτητική*, *casus* Latinus; *casus*, *nominativus*, *genetivus*, *dativus*, *accusativus*, *vocativus*, *ablativus*; М. пять падѣній, права, рѣдна, дѣтельна, винѣвна, звѣтельна; См. падѣжь именительный, родительный, винительный, сказательный.

Писмо, писмена́ (Р. А.) долгая, краткая, двовременная; *γράμμα*, *γράμματα*, *μακρά*, *βραχεία*, *διχρονα*; *litera*, *literae*, *longae*, *breves*, *anapitites*; См. пор. гласная.

Подсто́лія (Р.), *υποδιαστολή*, *subdistinctio*, См. вопросная(?).

Предлѣжь (Р. М. А. См.), *πρόθεσις*, *praepositio*.

Прича́стие (Р. М. А. См.), *μετοχή*, *participium*.

Просодія, привѣло (Р.): ударенія, временá, краткая; *προσῳδία*, *τόνοι*, *χρόνοι*, *πνεύματα* (*ψιλή*); *toni*, *tempora*, *passiones*; А. просодія, припѣваніе, тонкая, См. просодія.

Разлічье (Р. М. А. См.), *ἄρθρον*, *articulus*, М. разлічья подчинна, предчинна, *επιοασσόμενα*, *προπασσόμενα*, А. разлічья предчинныя, подчинныя.

Различье, *variatio*.

Разсужденіе, подобовачертательное, стропѣтное; *comparatio*, *regularis*, *irregularis*; См. уравниеніе, правильное, неправильное.

Речѣніе (Р. А. См.), единосложно (См.), *λέξις*, *dictio*, См. многосложное.

Родъ (Р. М. А. См.), мужескій (Р. А. См.), женскій (Р. См.), средній (М. А. См.), общій (Р. А. См.); *γένος*, *αρσενικόν*, *θηλυκόν*, *ουδέτερον*, *κοινόν*, *genus*, *masculinum*, *femininum*, *neutrum*, *commune*; М. мужески, жен'ски; А. женскій, преобщій (См.); См. всякій, недоумѣнный.

Сѣнтаξисъ (Р. См.), сѣчненіе (А.), *σύνταξις*, *synthaxis*. А. сѣнтаξисъ.

Склонѣніе (А. См.), скланѣніе (А.), *κλίσις*, *declinatio*.

Слово (Р. А. См.), *λόγος*, *oratio*.

Слогъ (Р. См.), долгій, краткій (См.), двовременный, прислівниково: долго, кратко, двовременно; *συλλαβή*, *μακρά*, *βραχεία*, *διχρονος*; *syllaba*, *longa*, *brevis*, *anpers*; См. двовременный.

Слогъ начальный, кончаемый (А. См.), предкончаемый (А), пропредкончаемый (А.), предпропредкончаемый або четвертый, пятый отъ кончаемаго. *Συλλαβή, λήγουσα, παραλήγουσα, προπαραλήγουσα*. Syllaba, ultima, penultima, antepenultima. См. прекончаемый, пропрекончаемый, предкончаемый, пропредкончаемый, непревосходный.

Съгласный, съгласная (См.), простая, сугубая (См.); *σύνφωνον, σύμφωνα, διπλά*; consonans, consonantes, duplices; А. съгласныя.

Съединительная (Р.), *ὄφέν*, См. единительная.

Съюзъ (Р. М. А.), слѣпляющія, раздѣляющія, прикасающіяся, винбвыя, въпробныя, утверждающія, увѣщающія; *σύνδεσμος, συμπλεκτικοί, διαζευκτικοί, συναπτικοί, αιτιολογικοί*; coniunctio, copulativae, disiunctivae, continuativae, causales, approbativae; А. слѣвѣтательныя, съпражѣнныя, совокупѣтельныя, пресовокупѣтельныя, винослѣбныя, отглагольныя, сѣмыслѣныя, преисполнительныя, противныя. См. союзъ, знаменованіе сопрягательное, раздѣлительное, противительное, сослагательное, винбвное, подчинительное, наносительное, исполнительное, недоумѣтельное.

Срокъ.

Степень разсужденія: положенный, разсудный, превышій; *δύομα συγκριτικόν, ὑπερθετικόν*; gradus comparationis: positivus, comparativus, superlativus; См. степень уравненія, положительный, разсудительный, превосходительный.

Супрѣжество (Р. А.), *συζυγία*, coniugatio, М. супрѣжество, См. сопряженіе, правильное, стропѣтное.

Тѣгла (Р. См.), *τίτλος*, А. тѣгла.

Тѣчка Р. См.), *στιγμή, τελεία στιγμή*, punctum.

Удареніе (А. См.), *τόνος*, accentus.

Число (Р. М. А. См.), единственное (Р. А. См.), двойственное (Р. А.), множественное (Р. А. См.); *ἀριθμός, ἐνικός, द्विकός, πληθυντικός*; numerus, singularis, dualis, pluralis; М. еди́но, дво́йно, мно́жно; См. дво́йственное.

XII.

Щоби можна було виробити собі справедливий погляд на користування Лаврентія чужими грамати́ками, потрібні деякі загальні уваги. Що грамати́чна традиція тодішніх латинських грамати́к загально дуже подібна, а часто тотожна, не видасть ся дивним, коли зважити, що латинська грамати́ка оперла ся на готовій, розвиненій системі грецької грамати́ки. На грамати́ки грецької мови мала ве-

ликий вплив грамати́ка Діонісія, що була спільним жерелом византійських грамати́ків.

Схожість чи згідність у деталі́чнім переведенню може бути впливом або безпосередньої позички одного автора в другого або треба її шукати в якимсь третім спільним жерелі. В сій справі вірний вислів німецького дослідника латинської грамати́чної системи: Ob es je gelingen wird, diese (розуміть ся, gemeinsame Quellen) nach jeder Seite hin vollständig, klar und überzeugend nachzuweisen und so zu einer genau geschlossenen, historischen Entwicklung auch für die einzelnen Lehren der Grammatik auf dem lateinischen Gebiete zu gelangen, darf bei dem vielfach unsichern und schwankenden Charakter dieser Sache vorläufig mit gutem Grunde bezweifelt werden¹⁾.

На жаль, не можу і я мати сього вдоволення, яке подала би мені свідомість вислѣдження певних жерел, на яких оснований ся грамати́ка Лаврентія Зизанія. Головними причинами сеї недостаті отсеї праці є найперше се, що багатько текстів грецьких і латинських грамати́к, які в рукописах кружили по польських і українських землях в часи Лаврентія і перед ним, остали доси невиданими²⁾, а потім і недоступність, часто задля рідкості, багатьох сучасних грамати́чних друків³⁾. Дещо може бути також у грамати́ці пам'ятевим впливом, особливо зі шкільних часів, а в такім разі утрудняє доступ до жерела слабкість пам'яті та перекрученне запам'ятованого, спеціально з причини непорозуміння або трудности приложити грамати́чне правило одної мови до другої (довгість і короткість складів в церковнословянській чи українській мові). Відповідно до уставу братських шкіл мали вчителі видавати ученикам

¹⁾ Zur Geschichte der Lehre von den Redetheilen bei den lateinischen Grammatikern von Ludwig Jeep, Липськ, 1893, ст. 102.

²⁾ Так прим. невиданим доси є твір якогось Юрія Куртісія, що має однаковий із Лаврентієм розклад матеріалу, як виходить із заголовку сього твору *περί στοιχείων ἤτοι γραμματικῶν, προσφιδῶν καὶ τῶν διτῶ τοῦ λόγου μερῶν ἤτοι εἰς γραμματικὴν πρώτῃ εἰσαγωγῇ*. (Dionysii Thracis ars Grammatica edidit Gustavus Uhlig, Липськ, 1883, ст. XXXV, замітка).

³⁾ Цікаво було би порівняти, чи нема що спільного з Лаврентієвим грамати́чним текстом в отсих грамати́ках: Mart. Crusius, Puerilis in Lingua Latina Institutionis partes IV, Memmingae, 1556; Quadrivium Grammatices J. Coclaei, Norimbergae, 1511, йогож, Rudimenta, Argent. 1519; Joh. Aventini Rudimenta grammatices, 1517; Institutiones Grammaticae Marco Crodelio autore, Basil. 1541; Constantini Lascaris Erotemata cum interpretatione latina, Венеція, 1491 (прямірники в Монахії і Цвікаві). Всі ті грамати́ки, як і Рівія з 1541 і Фабриція з 1560 р., полишили слѣди на німецьких грамати́ках, які дещо мають спільного з текстом Лаврентія.

по деяким предметам „записки“, які могли бути вихідною точкою будучих підручників.

Твердження Сахарова, що граматика Гази послужила основою для наших граматик, в віднесенню до Лаврентія не вірне. Граматика Гази, як і граматики Халькоконділя, Хрисольора та Мосхопула мають не більше спільного з Лаврентієм, ніж ті граматики зі своїми жерелом — граматикою Діонізія з одного боку, а з тими граматиками, для яких вони стали жерелами, з другого. Передусім мусить ся се сказати про граматику Мосхопула, що попри підручник Ласкаріса¹⁾, який одинокий із зазначених Сахаровом книжок знав певно Лаврентій, ще найбільше спільного має із текстом Лаврентія. З грецьких граматик знав також Лаврентій без сумніву граматику Крузія і Меланхтона.

Коли говорю про вплив грецьких граматик на граматику Лаврентія Зизанія, зазначу, що не годжу ся із обережним, що правда, здогадом проф. Владмірова, який видить у Лаврентієвім зачисленню співзвуків *z* з до „сугубих“ натяк на білоруське *дз*. Чому конечно треба розуміти білоруське *дз*, а не прим. галицько-українське, що дістало ся туди з польщини? Впрочім то само повторив про *z* і з і Смотрицький в своїй граматиці церковнославянської мови. Тому на мою думку треба тут видіти заступлення грецького *ζ*, яке зачислене в грецьких граматиках до зложених співзвуків.

Але думку тих дослідників, що вказували тільки на грецькі граматики як жерела граматики Лаврентія (Греч, Сахаров, криптонім С. Д., Засадкевич, проф. Голубев), треба значно звузити. Правда, впливу всепануючої латинської граматики в єзуїтських школах Польщі Альвара не видно в граматиці Зизанія, але за то дуже слідний у ній вплив латинської граматики Меланхтона²⁾, що опері не тільки на Донатови, але й на Прісціянови. Латинська граматика Меланхтона полишила сліди не тільки на граматичних дефі-

¹⁾ Грецька граматика Ласкаріса вийшла по грецьки в Медноляні 1476 р., разом з іншими писаннями в Венеції 1537, а з латинським перекладом у Венеції 1557.

²⁾ Німці-поселенці в польських і білорусько-українських землях і студенти, що вчили ся у заграничних німецьких університетах, розносили протестантські видання Лютра, Меланхтона та Кальвіна в Польщі, Білоруси та Україні. Велика маса таких видань занепокоїла світські і духовні влади в Польщі, що від 1520 р. зачали заборонювати протестантські твори, а 1541 р. вийшла рішуча заборона польським молодим людям їздити в Німеччину та звідтам закликати вчителів до Польщі. (Митроп. Макарій, Історія русскої церкви, т. IX, ст. 312—314).

ніціях Лаврентія, але також була вона для Лаврентія взором легкого укладу шкільного підручника, в яким весь дальший виклад вьжеть ся логічно з попереднім. Система шістьох відмінків рівнож вьзорована на латинських граматиках, з яких багато спільности мають із Лаврентієм підручники Відавського, Тухольця, Спангенберга та Люпуля. Перших двох, здасть ся, знав Лаврентій, принайменше до „*Questiones*“ Тухольця доданий також катихизм і азбука. А може й Тухольць і Лаврентій, беручи ся за азбуку, йшли незалежно один від другого за приміром Меланхтона, що зложив і азбуку для дитий і катихизм.

Що тикаєть ся родівника, деякі латинські граматики робили ріжницю межі родівником і заіменником. З причини недостачі родівника в латинській мові послуговували ся у практичних цілях укавуючим заіменником *hic, haec, hoc*. І коли сей заіменник стояв осібно, вважав ся властивим заіменником, а коли в злуці з іншими словами, родівником¹⁾. З додатком укавуючого заіменника *tento, tato, toto* переведена відміна імен і прикметників і в чеській граматиці „*Grammatica Bohemica, studiosis eius linguae vtilissima. Authore: Matthaeo Benesouino, Sacerdote*“²⁾ (Прага, 1577). Змішання родівника та заіменника, зглядю виділювання з заіменника осібного родівника було явним не рідким мимо того, що проти такого змішання виступали дуже авторитетні голоси³⁾. Тому й нема нічого дивного в тім, що Лаврентій, задержуючи ненарушеною грецьку систему вісьмох частий мови, утворив з відносного заіменника осібну часть мови. „*Αρθρον*“ грецьких граматик містив у собі властивий родівник *δ, η, τό* й відносний заіменник *δς, η, δ*.

І не тільки церковнославянську мову втискано насильно в рамки граматики клясичних мов, але таку долю перебули й інші славянські мови, а то й германські і романські. Возьму на приклад хочби початки німецької лінгвістики, обробленої науково в непорівнянню гарнійше, ніж початковий розвій славянських граматик.

¹⁾ Jeer, op. cit. ст. 175.

²⁾ Універс. бібл. (чеська) в Празі, LIVF 94. Крім самозвуків і співзвуків відмічені тут і *dwogzwucy, id est Diphthongi: au, ay, ey* (6a). Крім тих двозвуків знає ще два: *ou, ou'* „*Grammatyka Česká, w dwogii Stráncé*“ з 1588 р. (Пражська унів. бібл. LIVF 163).

³⁾ Розширена скрізь по Європі латинська граматика Меланхтона звертала увагу, щоби хлопців навчити, *quid intersit inter Pronomen, & Articulum. Est enim Articulus non qui in Grammatica tantum declinatione casus aut genera indicat, sed quo in sermone etiam certam rem significamus. Latinum exemplum proponi nullum potest. Nam Latinus sermo in universum caret Articulis* (ст. 144).

Коли говорити про початки німецької лінгвістики, й тут відіграли велику роль граматики класичних мов, передусім латинські. Дуже вчасно в Німеччині при лектурі і викладі меншого Доната вживали рідної мови. Та на німецьку мову перекладено тільки ілюстри себто поодинокі слова чи речення, які або вставлялися між рядками латинського тексту або додавалися на побережних полях карток або впорядковувалися в особні списки. Так Донат у дечім став батьком німецької граматики, о скільки на ній взували Німці граматичні терміни в німецькій мові, перекладаючи латинські, о скільки оперли на ній і пізніше під оглядом граматичних категорій та всього впорядкування і вибору матеріялу. Терпили на таким процесі багацько прикмети німецької мови, що більше, їх урівнявано при помочи латинської мови, яка ставала запорою в пробах вглядання в організм німецької мови та в органічний розвій духа мови. При вивченню чужої мови головна річ се морфологія. Тому, як у Німеччині зачали взувати на латинських граматах, а поперед усього на Донатові, який і так мав тільки морфологію, повстали німецькі граматики, які властиво оброблювали тільки звучну, морфологію і етимологію. Про синтаксу або не було навіть згадки або оброблювано її по мачошиному, розмірно коротко, а за то займали головну місце в граматиці вірці деклінацій і конюгацій, ряди приіменників із усякими відмінками та найрізномодніші групи прислівників. Die deutsche Sprache, уживо слів Івана Міллера, wurde dabei eingezwängt in den hergebrachten Schematismus der lateinischen Sprache, so daß man z. B. einen deutschen Ablativ, ein deutsches Gerundium, Supinum u. s. w. bildete¹⁾. Таке діяло ся іще до Готшеда²⁾, навіть до Гайзе³⁾. Латинські жерела в німецькій граматиці Кляя (Clajus) виказав Ф. Вайдліт, латинські і грецькі в граматиці Альберта (Albertus) К. Міллер-Фраурайт. Слова про синтаксу, вірці деклінації і різномодність груп прислівників вірні і в приложенню до Лаврентієвої граматики.

Видав спеціально латинських грамастик із польськими інтерлінїйними або береговими поясненнями в велика сила. Взором такого видання у нас грамика Лаврентія, але інтерлінїїнний текст заступають тут цілі пояснення тодішньою народньою мовою, не говорячи вже про те, що цілій церковнославянщині Лаврентія дуже

¹⁾ C. Kehr, Geschichte der Methodik des deutschen Volksunterrichtes, Gota 1882, т. IV, ст. 223—224.

²⁾ Grundlegung der deutschen Sprachkunst, Липськ, 1748.

³⁾ Theoretisch-praktische deutsche Grammatik, Гановер, 1814.

далеко до чистоти й видержаности. Під тим оглядом в вона вірним відбитом того звичаю у наших тодішніх школах, який заводив „порядокъ школьный“. В луцькім уставі вимагано, „абы дѣти единъ другого пыталъ по грецку, абы ему отповѣдалъ по словенску, и тыжъ пытаются по словенску, абы имъ отповѣдано по простой мовѣ“. Одначе не мають съ собою мовити простою мовою, ено словенскою и грецкою¹⁾. І хоч Луцький шкільний порядок датується 1620 р., певно таке саме поступованне водило ся у наших школах і в часи вчителювання Лаврентія, тим більше, що тоді так мало мали церковнославянщину та по неволі мішали її з народніми говорами.

Проф. Харлампович здогадується, що при кінці 16 в. часто бували випадки заміни церковнославянської мови в богослуженню народньою мовою або лексичною і синтактичною примішкою до церковнославянщини народньої мови, коли деякі пани при оснуженню церков жадали, щоби священники та їх наслідники тепер і „въ поздѣйшіи вѣкъ“ відправляли служби саме на церковнославянській мові²⁾.

Примішка народньої мови до церковнославянщини залежала від території і середовища виховання священника; на українській території була вона правильно українською, на білоруській білоруською. Але на мою думку дослідники пам'ятників 15, 16 і 17 вв. так званих західно-руських земель звернули доси замало уваги на сю обставину, що тоді територія північно-українського діалекту, який тоді фактично був літературним, обіймала значно ширші простори, ніж обіймає нині. Сліди північно-українського діалекту в нинішніх говорах Галицької України, задержання північно-українського говору в північній Угорщині, прикмети північно-українського діалекту в таких пам'ятниках безсумнівного галицького походження, як інтермедії Гаватовича з 1619 р., все те вказує, що українські говори нинішньої Галичини були ще в першій половині 17 в. відмінні від нинішніх і належали до північно-українського діалекту. В тій переміні відіграли, здається, велику роль козацько-польські війни, на скільки обіймали собою територію нинішньої Галичини, а потім захист, який находили на західних окраїнах України поселенці східних окраїн перед воєнними тривогами. Так стерли ся зі

¹⁾ Я. О. Головацкій, Порядокъ школьный или уставъ Ставропигійской греко-русской школы во Львовѣ 1586 года, Львів, 1863, ст. 12, замітка.

²⁾ Харламповичъ, op. cit. ст. 417.

собою говори східних і західних територій України, результатом чого протягом 18 в. українські говори нинішньої Галичини вже вказують тільки останки давніших північно-українських говорів.

Пам'ятником північно-українського діалекту є на мою думку й Лаврентіве „Толкованіє“. На скільки який вираз не є церковно-славянським, всі прочі слова його ще нині приходять в галицько-українських говорах. Відкладаючи докладнішу характеристику й церковнославянщина Лаврентія і мови його „Толкованія“ і передмови до граматики до видання Лаврентієвої граматики, обмежусь тут тільки деякими замітками. На північно-український діалект вказують такі форми, як в'воже¹ і в'с'клл², вырозѣм³ и вырозѣм'нью, озінченне і ос. мн. переважно на мо побіч мѣ (рідко⁴), в білорусинні „дуже рідкі види првк. сп. на мо“²), як переходѣмо, окіаченне іменника на у вати (Острашѣ²). Взаїмна заміна в й у звичайне явище в усіх українських говорах. Характеристична для білоруської мови заміна к через є майже не слідна в Лаврентієвім викладі. Форма чл'чій без сумніву польонізм³). Що форма телісно² є польонізмом, доказом того Лаврентієві форми з викладу, писані через к: т'клл, т'кллѣ, т'клл'к. Види: р'чѣ, р'чн, р'чій, р'чѣ² приходять у нинішніх українських говорах.

Воно може дивно, що Лаврентій уживав правильно к мимо того, що в правилі писання к зазначив, що воно пишеться замість є. Заміна к через є приходить і в північно-українських говорах і рідше в теперішніх галицько-українських. Повище правило Лаврентія не здвуге, коли пригадаєть ся, що в часі укладання граматики вчителював Лаврентій в осередку білоруського руху — в Вильні і що вплив вплив білорусини на нього самоозрозумілий. Правило писання і в 3 відм. одн. таких іменників, як вость, також даєть ся пояснити північно-українським діалектом⁴).

¹) Мо по словам проф. Карського вживаєть ся в' архангелскихъ глаголахъ и рѣже в' другихъ'. (Е. О. Карскій, Обзоръ звуковъ и формъ бѣлорусской рѣчи, Москва, 1886, ст. 144).

²) Е. Карскій, Два памятника старого западно-русского нарѣчія (ЖМНП. Спб. 1893, августъ, ст. 423).

³) „Что є вмѣсто к в' челоувѣхъ явилось подѣ польскимъ вліяніемъ“, признає і найновіший дослідник звукового означення к Л. Васіляв (пор. Нѣсколько данныхъ для опредѣленія звукового качества буквы ѣ сравнительно съ буквою е в' памятникахъ XVII вѣка, употребляющихъ эти буквы в' слогѣ подѣ удареніемъ по древнему при замѣнѣ в' слогѣ безъ ударенія буквы ѣ буквою е, Извѣстія отд. р. яз. и слов. И. А. Н., 1910 г. кн. 3, ст. 192).

⁴) Dr. Emil Ogonowski, Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache, Львів, 1880. ст. 124—125.

Нема в Лаврентія білоруського переходу а (я) на в, ненаголошеного о на а¹). Зворотний заїменник ся під впливом польщини як у Лаврентія, так і в нинішніх українських говорах Галичини лучать ся не тільки з дієсловом, але й з иншими частями мови. Варта уваги часта заміна і й н з одного, а и й ы з другого боку.

Вкінці подаю словарець цїкавійших слів, ужитих Лаврентієм у викладі, передмові і деяких поясненнях церковнославянських дефініцій, спеціально таких, які представляють матеріал для рішення приналежності цього пам'ятника українській чи білоруській нації. Польонізмів не виключаю.

амы, абѣсмь, абѣсмьса,
алео [абѣсмьмо
але
амк
ма'зо
миг', вѣ'ши
ма'года'либьмъ
иб, ког'к
могатын, бога'ство, бога'ства
могослѣбн
мжлѣ, бжю, бжю, божого,
бжѣмъ, бжн
мол'шей, бж'ше (прислів.), ко'
нью, найкоше
кратѣ, братѣ, братн, братню

бж'те, бж'дчи, бж'дчи²
вѣжн'сѣ
к'водилъ, к'воже'²
вѣдѣчн
вѣдѣ
(з)в'с'клл²
в'зга'да
в'згладѣ²
в'дѣати, в'дѣати, в'дѣа'²
выкладѣтсѣ²)
выкоренна
вѣмыслы, вѣмысла,
кыпол'нѣлѣ
вырозѣм'нѣ, вырозѣм'нью
в'к'пгк

¹) Прикмети української мови і білоруської розрізняю на основі праць (крім цитованих) акад. Соболевского в „Живой Старинѣ“ за 1892 р. (Очеркъ русской діалектологія: II, Бѣлорусское нарѣчіе (вып. III), Малорусское нарѣчіе (вып. IV) й инших численних рецензій, Михальчука в 7 т. „Трудовъ этнографическо-статистической экспедиція“ (Нарѣчія, поднарѣчія и говоры Южной Россіи в' связи съ нарѣчіями Галичины), Шимановского (Очерки по исторіи русскихъ нарѣчія, Варшава. 1893), найбільше рішачою для білоруської мови величезної праці проф. Карського (Бѣлоруссы, в' двухъ томахъ, другий в' двухъ частяхъ), звісних праць П. Житецького, Кримського та деяких инших. Відрізнити, що українське, а що білоруське, в' давніших віках часто тяжко, бо історичне оброблення української і білоруської мови ледви діткнене.

²) Слово „выкладѣ“ відносить проф. Карскій до польського „wykład“ (Западнорусские переводы псалтыри в' XV—XVII вѣкахъ, Варшава, 1896, ст. 136). Тимчасом Фр. Пуласкі при виданні польського катихизму з 1543 р. (Biblioteka pisarzy polskich, Краків, 1910), пояснює на ст. 17 слово „wykładać“ иншим „objaśniać, pazywać“. В значінню пояснення уживає викладати й Лаврентій.

вѣслахуанн
вѣстѣпки, вѣстѣпкѣ, вѣстѣ-
пѣю^т
вѣ^тныи
вѣш'ше
вѣ^тпѣ
влас'не, власны
влеко^т
воз'любел'н'ни
вола, волѣ, волни (вильн)
вост'панности, вост'панности,
вост'панчи
ворога, ворогове наш'к
вѣюет'т
(не)впадди
всѣ, всѣмъ, вс'к, ксѣкин
(по)в'сход'к
го^тне, него^тнымъ
гблосъ, гблосѣ
горд'ити
грѣ^т, грѣх'и, хрѣ^тхос'на, най-
грѣшн'к'ши^т
дллекъ
двож'к'и, двож'к'и, двожко
диаволъ, д'яволъ, д'яволѣ
дла, длатого^т
добра (gen. sing.), доври, добре,
добра, д'кросе
дозволе^тл
доп'ше^те, доп'ше^тл, доп'ш-
ше^т
досконале, до^тконали
дрѣг'ал, дрѣг'ю, дрѣг'ю, дрѣ-
гн^т

дрѣкѣ
ѣдн'ажѣ
ѣдн'ѣ, ѣдинны, ѣнѣ, ѣдинѣ, н'к-
ѣдиногѣ
жад'аемо, жад'аючи
жа^тныи
же (=що), н'жѣ
жебы^тмы, жебы^тмы
зав'тра, за^ттришн^т
замыкает'са
запра^тды
заро^тнш
за^т
зашкодилъ
зевален'и
зг'едены^т
зынд'ят' 1)
злѣ, злѣго, злопомн'ительны^т
злѣсть, злѣсти
змышл'еныи
(н)моцн'ае^тса
значи^т
изв'ѣст'нш
н'немаг'ати
н'ли (ил)
н'ны^т, н'ше, н'н'шнх^т
н'ск'ситель, н'ск'сидет', н'ск'сше-
н'иѣ, л, ю, л^т, н'ск'сшени^т
ка^тды, ка^тждое, ко^тды
каюци^тса, каючи^тса
кды, кды^т, кдыса
кграм'матикѣ
ко^тца, два кон'цѣ
корѣтки^т

1) Недьшов у своім „Историческомъ обзорѣ важнѣйшихъ зву-
ковыхъ и морфологическихъ особенностей бѣлорусскихъ говоровъ“
(Рус. фил. Вѣстникъ, Варшава, 1884, т. XII) пояснивъ у формахъ :
зышолъ, обидемъ, що повстали з приставки и та переходу о в ъ.
Влучно замѣтивъ акад. Соболевскій, що тут маємо до діла зі зви-
чайною сполукою ѣ і н в ъ (в рецензії на працю Недьшова
в ЖМНПр., 1885, юнь, ст. 305).

кѣтор'ишъ, кѣтор'и, кѣторого,
кѣторомѣ, кѣтори^тшъса, ко-
тор'ин, кѣторыи, кѣторон,
кѣторѣ
кѣш'то^т
кѣрѣве, кѣрѣ^тства
(много) кро^т
кѣж'ае^т
кто, когѣ, кѣ тому, н'кѣго,
н'кѣго
ласка
ла^тве
любе^тнш
лю^тского
маемо, маючи, н'маймо,
м'к'алъ
м'к'з'е^тного
мл(о)с'рдн'ы, мл^трдного,
мл^трднымъ, немлос'рдн'ы^т
мл^тючи
м'рѣ, м'ра
мысли (1 pl. i 7 sing.), мыслити
м'к'сци
мовимо, мѣва^т
мо^тт, мѣж^т
мо^тчно
мѣр'ин
наприк'ла^т
нарѣц'али
наста^тнищѣ
насѣцн'ны, насѣцного
наѣки, наѣвѣ, наѣч'аемош, наѣ-
ч'аемош, наѣчи^тши
нашего, нашемъ, нш'к
не^тгола
непоро^тнѣ
не^талоѣ, не^талыи
не^тле^тныи
нех'ан
н'к'машъ
нѣж^тныи

(чере^т) нѣ
нѣцаючи
нѣн'ти
нѣказалъ, нѣказ'ае^тса, нѣказ'аючи
нѣп'ство
нѣп'латокъ
нѣпов'ѣд'ати
нѣсѣжен'иѣ
нѣкор'аючи, нѣтвор'аючи
нѣправов'ати
нѣстраш'ае^т
нѣх'отнѣ
нѣве, панова^т, па^тства
па^ттали
пѣве^т, пѣ^тное
пѣр'вомъ, пѣр'в'ю, пѣрш'а, пѣр-
ш'ю, пѣр'ш'и, пѣр'шо^т
перекач'ати
переп'ш'ае^тт
пересторѣга
переход'ѣмо
пи^тнш
пѣвѣла
пѣво^тн'ы
по^тд'аныи
по^тнос'или^т
пожерет'и
пока^тмъ
поки
покѣсы, покѣсами, покѣшае^тт,
покѣш'ены
(за)помѣчѣ, помаг'алъ
поневажѣ
попѣл'ниисмо
порж'не
посѣлокъ
послан'иѣ, послан'ин
постар'ае^тт
потлѣмили
пѣх'отѣ^т, пѣх'оти
пѣгнѣ^т

Перводрук із 1596 р.

алкание, исти хотѣніе.
 алекторъ, пѣвецъ.
 алавастръ, камеъ есть таъ
 названнй, истого камѣне оу-
 робленный слонкъ, албо скри-
 ноука.
 бѣшкѣтенъ, шповѣди нѣмаю-
 чий, нешповѣтннй.
 бѣгство, оутѣканье.
 видѣніе, шгладае, итыъ
 шплие.
 враъ, лѣкаръ, докторъ.
 врачю, лѣчѣ.
 врачеваніе, лѣкарство, лѣчѣе.
 врачество, лѣкарство доктор-
 ство.
 врачба, лѣчѣніе.
 врачбница, доъ гдѣ лѣчае,
 итыъ аптѣка.
 гибель, штрага погнѣбѣль.
 драчѣе, есть хойна, котораа
 ввинѣ сварена, злѣчѣетъ
 оуѣа ропы полны, и бчи
 оуразовкы, то есть раненыи,
 албо оудареныи.

Богато слів поопускав Сахаров, прим. на саму букву ж із 21 слова Сахаров навів аж 12 у своїм передруці. Сахаров видав в тім самім томі згаданого видавництва й „Лексикон“ Беринди, дуже цінний для студій над історією української мови. Передрук певно не ліпший від передруку Лаврентієвого словарця. Чи ж не доказує передрук Сахарова одної річи, а саме поновного, кращого видання і тої цінної пам'ятки української мови?

Передрук Сахарова.

Алкавіе, ясти хотѣніе.
 Алекторъ, пѣвецъ.
 Алавастръ, камень есть такъ
 названнй, изъ того камѣни
 уробленный слонкъ; албо
 скрыночка.
 Безотвѣтенъ, отповѣди немаю-
 чий, неотповѣдннй.
 Бѣгство, утеканье.
 Видѣніе, огляданье, и тыжъ
 обличье.
 Врачъ, лекаръ, докторъ.
 Врачую, лечу.
 Врачеваніе, лекарство, леченье.
 Врачество, лекарство, доктор-
 ство.
 Врачба, леченіе.
 Врачбница, домъ, гдѣ лечать,
 и тыжъ аптека.
 Гибель, утрата, погнѣбѣль.
 Драчѣе, есть хойна, которая
 въ винѣ сварена, злѣ чуетъ
 ухаропы полны и очи уразо-
 выи, т. е. раненнй, албо уда-
 ренннй.

Л е з н с ь.

Сирѣчь Реченіа, Бѣкратъць събраннн. И из словескаго іазыка, на
 шты Рѣскій Діалектъ Истолкованн. Л. Z.

А
 алма. гѣ, па.
 алма, заразъ.
 алма. тато, штець.
 алма, вѣстниъ албо повѣда.
 алма, каранокъ.
 алма, молодѣа овека.
 алма, теъность, недовѣдомое мѣ-
 сце, пренпознама. погрѣкъ адн
 иладисъ.
 алма, вѣдѣхъ.
 алма, л.
 алмабѣа, хвала бѣ. Герма па-
 триархъ в толкованн литурги
 стон мовитъ. алмабѣа, при-
 (16)ходитъ бѣ, хвалите и къспѣ-
 нѣте живѣаго бѣ. еврейскн въ
 іазыкоъ есть алма, идеъ, швейса.
 алма, вѣъ. алма, хвалите,
 къспѣдѣте.
 алма, исти хотѣніе.
 алма, исти хочѣ.
 алма, запрады албо нехд такъ вѣ-
 дѣтъ.
 алма, посланіць.
 алма, запахи, и дорогн мѣсти,
 и тыъ корѣны, албо зѣлье
 пахнѣе.
 алма, маршалокъ, началникъ
 трѣмъ вѣсклоненнамъ, сирѣчь
 лѣва.
 алма, шлай.
 алма, гѣлъ, староста агѣльскій.
 алма, цѣсаръ, и тыъ стар-
 ннй кня.
 алма, вѣрмістръ старшій раца,
 албо справѣца вѣко зѣлай. (2а)

вакаліа апоштоски вглавѣ
 ді прикоуцнй.
 алекторъ, пѣвецъ.
 алавастръ, камеъ есть таъ названн,
 истого камѣне оуробленный слон-
 ккъ, албо скриноука.
 алкадистъ, неѣдамо.
 алчѣа, голодно.
 алсарій, пѣкна гарѣль. маде, за, аз.
 алдеро, вѣхо, закратъ.
 алриды, вѣршкн дереваннн пѣча,
 итыъ коники.

Б

Баграніца, шарлатъ, албо ідавѣъ
 кагрокоу фарѣы.
 бѣна, лѣна.
 бѣзловѣе, шираа доѣротъ.
 безѣміе, глѣпность.
 безѣство, глѣпство.
 безѣмеъ, дѣре.
 безѣствѣю, дѣрѣю, глѣпѣю.
 (2б) бѣшкѣтенъ, шповѣди нѣмаю-
 чий, нешповѣтннй.
 блгѣтъ, лѣка.
 благодѣтннй, лѣскавы.
 благодѣтеле, лѣскавы.
 блгодѣтество, добродѣйство.
 благодѣтель, добродѣй.
 благодѣтель, доброгодаца.
 блажество, шаслівость.
 блжѣ шаслівъ.
 блаженствѣю, шаслівъ есте.
 блгополѣчѣніе, шастье.
 блгополѣчнъ, шаслівый.
 блгополѣчаю, шастншиса.
 блгодествие шастье.
 блгодественъ шаслівый.
 блговолѣніе, доѣраа вѣла.

благолѣпіе, вѣдба.
 блгоколю, зез'волюю.
 бллолѣпны, вѣдбѣны.
 (3а) блгоговѣніе, набож'ность,
 встыд'ливість.
 блгоговѣнный набож'ный.
 блгоговѣствію, набож'н'їсть.
 бллїи, заклинач'аровникъ.
 блжѣніе, примѣше'е, блдд. Кв'рич'
 іер'лискїи, в'главѣ їи.
 бохма, збола, надарѣмне. амо°, в'гла-
 вѣ, г.
 вожд'рѣніе, чѣноот, пил'ность, всто-
 рож'ность. данн' глава, д.
 вралдд, коро'на.
 вроздд, оуздд, оузданїца.
 врема, врема тлѣмокъ, нтѣж' то-
 варь которн' в'коравлїи, аьво
 навож'к.
 вѣд'ство, срѣкгость, нтѣж' потѣж-
 ноот в'мовѣк.
 вѣдрость, чѣноот.
 вѣдр'ствію, чоу'юса, чѣнность маю.
 вѣдїть, неспїт.
 вѣдѣніе, неспа'е.
 (3б) влюдѣ, стерѣгѣ.
 влюдѣніе, стерѣж'ѣнне.
 влюдѣ, мїска.
 вранїно, пок'ар' идо.
 вренїе, глїна, колѣто.
 врен'ный, глїнанный, боло':
 вѣдннй, не'д'ннй, срѣкгїи нтѣж' по-
 тѣжннй, и довѣпннй в'мовѣк.
 вез'честїе, зел'жївость, сромѣта.
 вѣліе, вѣл'е, вѣлье.
 вѣтїе, вѣт'ноот.
 вѣлїи, вѣлїи.
 вѣдд, оуп'адо°, небѣпѣчность, вѣдд.
 врань, война.
 вїсерь, перла.
 влїи, влїз'кв.

ворѣса, воюю, ворѣса.
 вѣдрѣ, вѣкѣ.
 вѣснь, кѣз'ка, слово, вѣйка.
 вѣснословїе, нѣккч'наа мова.
 вѣлѣ', на', вѣше.
 вѣлма, вѣлшї.
 вѣзмѣвїе, тїи (4а) чѣсть, нег'чѣ-
 тишннн, затїшше.
 вѣ'мол'в'ствію, в'затїшш' живѣ бѣ-
 гомонѣ.
 вѣлѣнїе, плюг'абоє мовлѣн'е.
 вѣлѣослѣкїе, шкар'адаа мова.
 вѣлѣдѣ, чл'кѣ шкар'адои мѣкы.
 вѣдѣшїи, прїдѣшїи, штѣ маю
 бѣтїи.
 вѣрѣніе, вѣрѣ'е, кѣлка.
 вѣрѣдѣ, вѣрѣн'е, вѣлка.
 вѣлѣзнь, вѣлѣк'ст.
 вѣрѣгѣ, стерѣгѣ.
 вѣрѣжїе, стерѣжїе.
 вѣз'на, проп'аот.
 вѣ'страстїе, нѣтерплѣн'е, не'невола-
 вѣлѣ'то.
 вѣ'прїстрастїе, нез'неволен'е ѿ м-
 снїхѣ врасѣт' ип'ѣхотей.
 вѣз'мѣрннй, мѣркы не маючїи.
 вѣз'вѣстннй, не ѿзна'мѣннй (4б)
 знагла боудѣшїи.
 вѣлѣгодѣ'ствію, шѣстї'мїсѣ.
 вѣлѣгпрїат'ннй, допрїнатѣ лїцн-
 нтѣжѣ вѣлѣчннй, мїлннй.
 вѣлѣговѣспрїе'лю, вѣлѣ'не прї'мѣю.
 вѣлѣгостїна, довро'лївость, шѣ-
 влївость.
 вѣлѣгостїн'ннй, дѣсрѣтлївннй, цѣ-
 рѣлївннй.
 вѣлѣгодарѣ, дѣкѣю.
 вѣлѣгодарѣніе, дѣкѣван'е.
 вѣлѣгодарннй, подѣчлївннй.
 вѣлѣгодарствїе', подѣчлївннй.

вѣлѣгостїе, вѣлѣгостїе, побѣж-
 ность, набожїе'ство.
 вѣлѣгостѣвїю, хвалю. набожїе'ство
 ѿправвїю.
 вѣлѣгїи, док'рїи.
 вѣлѣгость, дѣбрѣть.
 вѣлѣжѣ, хвалю, шѣста комоу прїзна-
 вїю.
 (4а) вѣз'мѣл'вннй, вѣрїмїтѣ, котѣ-
 рннй нѣв'гѣкѣ а вѣз' затрѣвожї-
 на свѣта тогѣ вѣ'влѣзнѣннш, вѣз'
 погоршѣн'а живѣтѣ.
 вѣз'нѣднш, вѣз' оуп'адкѣ, вѣз' трѣд-
 ности.
 вѣз'нѣчлїе, не'фрасѣ'лївость.
 вѣз'словѣсноє, вѣстїа.
 вѣз'ствїе, нѣ в'стыд'лївость.
 вѣз'нѣ, згоршѣ'е.
 вѣз'колѣзнїе, нѣ болѣн'е.
 вѣз'др'новѣн'а, не'смѣлннй.
 вѣз'нѣ, стѣло сѣ, вѣ', а. о.
 вѣз'нѣ, тоє рѣчѣніе значїт' прѣвѣч'ность,
 ипрїсносѣшїе.
 вѣз'словѣсїе, нѣ лѣдѣз'ность.
 вѣз'мѣстннй, не'слѣшннй.
 вѣз'нѣ, жннї'ва. вѣсїл'е.
 вѣз'нѣ, жннї'сѣ, вѣсїл'е справвїю.
 вѣз'нѣ, оут'к (5б) канѣ.
 вѣз'нѣ, вѣлѣ.
 вѣз'нѣ, оубѣ, бѣ.
 вѣз'нѣ, не'сѣблѣжнѣн'е.
 вѣз'нѣ, розкї зкѣ'кто', лѣза, вагна'та.
 вѣз'нѣ, гѣлѣ.
 вѣз'нѣ, прїчїна.
 вѣз'нѣ, то' котѣрн' їстѣ члѣвѣ-
 прїчїноу.
 вѣз'нѣ, то' котѣрннй прїчїнѣ
 ѿкогѣ маѣ'. аьво ты' котѣрн'
 когѣ вннѣтѣ.
 вѣз'нѣ, надворѣ'.

внѣтрѣ, внѣтрїи.
 вѣтїа, рїторѣ сѣратѣ, красномѣв'ца.
 вѣслѣн'наа, вѣсѣдѣ свѣта.
 патрїар'хѣ вѣслѣ'скїи, ѿцѣ начѣ'ннй'
 вѣслѣ свѣтѣ.
 вѣрїга, пѣта.
 вѣстн'кѣ. оуп'рї' (ба) мѣ' потѣжн'їи.
 оуп'рї' нѣрѣсѣлн' гла', їи.
 вѣснь, хрѣпѣ.
 внѣгрѣда, за мѣ'стомѣ.
 внѣтрѣ оубѣ свѣтїлнцѣ. вѣсѣмѣ
 цѣрквїи.
 внѣсѣдѣ, на'ворѣ.
 внѣждѣ, внѣжѣ.
 внѣдѣтїи бѣстро, смѣтрїтн вѣстрѣ.
 вѣ' нѣсѣкѣ, вѣ'даю, вѣ'дѣтн,
 н'вѣ'стнш, вѣ'дати пѣвнѣ.
 внѣдѣнїе, ѿгладѣ'е. нтѣж' ш'лн'е.
 вѣ'дѣнїе свѣдомѣсть, вѣ'дѣ'е.
 внѣшннй. надворннй' звер'хннй, тогѣ-
 свѣ'ннй'.
 вѣко' пїшѣт' внѣшннй мѣдрѣцїи, вѣкѣ
 пїшѣт' тогѣсвѣтннй мѣ'р'цѣ.
 внѣзлѣпѣ, зна'ла, натѣ мѣ'стѣ.
 вѣннѣ, жо'н'кѣ.
 вѣн'ство, жо'н'кѣ'ство.
 вѣн'ствїю, жо'н'кѣ'ство'сѣ
 ба'лю.
 вѣссонѣ, поло'нѣ тон'коє.
 вѣ'бранїнїе, забѣронѣннѣ.
 вѣ'бранїю, забѣронїю.
 вѣн'бранннй, вѣлѣ'ннй, вѣко'рї'к'
 шїи вѣн'кѣ'.
 вѣ'вѣцїю, ѿповѣ'дїю.
 вѣ'вѣцїнїе, ѿповѣ'даннѣ. оуп' вѣ'пѣ-
 ра'ю, рѣзѣ' вѣкѣ перѣ злѣгѣчїю
 аьво то'кѣ ро'мышлїю.
 вѣ'цїю, повѣ'дїю говорѣ голошѣ.
 вѣ'стннй, повѣ'дѣчї.
 вѣ'цїанїе, повѣ'даннѣ.
 вѣ'цїанїе, повѣ'даннѣ голошѣ'е.

дѣсны, правы.
дѣлосць, грѣбосць.
дѣлѣть, грѣбѣть,
дѣр'зновѣніє, смѣлосць.
дѣр'зны, смѣлы.
дѣр'зая, смѣю, смѣлы їсте.
дѣблесть, стало.
дѣбаль, стѣлы.
дѣблествѣн'нѣ, стѣле.
дѣблествѣю, стѣлы їсте.
дѣвод'кѣ'ство, или дѣвод'кланіє.
тесе'ство.
дѣвод'кѣ'л, тѣсла.
(11a) дѣвод'кѣ'ствѣю, тесе'ство'сѣ
бл'лю.
дѣволы, шѣол'ганіє, звѣда.
дѣво', шѣол'гѣте', звѣ'ца.
дол'готер'пѣніє, тер'пѣйкосць, не-
гнѣвѣйкосць.
дол'готер'пѣйвы, тер'пѣйвы, не-
гнѣво' тер'пѣчій.
досѣда, зел'живосць, посоромочѣнѣ.
досѣдѣтель, зел'живосць выража-
ющій.
досажѣю, лѣжѣ сромочѣ.
досажѣніє, зе'жѣнѣ, сромочѣ.
дѣр'жава, мо'ж'ность дѣр'жа'є,
дѣжосць.
дѣдѣма, корѣна.
дѣл'ва, фѣска бо'ка.
дон'дѣже, д'пѣки, иты' навѣкн.
дѣл'ма, дѣла.
дѣтище, дитѣ.
дрѣ'ле, дѣ'нв' ѣны' дѣ'ны' чѣсв'.
дѣр'жав'ствѣю, панѣю, внесѣспі маю.
дѣшій, до'ка.
(11b) дѣшѣца, тѣванѣца.
дол'готѣ днѣй, дол'гій вѣкѣ.
дол'годе'ствіє, до'гій вѣкѣ.
дѣхъ, вѣтръ.

дѣхъ, вѣтръ.
дѣхъ, дѣхѣніє.
дѣхъ дѣла.
дѣхъ стѣлы, вѣ' исти'ны.
дѣвод'ѣте', цнѣта.
дѣворотѣ, дѣрода, цѣ'ность.
дѣкланіє, справѣ.
дѣкѣтель, справѣ.
дѣмонъ, вѣ'сць, чор'тѣ.
дѣмон'скій, чор'товскій.
дѣкланіє, робѣта.
дѣкло, дѣчѣно.
дѣкланіє, дѣномѣнокъ.
домостройте'ство, домосмотрі-
тел'ство.
домостройтель, шафѣръ, справѣ
дѣмѣ.
дѣклѣтель, робѣтнѣ, справѣца.
дрѣко', алѣбар'га.
дѣвод'кѣтелны, цнѣтѣйвы.
дѣвод'кланіє, цнѣтѣйвын справѣ-
(12a) вы.
дрѣчѣ, їсць хѣйна. котѣрѣл в'внѣ
зварѣна, зѣчѣетъ оу'ха ро-
пѣны, и ѣчи дѣразовын, тѣ їс-
рѣненны, дѣбо дѣдѣренны.

Є

ѣкнѣ', скопленнѣ чѣкѣ.
ѣгдѣ, кдѣ.
ѣдѣ. цѣ.
ѣдѣлѣ, залѣ'вѣ.
ѣлѣкѣ. кол'кѣ.
ѣлѣко, кол'коє.
ѣм'манѣилъ, снами вѣ'.
ѣл'ма, ї значѣт, ко'кѣ, поне-
иногда, вѣ'мѣсто кѣ. їко, ѣ
мѣ велѣ їсѣ тол'ма смнрѣ
ѣл'ма оу'бо вѣ' на зѣ'лю прїдѣ,
рѣ', понева'.
ѣлѣмѣ дѣще оу'бо сѣцѣвы вѣло,
їслѣбѣта' вѣ'ло.

ѣствѣ, прирѣжѣнѣ, сѣ нарѣчѣ
ѣ ї' їсць.
ѣвѣ, побѣрѣ'скѣ (12b) вѣ'.
ѣтръ, нѣвѣй.
ѣтѣ, котѣроє.
ѣтѣлѣ, благовѣ'стіє.
ѣтѣлѣгѣлѣсць, благовѣ'стнѣ.
ѣтѣр'трѣ', їча'цѣ, сѣдѣна до чѣрпа-
на, дѣбо налика'ѣ, накта'тѣ
кага'ѣлѣ зѣ'лого жѣл'кѣ.
Ж
ѣжда, прагнѣнѣ.
ѣкдѣ, прагнѣ пѣтн хѣчѣ.
ѣлѣю, жѣдѣю.
ѣкланіє, пожа'лѣвосць, хѣ'.
ѣстѣкѣ, тѣр'дѣ, закамѣ'нѣлы.
ѣстѣкѣсѣ'дѣ', закамѣ'нѣлого
сѣ'дѣца.
ѣстѣкѣкѣ'ны, запамѣ'тѣлы.
ѣлѣ', пѣсо' лѣ'кѣ.
ѣлѣно' ѣслѣй, кѣлѣкѣ' мѣлѣнѣнѣ'. дѣлѣ-
тѣго' назывѣетъ ѣслѣй, жѣ ѣслѣ-
ми мѣлѣтѣ.
ѣлѣнѣца, стѣдѣла, клѣнѣ.
(13a) жѣтѣїє, мѣш'ка'є.
ѣлѣнѣлѣ. сѣ'рѣка.
ѣлѣнѣцѣ, мѣш'канѣє, дѣмѣ.
ѣлѣр'тѣка, заколѣніє, ѣф'ѣрѣ.
ѣлѣка. жнѣко.
ѣлѣтелѣ', жнѣцѣ.
ѣлѣ, ѣ.
ѣлѣрѣ, заколѣю, зарѣ'зѣю, ѣф'ѣрѣю.
ѣлѣнѣнѣ, ѣф'ѣрѣва'є.
ѣлѣво', мѣш'ка'є, иты' скар'ѣ', грош'кѣ.
ѣлѣнѣнѣ, жѣво', жнѣ'ность, выхѣва'є.
З
ѣлѣрѣло, парѣка'.
ѣлѣрѣтѣ', вѣхѣорѣ'.
ѣлѣзѣю дѣкѣлою. цр', кнѣ', дѣ.
ѣлѣ' гла' иї.
ѣлѣвѣрѣю, застанѣлаю.

зѣк'рѣй, застанѣкѣ. ѣлѣо', лѣ, илѣзѣ-
рѣй сѣпрѣтѣ' гѣнѣ'шнѣ' мѣ.
зѣлѣрѣю, шѣкѣлѣю, шѣвнѣлѣю, шѣсѣж-
дѣю.
зѣлѣрѣнѣ. шѣкѣлѣ'є, шѣсѣждѣ'є.
зѣрѣлѣ. кѣсткн (13b) вѣ'цѣ'нын.
зѣлѣ'лю позѣчѣю.
зѣлѣ'лѣнѣ, позѣчѣнѣ.
зѣлѣ'нѣ, позѣчѣющій.
зѣкѣлѣю. зарѣ'зѣю, заколѣю.
зѣколѣніє, зарѣ'зѣлѣ'.
зѣклѣтѣ', рѣ'нѣ.
зѣнѣ, дѣбѣвѣ'.
зѣлѣтрѣнѣ', снѣданѣ.
зѣдѣнѣ, зѣдѣ, бѣдѣова'є, по'стрѣш'є.
зѣнѣ'дѣ, бѣдѣю.
зѣзѣрѣ, погѣжѣ'є, порѣзѣмѣнѣ.
зѣлѣрѣкѣлѣю, зѣлѣрѣжѣю закѣзѣю.
зѣлѣрѣ'нѣ, зѣлѣрѣжѣ'є, закѣзѣ'є.
зѣрѣ'. шѣрѣзѣ'.
зѣлѣкѣ', пѣна, травѣ зѣрѣ'манѣты'
зѣлѣлѣмѣ'.
зѣлѣрѣнѣ', погѣжѣнѣ', поѣзѣрѣ'нѣнѣ.
зѣкѣлѣчѣю, зѣлѣкѣчѣю.
зѣкѣлѣчѣ', зѣ'кнѣ'.
зѣкѣлѣчѣніє, зѣ'кнѣнѣ.
зѣлѣїє, зѣ'лѣ.
зѣдѣнѣрѣ', зѣлѣнѣ'.
зѣлѣбѣ, зѣлѣосць.
(14a) зѣлѣкѣвѣ', зѣлѣосць'лѣкѣнѣ.
зѣлѣдѣ'ство, зѣлѣосць.
зѣлѣнѣрѣ'нѣ', зѣлѣо' ѣвѣчѣю.
зѣлѣпо'нѣнѣїє, хѣрѣ', гнѣкѣ' застѣрѣ'лѣ'.
зѣлѣнѣчѣїє, їсць дѣрѣво, котѣроє лѣ-
тѣ' їзѣмѣ'є зѣлѣно, поѣдѣ'ноє лѣ-
сцьє мѣгѣ' зѣ'лѣю, накотѣро'ѣ
чѣрнѣцѣ'к ѣгѣвѣды рѣстѣ'. їсѣна,
гѣ', мѣ.
зѣлѣкѣнѣїє, зѣлѣвѣ'є.
зѣлѣ', дѣзѣвѣ'кѣ'.
зѣкѣнѣ', прѣво.

закон'ниѣ, перестрѣгаючій права, чер'нець.

зефиръ, вѣтръ вѣм'ны', шнолѣна вѣбючій.

злюбмны', злого ро'св'кѣ чл'кѣ.

зобъ, злыи.

злополѣченіе, нещастье.

злополѣчаю, нещаст'и'т'мисл.

зѣница, зѣрка. чоловѣчокъ.

зѣра, зорѣ свѣ'лостъ.

I

Їже, кото(р)ий.

(146)

И

йво, абовѣмъ.

йго, іарьмѣ.

йзвѣт'іе, хитрость, штѣка.

йзвѣт'іе славѣ, штѣ'ное мовлѣ'е, хитрость емѣвѣ.

йзвѣт', дѣводъ.

йзвѣт'ованіе, доводѣ чинѣње до'воженѣње.

йзвѣство, пѣвность.

йзвѣст'ныи, пѣ'ныи.

йзвѣствѣю, оупѣв'наю.

йзвѣствованіе, оупѣ'нѣње.

йзвѣст'к'нѣ, пѣ'не, допѣ'вна.

йзвѣлаю, рію, вырѣз'ю.

йзвѣланіе, вырѣ'зова'е, вырытл.

йзвѣц'ство, выбор'ность.

йзвѣц'ныи, выбор'ный.

йскѣшеніе, досвѣ'ченѣње пробл. покѣса.

йскѣшаю, досвѣ'чаю пробѣю.

йскѣство, оумѣ'тность свѣ'домо'сть.

(15а) йскѣсныи, оу'ченныи, свѣ'домыи.

йстѣканъ, вылитый колѣканъ.

йстѣкаю, выливаю.

йстѣканіе, выливанѣње.

йстѣзаю, пытаю.

йстѣзаніе, пытанѣње.

йсхѣднице во'ное, выхоженѣње вѣдъ течѣње воды.

йзмѣна рѣзъ, пара шатъ.

йгѣмшнъ, вѣжъ, староста.

йзвѣргъ, дитѣ мѣртвенарѣженое.

йстрація, карѣ, ветѣю, плачѣ.

йждиваю, выдаю грѣшк' накладдѣ.

йждивѣніе, выда'то'. йногдѣ, мѣ'ч'ісѣіа г' ла.

йскѣни, насамѣ почат'кѣ спочат'ісѣіа йкона, ѡбразъ.

йзъскаю, высыхаю.

йзрѣ'нк', выбор'не ѡсовлѣкѣ.

йстрошаю, выдаю грѣшк', розпо'рѣшѣю.

(15б) йготъ, мо'джѣръ.

йст'нѣныи, сто'ченныи, стѣрѣтый напо'рохъ.

йсти'на, пра'да.

йсти'ствѣю, пра'дѣ мовлаю.

K

Касѣа, зѣлкѣ нѣ'м'кое блѣ'оуханъ'ное.

касѣюса, дотыкаюса.

касѣніе, дотыканѣње.

каситѣр, свинѣ'.

каркинъ, ракъ.

качество, йко'ст.

кѣи, котѣрый.

клѣр'ктъ, товѣришъ.

кличъ, крикъ, гѣкъ, вѣрескъ.

кратиръ, чаша.

крамола, ро'рѣхъ, ковал'ство, хи'ро'ст. дѣвтѣпъ.

крамолаю, трѣвѣж.

кѣзнь, скрѣтое ѡзра'лкѣе ѡшѣ'канѣње.

кѣбснѣ, хромъ.

кѣжа, скѣра.

количество, ко'ко'ст.

(16а) кожда, кождый.

конѣбъ, котѣлъ.

кош'ство, жар'тъ.

кош'ствѣю, жарѣтъ.

кош'в'никъ, блѣзѣнъ, жартовлѣвый.

кош'торѣ, свѣръ.

кош'шинъ, зѣдъ.

кош'тѣмъ, ю'вѣл'ше.

кош'вѣню, забавлѣюса, неры'лѣ йдѣ,

дѣ'ко неры'лѣ штѣ справѣю.

кош'вѣніе, заблѣ'нкѣ.

кош'вѣчаюса, трафлѣюса.

кош'вѣкаю, пожикаю.

кош'вѣмѣр, ко'вѣанъ.

кош'вѣнъ, патл, зѣра.

кош'вѣдѣр, кѣверъ, ко'пѣкъ, тѣрѣцкѣи.

кош'вѣдѣр, ко'вѣвѣ. кѣверъ.

кош'вѣдѣр шѣдѣныи кѣвер вѣс'соновыи, стѣнѣнѣкого поло'на.

кош'вѣніе кѣдѣ'ское, до' тѣтѣ'скѣи.

ѣже ѣ'т' свѣ'бѣ. ѣдѣ' наколеснѣи, дѣдрѣгѣ' вѣ'лѣй йскопанъ.

кош'вѣніе, надѣ'то'ст.

(16б) карѣлѣкъ погрѣцкѣ, свѣ'ор'ныи. полатѣнѣ оупѣ'верѣсѣлѣ'т. Тоѣ'т

карѣлѣкъ, котѣрымъ се'мѣи все'лѣ'т'скимѣи свѣ'орами оупѣ'верѣ'женѣю вѣ'рѣ дѣрѣжѣтъ.

L

лѣаніе, вытѣе, брѣханѣње.

лѣаю, вѣю брѣнѣ.

лѣагѣ'т, брѣха'т.

лѣагѣ'т, зѣра.

лѣагѣ'т, зѣра, зѣрадысправѣкѣ'е.

лѣагѣ'т, зѣра, зѣра, зѣра, зѣра.

лѣагѣ'т, зѣра, зѣра, зѣра.

лѣагѣ'т, зѣра, зѣра, зѣра.

лѣагѣ'т, зѣра, зѣра, зѣра.

лѣагѣ'т, зѣра, зѣра, зѣра.

лѣагѣ'т, зѣра, зѣра, зѣра.

лѣагѣ'т, зѣра, зѣра, зѣра.

лѣагѣ'т, зѣра, зѣра, зѣра.

лѣагѣ'т, зѣра, зѣра, зѣра.

лѣагѣ'т, зѣра, зѣра, зѣра.

ликованіе, тан'цованѣње.

ликовствованіе, танѣ'цованѣње.

(17а) ликоствованіе, тѣ'ца справѣ'кѣ'е.

лицѣмѣ'р, ѡблѣ'т'ныи.

лицѣмѣ'рствѣю, хитлаю ѡблѣ'т'не шѣ справѣю.

лицѣмѣ'рѣ, хитла'ность, ѡблѣ'т'но'ст.

лоза, вин'наа мѣтица.

лѣ'дѣ, дѣрѣ.

лѣ'дѣніе ѡдѣ'рѣ'е.

лю'тѣ тѣжѣ', лю'тѣ повѣ'т'ныи, чѣ'т'ныи. лѣ'тѣ, колѣ'но.

лѣ'тѣ, мѣрава плац' поро'т'нѣ травѣю ѡб'рѣслѣ, чѣ'тѣрогѣ'н'ныи, йкъ

бывѣютъ горѣды.

ла'вѣа, клѣ'кѣ.

ло'жѣ, цѣ'кѣ.

ло'заніе цѣ'кѣ'кѣ'е.

лѣ'т'ныи ло'занѣ'т, зѣра'лѣ'кѣ'и ноцѣ'лова'т.

лѣ'т'ность. лѣ'т'ка.

лицѣ, ѡбѣ'ка.

лѣ'т'ный, лѣ'т'ный.

лѣ'т'ше, лѣ'т'ше.

лѣ'т'ть, прѣ'тѣ'т.

лѣ'т'та, лицѣ, чѣ'лю'сть.

M

(17б) мѣ'сть, по'стѣ'а.

мѣ'ст'ныи, по'стѣ'тѣ'лѣ'кѣ'.

мѣ'стѣ'а, по'стѣ'тѣ' чинѣю.

мѣ'стѣ'ніе, по'стѣ'тѣ' чинѣње.

мѣ'рѣ'ность, мѣ'рѣ'но'стѣ' брѣ'т'ность.

мѣ'сѣ'а, хѣ'с, помазанѣ'цѣ'.

мѣ'лѣ'тѣ' обѣ'чина, скорѣ'ка обѣ'чал,

йлѣ' гѣ'на.

мѣ'рѣ', по'кой.

мѣ'рѣ'ваніе, помѣ'рѣ'нѣње по'т'на'тѣ'.

мѣ'рѣ'творѣ'ніе, тогѣ' свѣ'тѣ' стѣ'корѣ'тѣ'.

мѣ'рѣ'дѣ'рѣ'жѣ'цѣ', дѣ'рѣ'жѣ'ца тогѣ' свѣ'тѣ'.

мѣ'рѣ', мѣ'сть.

младѣнецъ, дитѣ, и ты^ж въростовъ.
морѣ, дѣр'ню.

мощи, сила, моцъ нѣакам, и ты^ж
тѣла стѣ называю^тса.

могѣство, моцѣство.

мол'ва, гомонъ, гѣ^ж ѿ мобы лю^т-
скон, бкри^ж и ты^ж трѣога.

(18a) мотыло, лѣно.

мол'вию, гомоню гѣчѣ.

мнѣ, фѣн'тъ.

мрд^ж, морекъ.

мрд'ны, морѣ'ны, те'ны.

мѣлъ, вапнѣ.

матѣ^ж, замѣче^те трѣога.

матѣжѣ^ж, трѣвожачій събою.

матѣса, трѣожѣса.

матѣ^жни^ж, вѣ^жтов'ни^ж, спра^жца трѣоги.

матѣнѣ трѣога.

митра. епископ'скаа корона и ты^ж
чепецъ.

ма^жрама, ма^жива^ж, колѣдра, алько
прости^жрало.

манѣ, покива^те.

маднѣ, и помаднѣ, тоѣ^ж.

мадроканѣ, кырозѣм'ква^те.

ма^жръствѣю, зрозѣм'ѣваю.

мнѣнѣ мнѣма^те.

мечтанѣ, привидѣнѣ.

мѣ^жтѣюса, привѣжѣюса.

мѣ^жлю, забав'лаю^ж.

мѣ^жлѣнѣ, забав'(186)лѣнѣ замѣш'ка^те.

митрополѣа, голов'нѣ^жше мѣсто
в'ако^ж повѣт'к.

митрополѣитъ, стар'шѣ на^жѣп'пы.

мѣ^жта, мѣ^жсѣна, дѣрево ѣсть кѣв'ло-
ше^ж которого іагоды ба^жзо сма^ж-
ны ѣтъ и ти^жнѣ^жзни^ж винѣ.

мѣ^жка, медвѣдица' амо^ж. гла^ж ѣ.

мѣ^жлъ, вапнѣ и ты^жжъ крѣйда.

Н

наваждаю, зваждаю.

наваждѣнѣ, зваждѣнѣ.

наказѣю, карѣ, на^жчаю на^жпомина^ж
наказанѣ, кара^же на^жка, на^жчаны^ж
на^жпомина^жнѣ.

нава^ж'ни^ж, зва^жца.

наказѣте^ж, караючій, на^жчѣте^ж, на^ж
зпомина^жтель.

небѣ, авѣк'ѣ не.

негодѣю, зав'ле маю.

(19a) негодованѣ, зав'ле ма^те.

негодовѣте^ж, зав'ле маючій.

небриѣ, не^жбаю.

небрежѣнѣ, не^жбалѣсть.

небре^ж'ни^ж. небрегѣ, не^жвалѣ не^жлю^ж
навѣ^ж, зрадѣа, по^жствѣпокъ.

навѣтоканѣ, зрадѣа^же.

навѣтѣю, зрадѣаю.

навѣтнѣ^ж, и^жвѣр'кѣтѣтель всѣакого
по^жствѣпкѣ.

налацаю, натагаю.

налацанѣ, натаганѣ.

налацѣтель, натагаючій.

недѣ^ж, хорѣва.

недѣгѣю, хорѣвѣ.

недѣгованѣ, хорѣванѣ.

недѣжнѣ, хорѣ^ж хорѣючій.

непѣ^жю, мнѣмаю.

непѣванѣ, мнѣма^те, и неслѣшноѣ
вымовле^те.

непѣватѣ^ж, мнѣмаючій.

недовм'ѣваюса, (196) здѣм'ѣваюса
вѣ^жтпаю.

недовм'ѣнѣ, кон'плѣнѣ.

нестроѣнѣ, ро^жрѣ.

нечѣстѣ, не^жвѣ^жно^жт непо^жвѣ^жность,
зѣцность за^жаман'ѣлость срѣ^ж

нечѣстѣвѣ ѣсть и^ж ба при^жнѣсѣщн^ж
го, іако мѣ^жсѣца помышла^же^ж.

насыцаю, на^жкѣм'ляю, тѣчѣ.

насыцѣнѣ, на^жкѣм'ле^же, тѣчѣнѣ.

напѣтѣ, причѣна, по^жпора, кѣри^ж
герѣсали^ж'скій г^ж ѣ.

напѣ^ждѣю, ѿдѣдѣчѣю.

напѣ^ждѣе, ѿдѣдѣчѣе, спадо^ж.

напѣ^жк'ни^ж, дѣдѣи^ж.

напѣ^жк'стни^ж, чѣрто^ж, пѣлацъ.

напѣ^жжда, кѣва^ж'тѣ примѣшѣнѣ.

напѣ^жждѣ понѣ^ждѣю, кѣва^ж'чѣ, примѣ-
шѣю.

напѣ^ждро. пѣзѣха.

напѣ^жню, ѿпѣываю. напѣ^жкю.

напѣ^жрище, спѣкѣсѣ домо^ж, іамка.

напѣ^жскѣ, погрѣцѣсѣ (20a) пѣлека^ж, пѣтѣ^ж
ѣсть в'ѣгѣ'тѣ, подо^жб'ны вѣсю-
лови, которѣй вѣстѣни ра^ж

мѣшкати, которѣмѣ змѣи кѣро-
гѣю^ж, и дѣти гѣдѣ ѿмѣр'шкѣаю^жтѣ,

а о^ж прилетѣ^жши ка^жѣ^жса кѣр'си
скои и^жкѣро^ж и^жспѣца^же^ж нани^ж, ита^ж
ѿживѣаю^жтѣ.

напѣ^жстѣтѣ мѣви^ж вни^жга^ж гдѣ ѿ жи-
кѣ^жны^ж пѣше^ж, трѣи ро^ж пѣле-
кан'скій, ѣдинѣ высѣкѣ, дрѣгѣи

серѣ^жнѣ. трѣтѣи ни^жкѣ л'кѣаю^жтѣ.

напѣ^жли, залѣ^жвѣ дѣчѣ.

напѣ^жмошь, хорѣва недѣжѣсть.

напѣ^жмоществѣю, немоѣ^ж, хорѣвѣ.

напѣ^жмошьны^ж, немо^жц'ны^ж.

напѣ^жмѣр'чѣ^жны^ж, невымѣк'ны^ж.

напѣ^жпѣстижѣмѣи, недѣстиг'нѣнѣи.

напѣ^жпѣсажѣмѣи, неѿго^жнѣнѣи.

напѣ^жпѣркѣосновѣнѣи, недѣвѣнѣнѣи.

напѣ^жпѣсѣтѣмѣи, не(206)зѣи^жчѣнѣи.

напѣ^жпѣсто^жа^жнѣи, нестѣа^жлы и ты^ж то^ж
проти^ж которого нѣкѣтѣнемо^ж-
жѣтѣ сто^жати.

напѣ^жпѣрѣлѣстнѣи, которѣй недѣа^жсть са
зрадѣти.

напѣ^жпѣлѣстнѣи, незрадѣливѣи.

напѣ^жпѣлѣнѣ, незѣпѣсѣка^же.

напѣ^жпѣлѣнѣи, неспѣючійса.

напѣ^жпѣлѣнѣи, неспѣючійса.

напѣ^жпѣлѣнѣи, неспѣючійса.

напѣ^жпѣлѣнѣи, неспѣючійса.

нощное поприще, дол'гость часа
ноч'ного.

нѣкѣи, нѣкто, нѣкоторѣи іаки^ж.

недостѣи^жнѣи, не^жо^жнѣи.

не^жнедостѣи^жвѣи, которѣи не^жчѣннѣ^ж

не^жо^жнѣи^жмѣ^ж а^жле ѿчѣннѣ^ж го^жнѣи^ж.

нѣкѣсть, нѣкѣмѣшъ.

непрекорнѣмѣи, незкѣл'чѣнѣи, которѣо-
го нѣкѣтѣ зѣвл'чѣти немо^жѣт и^ж
перѣмѣчѣи.

насѣщнѣи. то^ж которѣи тои^ж и^жстѣно-
сти ѣстѣ.

(21a)

О

ѣва^жаю, заклинѣаю ѿ^жжда и^жли гѣдинѣ.
ѣва^жанѣ, заклинѣанѣ.

ѣва^жаннѣ, ѣва^жанѣте^ж, заклинѣачъ.

ѣвѣилѣ, достѣто^ж.

ѣво^жюдѣ, на^жвѣк стѣорѣнѣ.

ѣво^жюлѣ, ната^жтѣ стѣорѣнѣк, и^жли
зта^жтѣи стѣорѣнѣ.

ѣрѣжѣ, вѣрѣнѣ, зѣро^ж.

ѣрѣжнѣ^ж. гѣрѣци^ж. кѣри^ж герѣсали^ж'скій
вглѣ^ж, ѣи.

ѣрѣжѣ, вѣрѣнѣ.

ѣско^жрдѣ, клѣпѣц' сокѣра, которѣю
мѣларѣ кам'кѣѣ ѿтѣсѣаю^жтѣ.

ѣвѣкѣцѣкаюса, и^жднѣаюса, пѣ^жны^ж
вѣва^жаю.

ѣвѣкѣцѣкаю, ѣвѣпѣнѣаю.

ѣвѣкѣцѣванѣ, ѣвѣпѣнѣе^ж.

ѣвѣпотрѣва^жаю, ѣвѣживѣаю.

ѣвѣпотрѣвалѣнѣ, ѣвѣживѣанѣ. сѣти ѣстѣ
ѣвѣпотрѣвалѣнѣ, то^жты зѣкѣ^ж чи-
нѣти.

(216) ѣвѣпра^жнѣнѣ, зѣва^жкѣ.

ѣна^жгрѣ, днѣкѣи ѣсѣлѣ, лѣснѣи.

ѣнокѣртѣ^жрѣ, зѣкѣр нѣкѣкѣи, ѿголо-
вѣи іакѣ чѣкѣ, а ѿно^ж іакѣ

ѣсѣ^ж, нослове^жскѣв кѣтовѣрѣсѣ.

ѣрѣвѣ, стѣдннѣ, ѣзекѣнѣ, гла^жвѣ ѣ.

рѣканіе, иль рѣніе, шап'панье попы-
ханье.
рѣт, рѣта, иль рѣта, спо^р проти^ле-
нье, присага. слов'ное працока^е.
рочѣса, приса: спираюса, вымо^ла-
юса, кожѣса.
рвѣніе, милока^е.
(256) ревноканіе, тѣе^е.
ревнѣю, милаю.
ревнителъ, милосникъ.
рѣвно^{от}, знанвсти мило^{от}.
ра^кка, трѣна гро^б.
рака, ты.
ра^нствіе ро^нность.
ра^нствѣю, ро^нны' ѣстемъ.
ра^нноглазіе, негѣда, роз'ность.
рачѣніе, зѣволе^е.
ра^нна, ѣсть дѣрево нѣа^ккое^о кѣде-
ра^ккое іагоды рѣдиче.
ратъ, койна.
ратѣю, кѣнѣ точѣ, иногда ѡжива-
ѣса, повиваю. іакъ ѡзлатѣ-
стаго вмагарит^к р' і' словѣ,
і' іов^к.
ратованіе, проти^ле^е, коеканье.
ровѣникъ, рѣвъ стѣ^нна.
ра^б, нево^нникъ.
ракота, невола.
рабѣй служе^бны', неволичій.
поракоцаю, зневолаю.
разараю, ро^мк^тю.
разорѣніе, ро^мк^това^е (26а) пѣ-
ванье.
разорителъ, ска^нца, пѣбючій.
ридаю, хліпаю.
риданіе, хліпа^е.
рѣгаюса, шиджѣ, нѣграваю.
рѣганіе, найграва^е шида^рство.
рѣгатѣ^е, шида^р.
речѣніе, мо^лѣнье, сло^вко.
ра^ддо^р, резорканье.

распра, незгѣда ро^тты^ркъ.
рыза, шата.
рѣшѣ, ра^дрѣшаю, ро^вва^ю.
рѣшѣніе ра^дрѣшѣніе, ро^вва^зова^е.
рѣшѣтѣ, ра^дрѣшѣтѣ, ро^вва^звѣ-
ѡпѣцаючі.
ри^таніе, вывѣгга^е, выт^кка^е, га^р-
цова^е.
ри^таю сѣристаю^о, зѣггаюса, выт^к-
каюса, накѣнѣ сѣжѣса.
рѣкомы^е, рѣ^нник'.
раскѣлы, ро^рр^т, ѡщепѣство.
рѣкло, слово, вѣ^рш'.
Г

Гта^нна, кге^тка званъ.
(266) сіндѣнъ, стѣн^кого поло^т-
простѣрало а^лбо ра^ттѣ. Дѣ-
тѣго та^к на^ввано же на^перн-
вмѣст^к Гідон^к почѣто тѣ-
рѣвити.
сѣр^тъ, намори мѣ^сце, не^впѣ^но-
спѣра, мно^вство рѣта, лю^к велин-
во^нны'.
стра^сть, те^рпѣ^лны' (! те^рпѣ^лны').
стра^сть, взрѣше^е, ѣфе^ттъ.
стра^сть, вѣ^д.
стра^сть, ѡпѣдо^о.
скінна, сѣ^нь, ташъ намѣ^тъ.
сѣдѣръ, хѣ^стка, фацеликъ, и^ты^к-
по^вйка.
сѣ^чиво, вѣр^та, топоръ.
сѣ^тю, смѣ^чѣ, жалю, пла^ч.
сѣ^тованіе, пла^чъ, жаловы ѡправ-
ванье.
сверѣ^пны', дѣ^к.
сѣ^та, мѣ^рка.
сверѣ^піе, дѣ^ко^т.
сверѣ^пство, дѣ^ч.
сверѣ^пствю, и^сверѣ^пкю, дѣ^чаю,
сапѣ^гъ, вѣ^т.
(27а) строитѣ^е, ра^жца поправѣючі

строю поправа^ю, пристосѣвю.
строініе, поправованье, порѣ^до^е
направованье.
строй, поправа, направа, порѣ^до^е.
шѣ^далѣ, черевіки.
шѣ^мъ, сѣромъ.
шѣ^рань, полѣ^чокъ.
шѣ^лна, шѣ^лнина.
шѣ^ніе, мѣ^шканье.
шѣ^рчъ, шѣ^ртѣна.
шѣ^шъ, ѡволо^к котѣры' знеба спѣ-
сти^лшиса вѣдѣ змѣра смѣ^че^т
и^слѣй корѣкль на^вѣ^гне^т натѣе
мѣ^сце, тѣ и корѣкль злю^кмѣ
по^вветъ, а^потѣмъ пѣсти^т и^р-
во^етъ корѣкль
шѣ^реномѣдріе, поко^рна^л мѣ^дро^т.
шѣ^реномѣ^ры', поко^рнон мѣ^дро-
сти.
шѣ^реномѣдрѣствѣю, спѣ^корою
мѣ^дрѣю.
шѣ^рни^к, ста^ршій на^к стѣ^мъ.
шѣ^рца, цѣ^цка.
(276) свѣ^ттъ, рада, пора^д.
шѣ^ктѣю, раджѣ.
шѣ^ктованіе, пора^дженье.
шѣ^кзѣ, скѣ^з.
шѣ^ла, не^вѣ^стка.
шѣ^рни^к, спор^ны', проти^никъ котѣ-
ры'са спира^т, и^та^гетъ.
шѣ^кнь крѣ^мкѣ вѣ^р.
шѣ^дѣ^нникъ го^чар.
шѣ^мо, сюдѣ.
шѣ^нна, ѣсть нѣ^акое^о дѣрево вѣ^равин,
з^котѣрого за^наш^ны' сѣ^къ те-
чѣ^тъ ста^кти называемы'.
шѣ^гъ, вѣ^рхнее вѣ^денье, а^лбо пла^т.
шѣ^дъ, ра^ж іакій вывѣ^т на^вѣ^сдѣ^т.
шѣ^ркѣніе, зострѣ^ченье.
шѣ^раю, стрѣ^таю.
шѣ^ркѣтѣ^е, зострѣ^чаючі.

стажаніе, на^вытѣ ма^тность.
стажаю, на^выкаю, достаю.
стажателъ, на^выкаючі'.
сла^кка, ско^рчена^л (28а) горѣ^та.
свѣ^дительство, свѣ^дѣ^цство.
свѣ^дительство^ю, свѣ^ч.
свѣ^дитель, свѣ^докъ.
сѣ^клацѣніе, за^колѣченье за^фрасѣваніе.
сѣ^клацѣ^нны', за^колѣченны', за^фра-
сѣ^ваны'.
сла^до^{от}, соло^ко^{от}.
сла^ко^{от}, корѣ^кныи дороги рѣ^ч.
сѣ^нны' конь, и^нны' вѣ^нь вѣ^рхо^к
вѣ^рхо^ны'. цр^о, кни^г. гла^в. і' ко-
лесни^ны' конь, во^ни^к, ко^звѣ^н.
сѣ^гла^даю, шѣ^кгѣю, назрѣ^дъ не^р-
сѣ^трѣю.
сѣ^гла^даніе, шѣ^кгоканье.
сѣ^гла^датѣ, шѣ^кгъ.
синѣ^т, сінній ѣ^давѣ^т.
сѣ^шаюса, тѣ^рвожѣса.
сѣ^шѣніе, тѣ^рвожѣна. тѣ^рво^г.
сѣ^шал', сѣ^шѣ^нникъ, тѣ^рвожачій.
сѣ^шаю, тѣ^рвожѣ.
сѣ^прѣ^гъ, пара.
(286) сѣ^пме^е лѣ^въ мо^лодѣ'.
сѣ^пмѣ^нн, дѣ^ти лѣ^вовы, лѣ^внѣ^т.
сѣ^шество, и^стѣ^нность. сѣ^нарѣ^са
ѡ^е же сѣ^т.
слѣ^чай тра^фѣ^н притра^фле^е, примѣ^т.
сѣ^нь, тѣ^к.
сѣ^нны', тѣ^нны' вѣ^тни вѣ^дчій.
сѣ^валѣ, солѣ^м.
сѣ^вито^е, цѣ^дла.
сѣ^вотрѣніе, прѣ^мыслъ, справа.
сѣ^воста^т, спрѣ^тни^к, вѣ^рогъ.
сѣ^кѣ^т, сѣ^мнѣ^е.
сѣ^вѣ^стъ, вѣ^да^т.
сѣ^зль, сѣ^шъ, дрѣ^к.
сѣ^жаю, вѣ^лоблаю, ѡ^дрѣ^чаю, за-
сѣ^жаю.

ѡблѡбызѡю, цѣлѡю. ѡбѣлѡплѡю.
ѡблѡбызѡніе, цѣлѡкѡнѡнѡ ѡблѡплѡнѡнѡ.
ѡзарѡю, ѡ свѣчѡю.

ѡзарѡюсѡ, ѡ (326) свѣчѡюсѡ ѡбѣлѡ-
снѡюсѡ.

ѡрѣвы, смѣтъѣ.

ѡраднѣ, лѣжѣ.

ѡрада, ѡрѣжѣ.

ѡпаснѡ, ѡ патрѣ

ѡпасѡюсѡ, ѡ сторожѡнѡ ѣстѡмѡ.

ѡпасѣніе, ѡ патрѣнѡстѡ.

ѡсклѡблѡюсѡ, ѡ смѣхѡюсѡ.

ѡсклѡблѣніе, ѡ смѣхѡнѡнѡ.

ѡкѡлѡнѡнѡ, нѣдѡзѡнѡ, мѣзѣнѡнѡ.

ѡкѡлѡніе, мѣзѣнѡстѡ.

ѡбѡажѡю, ѡгнѡдѡю звѡжѡю, ѡб-
рѡдѡю.

ѡблѡжѣніе, покрѡтѣ повѣтѣ.

ѡблѡчѡю, ѡбѣлѡблѡю, ѡпомнѡю.

ѡблѡчѡнѡнѡ, котѡрѡй ѡпомнѡнѡнѡ.

ѡдолѣніе, звѣтѡстѡ.

ѡрицѡю, ѡмѣтѡю.

ѡрицѡшѣ, ѡмѣтовѡнѡ.

ѡрицѡюсѡ, ѡмѣтѡюсѡ, заперѡюсѡ

Ц

(33а) Цѡрѡ, крѡль.

цѡрѣтѡ, крѡлѣтѡ.

цѡрѣствѡю панѡю, крѡлюю.

цѡклѡстѡ, зѡпѡнѡстѡ, цѡклѡстѡ.

цѡклѡстѡ телѣсѣ, зѡдорѡнѡ свѣжѡстѡ.
дѡкѡ, дѡлѡ гѡ рѡ.

цѡклѡстѡ, цѡнѡрѡстѡ, нѡнарѡшнѡстѡ,
прѡстѡстѡ.

цѡклѡ, цѡнѡрѡнѡ, прѡвѡнѡ, зѡпѡлѡнѡнѡ чѡ
стѡнѡ нѣфѡшѡнѡнѡ прѡстѡнѡ дѡбѡ-
рѡнѡ.

цѡклѡ, лѡкѡ, ѡуѡдорѡвлѡю.

цѡклѡнѡнѡ, лѡкѡнѡнѡ, ѡуѡдорѡвлѡнѡнѡ.

цѡклѡнѡтѡлѡ, лѡкарѡ.

цѣркѡвѡ, зѡбрѡнѡ дѡмѡ бѡжѡнѡ.

Ч

чѣтѡ, пѡчѣтѡ, вѡско ѡушнѡкѡвлѡнѡ
кнѡнѡ, чѡско, гѡ а. Кѡнѡнѡнѡнѡ
сѡтѡрѡнѡшѡ чѣтѡ трѡнѡ, кѡнѡнѡнѡ
жѡнѡнѡкрѡ нѡтрѡнѡ гѡшѡ рѡшнѡнѡ
бѡлѡнѡ.

чѣртѡгѡ, пѡлѡцѡ тѣрѣнѡ.

чѡнѡ, пѡрѡ дѡкѡ.

чѡнѡнѡкѡ, пѡрѡчѡнѡ.

(33б) чѡнѡнѡнѡкѡ, вѣдлѡ пѡрѡчѡкѡ.

чѡрѡслѡ, бѡкѡ бѣрѡдѡ, чѡрѡслѡ.

чѡшѡ, гѡшѡ, лѡкѡ гѡстѡнѡ.

чѡрѡнѡчѡнѡ, фѡнѡкѡ дѡнѡнѡ дѣрѡвѡ.

чѡрѡвлѡнѡнѡ, шѡрѡлѡтѡ.

чѡтѡнѡшѡ, нѡнѡ чѡтѡмѡнѡ, кѡпѡшѡ. бѡ
нѡшѡ.

Ш

шѡтѡюсѡ, хѣлѡплѡсѡ, шѡрѡ, дрѡнѡ
шѡлѡ, шѡтѡнѡ шѡкѡ лѣнѡ рнѡдѡ. тѡ
зѡрѣцѡкѡ влѡснѡ вѡклѡдѡнѡтѡсѡ.

шѡтѡнѡнѡ, хѣплѡнѡ шѡрѡнѡнѡ, дрѡнѡ
нѡнѡ, шѡлѡнѡнѡ.

шѡствѡнѡ, хѡжѡнѡ.

Щ

щѡнѡ, тѡрѡчѡ зѡслѡнѡ.

щѡдрѡтѡ, щѡдрѡлѡнѡстѡ, гѡнѡстѡ.

щѡрѡлѡнѡнѡ, гѡнѡнѡ

щѡпѡстѡ, прѡнѡстрѡнѡнѡ, дѡкѡ чѡлѡнѡ
злѡтѡстѡ нѡрѡ. вѣскѡ мѡдѡнѡ, лѡнѡ

щѡплѡнѡнѡ, тѡнѡнѡ нѡ тѡнѡнѡ брѡжѡвѡнѡ.

(34а)

Ю

юнѡстѡ, мѡлѡдѡстѡ.

юнѡшѡ, пѡрѡвѡнѡ млѡдѡнѡнѡ.

юнѡшѡ мѡлѡдѡнѡ.

юрѡнѡ, дѡрѡнѡ глѡпѡнѡ блѡзѡнѡнѡ.

юрѡдѡнѡнѡ, дѡрѡнѡнѡ блѡнѡнѡчѡнѡ, лѡ
рѡнѡчѡнѡ.

юрѡствѡнѡ, дѡрѡнѡ блѡнѡнѡ.

юрѡствѡ глѡуствѡ блѡзѡнѡствѡ.

юрѡтѡ, мѡлѡдѡстѡ.

юрѡтѡкѡ, мѡлѡдѡнѡ.

Я

ядѡ, нѡдѡ.

ядѡ нѡдѡ стрѡвѡ.

ядѡ, сѡрѡдѡнѡнѡ.

ядрѡстѡ, сѡрѡдѡнѡстѡ зѡпѡлѡчѡнѡстѡ.

ядрѡстѡнѡнѡ, сѡрѡдѡнѡнѡнѡ.

ядрѡнѡнѡнѡ, сѡрѡдѡнѡнѡнѡ.

ядрѡсѡ, зѡпѡлѡнѡнѡ гнѡкѡм, сѡрѡдѡнѡнѡ.

ядрѡ, рѡнѡ, повѡнѡнѡ, пѡрѡжѡнѡнѡ, шѡкѡ

шѡтѡнѡнѡ ѣстѡнѡ пѡсѡнѡ.

ядрѡ, нѡнѡ, ядрѡнѡнѡ.

Ѡ

Ѡнѡмѡнѡ, кѡдѡлѡ.

Ѳ

Ѳсѡнѡ, ѣстѡнѡ зѡнѡнѡ котѡрѡнѡ жѡдѡбѡ влѡ-
чѡнѡчѡ, вѡрѡнѡ пѡкрѡлѡвлѡнѡсѡ, нѡ
шѡчѡнѡнѡнѡ.

З минування м. Бродів.

(Причинки до історії міста в XVII в.)

Написав Іван Созанський.

IV.

Дещо про цехи і ремесла.

Подібно як по інших містах і містечках польської Річи посполитої так і в Бродах усе ремісницьке житє концентрує ся у т. зв. цехах. Цеховий устрій дістав ся до Польщі з Німеччини та розширив ся тут так далеко, що захопив не тільки більші осередки промислового і торговельного руху, себто міста але, як сказано, навіть маленькі містечка; знайшов відповідну підставу для себе навіть на лівобережній Україні. Всюди цехи, як ремісницькі організації, старають ся затримати ті самі характеристичні знамена, що відрізняли їх від других верстов мійської людности. Як корпорація ремісників, що боронила своїх членів на зверх перед мійською старшиною, панським пленіпотентом, або іншими чинниками мійського житя, що напастували ремісників, як школа, що могла виховати добрих майстрів, вкінці як товариство, що матеріально й морально піклувалось своїми членами, цех представляєсь інституцією симпатичною. Але частійше наші симпатії звернуть ся у инший бік, коли побачимо сю ремісницьку корпорацію як замкнену саму в собі касту.

Не думаючи зупиняти ся довше над цеховим устроєм взагалі, зазначимо, що й бродські цехові корпорації являють ся як промислові, релігійні, а по частині національні товариства;

мають ті самі добрі і лихі сторони. І тут побачити найчастійше обох цехмистрів у тій самій ролі, в якій виступає ся цехова старшина по інших містах, перед мійським судом із жалобою на того, що відважив ся нарушити надані цехови властителем міста цехові права чи привілеї, що не належачи до цеху або без його дозволу сьмів вести ремесло „на шкоду й неславу всеї цехової братії“.

В актах напр. з р. 1639 читаємо м. и. протестацію панського слуги шляхтича Пйотра Руцкого, що жалував ся перед судом на слюсарських цехмистрів, які присудили, щоби Прокоп слюсарчнк за се, що був на роботі у Руцкого, купив бочку пива для цеху та воску на свічки до костела. Не повинен на будуче робити у Руцкого, бо він „партач, вкрав ремесло й умисно бере на роботу добрих ремісників, аби від них навчити ся ремесла“. В р. 1644 знова старшина кравецького цеху прийшла перед консулярний уряд із жалобою на Івашка кушніра, що „відважив ся спиняти кравців у їх ремеслі“, та не оповівшись ані перед панами радцями ані цехмистрами зробив комусь „надолок“. Відповідно до параграфу кравецького привілею суд приказав Івашкови заплатити на замок 3 гривни, на уряд 2 зол. а кравцям купити $\frac{1}{2}$ каменя воску. Подібних прикладів в актах дуже багато. Назвемо ще кілька. Так напр. у р. 1646 ковальський цех подав був до суду жалобу на Дамяна Стельмаха, боднаря, що не пошанував прав наданих цехови Станіславом Конецпольским, коли взяв собі до хати без відома цехової старшини ремісника для покінчення якоїсь ковальської і слюсарської роботи. Знов у р. 1665 гончарський цех жалував ся перед судом на місцеві сидухи, що без згоди цеху продають на ярмарці горці, миски то що. Або напр. під датою 20 марта 1679 р. подибуємо в актах протестацію „славетних (famati) панів цехмистрів і всеї братії кушнірського цеху“ на місцевих шаповалів, які без дозволу кушнірів купують скіри з вовною, через що нарушують права кушнірського цеху й доводять майстрів до великої страти. Місцевих Жидів крамарів, що посміли зломити шевські привілеї, надані цехови Станіславом Конецпольским дня 18 марта 1678 р. — замітно, що сталося се після того, як давні шевські привілеї показали ся неясними й неточними — та спроваджувати із поменших містечок виправлені чорні скіри ба, що більше, навіть готову жіночу й мужеську обуву й у крамах продавати, засуджує в р. 1723 панський урядник Беное на таку кару: заплатити на замок 100, до шевської скринки 50,

до фарного костела 25 і стільки воз. пол. до конвенту о. Домініканів. Вже ці приклади показують наглядно найважливіше завдане цехової старшини, а рівночасно відкривають негативну сторону цехових організацій. Тому що всяка чи внутрішня, чи посторонна конкуренція була виключена, а в додатку в цехових правах з гори означене було число ремісників, самостійні майстри, члени цеху, використовували тих, що не могли користати з цехових привілеїв.

Скільки було в місті всіх ремісницьких організацій, чи там цехів, точно не можемо сказати. Мійські акти в р. 1628 нотують такі цехи: шевський, кушнірський, ковальський, ткацький, кравецький та шаповальський. Згодом одначе повстають нові цехові організації, упадають одні, на їх місці з'являють ся другі. Так напр., як зазначено повисше, місцеві гончарі мали також свій особний цех, який одначе не дожив кінця XVII в., що впрочім стало ся і в двома давними цехами: шапкарським і кравецьким. Їх місце заняли цехи тесельський і боднарський, а в першій половині XVIII в. ще цех різницький і пекарський. Та не можна сказати, що крім названих родів ремесла не було тут інших ремісницьких професій, але тоді — ба ще й нині в ремісницькім світі так водить ся — не всі роди ремесла могли концентруватись, головно задля малого числа майстрів, в особних цехових корпораціях. Напр. у р. 1629 до місцевого ковальського цеху належали всі ремісники, що „робили вуглем“, отже ковалі, котлярі та слюсарі. Пізнійше, а саме в другій пол. XVII ст., сей цех обіймає ще римарів, сідельників та мечників. До якого цеху належали малярі, гафтарі, фарбярі, золотарі, годі сказати. До котрогось цеху мусів належати й Леонтій Лихоходович перелетник, якого тестамент подибуємо в актах під р. 1632. Тоді Леонтій, званий *vulgo* інтролітатор, записав 3 євангелія до монастиря св. Миколи над Стиром, де велів себе поховати, 5 книжок, якісь „Бесіди“, польську „Постилю“, „Толковий Отченаш“, „Матерію“ і якийсь „*Dziennik ruski*“ — як записано в акті — своему швагрови Іллі Лукіановичови, а 25 зол., що винні люди за книжки, своїй подрузі Улянї, якої майна більше стратив через свою недугу, як внїс у її хату.

Найпопулярнішим ремеслом було шевство. Ні одия цех не міг похвалити ся таким числом членів, як цех шевців. Коли напр. у р. 1731 ковальський цех числив 28, кушнірський 19, боднарський 17, ткацький 8 оподаткованих майстрів, то шевський мав їх 61. Річ зрозуміла, що й податку шевці платили

найбільше, кождий від 1—2 зл. грош. 10. Загалом визначено у згаданім що-йно році податку для шевців 87, ковалів 30, кушнірів 20, боднарів 25·10, ткачів 8 зол. п.

„...без ремесла ми бідні люди мусимо йти геть із міста, а місто нічим, тільки ремісником славне“.

Скільки правди в сих словах, скільки зарозумілости на свій стан, скільки ревігнації на тепер, а фатальної ворожби на будуче! А тими саме словами кінчили свою жалобу перед лавницьким судом дня 11 мая 1628 р. бродські шевці Семен Палюхович, Ясько, його зять Матвій, зять Савчихи, Бакун, Ясько Довбало, Ілько та Павло, всі — як вказують їх імена й привища — руської народности чи там „грецької релігії“, як волять мійські акти звати нерас Русинів. І хоча житеві умовини для всіх ремісницьких професій були тут однакові, хоча доля для всіх ремісників не раз не два була мачохою, а нужда не рідко заглядала в ремісницьку робітню, то кожда професія чомусь уважалась чимось ліпшим, не понижаючим, як шевство. Не доцінювано шевців як слід, інсеровано на кождім кроці, навмисно закидувано їм в очи, що самі себе не вміють шанувати, часто напастовано братією інших цехів. „Бігме, в ніщо обернетесь — ворожила міщанка Савчиха, лаючи шевського цехмистра Івана шевця — бо ось вже почали на старців-прохачів сходити“. А певно вона виповіла ці слова після того, як Матвій Швець, не могучи ніяк полатати своїх довгів, вважав за найвідповіднійше лишити своїм вірителям усе своє майно: хату, огород, інвентар та в жінкою і діточками втечи в міста. Всього довгу мав Матвій несповна 100 вл. Минуло 60 кілька літ від Савчишиної ворожби, коли про шевців відозвав ся в коршмі Мошка Колтуноватого цехмистр слюсарського ремесла Стефан Кунашевич: „Кози не худоба, шевці не люди“. І хоч шевці старались поправити, а властиво піднести свою репутацію в очах інших ремісників, хоч іноді до смішної пересадки контролювали один одного, аби не зробив чогось такого, що могло-б усій шевській братії нанести сором, хоч прим. Ілька Шевця потягнуто перед суд на донос таки другого шевця за се, що він ходить із псом по вулиці, хоч, як ні один другий цех, шевське братство сміло обстоювало за своєю честю позиваючи того, хтоб пробував її нарушити, то все таки не змогли вони виробити собі сеї поваги, якою тішились адепти иншого ремесла. „Мене люди цілують у руки, а ви шевці будете мене цілувати деінде“, лав шевців о. Іван, парох свято-юрійської церкви, на ганьбу й не-

честь усїй шевській братії, як читаємо в протестації панів цехмистрів, внесеній ізза сеї лайки на названого священика перед лавницький суд. Михайло Величко з простої особистої ненависти до свого зятя Сафянничка, що посварив ся зі жінкою та приволовив її втечи до батька, не без того, аби й дошкулити всїм шевцям, позиває недоброго чоловіка своєї доньки до суду за се, що він якимись чарами підоляв йому хатній поріг. На доказ своєї правдомовности Михайло ставить свідків, а один із них sub conscientia зізнає, що разом із Сафянничком їздили по селах шукати ворожбита. Сафянничок заїхав наперед до попа в Черниці, просив його о чари, аби чорти принесли його жінку від тестя, а коли се не станеть, аби нею трясли. Піп не вволив його просьбі, тому Сафянничок поїхав до Маркополя, де проживала славна баба Галайчиха. Вона відразу пізнала, яке горе лежить йому на серці, що сумно дивить ся на людий, але нічого не порадила. Вкінці найшлась в Олексинци ворожка, що за дві пари чобіт дала й ліку і навчила, як других чарувати. Чародійські заклинання та приповідки списав собі Сафянничок на цілому аркуші паперу.

Була одначе пора, коли шевці нарobili чимало клопоту й мійській старшині і панському пленіпотентови. Стало ся се у названім нами році, коли то перед присяжними лавниками явилась делегація шевців. Не жалувались вони ні на мійську старшину, не завів їх перед суддів гнет зі сторони панських слуг, але прийшли просити справедливости за кривди, що їх терплять від власного уряду: старшого цехмистра Іванка, його товариша, Яська, молодшого цехмистра та від інших братів-шевців. Бо в самій річи, як виходить в їх жалоби, їх положенє було страшне: хотїли працювати, вести по божому своє ремесло, а тут власний уряд не дозволяв. Оба цехмистри в порозуміню із другими шевськими майстрами установили numerus clausus, а поза призначене ними число самостійних майстрів нікого більше до свого цеху не приймали. Свій вчинок опирали вони на привілею Лукаша Жолкевского, де по правді не було сказано, яке число шевців має бути в місті, а тільки загально, що брідські шевці мають користати з тих самих прав, які надано шевцям місточка Буська. Закидувала обом цехмистрам депутація, що марнують цехове майно, бо крім двох свічок, що горять у костелі, не справлено жадної прикраси ні для цеху, ні для міста. Обдирають вкінці біднійших, бо винаймають тільки 10 яток, число ними самими означене, та ведять собі за них ви-

соко платити. Суд рішив вислати одного шевця і лавника в листом від панів райців і пана вїйта до буського уряду й цеху в просьбою о копію привілеїв наданих тамошнім шевцям. Сталось однак не так, як судді присудили. Цехмистри знаючи, що принесені в копії привілеї цеху в Буську далеко не такі, як сі, що вони самі собі установили, понехали присуд суддів та післали за шевськими привілеями до недалекого місточка Щурович. Сі привілеї вони показали перед судом. Штучка і см разом не вдалась. І в щуровецьких привілеях не було згадки, кільки шевців має бути в місті. Два тижні після позову покрядження шевців і на їх виразну просьбу зїйшли ся: пан Куровський, брідський підстароста, що із наказу панського намісника Концкого мав шильнувати „порядку“, Матис Мїодкович, що під сєю пору сидів на бурмистрівській лаві, панове радці Марцін Цеславский, Хома Селейко, Іван муляр, также пан вїйт Станіслав Кусвєцкпй, панове лавники Марцін Пленардович, Станіслав Пуц, Ілля Лукіянчук, Федор Попів. Для упорядкованя справи прикликано також панів цехмистрів старших і молодших, а то: Гарасима й Васька від цеху кушнірського, Ілька і Собєстіяна котляра, старших ковальського цеху, Войцеха й Ілька, кравців, Мартина й Івана, ткачів, Івана й Яська, шевців, Войцеха і Ірїтля, шапкарів. Сі особи — читаємо в акті — вглянувши в цілу справу та переконавшись про нелад і адирство серед шевського цеху, що виходить на шкоду для цілого міста і наносить сором і догану від сторонніх людий, маючи на оці добро міста, яке нічим тільки купцем і ремісником вєлавляє ся і збогачує ся, постановляють, не нарушуючи в нічим сього привілею, який мають, аби кождий лишив ся при своїм ремеслі. Новий майстер повинен виказати ся своїм правесним уродженєм, чесним визволенєм, для цеху справити гостину „kolасує“, як се практикувалось і передше, до братської скринки заплатити 6 зол. і гр. 12 титулом вступу та купити воску, що було й давнійше. Не буде ніхто обовязаний ставити в цеху бочку пива, бо сей доси практикований звичай не мав своєї підстави навіть у тих привілеях, що показувано перед судом. Що до числа, скільки майстрів має бути в місті, се точно означить милостивий дідичний пан, коли Пан Біг дозволить йому щасливо вернути домів. А молодшим наказує ся, аби, зїйшовшись у цеху, перепросили наперед обох своїх цехмистрів, старшого і молодшого, потім усю шевську братію та проживали в згоді і любови, як було в них у давнину та як тепер дієть ся по інших цехах. Ухвала має бути вписана

у вїтївськї книги, а її ориґінал запечатаний мїйською печатю відданий панам цехмїстрам для переходу в братськїй скринці.

Не найшовши на жаль мїж актами привїлеїв, якї мав кожний цех, не подибавши нї їх копїй, не можемо відповісти на незвичайно інтересне для нас питанє, як цеховї права відносились до ремїсників руської народности, чи їврантували їм напр. право бути вибираними на цехову старшину. Маючи під рукою вислїд виборів мїйської старшини, значить вїта, радцїв, лавників, цехмїстрїв та столових — звичайно вибирано двох, інколи 4, а їх обовязком було помагати цехмїстрам при судї, екзекуції судових вирокїв, пильнувати порядку в костелї або при братськїм столї в цеху — за останнї роки XVII в. і за кїлька лїт першої пол. XVIII в. можемо напевно сказати, що ремїсники руської народности не мали тут своїх цехїв, але належали разом їз ремїсниками Поляками до спїльних цехових корпорацій. Така-ж була поведїнка всюди по мїстах і мїсточках на тїй терїторїї українськїй землї, що найранше зазнали польськїй панованя. Як деінде так і тут злученє ремїсників двох рїзних народностей в однї спїльнї корпорації не все відбувало ся спокїйно. З акту 1644 р. довідуємо ся, що брїдськї ткачі Русини заявили рїшучо, що не хочуть мати в ткачами польськїй народности спїльного цеху. Свою опозицію показали вони тодї, коли з приказу дїдича цехмїстри ткацькїй цеху в Буську реорґанїзували брїдськїй ткацькїй цех. Коли „буськї фундатори“ наказали брїдськїм ткачам Русинам, аби вписались у той самий реєстр, де вписались вже ткачі Поляки, Русини гордо відоввались: „Не будемо вписуватись, анї на цех платити, хоч нам, до дїдька, і кажїть“. Ткачі польськїй народности стали просити своїх товаришїв грецькїй вїри, потїм почали гровити, а що ї се не помогло, Поляки самї вписали Русинїв до цеху. В додатку Томаш Пшеворскїй і Войцех Гойко, цехмїстри ткацькїй цеху, внесли від себе і від всеї своєї братїї жалобу перед консулїв на братїв сього ремесла грецькїй релїгїї „iż są turbatorami porządku u prawa przeciwko woleu u rozkazaniu I. W. I. M. Pana u Dobrodzieia Naszego...“ Що тикаєть ся знова виборчої процедури, то відай вже з давен-давна був звичай, якїй згодом став ся правом, що в тих цехах, де руськї ремїсники мали значне число своїх членїв, або навїть переважали ремїсників польськїй народности, одного року старшим цехмїстром був Поляк, а молодшим, чи другим, Русин, другогож року ролї були помїнянї. Маємо одначе приклади, що

обома цехмїстрами рївночасно вибирано Русинїв. Так напр. у р. 1733 на челї ковальськїй цеху стоять Тимофей Білоколячик і Дмитро Висоцькїй. Характеристична рїч, що коли така практика була можлива в ковальськїм цеху, то не подибати її в тїй корпорації, де Русини мали абсолютну бїльшїсть своїх членїв, значить у шевськїм цеху. Що бїльше, був час, що шевці-Поляки намагали ся конче повбавити руських шевцїв репрезентанта. Стало ся се у р. 1662 і то вже після покїнченя звичайної рїчної елекції. „Славетний Гарасим Пилипович — читаємо в актовїй книзї — цехмїстр шевськїй, брїдськїй їз братїєю сьогож цеху грецькїй релїгїї „ugoczyście“ протестував ся на Стефана Ковїка, цехмїстра, Матїяша Трембовскїй, Анджея, його зятя, Яна Ковїка, Блажея Малого, Станїслава Янчиного, Пїотра Кїрчишиного, Їжегожа Порошковича, Марцїна ї Станїслава Подтурскїй ї на Марка Станїславовскїй, що вони відповідно до звичайного рїчного порядку ї цехового привїлею по елекції панїв радцїв приступивши зараз до вибору цехмїстрїв так справили ся, що мене, якїй вже від кїлькох лїт сидїв на урядї цехмїстра, невідмінно ї на теперїшний рїк спїльно і згїдно з братїєю моєї грецькїй вїри поставили своїм цехмїстром (чого я не бажав і впмавляв ся). Тепер висше названї католики збунтувавшись хотять змінити свїй вибїр і мало що не деґрадуєть мене зі старшого, що наносить немалу ганьбу і менї і братїї сьогож цеху грецькїй релїгїї“. Та на вписаню сеї протестації в мїськї акти цїла справа скїнчилась.

Мїж иншим у цеховїм устрою треба шукати причини обиди, яка не раз, не два спадала на ремїсників руськїй вїри від їх товаришїв католикїв. Загал руських ремїсників бачив наглядно, що його грецька вїра не тїшить ся тою опїкою, яку має католицька. По цеховїм правам Русини-ремїсники мусїли брати участь у католицьких богослужєнях та процесїях. Особливо корпоративно виступали вони разом зі своїми товаришами Поляками в часї процесїї в день латинськїй Божого Тїла¹⁾). При низькїм уровенї просвїти, недостачї свїдомого і відданого свому народови духовенства та загальнїй матерїальнїй нуждї не трудно було руському ремїсникови покинути свою релїгїю, а з нею і народнїсть та опинитись в рядах їсновїдникїв державної вїри і упривїлейованої польськїй нації.

¹⁾ По нинїшний день є звичай, що ремїсники Русини разом з Поляками їдуть в процесїю в день Божого Тїла, а не дїєть ся того в часї Їордану.

V.

Церкви, шпиталі, школи, місцеве духовенство.

На цілому просторі українських земель, що підлягали польському панованню, церкви відіграли важну роль в культурнім життю нашого народу. Біля них, головню по містах, завязують ся братства, що дбають про потреби самих церков та помагають морально й матеріально своїм громадянам. В менших містах церковні братства закладають шпиталі і школи, по більших, де обставини були кращі, крім домів для немічних і калік бачимо при братствах висші наукові заведення та друкарні. Церковні братства в XVI і XVII в. — се огнища умового руху наших предків, се охоронний мур перед златинцтвом, се забородо проти денаціоналізації. Особливо в XVII в., сей саме вік жасмо на думці, питанє національності вяже ся з релігійною приналежністю одиниці. Стратила вона свою грецьку віру, ео ipso попала в чужий національний табор.

Полишаючи на боці сі причини, що викликали масову дезерцію із руської церкви а рівночасно з рядів свого народа, наведемо як класичний приклад сього процесу передову верству нашої суспільности, її шляхту. Потомки недавніх іще оборонців віри й руської народности стають горячими сподвижниками державної релігії, ревними апостолами ідеї польського панованя над українськими народніми масами. Ще трийцять літ не минуло, як умер славний князь Константи́н Острожський, невмолний ворог унії, а вже його внучка „звістна світська праведниця“, Анна Альбі́за Ходкевич, побудовала в самім Острові богату світську колегію, а по ріжних місцевостях своєї широкої посідлости силу костелів; в додатку зневолила всіх руських священників своєї держави що року з'являтися в Острові для участі в латинській процесії в день Божого Тіла. Князь Вл. Дом. Заславський, що володів другою частю майна князя Константина, видав у р. 1630 наказ, аби духовні, що сидять в його добрах, примусово покидали свою віру та приймали унію.

Правда, попри інші причини, особливо невідповідний метод пропаганди унія викликала з боку українського народа сильну реакцію, що принесла Україні руїну, а Польщі зарід політичного упадку. Загальна нужда і темнота розпаношили ся на сій землі, де колись гарно розвивались письменство та штука. Безпросвітне й бідне духовенство, ганьблене й поневіряне шляхтою, ділило з другою широкою верствою народа

ту саму сумну долю. Не пішло до лішого в сьому положеню руського духовенства навіть тоді, коли унія з кінцем XVII в. святкувала тріумф побіди над православем. Львівський єпископ Осип Шумлянський, якого ціла діяльність під кождим зглядом не викликає в нас ні крихти симпатії для того церковного ерарха, бачив се прикре положенє свого стада та замісь забратись щиро за реформу від самих основ, подбати передовсім про образованє тих, що мали вказувати народови дорогу, він став моралізувати своє духовенство, дорікаючи йому (в книжці „Метрика...“ вид. 1687 р.), що волочить ся по правниках, де оповідає собі ріжні байки, видумує загадки, а вплившись зневажає себе обопільно. Єпископ накинув ся на священників — іноді крайних нуждарів — що носять ся як мужики: на ногах у них ходаки, чи постоди або дегтьові чоботи, на голові якась кучма, синя сукмана заболочена, кудли й борода непрочесані, словом священник як околіт іде в церкву до служби божої або на публичне місце. Радить проте священникам, справити собі ношу відповідну своему станови. Іншої радн не вмів, чи не хотів дати сей владика...

Не инакшим житєм жило руське духовенство в Бродах. У свойому місци наведемо кілька епізодів, що докинуть цікаві причинки до історії сеї висшої верстви нашого народа, його матеріальної і духової недолі.

Іще на початку мин. віку Русини міста Бродів мали три самостійні парохії: при церкві Рождества Пр. Богородиці, св. Юрія та Честного Хреста. Четверта осібна парохія була при церкві під покровом св. Тройці на поближих, можна сказати передмістю, Великих Фільварках. Із вичислених церков не стає тепер честно-хрестівської церкви, що стояла на тому ґрунті, де нинішні т. зв. стрілецькі касарні. У р. 1808 ухвалено розібрати сю церкву, а 22 літ опісля переведено ухвалу в діло. Самих парохіян прилучено в р. 1811 до парохії при церкві Рождества Пр. Богородиці. У тім самім році сталось те саме і з другою доси самостійною парохією при свято-юрійській церкві. Фільварецька парохія зістала філіяльною богородичної дещо пізнійше, бо в р. 1823. Почавши від сего року недавно ще самостійними парохіями управляє один священник, парох при церкві Р. Пр. Богородиці, якому щойно в р. 1844 додано до помочи сталого сотрудника. Подібні редуції парохій відбули ся в дуже богатых місцевостях, се лежало в програмі реформ, які Австрія, забравши по першім поділі Польщи Галичину, поста-

новила тут перевести. За часів польського панованя можна було часом подибати в одній селі або на передмістю три або чотири церкви, стільки плєбаній і очевидно священників. До зросту числа церков та парохів приложили немало своїх рук самі руські владики, бо чим більше було парохій, тим більші були доходи єпископа.

Коли ходить о означене часу, від коли існують згадані горі церкви в Бродях, друковані жерела подають нам дату будови тільки одної і то наймолодшої з усіх чотирьох церков, іменно церкви св. Трійці. Поставлено сю деревляну церкву в р. 1744¹⁾. Теперішня парохіяльна церква Р. Пр. Б. і свято-юрійська належать до найстарших будівель міста. В рукописних матеріалах вони згадані вже в перших десятках літ XVII в. І коли понизше наведемо жерельні вістки про існуванє сих церков у сьому часі, робимо се не тільки зневолені самою темою нашої розвідки, але маємо на думці ще одну обставину: справити вислів сих людей, що рішали про давнину одної із церков та навіть відважили ся заявити, що церква Рождества Пр. Богородиці — се католицький костел — вимурований у другій половині XVII в. та відданий брідським Русинам pro usu в другій пол. XVIII в. Так орєкли делегати збору консерваторів для східної Галичини, провіривши очевидно справу на місци²⁾. Не чіпаючи питання, які признаки самої будівлі та інші вістки навели членів консерваторського збору до висловленя категоричної гадки, чи лишень сам романський стиль, в яким збудована ся церква, чи може ще інші мотиви, спробуємо на підставі документального матеріалу виказати існуванє сеї церкви, не „костела“ далеко вчаснійше, чим думали панове консерватори.

„На просьбу пана Станіслава Кусєнецкого — наводимо буквально слова акту писаного по польськи, а захованого в одній із найстарших актових книг місцевого мійського уряду — брідського віята, вислано в хату Василя, Селейкового зятя, Мартина Цирулика й Іллю Лукіянчика, присяжних лавників, аби вислухали завіщанє, яке Василь, хоч хорий на тілі, але уваги і розуму доброго, добровільно робить, що відступає 30 вол. п. на дві церкви і шпиталь руський...“ Стало ся се — як зазначено на документі дня 3 мая 1628 р.

¹⁾ В. Щурат, Церкви гр. кат. парохії в Бродях. Сьвіт, ілюстрована часопись для руских родин. Рік II, 1907, ч. 5, ст. 78—80.

²⁾ В. Щурат, статя цитована.

Про які дві церкви думав міщанин Василь, записуючи для них зі свого невеликого майна названу суму? Коли перекинути кілька дальших листків згаданої збірки актів, знайдемо під датою 18 мая 1628 р. таку записку. „Перед адвокатським урядом, то є адвокатом у той час, Станіславом Кусєнецким, являють ся панове міщани а саме пан Павло, старий радця, Лука Танданський, Микола швець, старший радця та Микола Пульханчик і жадають від війтівського уряду, щоб записано в книги „postanowienie“, яке зробили з паном Іваном Улечкою для потреби Божого дому, себто церкви св. Юрія, а ся угода має бути вписана тим способом. Золотих 300 без 13 грошей громадських „parafiey Iura Świętego“ пан Іван, Лука фірман, Олекса, Лєсько, Корнїло розібрали межі себе, їдучи в пруську дорогу, ба й до Іданьска. Згадані в акті панове роблять пана Івана Улечку на дорозі паном сих грошей, чого підіймає ся й Улечка й записує їм, що — дасть Біг приїхати до Іданьска — пан Іван Улечка, зібравши разом сі гроші, має, повинен і зобов'язує ся купити дзвін до церкви св. Юрія на хвалу милого Бога. А той дзвін має важити, ні більше, ні менше, тільки каменів (kamieni) двацять, винявши такий випадок, якби трафило ся, що дзвін або камінь, або пів, або чверть не доважує або переважує; що пан Іван більше приложить із грошей над сю суму, себто зол. 300 без грошей 13, то висше названі панове повинні, коли його П. Біг принесе, звернути йому сю надвижку in instanti. А коли-б пан Іван не купив дзвона, повинен привезти сі гроші завязані, не обернувши з них ані золотого, ні чвертника, ні шага ні на власну потребу, ні на позичку другому. Обіцують також панове Іван Улечка й Лука з доброго серця на хвалу милого Бога сей дзвін власними кіньми привезти до Бродів, за що громада не має їм ніщо дати“. До якої конклюдії можна дійти на підставі поданого документу? Церква під покровом св. Юрія була побудована вже в першій чвертині XVII в., коли в р. 1628 не мала ще дзвона. Довідуємось вкінці з цитованого акту, що вже в сьому часі була при ній самостійна парохія, бо сума призначена на закупа дзвона вразно означена як майно парохії св. Юра.

Другою церквою, що мала часть у записі званого нам міщанина Василя, була церква Рождества Богородиці. Судячи з місцевої традиції, а навіть і фактичного стану, в яким вона находить ся тепер — мури осілись у землі поверх 2 m рахуючи від т. зв. „цоколів“ — вона мусить бути старшою від святоюрійської

церкви. У збірці актів, вписаних за часів війта Марціна Пленардовича, занотовано під р. 1630 контракт купна й продажі, який заключили „Wielebny osieć Stefan protopor Cerkwie Przechystey“ як продаюча сторона і Гриць Стукальчик як купуюча. Сього о. Стефана Кульчицького — таке було його родинне прізвисьце — здибуємо між свідками, яких спросив міщанин Іван Кустинський, коли в р. 1627 вписував у мійські книги шлюбну інтерциву.

У другій пол. XVII в. брідські Русини мають вже третю церкву під покровом Воздвиження Честного Хреста в дільниці т. зв. новім місті. Не можемо з усею певністю сказати, чи будову сеї церкви викликала сама потреба, значить збільшене число руської людности міста, чи може спричинили се недоволене новоміщан, яким може за далеко було ходити до старих церков, чи вкінці, що найправдоподібніше — незгода між парохами і мешканцями згаданого кварталу, якої відгомон міг відбитись о мури єпископської резиденції в Луцьку та вплинути на владку, що не без особистого, як знаємо, хісна міг зізволити на основане третьої парохії. Се певне, що в р. 1661 при новій церкві була вже самостійна парохія зі своїм парохом. Така сепарація новоміщан не могла — річ зрозуміла, з тих самих мотивів, задля яких єпископи радо годились на креоване нових парохій — подобати ся обом парохам. Хоч акти нотують, що для розширення божої хвали в місті Бродях ісповідники „грецької релігії“ збудували нову церкву, то заравом подають, що між о. Яковом Віровубом, протопопом при церкві богородичній і о. Дамянном, парохом святоюрійської церкви, з одної сторони, і пресвитером новоміської — так дуже часто записана ся церква в мійських актах — було непорозумінє, яке перейшло й на самих парохіян. Легко догадати ся, де лежала причина сеї незгоди; причина була та, що новоміщани домогались від обох старих парохів, аби призначили якусь скількість міщан на утриманє нового пароха. Оба парохи очевидно не думали сповнити бажанє новоміщан, рішенє вийшло щойно від панського заступника Подсєндковського, який вислав до радців письмо, наказуючи їм вволити волю мешканців нового міста та перевести поділ парохіян¹⁾. Сповняючи „волю і наказ“ управителя панського

¹⁾ Подаємо в оригіналі сеї лист панського пленіпотента: „Moy łaskawi Panie Woycie u łaskawi Panowie Burmistrze Brodzczy. Iz na chwałę Bożką nowa cerkiew iest zbudowana, a obywatele Religiey Greckiey sami między sobą zgodzić się nie mogą, upraszam, abyscie

майна панове радці видають таку ухвалу: аби панове парохіяни всіх трьох парохій, себто при церкві Рождества Пр. Богородиці, свято-юрійської та сеї нової призначили по одному писаревн, які разом із доданим їм від мійського уряду лавником списуть усі доми мешканців грецької віри починаючи від замку й опісля з інвентарем у руках переведуть поділ. Згідно з бажанєм панів радців має се стати ся зараз слідуєчого дня.

Опіка над майном кожної церкви спочивала в руках вибраних парохіянами тунторів або провізорів. Допускали до управи також і пароха. На церковний масток складались: записи міщан, отже лефовано на церкву: ґрунт, готові гроші, ношу, дупанє срібло, віск на світло, яким рідко відай журились, бо каждая церква мала річно значну скількість фунтів воску, що купували виновники після декрету мійського суду. Готівку найчастійше роздавано на процент, а ґрунт арендовано.

При обох старших церквах маємо вже в першій половині XVII віку шпиталі. Мешкали тут не тільки крайні нуждарі та каліки, частійше міщани, що були властителями невеликої, що правда, реальности, але такої, що могла дати їм прожиток. Не маючи ближшої рідні або завівшись у надії найти спокійний куток при своїх дітях, ішли на старі літа в шпиталь, де за гроші мали поміч і опіку. В актовій книзі під р. 1636 подибуємо завіщанє одного з таких міщан, що на старість замешкав у шпиталі. Зі свого майна а саме готівки 100 зол. записав Дорош, по своїй професії ткач, о. Семенови пресвитерови церкви Пр. Богородиці 30 зол., щоби „відповідно до християнського звичаю практикованого в грецькій релігії“ подбав про його душу, на шпиталь зол. 20, які належить обернути не на пожничку, але на страву для бідних, а 20 вкінці золотих треба заплатити за похорони й два обіди для старців. У мійських книгах із р. 1694 записано знов, що міщанин Герасим Кишка й його подруга за се, що останні літа свого життя переживали в богородичнім шпиталі, записують на шпиталь своє поле, копань. Павло Гаврилюк, що на старість замешкав у честнохрестівським шпиталі, певно лишив по своїй смерті шпитальним опікунам тих 67 зол., що взяв за свою реальність на передмістю. Памятали про шпиталі і ті міщани, що не користали зі шпи-

Wm. upatrzawszy czas sposobny podział między parafianami uczynili, a to ulicami poblizszemi cerkwie kazdey. W Brodziech 7 Novembris 1661. Wmosciom zyczliwy przyiaciel Jan Franciszek Podśedkowski²⁾.

тальної помочи й опіки. Подамо кілька зразків. Так нпр. вдова по Івані Шаленім, якій чоловік полишив доволі гарне майно: дім, два огороди, крамницю у ринку, пару коний, пару волів, дві корови, 14 овець, ладуючись на тамтой світ записує у своїм завіщаню 1637 р. четверо овець разом із ягнятками на шпиталь, а 20 вол. на позолочене хреста або чаші до богородичної церкви. Спадкоємець повинен — так бажала собі Іваниха — що року давати з пасіки по горцеві меду до шпиталю. Рік перед тим летатом Стефан Милник, „як добрий християнин і довголітний опікун шпиталю“ записує по вічні часи для нього один свій огород. Маруся Авдикова, якої завіщане подибуємо в актах під р. 1635, записує шпиталеви мацю жита й 8 „подвик“ для баб у шпиталі. На шпиталі призначувано звичайно частину тих кар, що їх платили винувники по наказу лавницького суду. Так нпр. у р. 1660 лавники засудили Гриця Козинського, що сидів трийцять кілька неділь на віру з Анною родом із Белза та „nabawił ią płodem“, купити 5 фунтів воску до костела, стільки до обох церков, а до шпиталів католицького й обох руських по одному золотому заплатити. Іншому знов міщанинови Кшпштофови Іавлінському, що в суді не пошанував радцю Оклейского, бо сказав, що він веде його до знищення, присуджено в тімже році купити три фунти воску до костела, стільки до обох церков та хліба по золотому до шпиталів польського й руського.

Крім шпиталів брідські Русини мали при кожній церкві свої школи. Були се парохіяльні шкільки, де вчили дяки під доглядом своїх священників. Характеристичним, а притім відрадним являєть ся факт, що нпр. при церкві Честного Хреста маємо школу невдової, як покінчено будову сего храму. У р. 1662 о. Ігнатій Мрововський і сотрудник честно-хрестівської церкви, о. Федір Чернигович, внесли до суду протестацію на міщанина Валентія дьогтяря, що запитий підстрілив сина й сестрінця о. Ігнатія, студентів новомійської школи, які не роблячи нікому жадної пакости спокійно ходили по хатах за милостинею. При школі була кімната, де мешкали сироти або крайно бідні. Крім мешканя „павпри“ не діставали від парохії жадної підмоги. Про харч мусіли самі дбати. Разом зі своїми вчителями ходили в часі Різдва Христового з колядою а підчас Великодних Свят „по волочілнім“¹⁾, за що діставали від міщан

¹⁾ В акті під датою feria quarta post festum Paschae (12. IV.) 1651 написано, що дяк ходив „według zwyczajowi po włoczebnym“. Звичай ходити

нагороду. Коли нужда заглядала в вічі дякови й його студентам, а не траплялась оказія, щоби легально дістати страву, ученики разом із своїм учителем радили собі так, що викрадали міщанам поросята, кури, гуси то що. Так впрочім промишляли й студенти місцевої польської академічної кольтонії, як довідуємось з акту з р. 1642. Директор „Academiey Brodzkiey“ Ян Марцінковський не рідко мусів переводити ревізію у своїх студентів, а вже правильно кожного року по лат. святі Трьох Королях, коли студенти старим звичаєм ходили зі звізкою по міщанських хатах, де „одні співали, другі пили, а треті, бо було їх чимало, дивились по кутах, де що лежить та, saluo honore, крали“ — як говорив на суді один із міщан. Польське міщанство не любило студентів руських шкілок, про що свідчить кілька протестацій записаних у мійські книги. Парох богородичної церкви о. Яків Вірозуб жалував ся в р. 1660 перед судейською лавою на міщанина Станіслава Терлецкого, що напастує школярів його школи; нападає їх на цвинтарі зі шаблем в руці, стріляє з пістолета а навіть, притрафилось, порозбивав їм горнятка, з якими ходять по вулицях, просячи страви.

Як вже висше згадано, місцеве руське духовенство не було инше, як деінде. І тут бачимо його непросвіченим, бідним, пониженим в очах пана, не дуже респектованим мійським урядом, нешанованим — по найбільшій часті з власної вини — самими міщанами. Пан, з якого руки священник діставав презенту на парохію, не дуже журив ся його вінованем. За цілих сімдесять і кілька літ подибуємо раз одніський згадку, що властитель міста один із Жолковських, мабуть Лукаш, дарував парохови при богородичній церкві о. Стефанови Кульчицькому сіножать на Бучині, а коли її забрано пізнійше під мійські пасіки, парохови призначено иншу на Сопілничу. Не знаємо, чи саме ся сіножать була предметом спору, який судили лавники в р. 1661. Тодішній парох богородичної церкви заскаржив був Якубовского, дідпча сусіднього села Дітковець, що забрав йому з сіножати сіно, як візнав поставлений паном свідок — 10 фір. Цікаво візнавали панські піддані, мужики з Дітковець, що мали означити границю панської і попівської сіножати. Перед суддями заявили

в часі Воскресеня „по волочілнім“ або „в Христос воскрес“ переховав ся до нани нпр. в селі Раженів і Чехах (Брідщина). Хлопці витають гадів словами: „Христос воскрес! Дай вам, Боже, старешьким сто літ прожити, а мене малевького писанков надгородити“. Про сей звичай у Великокорсів і Поляків згадує В. Гнатюк у своїй збірці „Гайки“. Матеріали до української етнології, Т. XII, ст. 9—10.

коротко, що справи не рішили: бояли ся, щоби протопіп не казав їм присягти, то знова не присудили в хосен о. Вірозуба, боячись свого пана. Дехто з парохів старає ся набути невеличку земельну посілість, як пр. о. Василій, що попував при святоюрійській церкві. Він придбав собі в р. 1646 ґрунт під пасіку в пекарнею, огородом, садом і полем за суму 50 зол. А вже його попередник о. Іван Василевич цілком не пристращав ся до таких річий; цілими літами він таки добре бідував. З акту в р. 1639 довідуємо ся, що о. Іван сидів у жидівській кишені, а коли на час не вернув позичених у Мошка Файбельового 90 зол., той забрав йому 50 мір тонкого полотна. Рік пізнійше инший віритель о. Івана, Шмойло Ітлін, жалував ся перед судом на церковного провізора Луку Таданського, що не сплачує довгу, зробленого на потребу о. Івана, ані не приходить для оціненя заставу, церковної книги. Приходи з парохії, невеличка сіножать, або шматочок поля чи огорода, запис міщанина або міщанки, за се обовязок правити раз у тиждень службу по небіщику, деколи кілька золотих, яких віритель сам не міг стягнути, а мав надію, що відбере їх священник — от і все, що можна сказати про матеріяльне положенє місцевого духовенства.

У відносинах між священниками і міщанами рідко коли панувала гармонія. Знаний нам вже о. Іван Василевич, як довго був парохом, все водив ся зі своїми парохіянами по судах. Позивав навіть тих, що нераз ратували його, як пр. в р. 1640, коли то о. Іван за незаплатений Яковови Гідльовичови, львівському докторови, довг дістав ся за ключ, до тюрми, відки виручили його власні парохіяни. А коли опісля взяли свого пароха під курателю, лишаючи йому з церковних доходів тільки на жите, а рештою сплачували його довги, о. Іван, хоч спершу сам на се годив ся, потім позивав своїх добродіїв, закидуючи їм крадіж його майна. Коли котрий із парохіян не припав о. Іванови до вподоби, о. парох заборонював прочим парохіянам з ним приставати, такого хату, йдучи по звичаю з молитвою, умисно оминав, від такого не приймав на службу божу, ба навіть не святив „хліба“, паски, та зневолював іти на посвяченє до католицьких ксьондзів. Дійшло вкінці до того, що парохіяни подали до митрополита супліку на свого пароха, закидуючи йому аж 14 гріхів, між иншим, що він п'яниця, волочить ся з чужими жінками по коршмах, а свою зневажає, натягає міщан, аби склались на церкву, а потім зібрані гроші і церковну снасть про-

пиває, скомпанував ся з панським двором, який за ним все обстає, у церкві рідко буває, тільки в костелі, де сповідає ся у ксьондзів, підозрілий, бо хвалить ся, що буде своїх вірних як псів на шнурку водити, як тільки стане уніятюм, словом гільтай, через якого, якби митрополит їх не послухав і не відсудив його від парохії, мусіли-б покинути місто і з діточками піти під внишого пана. Та не всі мабуть „пункти“ супліки були правдиві, дещо відай видумано з намови таки „собрата“ о. Івана, о. Самійла Кульчицького, брідського намісника й пароха богородичної церкви, який також негодував на святоюрійського попа, бо не хотів його як свого вверхника слухати.

Та й між самими священниками не раз, не два, були дуже прикрі дісонанси. Для прикладу розкажемо про справу, що записана в актах під р. 1690. О. Іван, парох при святоюрійській церкві, шукав вже від довшого часу нагоди, щоби „порахуватись“ з о. Олексієм, сотрудником богородичної церкви. Раз, здібавшись з ним у коршмі жидівки Красної, о. Іван став докоряти йому, що робить не по закону, коли хрестить діти його парохіян. У справу обох священників вмішав ся міщанин, а коли о. Іван, підпивши собі здорово, обидливими словами злаяв його, той відплатив ся йому, кажучи: „Ти злодію, не гідний ти бути попом, свині тобі пасти, поцюлуй мене в смоленський замок, кудли тобі пообриваю“. А сказав се міщанин таки з намови о. сотрудника, який візваний до суду заявив отверто, що в цілій „трагедії“ більше провинив ся о. парох, чим оскаржений ним міщанин. Здібати тодішнього священника біля жидівського шинкавасу не рідкість. О. Григорій із Висоцка жалував ся у р. 1662, що брідський шинкар разом із другими Жидами побив його в коршмі і „не респектуючи його духовного звана“ звалив на землю та дусив. Не вмiли священники шанувати себе самих, не шанували їх і парохіяни. Так нпр. міщанина Леська Куклича тягли перед лавників усі місцеві парохи, а все за непошанованє духовного стану. Бож і Лесько не мав нічого пильнійшого як шукати нагоди, аби донечи священникови. Лесько ще ранійше, заки чеснохрестівська парохія дістала душпастиря, господарював по своєму в новій церкві, він мабуть стояв на чолі сих, що домагались, аби їх приділено до нової парохії: був одним із найзавзятійших ворогів обох парохів. Сей „радикал“ приміщував у новій церкві образи, кропив божий дім свяченою водою, ба навіть читав зібраним міщанам якесь поученє. Коли о. Яков Віроzub і Дамян напоминали його, що зле робить, бо профанує

святі образи, Лесько назвав обох священників абетниками, а згадавши їм іще їх матери сказав: скорійше повиснете на шибениці, або кат голови вам повтинає, заки вам поклонюсь, або вас перепрошу. За обиду духовних осіб лавницький суд велів Леськови йти під ключ, шість торгів (відбувались що неділі і п'ятниці) від утрєні до год. 1 з полудня стояти на верху тюрми, на обі церкви дати по 10 золотих, до католицького брацтва „Rożańca“ 4 зол., до католицького й руського шпиталю по три чвертки жита та звернути судові кошти. Відсидівши половину кари має прийти з гідними людьми до обох парохів, поклонитись їм низенько та просити прощення. Та Лесько вироку не прийняв і вніс відклик до місцевої замкової старшини, пана підстарости. Ледви минуло кілька днів, як о. Яков на просьбу поважних людей простив Леськови провину, коли він знова обидив о. протопопа при людях, що більше, зламав його за груди та став термосити. Не вдоволяючись сею зневагою — читаємо в другій протестації о. Якова — а ведений непогамованою злістю, Лесько з шаблею в руці прийшов перед хату о. протопопа та почав кликати його на поєдинок. „Спрофанував святе місце, цвинтар, потурбував студентів моєї школи“ — кінчив парох богородичної церкви свою жалобу перед лавниками. Чи за сей новий вчинок присуджено Леськови яку кару, чи може й сим разом обстали за ним інші міщани й перепросили о. протопопа, акти про се мовчать. В кождім разі Лесько належав до таких, що не дуже брали собі до серця судові вирокі; не поправив його навіть свого рода інтердикт, який оба священники наложили на нього, не хочачи дати виводу його жінці, бо зарав другого року попав у конфлікт із парохом чеснохрестівської церкви о. Павлом Молитвином. А був Лесько чи не першим парохіянином, що зневолив нового пароха глядіти справедливости перед мійським судом. І сим разом предметом протестації була обидя священничого достоїнства. Куклич кивав серед громади людей на свого пароха пальцем, звав його бридуном, грозив жалобою перед владиною та відовдав ся вкінці: не довго будете тут пакати. В наслідок колотнечі і зачіпки Леська з парохом дійшло було до того, що якийсь час у чеснохрестівській церкві не правилось богослужєне. Коли новоміщани просили одного черця — а було се, як видно з протестації парохіян, в р. 1663 — щоби відправив їм службу божу, Куклич сказав до черця: „Чую, що вас просять до церкви, знайте, що кожного, хто поважить ся без дозволу протопопа стати перед олтарем, вбю в землю.

Духовенство давало часто причину до зачіпки з парохіянами, нападало на вулиці міщан, давало їх останніми словами, а навіть чинно зневажало. Так нпр. в р. 1661 Матвій Старець позиває до суду о. Якова Віроуба, що напав на нього на вулиці, побив його обухом на цілім тілі та зломив ребро. Потвердили се й вислані війтом присяжні лавники. Інший знова міщанин протестував ся в р. 1675 на буського протопопа а пароха при святоюрійській церкві, о. Івана Переяславця, що напастує його жінку, дає її вуличницею та бе палицю. В акті знов в р. 1677 записана жалоба Яцєнтія Кучинського на о. Івана Синдоровського, прєсвитера при св. Юрі, який, не зважаючи на свій духовний стан, паний напав на жінку Яцєнтія, проклинав її та давав. Ніщо отже немає в тім дивного, що серед міщанства були такі, що напастували й самих парохів, іноді може людей спокійних і прикладних. Наслідник о. Якова Віроуба, о. Андрій Білицький вніс до суду 27 грудня 1691 р. *magno cum dolore* жалобу на міщанина Яцка зятя Чопика, що він прийшов до попівської резиденції біля церкви та паний спершу просив о. пароха на келишок до коршми, а коли о. Андрій вимавляв ся, кажучи, що рано має відправити службу божу, Яцко почав лаяти його словами: такий а такий сину, розбійнику, не заслугуєш бути попом, є у мене двісті битих таларів, скуплю тя в парохії, не будеш розтягатись на сій кондиції. О. Андрій прикликав на поміч бакалєря Семена, що був у недалекій школі, а що й він не міг нічого вдіяти в Яцком, о. парох виніс ся з хати та пішов на нічліг до когось другого. Два літа по сїм випадку роблять лад зі своїм парохом опікуни чеснохрестівської церкви. Перед панами радцями таторі виявляють злочин, який поповнила дівчина Гануська, що служила у о. Кіндрата Завалія, їх пароха. Гануська була при надії, а щоби не впасти в неславу, шукала трутини на зігнанє плоду. Просила жидівку Склярку, щоби їй помогла в нещастю, дала їй крестинку, аби купила лікарства, але надармо. І докторка Юдчиха й доктор Мошко не хотіли Склярці продати ліку. Гануська порадила собі инакше й небавом повбулась плоду. Не без вини мусів бути в сій трагічній недолі наймички Гануськи її господар, о. Завалій, коли згадані вже опікуни чеснохрестівської церкви півзвали свого пароха перед суд владики. О. Завалій на розправу не приїхав, із зроблєних йому парохіянами закидів не виправдав ся, тому луцько-острожський єпископ, Атанасій Шумлянський, видав із своєї ружиської резиденції заочний вирок на о. пароха, де між

иншим написано таке: „за сі ексцеси, яких допустив ся, а які опоганюють духовний стан, на основі канонів Отців Церкви заслужив він на велику кару. Суд одначе, памятаючи на слова Спасителя: *estote misericordes, ut Pater noster est misericors*, зменшує сю кару. Винovníк має висидіти 12 неділь у духовній вежі при єпископській резиденції, а потім два літа бути суспендований. До церкви катедральної у Луцьку перед образ Богородиці повинен купити 6 каменів воску, а 4 камені до церкви Святого Хреста, при якій був парохом. На парохії лишить ся до празника, аби міг спакувати своє майно. Духовному судови *in instanti* обов'язаний заплатити 30 гривен, а тудора повернути кошти процесу. Відбувши визначену кару може старатись о иншу парохію. Імовірно отже, що трагічна справа зі служницею о. Завалія складалась на низку сих ексцесів, що каляли священниче достоїнство, а які саме сильно акцентує вирок єп. Шумлянського. Але о. Кіндрат таки найшов спосіб, аби лишитись на парохії. Яким чином дійшов він сього, не скажемо. Мабуть предложив єпископови аргумент своєї „невинности“ й оминув його вирок...

VI.

По дорозі під Львів.

(Козаччина 1648 р. і місцева міщанство.)

По пиллявецькій катастрофі 23 вересня 1648 р. Хмельницький як побідник посуваєсь наперед шляхом, який раз був вибрав. Забарившись недовго біля Збаража та розпустивши свої загони здобувати міста Дубно, Кременець, Остріг, Луцк, він прошений гологірськими міщанами ще тоді, як стояв табором під Пиллявцями, освободитель українського народу зпід польського тиранства, в останніх днях місяця вересня входить у границі нижньої Галичини¹⁾. „Буде тому якраз рік — говорив перед лавницьким судом 1649 р. Пйотр Коцельський, один із чільніших представителів польського міщанства Бродів — як на наше місто в місяці вересні напав нагло й несподівано коронний і домашній неприятель“. При помочи татарського та турецького війська Хмельницький переводить у діло свою постанову йти в глибину Польщі. Маючи головню на меті свого походу Львів,

¹⁾ Степан Томашівський. Народні рухи в галицькій Русі 1648 р. Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, т. XXIII—XXIV, стор. 20 і осібю.

він зупиняє ся на короткий час у городі Конецпольских. Сам похід аж до Бродів мусів коштувати чимало зусиль війська, може навіть немало жертв у людях, як взяти на увагу багнистий терен, що ним Хмельницький вів свої сили під брідський замок. Здавало би ся може, що місцеве руське міщанство дасть ся захопити визвольним кличам, які лунали з козацького табору, стане по стороні Хмельницького тим більше, що економічне положення брідських міщан у році повстання було не дуже відрадне, ба навіть доволі прикре. Численні протестації та арешти, які заносять перед суд на брідських міщан руської народности та на їх майно місцеві Жиди-вірители, найкращим сього свідоцтвом. Шмойло Ітлін — той універсальний кредитор брідського міщанства — позиває прим. міщанина Миколу Кравчика за невисоку суму, всього 6 золотих без 10 грошей. Микола не заплатив довгу на час а в додатку — як читаємо в жидівській протестації — покинув місто й виїхав у незвісні сторони. Довжник просить вірителя, аби був терпеливий, довг заплатити а суддів запевняє, що з міста не думав втікати, тільки виїхав був до родини. Декретом суду Микола як „*impossessionatus*“ мусів піти до в'язниці та чекати, доки хтось чи з рідні, чи приятелів дасть за нього поруку. Не маючи готового гроша, міщани дають у застав свої реальности. Так зробив Семко Садівник, який не мугчи ніяк заплатити томуж Шмойлови 39 зол., забезпечує сю суму на своїй хаті за церквою св. Юра. Іван Кийкович, Сень Прокопчик, Лесько Кисло, Семен із Красноброду готові заплатити претенсію, яку має до них Йона Мошкович, своїми огородами, „*szum możem teraz*“ — як кажуть на суді, але судді велять заспокоїти вірителя після умови, т. є. заплатити 130 зл. готівкою. Або инший міщанин Гаврило Вовк, не маючи готового гроша, віддає таки перед судом „*in facie officii*“ Вольфови Беровичеви, своєму кредиторови, трилітнього коня, якого лавники оцінюють на 20 зл. Войцех Кулецький не мугчи дочекатись, аби дебітор Прокоп Минич став на термін, просить суддів, аби вівзвали його третій раз а то прибитим повзу на домі. Знаючи, що і се не pomoже, Войцех таки зараз просить четвертого повзу, а коли довжник і за сим разом не явив ся в суді, Кулецький дістає від суду право інтромісії у хату Прокопа за довг 108 зл. Войцех обіймає хату в посідане зараз по проголошенню судового декрету, взявши собі до помочи присяжних лавників. Біляне пасивів Мартина Білоуса і Івана Кийковича заокруглить нам серію ілюстрацій економічної нужди брідського міщанства

під сей час, коли до міста мали прийти загони Хмельницького. Мартин був винен Янови Кадвідлови 18 зл., Аронови 36, Стецькови присяжному з Пониковиці готових і за незаплатений зруб із пекарні 14, Тавбі Юськовій готових 12, а 8 за мацю жита. На покриті сього довгу вірителі мали тільки хату а в ній дві подушки, коц та ліжник. І на сих „dobrach rucnomuch i nie-rucnomuch“ навипередки кладуть урядовий арешт кредитори Мартина, який не будучи в спроможі сплатити довгів а не маючи охоти дістатись до мійської тюрми, покинув се, що не далось або й не вартне було, аби брати, та втік із міста. За прикладом Мартина Білоуса пішов і Іван Кийкович, який утечею з міста позбув ся влізливих вірителів, лишаючи їм дім, огород та певно не багатше рухоме майно, як Мартин. Першими, що дізнались про втечу Кийковича були опікуни католицького шпиталю „славетний“ Томаш Аптекарь і „ingeniuus“ Францішек Баталія, які за довг 140 зл. жадають від суду відразу права інтронісії в хату Івана та зазначають виразно, що сим способом хочуть випередити інших кредиторів. Памятав Баталія про шпиталь, але не забув і про себе. За одним заходом арештує і він рухоме і нерухоме майно Івана, просячи суддів, аби його арешт був першим перед другими кредиторами. Чи лишило ся ще що з майна на покриті претенсії Арона Мошковича, що позичив був Кийковичеві 40 зл., Авусьові 20 зл., Тавби 100 зл. та Лейбуся Маєровича 100 зл., треба сумніватись. Вони мабуть вдоволялись мусіли хибань сим, що в судових книгах записано й їх арешти на маєтку Івана. Число подібних утікачів мусіло бути значне. Акти новають утечу з міста тільки тих міщан, що були власниками ґрунту або хати, на що влазять, як ми бачили на повисших прикладах, вірителі. Щож говорити про безземельних комірників, що не мали більш нічого, тільки довги... Для них не було иншого ратунку, тільки йти там, де очі поведуть. А може й одні і другі прямували туди, відки заносило димом палених панських або жидами виарендуваних фільварків. Хто зна, чи не один із таких утікачів не опинив ся в козацькому таборі.

І руське міщанство не далось пірвати могутній філії повстання Хмельницького, не виявило своєї симпатії до його воєнних операцій. Принаймні в актах, які маємо під рукою, не подибуємо ні одного процесу, що стояв би в причинній звязи з рухом Хмельницького, не суджено перед мійським судом ні одного міщанина за його участь у козацьким повстанню. Се міщанство

було мабуть від самого засновання міста в сильних руках місцевих панських плєніпотентів. Тут проживали залюбки й самі властители міста, Станіслав і Александер Конєцпольські, батько й син, оба страшні вороги свободолюбного козацтва. Перший збудував для нього Кодак, другий увязнив був Хмельницького на саму вістку, що він щось ворожого задумує. Хоч брідське міщанство радилось маїдебурським правом, але на ділі, навіть у чисто родинних справах, було залежне від панських підстаростів. Без свідомого духовенства, без найменшого проводу з боку світських людей, чуючись щасливим принаймні на стільки, що може чи на невеликім господарстві, чи в купецькім крамі заробити собі на прожиток, воно не могло злучитись із козаками. А вкінці брідська Русь була мабуть майоризована й иншими народностями: Поляками, Жидами, Вірменами та Греками, в яких руках, виключаючи привілейовану вже своїм походженням польську націю, почивали тоді промисл та торговля.

Повернувши зпід Збаража сам властитель міста Александер Конєцпольський велів задалегідь приготувлятись на прихід козацького війська. На його наказ стягнуто з валів буди а мешканцям призначено, де мають хоронити своє майно. Одиноким певним захистом був місцевий замок, якого фортифікації переведені ще від р. 1633 під надзором та кермою французького інжинера прозваного в актах *generosus dominus Andreas Delaqua S. R. M. Indzinier*¹⁾ та само багнисте окружене не дозволяли, аби твердиня легко дісталась у руки неприятеля. До сього то замку, якого комендантом у сьому часі був Якуб Іолінський, ввозили міщани не лишень брідські, але й з доохрестних місточок, як з Лешнева, Радивилова свій добуток. Худобу виганяли в великі ліси, де треба було перечекати й кілька день. Для облоги самої твердині Хмельницький полишив частину козаків, а з головною силою попрямував під Львів. Та твердині (її частина — підземні склепи — переховались по нинішний день досить добре) козаки не змогли здобути і понехали облогу²⁾.

¹⁾ Barącz S. Miasto Brody, Lwów 1865, ст. 20 догадуєсь, що плян фортифікації подав звісний Боплян.

²⁾ М. Костомарова: Богданъ Хмельницкій, ст. 231 (вид. 1904 р.); польський мемуарист (пор. Stanisława Oświęcima Dyaryusz 1643—1651 wydał Dr. Wiktor Czermak. W Krakowie 1907) подає (ст. 366), що брідську твердиню облягало 36 тисяч козаків 12 неділь.

Місто потерпіло від війська Хмельницького не мало: багато майна вкрадено, а що не можна було взяти, се пожегла пожежа, бо осідки міщан спалено. Вкінці, якби на доповнене нещастя, серед натовпу людей, що схоронились у замкових склепах, скінчилась морова пошесть, що скосила не одно жите ¹⁾.

Серед загального заколоту перед приходом козаків і тривожної хвилі в часі їх побуту в місті та після їх відходу згідно мурів замку могли діяти ся яскраві насильства, рабоване та загарбане чужого добра. В актах, в яких саме черпаємо наші відомости, т. зв. консулярних протоколах, здибуємо під рр. 1649—50 кільканадцять процесів викликаних якраз рабунком маєтку других міщан їх сусідами в часі козаччини 1648 р. Грицько Ткач зі сусіднього містечка Радивилова позиває брідського міщанина Ілька Шевця о зворот 4 вл. грошей 24, які заплатив йому за корову. В рік по відході козаків старша католицького шпиталю пізнала сю корову та по приказу губернатора Голінського забрала як свою власну. Мужик із недалекого від Бродів села Берлина Манько просив Миколу Ковала, брідського міщанина, щоби відогнав йому товар, куплений у таборі під Пилявцями, до його села. Микола худоби не віддав, але перетримавши якийсь час дещо порізав на продаж а дещо затримав для себе.

Навіть там, де звожено майно для переходу, в замку, крадено чужий доробок. Янова Котлярка жадує ся перед лавницьким судом, що Станіслав Котляр не віддав їй решти довгу, а в додатку, коли відвозив її скрині в майном до замку, забрав усе, що в них мала: бавовняну сукню, пошівки, білі хустки, китайковий темно-червоної краски жупан, срібний позолочений на аксамиті пас її доньки і три пригорщі ломаного срібла. З власним маєтком пропало добро панських слуг, віддане їй під догляд. Дещо пізнала вже у обжалованого: суконний матеріал панських слуг, свою перину й літник. Козак із польського війська Каракіча не добре вийшов на заставі свого маєтку. Ідучи під Пилявці заставив був у міщанина Гараська — звісний він був як богач, кредитор міщан — срібні „позенкі“, які коштували його 12 таларів, у кождім таларі по три золот. н., срібні тузики, що важили півтора гривни й срібну чарку вартости 7 таларів. То все було в заставі за 15 золотих. А жінці Гараська дав, аби переховала, один золотий ланцюх, що коштував 600 зол. і другий тільки о 100 зол. дешевший. Син Гараська,

¹⁾ Ваґаґсз, ор. cit., ст. 40.

Тимофей, якого козак позиває як спадкоємця, заявляє перед судом, що хоч був свідком, як батько брав сі річи, навіть іменем батька писав людям квіти, одначе маєтку не має, бо в часі козацького нападу злі люди викопали в камениці скриню, де між иншим були й чужі застави. Іван Грабар, що в часі пошести вивозив трупи померших, набрав ся не мало чужого добра. У хаті мав він усього доволі, усі стіни закриті килимами. В часі облоги замку Іван загарбав самих шапок, які завів був у двох скринях Ілько Прокопович, утікаючи перед козаками, до замку, на загальну суму 400 зол. Та Іван не мав щастя, бо його злочин вийшов на верх, а провинника разом зі спільником Сеньом після кримінального процесу повішено на шибениці. Були випадки, що міщани, схоронивши весь свій добуток у замку, вже більше не бачили його ні самі, ні їх правні спадкоємці. Так приміром в актах під датою *feria sexta post dominicam Passionis 1651* занотована така протестація. Перед урядом являють ся Іваниха Леничка, міщанка з Радивилова, і її син Матвій та, прибравши собі до помочи плєніпотента в особі славетного Миколи Крежиньського, мійського писаря із Радивилова, заносять перед суд таку жалобу на славетного Миколу Білокаменецького, міщанина брідського. „Минає якраз тепер у місяці вересні три літа — жалувалась скривджена — як перед козацькою облогою Іван Леник разом із другими своїми сусідами звів ся був зі всіх своїм майном до брідського замку. Жиючи по приятельськи з Миколою Білокаменецьким, там, у замку, мешкали в однім склепі при своїх возах, маючи всього доволі, різної муки, круп, пшона, всіляких „legumin“ навіть так багато, що Іван сотньому мігби був помочи. Коли прийшов термін розлучитись із тем світом, просив тогож Миколу, аби пильно старав ся о його худобу і аби сі всі річи, гроші, срібло, весь добуток віддав жінці та дітям. Микола приобіцяв. Майно було головно в двох скринях, в одній 800 зол. готівкою та такі річи: срібних тузиків два тузини, один позолочуваних, один білих, 4 срібні перстені а пятий золотий, намист трое срібних із коралями та „московчиками“, срібні чарки, ложки, полотна три звої, палаш простої роботи та черес із грішми, який Микола стягнув вже в помершого“. Микола очевидно не признав ся до жадної вини, заявляючи, що небіщика пізнав вже хорого в мешканю Василя Возного, який ним опікував ся. Будучи підчас облоги замку бурмістром Микола пильнував свої служби, аби люди були на валі. Разом з Іваном не мешкав, бо він жив у цекгавзі, а брідським

міщанам дозволено зложити своє майно в брамі. „Сумлінно кажу — боронить ся Микола — найменшої дрібнички я не взяв, ані не маю, бо ж відомо всім, який був у мене достаток перед козаччиною, не одному а багатьом міг я помочи й помагав то товаром, то готовим грошем. А тепер до своїх довжників, що по різних містах мешкають, піхотою ходжу, бо не маю гроша, аби найняти собі візника, а часом із жінкою та діточками в годолу примераємо. З тяжкою бідом відобрав дещо довгу та зміг поставити домок...“

Серед загальної деморалізації не трудно було попасти в нещастя і такому, що до нічого нечесного рук своїх не приложив. Кшиштоф Лучинський, бурграф брідського замку, жалує ся перед лавницьким судом на Грицька Шевця, що покрав панські річи: штуку чорного аксамиту в карети, землянську шаблю, самопал, п'ять сервет і багато иншого добра. Пізваний відповів перед суддями: „Минушого літа, в саму пору тривоги, прийшов я в Лешнева до брідського замку, де був і мій середущий брат. Зі собою приніс я шитуровий жупан синього кольору, зелену шапку, „habelek wurgawny“, руську книжку псалтирок та инші дрібнички, бо бажав пережити в купі з братом сі небезпечні часи. Раз брат десь був вийшов а я, знаючи, що він має на продаж шаблю та самопал, хотів се продати, не відаючи, що се чужа власність. Мене зловили та всадили до тюрми, де мій брат вже помер...“

Страшний занепад моральности, в яким під пору Хмельниччини найшла ся наймогутніша верства польської суспільности, сам її цвіт, маїнати, що багатіли працею широких мас простонародя та цілі лави дрібно-шляхоцької „голоти“, що годувались при боці „królewiać“ та підпомагали їх у всіх забаганках, ся непошана ні божих, ні людських прав, се войоване, що дозволимо собі змінити заголовок твору польського історика сих сумних часів і подій, що відбувались у першій пол. XVII в. на території нинішньої східної Галичини, частійше „lewem“ ніж „prawem“, безлад, що під сю пору дійшло до останніх границь — се все не могло не лишитись без впливу й на сих верствах, які до тепер будь-що-будь боялись Бога та шанували ближнього.

І коли в пам'ятнім 1648 р. міщанство й мужицтво, видячи, що й для них настала хвиля, що можуть порухуватись із своїми гнобителями, збавляло панів життя і майна, то се було тільки конечним наслідком сих подій, яких свідком була східня Гали-

чина за цілих 50 літ названого столітя. А порівнявши сі рабунки, що їх допускались поселенці міста Бродів із тими, які походили з рук мешканців других міст, дійдемо до конклюдії, що вони невинні. Чи міг отже брідський міщанин Пйотр Козельський, що не вдаючись на летальну дорогу, як се робили другі, сам відобрав собі від міщанина Гудика корову, буцім вработану в часі козаччини, хоч свідомо боронив свого нечесного вчинку, скавати про брідських Русинів, що вони, *fideifragi, rebelles, suorum dominorum proprietorum enecatores siue homicidae, eo ipso fides illis non est habenda*, не скажемо. Невже — сі слова були тоді так популярні, як на наших очах слово „гайдамака...“

Неоправдані докори.

До історії т. зв. „Руського Інституту“ (Studium ruthenum) на львівському університеті.

Подав Іван Кревецький.

I.

Як відомо, в 1787 р. засновано на львівському університеті науковий інститут т. зв. studium ruthenum, в яким певні предмети з богословських і філософічних наук мали викладати ся українською мовою. В 1790 р. українські (в дійсності церковно-славянські) виклади обіймали вже на богословським відділі: церковну історію (викл. Т. Захаряевич), гебрайську й грецьку мову та бібл. герменевтику (викл. А. Радкевич), доім. богослове (викл. М. Гриневецький), морал. богослове (викл. А. Павлович), церк. право (викл. А. Ангелович); на філософічних відділі: чисту й прикладну математику (викл. І. Земанчик), фізику (той сам), теоретичну й практичну філософію (викл. П. Лодій). Виклади сі, призначені виключно для певної катедри гр.-кат. богословів, не тривали одначе довго. З початком шк. р. 1803/4 замкнено перший, а з початком 1804/5 р. другий рік філософії. З тим перестав існувати фактично т. зв. руський інститут. Виклади (укр.) на теології тривали виправді ще декілька років, до 1808 р., одначе відбували ся вони вже не на університеті (який в 1805 р. перенесено зрештою зі Львова до Кракова), але, як взагалі всі богословські виклади, в генеральнім гр. к. семінарі.

Яка-ж буда причнна такого короткого існування сього будь-що-будь інтересного суррогату українських викладів на львівському університеті кін. XVIII—поч. XIX вв.?

Відповідь на се питання пробував дати перший Й. Левицький ще в 1834 р. На його думку — причиною тою були самі Українці. „Се добродійство великодушного монарха (зн. „русський

інститут“) — говорить він у передмові до своєї „Граматики“¹⁾ — не змілі Русини оцінити, як слід. Замість того, щоби використувати сю нагоду як головний спосіб для виображення своєї рідної мови, бачили вони певного роду упосліджування в тім, що не слухали, як Німці й Поляки, філософії й теології в латинській мові, й самі причинили ся до знесення сього „інституту“.

Іншу причину знесення сих студій подає знов др. І. Гарасевич. У своїй історичній замітці про сей інститут, уміщеній у „Зорі Галицькій“ з 1851 р., всю вину його упадку складає він на львівського вірменського архієпископа Шимоновича, чи навіть на всіх Вірмен взагалі. „Так від 1787 до 1810 (?) р. тривали сі виклади (українські — згл. церк.-слов.) безпереривно, лише він²⁾, одначе на предложення вірменського архієпископа Шимоновича, який був тоді директором богословського відділу, мимо супротивлень наших пок. архієреїв, сі виклади в руській мові на тутешнім університеті устали. Причина такого предложення зі сторони Вірмен була та, що університет був обсаджений по найбільшій часті Русинами, які виключно були спосібними викладати філософію й богослове в руській і латинській мові; отже Вірмени, бажаючи ввести також і своїх на університетські катедри, старали ся всіми силами вкупі з иншими своїми поплечниками знищити сей корисний вклад. Підступ і жадоба хліба привели їх до сього! — кінчить автор.

Ще иншу причину упадку „Руського інституту“ подав Я. Головацький. Винувниками вийшли — Поляки. „...вони (Поляки) постарали ся під ріжними претекстами, говорить він³⁾, підрити сю основу руської народної освіти. Вони викликали суперництво між Русинами латинських і руських студій, виставили останніх на наругу й погорду, називаючи їх Луцаками, дячками. Наші батьки ще памятали ті безглузді анекдоти, якими дразнили слухачів руських студій. З другої сторони змілі вони поробити заходи в правительства під видом прихильности до престола й Риму й оклеветали Русинів і т. д.“

¹⁾ I. Lewicki, Grammatik der ruthenischen oder klein-russischen Sprache in Galizien. Przemyśl, 1834, ст. III—IV.

²⁾ Др. І. Гарасевич, О преподаваніяхъ на рускомъ языкѣ въ всеучилищъ Львовскомъ заведенныхъ всемплоствѣйшимъ Императоромъ Іосифомъ І (sic!) (Зоря Галицка, 1851, ч. 61).

³⁾ Я. О. Головацький, О первомъ литературно-умственномъ движеніи Русповѣ въ Галиціи со временъ австрійского владѣнія въ той землѣ (Науковий Сборникъ... гал.-русс. Матицы, 1865).

Всі наведені висше причини упадку т. зв. Studium ruthe-
num повторив пізнійше дословно проф. О. Огоновський у своїй
„Історії руської літератури“. Він жаліє, що „сим добродій-
ством не зміли Русини гаразд покористувати ся, тому що про-
фесори намагали ся учти в мертвим церковно-славянським язич-
ці“¹⁾, й обурюєть ся на те, що „найшлись між нашими земля-
ками такі недоуми, що самі домагались усунення руських
викладів з університету і з ліцея, добачуючи в студіях латин-
ських висшу прикмету схолястичної мудрости і поруку більшого
поважання від правительства і суспільности“²⁾.

Вкінці ще одну причину занидіння „Руського інституту“
подав др. Ів. Франко у своїм огляді історії української літера-
тури в російським Енциклопедичнім словарі Брокгауз-Ефрона.
„Від р. 1797, говорить він, „руський інститут“ зачинає схи-
ляти ся до упадку; в 1808 р. виклади на українській мові зов-
сім зупиняють ся. Головною причиною невдачі була мертвота
й схолястичність викладу, яка зависіла не від лекторів,
але від уряду, який приписував, якою книжкою повинен кори-
стувати ся лектор кожного предмету“³⁾.

За вичисленими висше авторами пішов автор шкільних під-
ручників історії української літератури д. Ол. Барвінський⁴⁾,
а вкінці й найновіший історик українського літературного від-
родження у Галичині д. М. Тершаковець, присвячуючи сьому
питанню окремих розділ (2-ий) у своїм „Галицко-руським літера-
турнім відродженню“. Сей останній обурюєть ся навіть на еп.
Снігурського, який, коли М. Гриневецький радив йому в 1819 р.
„jako środek pomnażania duchowieństwa, aby u Rządu pro-
sić o przywrócenie Studiów ruskich“, відповів: „że nie

¹⁾ О. м. Огоновській, Історія літературы рускои. Льв., 1889.
Ч. II, в. 1, ст. 12.

²⁾ *ibid.* ст. 58 (тут покликуєть ся автор на цитовані висше слова
Левицького).

³⁾ Ів. Франко, Южнорусская литература (Ф. А. Брокгаузъ —
И. А. Ефронъ, Энциклопедическій Словарь. Спб., 1904, т. XLI, ст. 310).

⁴⁾ Пр. у найновішим виданню підручника історії укр. літератури
для учительських семінарів читаємо: „Однак Русини не зміли сим від-
повідно покористувати ся, бо тодішні професори намагали ся учти
мертвим язиком церковно-словенським, або язиковою мішаниною (церковно-
московско-польско-рускою). Многі добачали в руських викладах унеслі-
дження, вважаючи латинський язик чимсь висшим“ (Ол. Барвінський,
Вибір з українсько-руської літератури для III і IV року учительських
семінарій. У Львові, 1910. Ст. CXLVII; його-ж, Огляд історії укра-
їнсько-руської літератури. У Львові, 1910. Ст. CXLVII).

nie jest zbawienniejszego, iak w języku ojczystym uczyć się,
ale z drugiej strony zważając, że Rząd dla oszczędzania fun-
duszu zaledwie pozwoliłby, i nam samym w tych oko-
licznościach, gdzie między łacinnikami jesteśmy,
własna nasza polityka o to prosić nie pozwala.
Albowiem chociaż z ruskich studiów są dobrymi parochami
na wsi, wszelakoż w naukach drugim wyrównać nie mogą“,
— а також вдаряє на Головацького, заявляючи, що „наведений
висказ його (про причини упадку „руського інституту“) нео-
правданий¹⁾ (на иншим місци: „гадка справедлива, та лише
вчасти“²⁾); „він (сей висказ) подиктований радше ворожнечою
автора (Головацького) до Поляків, яка у ренеґата-Головацького
мала заступити патріотизм та відвернути увагу людей від його
апостазії від давних ідеалів з молодечих літ, — та кинений
„ні к селу, ні к городу“ pro domo sua, бо закид заснічення
руських катедр професорами йосифінської епохи
мусимо віднести і до самого Голов. і т. д.“³⁾.

II.

Як бачимо, майже кождий із вичислених висше авторів
подав иншу причину упадку т. зв. „Руського Інституту“ на
львівським університеті кін. XVIII—поч. XIX вв. Переважив
одначе докір, зроблений тогочасним галицьким Українцям пер-
ший раз Й. Левицьким, що упадку згаданої наукової інсти-
туції винні вони самі, не зміючи оцінити, як слід, її зна-
чіння й домагаючись навіть її скасування. Докір, безперечно
тяжкий, набирає на перший погляд навіть прикмет певної прав-
доподібности, коли зважимо, що поодинокі факти, на яких деякі
автори опирають своє обвинувачення (пр. ненародня мова ви-
кладів, їх мертвота, схолястичність, неохота до них самих тогочасних
Українців й ин.) — правдиві.

А одначе, не зважаючи на все те, докір сей оправданий тільки
на перший погляд. В дійсности — тогочасних гал. Українців
в упадку „Руського Інституту“ винуватити зовсім не можна,
не зважаючи на макаронічну мову чи мертвоту й схолястичність
викладів тогочасних професорів, ані навіть на безперечну не-
охоту до сих власне викладів. Що річ маєть ся так, се поста-
раємо ся вказати у дальших рядках.

¹⁾ М. Тершаковець, Галицко-руське літературне відродженє.
У Львові, 1908, ст. 8.

²⁾ *ibid.* ст. 7. ³⁾ *ibid.* ст. 8.

Перший закид дотикає, як ми згадали вище, форми викладів, отже мови, в якій вони відбувалися. І пок. Огоновський, і д. Тершаковець роблять професорам згаданого „Руського Інституту“ докір за те, що викладали вони свої предмети не народньою мовою, але мертвим церковно-славянським язиком (Огоновський), чи навіть церковно-славянсько-російсько-польсько-руським макаронізмом (Тершаковець). Безперечно — мова згаданих викладів не була народньою, як се бачимо не тільки з тогочасних видань деяких професорів „Р. інституту“, але безпосередно з їх викладів, які заховалися в рукописах до наших часів (пр. в Бібліотеці Н. Т. ім. Ш. й ин.). Та не можна однак забувати сього, що народньої мови в тих часах України в публичних (таї не тільки публичних!) виступах взагалі не вживали, що макаронічна мова тодішніх університетських викладів була власне літературною мовою освічених гал. Українців, — о скільки, розуміється, вони взагалі покористувалися „своєю“ мовою. Такий стан був у нас не тільки при кінці XVIII в., але протягнувся значно довше, у XIX в., — аж до часів виступу Шашкевича (1837 р.). І Шашкевич власне тому й має у нас значіння, що вірвав з догочасним традиційним поглядом на народ і його мову, що зробив власне те, що хотіли би згадані вище автори, аби були зробили обжалувані ними професори „Руського Інституту“ кін. XVIII в. Правда — ми можемо жалувати, що реформатор-Шашкевич появився в нас тільки в 40-их рр. XIX в., а не пр. у 80-тих рр. XVIII в., але хіба-ж можна робити комусь закид в сїм, що він був тільки дитиною свого часу, що не зробив перелому, який зробили на рос. Україні — Котляревський, а у Галичині — Шашкевич, за що власне й в Котляревський — Котляревським, а Шашкевич — Шашкевичем?...

А зрештою — мова викладу не могла мати якого небудь впливу на розвій згаданої інституції вже хоч би тому, що руські виклади були призначені з гори виключно тільки для спеціальної категорії гр. к. слухачів теології (тільки!), які могли (властиво мусіли) слухати тільки сих викладів, а не інших. Та про се — далше.

Тим самим паде також далше твердження, наче-б головною причиною невдачі згаданих викладів була їх мертвота й схоластичність (Франко), бо одно — для їх слухачів, як ми сказали, не було ніякого вибору, а друге — така сама мертвота й схоластичність віяла також з латинських викладів теологічного відділу.

Причиною безуспішности „Руського Інституту“ й остаточного його упадку не була отже ані мова, в якій його професори виголошували свої виклади, ані зміст сих викладів. Тим самим не мають підстави обвинувачення, піднесені на тих пунктах проти згаданих професорів цитованими вище істориками нашого національно-культурного життя у Галичині кінця XVIII—поч. XIX вв. Причина така була де инде й була зовсім незалежною ані від професорів сього „інституту“, ані тим менше від загалу тогочасних гал. Українців.

Вона лежала вже в самім зародку згаданої інституції — в її призначенню.

III.

Відомо, в яким стані перейшли галицькі Українці в 2-гій пол. XVIII в. з під польської Річипосполитої під Австрію. Загальний упадок їх — культурний, економічний, політичний і т. д., отсе результат більш як чотиривікового польського панування над ними — на їх багатій землі.

Такий упадок переживала тоді між ин. також й українська церква у Галичині, в першій мірі в особах її слуг — духовенства. Передовсім відчував ся його повний брак. „Задля браку духовенства, каже д. Ів. Левицький¹⁾, австрійський уряд позволив галицько-руським єпископам обсаджувати вакантні душпастирські посади священниками, висвяченими в Холмі і Луцку. Сім улешенням покористувалися многі Галичани, що не мали відповідних студій, а з ритуалами були ознайомлені, як кождий инший дяк. Єпископи в Холмі й Луцку, а особливо холмський єп. Порф. Важинський висвячував кожного, хто був троха підготовлений в ритуалах і заплатив 100 зол. польських. На запитання львівського єп. П. Білянського, для чого висвячує таких неуків, холмський владика відповів лагонічно: „Всяке дихання да хвалить Господа“.

Розуміється, австрійський уряд, який безпосередно по окупації Галичини заініціював в її суспільнім і культурнім життю цілий ряд радикальних реформ, не міг толерувати довго таких аномальних відносин у нутрі церкви більшої половини населення краю, — передовсім у своїм власнім інтересі.

¹⁾ Ів. Е. Левицький, Погляд на розвій низшого і висшого шкільництва в Галичині в рр. 1772—1800 (Збірник іст.-філ. секції Н. Т. ім. Ш. т. V, ст. 121).

„Цісар Йосиф, повторимо слова проф. Л. Фінкля¹⁾, бажав скоро дочекати ся овочів з нового університету (львівського), а передовсім ходило йому о освічених священників, які мали виконати в цілім краю, в кождім майже селі начеркнене собі завдання. Одначе не легко було створити такий клер у краю, в яким, як знаємо, наукове виховання гр. кат. духовників віками було в найбільш оплаканім занедбанню. Не вважаючи на існування від 1665 р. Collegium Pontificium для уніятських духовників грецького й вірменського обряду, не вважаючи на монастирі й новіціят у оо. Василян, не вважаючи навіть на założений Марією Тересою семінар ad S. Barbaram у Відні в 1775 р., в яким виховувало ся 14 питомців з Галичини, уровень науки був за надто низький, щоби можна було знайти відповідних управителів, або числити на питомців, підготованих до нового пляну філософічного й теологічного виділу, що користував ся при викладах латинською мовою. Показало ся скоро, що коли-б по приписаним правилам хотіти доховати ся найперш учеників, які могли би були слухати на філософії приготовчих предметів в латинській мові, як було приписане, і складати з них іспити, користати з латинських теологічних студій, на яких тільки пасторальну пояснювали по польськи, — дорога була-б довга, а результати, коли-б дали осягнути ся, слабі й пізні. Потреба священників для багатьох осиротілих парохій не дозволяла зрештою ждати терпеливо.

Розумів се також і гр. кат. єпископат. Щоби отже запобігти сій потребі в можливо як найкоротшим часі з одного боку, а з другого — щоби зупинити шкідливу для гр. кат. церкви практику холмського еп. Важинського, гр. кат. єпископи (гал. митроп. Л. Шептицький, львів. еп. П. Білянський, перем. еп. М. Рилло, мункач. еп. А. Бачинський) звернули ся в сій справі безпосередно до цісаря; посилав також відповідні пропозиції до Відня й галицький губернатор. Результатом тих заходів і старань був декрет надворної канцелярії з д. 9 марта 1787 р., який постановляв дословно:

„Ueber die gemachten Vorschläge, wie dem alldort besorglichen Mangel an Seelsorgern des griechisch-katholischen Ritus bei Zeiten vorzubeugen sei, haben Seine Majestät Folgendes zu entschliessen geruhet. Es sey allerdings nothwendig, dass insolange nicht eine hinlängliche Anzahl ruthenischer Candidaten vorhanden ist, welche der

¹⁾ Dr. L. Finkel — Dr. St. Starzyński, *Historya uniwersytetu lwowskiego*. Lwów, 1894, str. 85.

lateinischen Sprache mächtig sind, eine besondere provisorische Lehranstalt in der ruthenischen Sprache errichtet werde“¹⁾.

Значить — „Руський Інститут“ покликував ся до життя тільки провізорично, часово, — і виключно тільки для кандидатів на гр. кат. духовників, тих власне, що не знали латинської мови, в якій відбували ся виклади теології на університеті. А не знали її тому, бо в кандидати набирали ся в браку інших ученики з укінченою IV-тою нормальною клясою²⁾, аби тільки як найскорше заповнити брак духовенства у поодиноких гр. кат. дієцезіях. Було се отже свого роду *malum necessarium*, правда — без порівняння ліпше, як практика еп. Важинського, але все таки до певної міри зло.

Та 4-та норм. кляса не могла дати згаданим кандидатам настільки загальної освіти, щоби вони могли з користю для себе слухати університетських викладів — хоч би навіть у своїй рідній мові. Щоби підготувати їх до слухання сих викладів, в'організовано отже для них іще спеціальні курси з інших наук, які мали заступити їм тодішню т. зв. філософію — також у „рідній“ їх мові. Про се говорить згаданий цісарський декрет так: „А що конче потрібне, аби руських кандидатів духовного стану, заки будуть допущені до теологічних студій, приготувати через науку головних предметів філософічних студій, бо-ж не можливо, щоби з користю віддавали ся теології, коли не дістануть наперед філософічних підстав і не втягнуть ся в думання, мають вони на разі два роки вчити ся в генеральнім семінарі філософії, т. зн. слухати в першім році теоретичної й практичної філософії, в другім — фізики, а на обох роках математики“.

Так повстав т. зв. „Руський Інститут“ з його філософічним і теологічним відділами, а з ним нова категорія гр. кат. духовенства — т. зв. духовники *studii rutheni*.

IV.

Розумієть ся, відповідно до освіти поодиноких категорій гр. кат. духовенства унормовано також їх матеріальне становище.

¹⁾ Zschokke, *Die Theologischen Studien und Anstalten in Oesterreich*. Ст. 986.

²⁾ Пор. протокол філософічного виділу львів. унів., 1789, № 30 („Zum ruthenischen Studium der Philosophie können nur jene zugelassen werden, die die Normalschule von der I-en bis zur IV-ten Klasse mit Fortgang absolvirt haben“) (Dr. L. Finkel — Dr. St. Starzyński, *op. cit.* str. 87).

Найбільше матеріальних користей признано, як і слід, тим духовникам, які кінчили цілу гімназію, потім латинську філософію (3 роки) і вкінці теологію (4 роки). Вони діставали повну нормальну платню тодішнього священника в сумі 300 р. срібн. річно — включаючи тут й доходи з земельного наділу й духовних треб. Для них були доступні всі висші шаблі у гірархічній драбині, пр. уряди каноніка, декана й ин.

Інакше було з духовниками, які вийшли з т. зв. „Руського Інституту“. Не зважаючи на те, що вони виконували ті самі душпастирські обов'язки, що й згадані висше абсолювенти університетських латинських студій, їх поставлено на рівні зі згадуваними нами духовниками холмського свячення т. зв. духовниками *antiquae educationis*, уміщуючи їх тільки на менших коопературах і парохіях і даючи їм тільки половину того доходу, який мали духовники латинських студій — вн. 150 р. срібн. річно¹⁾. Заразом, щоби приневолити дальших кандидатів на гр. кат. духовників до гімназіяльних студій, уряд упісннув гр. кат. духовенство, якого сини мали становити власне тих кандидатів, щоби їх діти ходили до гімназії, бо духовники т. зв. *studii rutheni* не можуть бути допущені до ніяких висших становищ у церковній гірархії, ані одержати ніяких ліпших парохій. Упіснення таке поновлював він декілька разів, останній раз у 1804 р. — безпосередно перед скасуванням самого „Інституту“. Подаємо його в повнім тексті:

Ex offio № 920.

Stosownie do Najwyższego rozporządzenia pod dniem 22 marca 1787 r. przez List okolny ogłoszonego, tudzież Najwyższego dekrety pod dniem 20 stycznia 1792 r. wypadłego, a pod dniem 9 lutego 1792 r. № 4066 przez Rządu krajowe intymowanego oświadczają się całemu duchowieństwu, a mianowicie alumnom nauk ruskich, że ci, którzy w języku ruskim nauki filozoficzne i teologiczne traktują, nie tylko na żaden urząd i godności w dyecezyi, iako to: kanonika konsystorskiego, konsyliarza i dziekana wyniesieni być, ale ani żadnej z lepszych takich, które kooperatorow systematycznych wymagają, parafii osiągnąć nie mogą, gdyż tych oznaczeniem iest, aby na kooperaturach i pomniejszych tylko parafiach umieszczeni byli.

Dan we Lwowie dnia 9 lipca 1804. Mikołaj, Biskup.

Michał Harasiewicz, off. general.²⁾

¹⁾ Пор. Я. О. Головацький, *Обозр'яніє славяно-русской письменности и народного образования въ Червоной Руси до занятія Галиціи и Лодомеріи австрійскимъ королемъ* (Лит. прил. къ „Червоной Руси“, Львів 1893, ч. 4). ²⁾ Рукон. Бібл. Н. Т. ім. Ш. ч. 206, ст. 75—76.

V.

Що руські виклади були чимсь менше вартним, а в кождім разі не дорівнювали властивим університетським викладам латинським, — се зі сказаного висше видно аж надто наглядно.

Так також дивили ся на них і колегія професорів і академічний сенат львівського університету. „Хоч іще в 1787 р., каже Головацький¹⁾, засновані були катедри на філософічнім і богословським факультетах в руській мові, то одначе ні колегія професорів, ні академічний сенат не хотіли професорів їх уважати членами університету й допускати до прав, які їм належали ся, називаючи руські студії *Winkelschulen*. З тої причини і професори богословя Федір Захаряевич й Арсен Радкевич, і професори філософічного факультету Іван Земачик і Петро Лодій подали в губернію окрему жалобу (21 марта 1789) в просьбу, щоби академічному сенатови було наказано, аби руських професорів почитано й уважано членами університету, аби вони брали участь у засіданнях факультетів й аби їм подавано до відома цісарські розпорядки; бо без повного втілення до університету руські студії вважають тільки покутними школами (*Winkelschulen*). Губерніальна управа віднесла ся (24 марта 1789, ч. 7132) до академічного сенату, вважаючи відповідним, щоби тих професорів як надзвичайних учителів уважано також членами факультетів. Одначе академічний сенат, порозумівшись з деканами і директорами богословського і філософічного факультетів, відмовив руським професорам жаданого місця в засіданнях факультету, вважаючи їх тільки о стільки членами факультетів, що вони стоять під безпосередною управою директора і декана факультету. Але тому, що ніхто зі звичайних професорів філософічного факультету не знав руської мови, то від тепер установлено заступника директора і декана філософічного факультету для іспитів й иншого нагляду руських студій“.

VI.

А тепер пригляньмо ся останньому, найтяжшому закидови, який вичислені на початку автори роблять тогочасним гал. Українцям, а то — що вони (тодішні гал. Українці) відносили

¹⁾ Я. О. Головацький, *О первомъ литературно-умственномъ движеніи Русиновъ въ Галиціи* (Наук. Сборникъ, 1865, II).

ся до т. зв. Руського Інституту з неохотою, що тільки вони, а ніхто инший, запропастили взагалі сю корисну наукову інституцію.

Зачнемо найперш від „запропащення“.

В поданій в однім із попередніх розділів отсеї статейки історії засновання „Руського Інституту“ бачимо зовсім ясно, які були ціль і призначення згаданої інституції. Була вона найперш — провізоричною, тимчасовою, отже вже згори обмежена на недовге тільки існування. А існування те було обусловлене спеціальними потребами, в міру задовольнювання яких й існування згаданої інституції ставало чим раз менш потрібним. Значить — видіння її йшло автоматично, само по собі, — зовсім незалежно від прихильного чи неприхильного до неї становища тогочасних Українців.

А зрештою — хіба-ж може бути дивним, що тогочасні гал. Українці не дорожили надто „Руським Інститутом“? Хіба-ж лежало в інтересі гр. кат. церкви збільшувати такої категорії гр. кат. духовників, яку продукував власне згаданий „Руський Інститут“? І до того — на території відвічної ривалізації зі згаданою церквою польського рим. кат. костела, де примітивна оборонна тактика вимагала того, щоби проти агресивного р. к. духовенства поставити армію гр. кат. духовників, яка — коли вже не перевишала — то принайменш дорівнювала би йому матеріальним становищем, а головне — освітою. А прецінь освіта, яку давав „Руський Інститут“, не могла чейже рівнати ся з освітою, яку давали р. кат. духовникам повна гімназія й університет. І тільки глибше розуміння інтересів гр. кат. церкви, а з тим й інтересів українського народу казали еп. Снігурському на пропозицію Гриневецького — щоби підняв заходи коло відновлення „Руського Інституту“ (1819 р.), відповісти так, як він йому й відповів, — за що власне гнівається на нього д. Тершаковець у своїм „Гал.-руським літературним відродженню“.

Супроти того й докори инших авторів, зроблені тогочасним гал. Українцям за їх неприхильне становище до „Руського Інституту“, не мають як докори взагалі річевої підстави, а тим менш — за запропащення згаданої інституції.

Павлин Свенціцький.

Публіцистична, наукова та літературна його діяльність*).

Написав Володимир Радзикович.

III.

Свенціцький як публіцист. „Sioła“. „Nowiny“.

Перший зошит „Sioła“ появил ся дня 1. липня 1866 року. В слід за ним вийшли ще тримісячними відступами часу три випуски у формі дванадцять аркушевих зошитів. Ініціатором видавництва і його головним редактором був Павлин Свенціцький.¹⁾ Повний заголовок орґану такий: Sioła. Pismo zbiorowe, poświęcone rzeczom ludowym ukraińskoruskim. „Видавці отже „Sioła“ — вносять із заголовку рецензент першого його числа, Т. Романович — не стоять ні на історично-державнім (historyczno państwowem), ні на національним становищі. Їх точкою виходу є люд, їх принципом людовість. Нарід сей є руський, є відрубний і ріжний від польського, отже є Русь-Україна, отже треба люд сей підносити і для нього працювати, виходячи з його власного русько-народного становища.“²⁾ — Коментатор коментує неясно. Щоби відповісти на питання, яку ціль задумували досягнути видавці „Sioła“, до чого стреміли, висилаючи у світ ориґінально спо-

¹⁾ Ів. Ем. Левицький — „Галицько-русская Библиография XIX. ст., т. II., стор. 76.

²⁾ Dziennik Literacki, 1866, ч. 31, стор. 493.

лучені перли українського письменства з квітами польської публіцистики, треба передовсім приглянути ся тій „profession de foi“, яку висказують вони устами Свенціцького і тій програмі, яку розвивають в передньому слові.

Істнованне української нації побіч польської і великоруської вважають редактори аксіомою, яку з цілою силою старають ся підчеркнути. Факт говорить сам за себе й не потребує ніяких доказів. „На просторі від Балтійського моря до Чорного, від Кавказу поза Карпати бачимо осідлий п'ятнадцятимільоновий нарід, що говорить одною мовою, що має спільні звичаї і обичаї, скрізь вірний своїм традиціям й одну деліційну надію.“¹⁾ Свенціцький акцентує поетичність того люду, „домові чесноти, якими ясніє, кажуть його поважати“.²⁾ Одначе найсильнішим аргументом, що спонукує його звернути пильнішу увагу на український нарід і працювати для нього — спільне пожиття. „Серед того люду жиемо від віків: ані себе від нього, ані його від себе відділити не можемо.“³⁾ „Kochamy go, z entuzjazmem кличе автор Переднього слова, — i drogiem jest dla nas to wszystko, co on umiował. Wraz z ludem kochamy ziemię rodzinną, wraz z nim bolejemy nad niedolą, wraz z nim wzdychamy do dni szczęśliwszych. To nasza myśl przewodnia! ta kieruje naszą pracą.“⁴⁾ Дальше кристалізує Вступне слово стремління редакторів „Siola“, ілюструючи рівночасно й погляди Свенціцького на напрям і ціль видавництва. Узнаючи фактом, що мова кожного народа є його найдорожшим скарбом, думають редактори плекати її і розвивати серед українського люду, бо то скарб племінний, загально славянський. Дальшим своїм завданням вважають зблизити широкі народні маси з верствами понадлюдовими, вказати останнім їх похибку, коли з неохотою відносять ся до „мільонів“. Богато не знає також про скарби, що їх нагромадив люду, не знають гарних прикмет його душі. Тим думають вони відслонити тоті скарби. Словом: редактори бажать робити все можливе, щоби любов займила місце байдужности або неохоти.⁵⁾ А важним середником до осягнення сього служити ме повнайомленне польського загалу з творами найчільніших представників українського письменства. У вступному слові завдалегідь апотеозує отже Свенціцький українське письменство. „Piśmiennictwo ukraińskie — каже він — to

¹⁾ „Słowo wstępne“, Siolo, I., стр. 1.

²⁾ ibidem. ³⁾ ibidem. ⁴⁾ ibidem. ⁵⁾ ibidem, стр. 2.

cudna wiązanka kwiecica z stepowych mogił świetnej przeszłości, to łzy i jęki milionów, to potęga przyszłości ludu, tak skromnie osłonięta łzawą nutą dumki-płaczki kobzarza...¹⁾

Високо цінить Свенціцький в українському письменстві саме людовий й його кольорит, що виносить твори українських поетів понад твори Гетого і Данта, які зрозумілі тільки вибраним. Правдивим триумфом вважає він триумф Шевченка і Квітки, яких „Катерина“ і „Маруся“ викликають сльози на очах цілого п'ятнадцятимільонового народу.

Дальше підчеркує Свенціцький в українському письменстві демократичний його напрям: „mamą przed sobą świat nowy, w którym równość jest rzeczy porządkiem, świat to ludu. Obywatelom naszego kraju chcemy go okazać, okazać skarby jego, drogie dla nas, bo ludowi obcymi nie jesteśmy, jak nie obcymi ziemi, która nas żywi, nie obcymi przeszłości naszej i przyszłości, której poza ludem nie znajdziemy.“²⁾ Є такі між Поляками, що відмовляють прав самостійному розвиткові української нації і бажать спольщення українського народа. Тим відповідає Свенціцький, що саме в інтересі польського народа лежить потреба допомагати розвиткові української нації. Потреба випливає із грізних забоганок російського панславизму. Коли цивілізований світ пересвідчить ся о істнованню України-Руси, тоді Росія втратить узурповане собі право репрезентування одинокої славянської Руси, а між нею а західною Європою стане непроходимий мур — Україна.³⁾ Вкінці подають редактори програму видавництва, в склад якого мали входити: поезії, повісти, оповідання, описи подорожий; народні пісні, перекази, музикалії; театральні пєси і рецензії із сценічних вистав (рубрика: театр); історичні і наукові розвідки; кореспонденції; вісти з обсягу літературного руху в Славянщині; ріжнородности, а вкінці словарець менче зрозумілих слів.

Із Вступного Слова бачимо, що „Siolo“ було призначене для демократичних елементів польської суспільности. Переняті ідеєю Свенціцького: злучити Україну з Польщею, довести до порозуміння обох націй, вважали редактори „Siola“ річю конечною завнайомити загал польської суспільности в духом українського народа при помочи вибраних творів української літератури, збудити серед того загалу симпатію до української мови, поінформувати його з вимогами й найбільш пекучими потребами

¹⁾ ibidem, стр. 3.

²⁾ ibidem.

³⁾ ibidem, стр. 4.

того народу,¹⁾ докзати йому його живучість, національну відрубність. Відповідно до цього уложено і зміст „Sioł-a“. Зовсім консеквентно і згідно зі згаданими тенденціями друковано усю оригінальну українську белетристику в українській, публіцистичні статі в польській мові, зовсім консеквентно ужито для української белетристики і польської публіцистики приступної ширшому загалови, п. б. польському латинської азбуки.

Що до літературного боку „Sioła“, тих творів, з якими редактори думали познайомлювати польську суспільність, то у виборі їх мусимо признати велику старанність. До видавництва Свенціцького вийшли найкрасні перлини українського письменства; побіч поезій Шевченка бачимо ту повість Основяненка і Марка Вовчка. Із поезій Шевченка подибуємо в „Sioł-i“: „Катерину“,²⁾ „Тополю“,³⁾ „Калину“,⁴⁾ „Пустку“,⁵⁾ „Три шляхи“,⁶⁾ „Наймичку“⁷⁾ і „Неофітів“.⁸⁾ Не менше сильно заступлена в оріані Свенціцького й поезія Федьковича. Бачимо там отсі його вірші: „Мій образ“,⁹⁾ „Рекрут“,¹⁰⁾ „Конець“,¹¹⁾ „В церкві“,¹²⁾ „Девертєр“,¹³⁾ „На дорогу“,¹⁴⁾ „Марш на Італію“,¹⁵⁾ „Добуш“,¹⁶⁾ „Юрій Гінда“,¹⁷⁾ „Оскресни Бонне“,¹⁸⁾ „Під Маджентов“,¹⁹⁾ „Празник у Такові“,²⁰⁾ „Кіртчалі“.²¹⁾ Крім того помістив іще Свенціцький в „Sioł-i“ три поезії Українця: „Неапіль“,²²⁾ „Рим“,²³⁾ „Пугу, брата, пугу“.²⁴⁾ Із повістей вийшли в „Sioł-o“ Основяненкова „Ма-

¹⁾ Рецензент „Sioła“ в незвичайно теплій і прихильній рецензії, в „Dziennik-u literack-im“ за 1866. рік, витаючи „Sioł-o“ як „bardzo ważny i pożyteczny objaw nowego u nas kierunku...“ (ч. 32, ст. 511), тішить ся, що люди перестали глядіти на українську квестію виключно в шляхотсько-польського становища, закидує одначе редакторам поминенне одної важної річи у програмі: обговорювання економічних потреб українського народу. „Bez tego — на його думку — „Sioł-o będzie niezupełnem. Ton bowiem całego pisma zanadto jest sercowo poetyczny za mało praktyczny“ (ч. 31, стор. 193).

²⁾ Sioł-o, I., стор. 7—30. ³⁾ ibid. II., стор. 3—10.

⁴⁾ ibid. II., стор. 10—12. ⁵⁾ ibid. II., стор. 12—13.

⁶⁾ ibid. II., стор. 14. ⁷⁾ ibid. III., стор. 3—21.

⁸⁾ ibid. IV., стор. 3—24. ⁹⁾ ibid. I., стор. 30. ¹⁰⁾ ibid. стор. 31.

¹¹⁾ ibid. стор. 32. ¹²⁾ ibid. стор. 32—33.

¹³⁾ ibid. стор. 33—34. ¹⁴⁾ ibid. стор. 34.

¹⁵⁾ ibid. стор. 35. ¹⁶⁾ ibid. II., стор. 15—20.

¹⁷⁾ ibid. III., стор. 22—26. ¹⁸⁾ ibid. стор. 27—28.

¹⁹⁾ ibid. стор. 28—29. ²⁰⁾ ibid. IV., стор. 25—28.

²¹⁾ ibid. стор. 29—34. ²²⁾ ibid. I., стор. 37. ²³⁾ ibid.

²⁴⁾ ibid. III., стор. 30.

руся“,¹⁾ а також „Інститутка“²⁾ і „Чари“³⁾ Марка Вовчка. Крім того надрукував ту Свенціцький один епізод своєї повісти „Колись було“ українською мовою.⁴⁾ — Драматичний відділ заступлений виключно творами самого Свенціцького. Крім оригінальної його комедії „Міщанка“⁵⁾ находимо ту драматичну перерібку Шевченкової „Катерини“.⁶⁾ Із польських поетів надсилали до „Sioła“ поезії Богдан Залеский⁷⁾ і Теофіль Ленартович. Поезія останнього „Крім Герая“⁸⁾ писана українською мовою. Особливо Залеский, який дуже тепло прийняв вістку про видаванне „Sioł-a“, не щадив в листі із Парижа редакторам видавництва слів заохоти“, бажав як найкрасних успіхів „братам по матері“, благословив почате діло „ku zakłęciu własni bratniej, ku zażegnaniu burzy“ привілеєм сивого волося, остерігаючи рівночасно перед московською інтригою.⁹⁾

Вже таки „Sioł-o“ не було журналом так „чисто літературним“, яким його вважав Піпін.¹⁰⁾ Значну його частину вицновювали статі, що не мали нічого спільного із літературою. Побіч прегарного українського перекладу початку Несторової літописи,¹¹⁾ моногра-

¹⁾ ibid. I., стор. 47—64; II., стор. 21—72; III., стор. 31—72.

²⁾ ibid. IV., стор. 35—92. ³⁾ ibid. стор. 161—172.

⁴⁾ ibid. II., стор. 73—90. ⁵⁾ ibid. I., стор. 89—126; II., стор. 91—118.

⁶⁾ ibid. III., стор. 73—106; IV., 93—126.

⁷⁾ „Wielkanoc-Welykdeń“, I., стор. 181—182; „Głosy od kościola“, I., стор. 182; „Zołotarenko w Warszawie“, II., стор. 165—166. Крім того цитований в цілости у I-шому зошиті (стор. 136—138) вірш Залекого н. в. „Mogila Tarasa“, в якому поет завває Шевченкового духа, щоби пророкував: „O wiecznym z Lachami odtąd mirze.“

⁸⁾ ibidem III., стор. 169—170.

⁹⁾ „Z korespondencji z Bohdanem Zaleskim“, III., ст. 177—178.

¹⁰⁾ Исторія русской этнографіи, т. III., стор. 285.

¹¹⁾ „Nestorowa Litopyś na teperiszniu mowu zładzena“, I.⁴ стор. 65—78; II., 119—134; III., 107—112; IV., 127—133. У передньому слові подає перекладчик мотиви, що склонили його владити переклад цього цінного памятка української старини, який — побіч свого історичного значіння — цікавий ще тим, що так гарно свідчить „ob niezminnosty mowu w czasy stari i nowiji“. — „U teperisznij czas — говорять Свенціцький — koly bahato pomirij namy, zabuwajuczny ob swiatij syli mowu szczyre narodnioji, chapajutcia pomiriw susuperecznych vlastywomu chodowu diła, i radi prychylajutcia do mowu ne narodnioji — baczyłoś nam u samu poru dokonaty perewid litopysi na teperiszniu pyśmennu narodniu mowu, szczo pokazat' szcze j istorycznu jiji podib-wartist' pid usimy wzhladamy, dokazujuczny tym pobytom dokoneczniś chodu dorohoju, ktoru szczyre na-

фічної розвідки про Івана Вагилевича, трактованої у формі по- смертних споминів,¹⁾ помістив „Sioło“ ряд критичних розбо- рів, кореспонденцій з краю і з заграниці, які вказують на те, що видавці журналу стояли з одного боку у близьких контактах з польськими емігрантами, з другого дбали про нав'язанне зно- сян з закордонною Україною. Про останнє свідчать дописи з Києва²⁾ і з Полтави.³⁾ Всі ті статі мали причинити ся своїм змістом до в'яснення kwestії „так великої ваги“ як українсько- польська.⁴⁾ Автори поодиноких статей і кореспонденцій вка- зують на потребу ширення просвіти серед українського народу в його мові „поступовим письмом — тобто латин- кою,⁵⁾ заохочують до основания людого театру, як середника ведучого до згаданої цілі,⁶⁾ агітують за реформою календаря.⁷⁾ Все те завдання інтелігенції, якої „najświętszą a zarazem i najpiękniejszą powinnością jest: dzielić się swoją wiedzą i światłem z bracią uboższą...“⁸⁾ Між статями, що порушували українсько-польське питання, на спеціальну увагу заслугоє стаття: „Sprawa rusko-ukraińska“.⁹⁾ Автор, підписаний ініція- лами: W. K., домагаєть ся автономії України.¹⁰⁾

rodni lude jty poczaly, nam za soboju stupaty zwelajuczy“ (стор. 65 — 66). Переклад довершений на основі тексту Бельовського.

1) „Jan Wagilewicz. Wspomnienie pośmiertne,“ I., стор. 79—88. В III. зош. (стор. 159—168) і IV. (стор. 155—160) поміщена стаття про „Rękopisma pozostałe po ś. p. J. Wagilewiczu“ — Крім того на- друкувало „Sioło“ його твір п. в. „Rugja“ (стор. 135—152).

2) ibidem I., стор. 139—142. Автор листу поетичним стилем зо- бражує невідрадні відносини на російській Україні.

3) ibid. III., стор. 177—178. 4) „Od redakcyi“ IV, стор. 1.

5) Пор. статю „Z pod Lwowa“ (I., стор. 153—162), в якій автор підносить думку основания окремого товариства для ширення просвіти серед українських селян у Галичині.

6) „Teatra ludowe jako dźwignia oświaty“, II., стор. 175—186.

7) Пор. кореспонденцію „Z pod Lwowa“, II., стор. 167—173.

8) I., стор. 153. 9) III., стор. 135—158.

10) На вергуні згаданої статі визначає автор, що коли хочеть ся довести до українсько-польського порозуміння, не треба торкати мину- шини; не можна також опілювати питання зі становища сучасних непо- ровумінь, але треба оперти її на реальних умовах дійсного стану. Автор вважає українське питання — питанням чисто політичним. Як таке є воно: „kwestją uznania narodowości rusko-ukraińskiej, przyznania narodowi ukraińskiemu praw z natury mu służących; jest kwestją uregulowania stosunków narodowości rusko-ukraińskiej do polskiej — słowem, wyrażając się technicznie — auto pomją Rusi-Ukrainy“ (стор. 137. — підчеркнення скрізь — мої В. Р.). До сього має Україна

Із статей самого Свенціцького треба згадати ще три:

право історичне і природне. Історичного узаasadнення автор не думає давати — „narod ruski był i miał właściwe znaczenie w prze- szłości“ (стор. 138). Се факт. Ходить лишень о те, щобі Україна і Мо- скви не брати за одно. В тій цілі подає автор широко історію форма- ції, на перший погляд славянського, а духа одначе чисто монгольського (!), північно-руського державного організму, який витворив ся з чужих Сла- вянських елементів й уладив ся на основах „tatarskiego barbarzyństwa“ (стор. 139—140). Але саме походження Москви не могло би ще позба- вить її права належати до ліги європейських держав, коли б не „duch obcy europejskiej cywilizacji, polityka jej... dążąca do ciągłego zaboru, wciąż czyhająca, zdradą, podłością, przekupstwem, starającą się wszyst- kich usidlić i do tryumfalnego wozu azjatyckiego despotyzmu zaprzad...“ (стор. 140), що відмавляють Москві права до назви культурної дер- жави. Зовсім відмінним життям жила на думку автора Русь полуднева. З Польщею получила ся вона на „podstawach wolności i równości, na podstawach uznania narodowości ruskiej“ (стор. 141), доказом чого при- виліє Казимира Великого, люблинська унія, гадацький трактат. Автор стараєть ся доказати дальше ігнорування української нації. Зупинюючись на чинниках, які творять народність і послугуючись при тім творами Міля і Лібелта, доказує він, що одною із найвизначніших прояв народ- ности є мова. Де є самостійна мова, там є й самостійна нація. Само- стійність української мови й її окремішність від московської виказує автор на основі лінгвістичних аргументів Шафарика. Потім збиває він погляди тих людей, що вважають укр. мову говором польської. Істно- ванне самостійної української мови вказує отже на існування україн- ської нації. Характер останньої, її психичний настрій, проявляєть ся — по думці автора — найкраще в літературі, „która będąc owocem nie sztuki, ale natchnienia, ale potrzeby serca, z całą naiwnością o sobie mówiącego, odzwierciedla wszystkie kierunki moralno-umysłowego ży- cia narodu ukr.-ruskiego, świadcząc zarówno jak o głębokości uczucia i twórczości fantazji, tak i o polotności myśli, zwracającej się w stronę głębokich zagadnień ludzkości“ (стор. 146—147). Головними прикметами української літератури є: глибоке чує і фантастичність пера майже східна. Автор подає в слід за тим широку й поетичну, а в наслідок того не скрізь вірну характеристику української літератури й витягає з неї да- лекосягаючі влесення о питомостях, характері й індивідуальности укр. нації. Вкінці подає причини, які наказують Україні алучити ся з Польщею:

а) Україна під політичним оглядом невироблена, не зможе отже удержати ся на становищі незалежности супроти заборчої Москви;

б) Москва.. мучена жаждою підбоїв стремить до засиллювання усіх чужих її природі елементів;

в) Русь, яка під оглядом духової цивілізації („pod względem uczłowieszczenia... umoralnienia“) висше стоїть від Москви, писмою є від неї під оглядом матеріальної цивілізації — отже ранише, чи пізніше не видержить напору москвитизму й винародовить ся;

- 1) „Słowianie“,¹⁾ 2) „Szafarzyk był w błędzie“...,²⁾
3) „Historja a etnografia“.³⁾

В першій з них показуєть ся Свенціцький панславістом. Автор доказує велику могутість славянського племені загально й поодиноких його галузей спеціально в минувшині, звертає увагу на його живучість, що проявляєть ся у літературі й науці славянських народів, а головну силу славянства добачує в люді.

В статі „Szafarzyk był w błędzie stawiając język moskiewski u czoła narzeczy ruskich“, Свенціцький, полемізуючи з Шафариком, який вважає українську і білоруську мову говорами мови великоруською, стараєть ся доказати, що московська мова — се штучний витвір, яким не говорив ніколи жаден люд, жертвечина, закинена Українцями, а вціплена штучно неславянським племенам російської імперії й уцестрена ними чужими елементами.

Неначе продовженням статі про Славян, являєть ся статя „Historja a etnografia“, в якій Свенціцький також апотеозує Славянщину. Автор вірить глибоко в світлу будучину славянства і признає велике значіння етнографічним дослідям, що відкривають духа народу і не в однім доповнюють історію. Для приміру приводить Свенціцький такі висліди етнографічних студій, як твердження — зрештою неспідперте жадними фак-

d) Між Русією і Московією нема жадного сполучника: ані морального, ані історичного, ані політичного; в то дві суперечности, що стремлять до взаїмного заперечення, два елемента, що взаїмно вносять себе...;

e) Польща, мимо всіх хиб її минувшини... ніколи (!) не стреміла до винародовлення сполучених з нею народів. Всі надужитя на релігійному ґрунті діяли ся наслідком хвилих збочень, але ніколи не впливали з духа політики й державних інституцій;

f) Між Русією а Польщею існують вельми живучі сполучники, яких не можна пірвати без шкоди для обох; сполучники ці полягають на минувшині, на тотожності моральних питомостей і духа суспільних законів, на подібности звичаїв й обичаїв, на географічнім положенню, а передовсім на спільнім інтересі охорони перед Московією, що варівно грозить нації польській і українській;

g) Польща начеркнула в 1862 році програму, на основі якої повинно уладнати ся її будуче політичне існування. У ньому заневнюєть ся Україні свобода національного розвитку і внутрішнього устрою, саме то, що становить ґрунт добра, як остаточної ціли народу.

¹⁾ I., стор. 163—174. Статя підписана псевдонімом „Zorjan“.

²⁾ III., стор. 113—120.

³⁾ III., 189—186.

тами, що Москвичі не Славяни.¹⁾ Статю кінчить зазивом до збирання етнографічних матеріялів і красшого навязання все-славянських взаємин.

„Sioło“ найяснійше висловлює ціль і думки Свенціцького. Автор поодиноких статей журналу на кожному кроці підчеркують існування української нації, на кожному кроці доказують її живучість²⁾ й окремішність від нації польської і великоруської. До сеї останньої з усіх публіцистичних статей віє дух неохоти, дух неприязни.³⁾

Сеї неприязний тон впливає з політичного ідеалу Свенціцького; ідеалови ставали на перешкодї пляни великоруських панславістів, — проти них отже стараєть ся виступити „Sioło“, якого найдалшою метою була здука України і Польщі саме в цілі охорони проти Москви. Очевидно, що й москвофільські аспірації руських Галичан мусів орган Свенціцького пятнувати як найострійше.⁴⁾ Із „Sioła“ так і віє свіжим, здоровим, щирим демократичним подувом, так і звенить високий, піднесений тон одушевлення для справи. Тільки того одушевлення не було серед галицької суспільности, наслідком чого в результаті мусів вийти немилий дисонанс... Бо хоч красві польські часописи симпатично прийняли вістку про видавання „Sioła“, хоч Dziennik Literacki (1866, ч. 23., ст. 367), „Czas“, „Gazeta narodowa“ не відмовили редакторам слів щирої заохоти,⁵⁾ хоч „степовий співак“ підніс значіння піднятого підприємця й апробував його,⁶⁾ хоч світлі уми оцінили належно вагу піднесеної Свенціцьким справи, хоч люди, стоячі при кермі народньої думки годили ся з тим,⁷⁾ — польський загал остав дальше байдужний,⁸⁾ а голос Свенціцького прогомів голосом „вопюющего во пустиніх“. З другого боку й деякі Русини не довіряли роботі Павла Свого по причині її незвичайности, не вірили в щирість його думок і змагань і сильно здвигали раменами.⁹⁾ Все те безпе-

¹⁾ Відповідь Св—ому дав проф. Папін; оп cit. стор. 287.

²⁾ Пор. I., стор. 143 і сл.

³⁾ Пор. статі: „Szafarzyk był w błędzie.“; „Z powodu broszury „Słowa“: W adin czas nauczył sa małorusinu pa wielikarusski“ (III., стор. 124—134); „Słowianie“ і в.

⁴⁾ Дуже остро виступає проти цілого толїшнього москвофільського руху автор цитованої вже статі „Z powodu broszury „Słowa“: W adin czas“.

⁵⁾ Гл. „Z korespondencji z B. Zaleskim“; I., стор. 177.

⁶⁾ Тамже. ⁷⁾ IV., „Od redakcji“, стор. II. ⁸⁾ Тамже.

⁹⁾ Порівнай: лист анонімний, надр. в „Sioł-i“ (II., стор. 172—174).

речно мусіло знеохотити Свенціцького; але не можна впевняти, як се робить автор некрольогу в „Друзі“, що Свенціцький перестав писати по українськи. Ні: паралелізм тягнеть ся дальше — хоч у змінній формі, — і робота Свенціцького у витиченому напрямі не устає. Бож редактор „Sioła“ знав наперед, що його ідея не одушевить публіки. „Gdyśmy się zabierali do pracy naszej, wiedzieliśmy dobrze o tem, że „Sioła“ nie zentuzjazmuje publiczności“. ¹⁾ Робив свято переконаний в правдивості своєї справи, робив в намірі відкуплення „гріху минувшини“. ²⁾ Зрештою „Sioła“ не уяло... Задумані й заповіджені в проспекті чотири його зошити вийшли в комплекті, а редактори були свідомі того, що при засобах, якими розпоряджали, годі було зробити видавництво збірником творів добірніших, були пересвідчені, що дали польському загально найкрасші перлини українського письменства. ³⁾ Правда, Свенціцький заявив готовість при більшім числі передплатників континуувати своє видавництво ⁴⁾ й уповажив вже до збирання пренумерати деякі польські часописи, ⁵⁾ але намірене продовжене було надиротрамове... І хоч Свенціцький бачив, що його ідея братерської єдності „вигріта щирим горячим серцем“ нидіє на холоднім горизонті галицького життя, не зрезигнував із своїх мрій і лишив ся дальше вірний своєму ідеалови: не вирік ся він своїх мрій, коли в польських повістях ідеалізував Україну, її минувшину й минулі українсько-польські взаємини, не вирік ся їх, коли познайомлював дальше польську суспільність з першорядними творами укр. літератури в їх перекладах на польську мову, які поміщував в усяких польських видавництвах, головні в „Dziennik-y literack-im“, „Kalin-y“ і „Nowin-ax“, не вирік ся їх на становищі редактора львівських „Nowin“, коли на кожному кроці інформував польський загал про рух в народовецькому таборі, не вирік ся їх як учитель української мови в львівській академічній гімназії, де подавав ученикам „одичетворену науку з під стріхи“, як глузувало „Слово“; зістав ся вірний своєму ідеалу при писанню поетичного гимну в честь українського письменства п. з.: „Вік XIX у діях української літератури“ і граматики живої української мови; зістав ся вірний своєму ідеалу ще в 1876 р.,

¹⁾ І., стор. 175. ²⁾ Тамже.

³⁾ „Od redakcji“, Sioła, IV., стор. 1.

⁴⁾ Тамже, стор. 2—3; також Dziennik literacki, 1867, ч. 8, ст. 118.

⁵⁾ Тамже.

на смертній постелі, коли на тему драм вибирав українську історію („Świętosław Igorowicz“, „Igor“,) і свободолюбні моменти минувшини („Marta Posadnica“)... А коли й на уста його виривав ся відомий оклик: „І молоді літа свої я скоротав на чужині“, ¹⁾ то був се радше оклик хоровитої людини, приголомшеної навалюю роботи, прибитої незгодами щоденного життя і діймаючим холодом галицьких людей, ніж оклик розчарованого песиміста, що спроневірив ся, а радше зневірив ся своєму ідеалови...

З початком листопада 1867 року ²⁾ став Павлин Свенціцький редагувати польську часопись, літературний тижневник „Nowiny“. ³⁾ В „Nowin-ax“ поміщував він свої оригінальні „українські“ повісті, ⁴⁾ писані польською мовою, переклади поем Шевченка ⁵⁾ і Федьковича, ⁶⁾ повістей Марка Вовчка, ⁷⁾ рецензії

¹⁾ Gazeta narodowa, 1876, ч. 219.

²⁾ В 1866 році стрічаємо доволі часто імя Свенціцького в „Dziennik-y literack-im“ Тут поміщував він свої поезії: „Stalność“ — (ч. 7., ст. 104); Do... (ч. 23., ст. 357); повісті: „Trójka“ (ч. 26—42., вийшла пізніше двотомовою відбиткою); оповідання: „Opowiadanie starego szeregowca“ (ч. 5., ст. 73—76); „Skry wspomnień“ (ч. 19., ст. 297—300); переклади поем Шевченка: „Kaukaz“ (ч. 18., ст. 276—277), Федьковича: „Moje dumy“; „Koniec“ (Poezje Józefa Fed'kowicza, przekład P. Stachurskiego, ч. 22., ст. 341) і рецензії театральних вистав (ч. 25., ст. 397—398).

В „Dziennik-y literack-im“ за рік 1867 помістив Св-ий в 13. числі: „Bieda oczakowska“, opowiadanie kozackie podług Kulisza“; в 30. числі Федьковича: „Zbieg wojskowy“ (стор. 475), а в 36. ч. „Przegląd Słowiański“ (ст. 198—199).

³⁾ Estreicher: Bibliografia polska XIX. w., т. IV., зошит 3., стор. 417.

⁴⁾ „Na stepie“. Pomówka kozacka przez P. Stachurskiego, ч. 10—19; „Atamańska mogiła“, без підпису автора, ч. 25., стор. 195—196; „Podolanka“. Opowieść kozacka, 1868., ч. 31—32. Всі три висше згадані повісті появили ся пізніше в збірнім виданню п. з. „Opowieści stepowe“. Крім того надрукував Св-ий в „Nowin-ax“ за рік 1868 під псевдонімом „Zorjan-a“ байку „nie z Tysiąca i jednej nocu“ п. з. „Świat cudów“ ч. 37—43, під псевдонімом: nie Bolesławita повість „Moskał“ (Now. 1867, ч. 1—9) і зачав друк повісти „Sołowijówka“ (Now. 1869, ч. 1—9).

⁵⁾ „Trzy szlaki“ (ч. 2., ст. 11, без підпису перекладчика); „Czyhryn“ (1868, ч. 25., ст. 197); „Mijają dnie“... (1868, ч. 26., ст. 205); „Testament“ (1868, ч. 47, ст. 432); „Jest na świecie dola...“ (1868, ч. 48).

⁶⁾ „Pod Magentą“ (ч. 4., ст. 27); „Rekrut“ — (ч. 7., ст. 52); „Marsz do Włoch“ ч. 22.

⁷⁾ „Czary“, 1868, ч. 20, 21.

книжок¹⁾ і театральних вистав,²⁾ артистичні замітки³⁾ і доволі наївні гумористичні анекдоти переважно в рубриці „Rozmaitości“.⁴⁾

Крім того старався він зазнайомлювати польський загал при кожній нагоді зі сучасним інтелектуальним життям галицьких Українців, зазначаючи при тім недвозначно свою симпатію для народовецького табору і його стремління з одного боку,⁵⁾ а погорду для москвофілів з другого боку. Прекрасним приміром для ілюстрації вище сказаного може служити полумінна стаття п. в. „Skon moskwicyzmu w Galicyi“⁶⁾ якої горячий тон і стиль вказують зовсім певно на Свенціцкого, як автора. В згаданій статті говорить автор про велику відпорну силу українського народу, яка виявилась уже в історії і живучості тої нації, „której moc przetrwała niszczące burze najazdów; — której nie obaliły zlania się polityczne; która pomimo wiekowej nieczynności żyje pełnią życia! która pomimo pogwałceń najświętszych praw z jednej strony, a zaprzeczenia ich z drugiej — istnieje i istnieć będzie! bo ma w sobie zasób sił niespożytych, ma potęgę nie obaloną, ma moc, której nic nie podola...“⁷⁾

Доказуючи таким робом істнування живої української нації „młodzieńczej jak dawniej, nie zwyciężonej jak zawsze“⁸⁾, домагається Свенціцкий в дальшій мірі від Поляків не тільки признання її самостійности, але й ближшої здуки з нею,⁹⁾ що забезпечила би їм союзника проти заборчих стремління Москви.¹⁰⁾

¹⁾ 1868, ч. 45., с. 412—414. Рецензія повісти Bolesławit-и п. в. „Hybrydy“; 1868, ч. 46., стор. 421—423., рецензія історії польської літератури Кулічовського; 1869., ч. 4., ст. 45—48., рецензія комедії гр. Козебродзкого п. в. „Dzisiejsi“; 1869., 1869., ч. 6., ст. 62—63., оцінка цілого ряду повістей; 1869., ч. 7., ст. 77—79., рецензія „Dziejów Polski dla szkółek wiejskich“ Каліцкого.

²⁾ 1868., ч. 26. Рецензує виставу „Nieporównani“ Словацького й оцінює як слід талант поета.

³⁾ Akwarele Franciszka Teru, 1868., ч. 44., ст. 403—405; Wieczory muzyczne w szkole muzycznej K. Kozłowskiego, 1869., ч. 1., стор. 13—15.

⁴⁾ Пор. хочби: „Kłopoty Pana Bonifacego“, 1867, ч. 1. і 2.

⁵⁾ Порівнай: Nowiny, 1867., ч. 1., стор. 7.

⁶⁾ Nowiny, 1869., ч. 3. стор. 28—29.

⁷⁾ Тамже, ст. 28. ⁸⁾ Тамже.

⁹⁾ „uznać ją, siostrzaną umiłowac miłością, duchem swym ogarnać, u bratniego ogrzać łona — to obowiązek Polski... (тамже).

¹⁰⁾ Для тої самої цілі рад би Св-ий сачити усіх Славян

При тім свідомий він вповні тих помилок, які виказує історія в відносинах Польщі до України. „Kto — z patosem pytae win, — wolność miłującą lud uczynił uczynił niewolnikiem? kto sławę Rzeczypospolitej kozactwo Ukrainne do krwawej wojny przymusił?... Kto ich oderpchnął od miłującego łona wspólnej ojczyzny? Kto ich rzucił w ramiona Turcyi i Moskwy. Kto Ukrainę oddał w niewolę moskiewską? Kto wraz z nią legł rozdziartowany przez krwawych sąsiadów? My! my!“¹⁾

Львину частину вини носять тут на думку редактора „Nowin“ св-їти, що позбавили Поляків релігійної толеранції²⁾ і шляхта, яка і tę resztę swobodnego ludu na Ukrainie chciała przywieść do poddaństwa... i ten przejaw ostatni wolności ludu zniszczyć pragnęła, gnębiąc unją, bezprawiem, gwałty, odmawiając żołdu kozakom!...“³⁾

Виходить, що й у тих вузких рамах літературно-белетристичного „родяного“ орґану вмів Свенціцкий] найти нагоду для пропаґовання своїх поглядів і ідей, для зазначення своїх симпатій зглядно антипатій супроти двох таборів галицьких Українців.

IV.

Педагогічна й наукова діяльність.

„Nowiny“ перестав Свенціцкий редагувати 1869 року. В тіж же році формальним декретом з дня 4. вересня ч. 6556⁴⁾ іменовано його за протекцією тогочасного намісника, графа Аге-

ведиєвими. Пор. його рецензію „Książewnika, czasopis-y za jezyk i powieść hrwatsku i srbsku i prirodne z nanosti, видаваної Дром Ф. Рацки, Ягічем і Торбаром в Загребі 1864 і 1865 pp. Dziennik literacki, 1867., ч. 49.

¹⁾ Nowiny, 1869, ч. 3., ст. 29.

²⁾ Сей погляд висказав Св-ий в рецензії „Zarysu dziejów literatury polskiej“ Ад. Кулічовського. Now. 1869., ч. 46., ст. 421—423. Тут висловив він також погляд про потребу виказування впливу української культури в польському письменстві в підручниках польської літератури.

³⁾ Гл. його рецензію „Dziejów Polski dla szkółek wiejskich“ Б. Каліцкого, в якій Св-ий закидує авторови одностороннє трактування причин козацького повстання, а також поучає його, що історію треба зачинати від перших суспільних завязків і що поза історією князів, королів, рицарів і панів є ще инша історія — історія народу. Рецензія підписана криптонімом ...ch... Now. 1869., ч. 7., ст. 79.

⁴⁾ Персональна табеля.

нора Голуховського¹⁾ суплентом в львівській академічній гімназії. Ми можемо сумнівати ся, чи Голуховским в протегуваню Свенціцького руководили виключно такі мотиви, як вітцівська дбайливість про дальший корисний розвій української мови в Галичині, охота пособити такому розвоєви обсадженням впливової посади учителя української мови в гімназії людиною, що знала сю мову й любила її горячо,²⁾ хоч не можна заперечити, що робота Головацького і „Слова“ була йому дуже не на руку.³⁾ Велику ролю грало тут без сумніву також польське походження Свенціцького і його участь в польському повстанню, досить, що Голуховський подбав у львівській мійській Раді⁴⁾ о наданне Свенціцькому краювого горожанства і поміг йому до осягнення посади, чим зробив „изрядную несподіванку“⁵⁾ не так може гімназії, як радше самій редакції „Слова“, якій дуже то не по нутру була „олицетворена наука знід стріхи“. І так вже від 13 вересня 1869 року почав Свенціцький вчити в гімназії, „въ которой рускій языкъ до тѣхъ поръ всегда приподавалъ природный Русинъ“,⁶⁾ української мови і української літератури в усіх класах гімназії.

На се мав Свенціцький не лише фактичну,⁷⁾ але також формальну кваліфікацію. За порадою учених з Загребу, з якими оставав в постійних наукових зносинах,⁸⁾ слухав він якийсь час на віденському університеті викладів порівнюючої філології Мікльосіча⁹⁾ й вложив перед ним приватний іспит, в української мови, одержуючи знамените свідоцтво.

Маємо також вістку про тогочасні мрії і змагання Свенціцького в напрямі одержання катедри славянських мов на львівському університеті.¹⁰⁾ Він хотів — як вневняє Іржегоржев-

¹⁾ Другъ 1876, ст. 285.

²⁾ Такі інтенції вписує Голуховському Іржегоржевский — *op. cit. loc. cit.*

³⁾ Вахнянин, *op. cit.*, ст. 97—98.

⁴⁾ Слово, 1869 ч. 70.

⁵⁾ тамже. ⁶⁾ тамже.

⁷⁾ Знання української мови заманіфестував Св—ий також як перекладчик в галицькому соймі. А що перекладав живою, народною мовою, видно з того, що „русскіи послы видѣлись принужденными по поводу его переводовъ публично интерпелювати г. маршалка и при той способности назвали его переводы оскорбленіемъ, вымѣреннымъ противъ русскаго языка и русскої народности“. Слово, 1869 ч. 70.

⁸⁾ J. Grzegorzewski — P. Święcicki. *Gaz. narod.* 1876 ч. 213.

⁹⁾ Слово, 1869, ч. 70; також персональна табеля.

¹⁰⁾ Grzegorzewski, *op. cit.*

ский — перевести в університетської катедри в імя поваги науки оборону самостійности й окремішности української мови,¹⁾ тому заходив ся пильно около переведення своєї мрії в житє. Ряд літвістичних розвідок, що появили ся під ту пору знід пера Свенціцького в польській мові, стверджував би тільки правдивість вістки поданої Іржегоржевским, і ілюстрував би тим самим силу змагань Свенціцького. На жаль катедри він одначе не дістав. Міністерство не спішило ся з креованям її у Львові тим більше, що одна вже існувала в Кракові.²⁾ Що одначе в Свенціцького могли бути дані на те, щоби думати про можливість ширення на більшу скалю своїх ідей із університетської катедри, вказує хочби і сей факт, що коли 1867 року під напором Голуховського засуспендовано проф. Якова Головацького, говорено в польських офіційальних сферах — коли вірити запевнюванню „Слова“ — зовсім серіозно про Свенціцького, як про наслідника Головацького на становищі професора української мови і літератури на львівському університеті.³⁾

Та не так складо ся, як ждало ся. Свенціцький мусів вдоволити ся посадою заступника гімназіального учителя, на якій положив безперечно неввичайно цінні заслуги в напрямі будження національної свідомости серед гімназіальної молодіжи, впливування в її серцях любови й пошани для живої, народної української мови і літератури не лише живим, інтересним викладом, але й письменною апотеозою людової літератури в брошурі п. з.: „Вік XIX у діях української літератури“. Самі виклади української літератури держав Свенціцький в великанським жаром, прогодошував їх прегарною чудовою мовою й толково,⁴⁾ впрост чаруючи учеників молодечим ентузіазмом і палкою любовію предмету. „Тѣ, що слухали его выкладѣвъ упевняють, що не дорбвнявъ му нікто въ интересности, живости и плястицѣ представленья рѣчи“.⁵⁾

Безперечно наука української мови подавана Свенціцьким гімназіальним ученикам мусіла вже надто сильно різнити ся від науки подаваної ученикам його попередниками, мусіла надто сильно вдаряти новаторством, коли „Слово“ вважало потрібним в цілому ряді статей остро виступати проти його „неудачнымъ выдумкамъ“,⁶⁾ вважаючи його сліпим оруддем, щоби „польщити

¹⁾ тамже. ²⁾ тамже. ³⁾ Слово, 1869 ч. 70.

⁴⁾ д. М. Павлик в листі надісланім мені ласкаво дня 8/XI 1908 р.

⁵⁾ Другъ, 1876, ст. 285.

⁶⁾ Слово 1869, ч. 90.

(sic!) русекій языкъ“.¹⁾ Се польщена української мови, як можна вносити із дальших виводів „Слова“ зводилось головню до того, що Свенціцький вважав відповіднішими форми: „скільки“ від „скільки“,²⁾ „Хведір“ як „Федір“, „хвіра“ як „фіра“,³⁾ що казав писати ученикам так, „абы насъ люди розумѣли“,⁴⁾ тоб то живою, народною мовою. Автор статей „Зъ надъ Раты“, Ом.(елян) Г.(ороцький) іронізує в граматичних термінах Павлина Свенціцького, подаючи їх по всякій правдоподібности у зміненій, то єсть перекрученій формі, як виходило би із зіставлення згаданих термінів з аналогічними термінами рукописної граматики, що зберігаєть ся в музею Тов—а „Просвіти“. Бо годі припустити, щоби протягом одного чи двох літ⁵⁾ Свенціцький змінив зовсім свою граматичну термінологію. Що терміни подані в „Слові“ різнять ся багато від аналогічних термінів рукописної граматики, побачимо на двох примірах. І так після „Слова“⁶⁾ назви утворені Свенціцьким на означення поодиноких частий мови звучать: суцникъ — (в рукописній граматиці: іменовник, ст. 9); приложникъ — (в рукоп. грам.: позначень, ст. 22); личникъ — (в рукоп. грам.: личень, ст. 27); займье — (в р. гр.: проїмья, ст. 30); часовникъ — (в р. гр.: дієвник, ст. 37); нарѣчьє = adverbium — (в р. гр.: показень, ст. 34); связъ = conjunctio — (в р. гр.: злучень, ст. 56); пьечичимья = praepositio — (в р. гр.: орудень, ст. 58); окрикъ — (в р. голосець, ст. 62).

Також терміни, які подає „Слово“ на означення родів не годять ся з термінами рукописної граматики. В „Слові“ рід: „музьський“, „жіночий“ і „віякий“ — в рукописній граматиці: рід „мужовиј“, „жоновиј“ і ніяковиј“ або „жоден“.⁷⁾

¹⁾ „Зъ надъ Раты“. Состояніє русской гимназій во Львовѣ. — Слово 1869, ч. 90.

²⁾ тамже. ³⁾ Слово, 1869, ч. 82.

⁴⁾ ...Впрочемъ г. Ильницкого уже постигла неутолима Немецисъ. Онъ бо получилъ въ свою гимназію для науки языка русскаго учителя, котораго наука статься може для него головою Медузы. Онъ получилъ олицетворенную науку „въ подѣ стрѣхи“ и ужаснутись долженъ вразъ со всѣми правобѣрными Русинами на сей видѣ. Ото такъ промовляя г. учитель Полякъ Свѣнцицькій до учениковъ русской гимназій: „мои Панове! Якъ лѣпше писати? чи такъ, якъ грамика учиць, чи такъ, абы насъ люди розумѣли...? Слово, 1869, ч. 82.

⁵⁾ Грамика Св—ого була готовою вже 1872 р.

⁶⁾ Слово, 1869, ч. 82. ⁷⁾ Українська мовня, ст. 10.

Поглузувавши собі таким робом із граматичної термінології Свенціцького, вазначує автор вгаданой статі, що поважає Павла Свого й Paulina Stachurskiego „за истинный талантъ новѣстиписательский“,¹⁾ не пише також своіх критичних заміток, щоби погубити пана Święcick-ого „однако нехай онъ наши дѣти морально не убываетъ“.²⁾

В 90 числі „Слова“ за тойже 1869 рік подає той сам кореспондент маленький лексікон Свенціцького „въ миниатурномъ сокращеніи“, в якому як куріози наводить такі слова, „дїя“, „ірія“, „бавікати“, „лічити“, а попри них і ряд дійсно невідповідних польонізмів в роді: „керунок“, „неістовати“ в значінню польського: nie istnieć, „захість“, „зачаток“, „доконаність“, „долає“, „витвори“ в значінню польського: utwory і обурений до краю тим, що Свенціцький велить викидати з і ы, кінчить статю голосом великої перестороги: „caveant consules“.

І отсе „caveant consules“ побіч закиду морального вбивання дїтей з боку людини, що сама колись віддавала честь народній мові, було після усунення Свенціцького з дощок української сцени в Галичині і холодного прийняття його горячих ідей, пропатованих в „Siol-і“ третою колючкою піднесено йому галицькими Українцями. Отсим окликом „caveant consules“ в трете по своїому віддячили ся Русини наскрізь ідейній людині, що всю свою кров вливала в голошені ідей, що усі свої нерви напружувала в цілі їх зреалізованя. Бо нема сумніву, що коли навіть у викладі Свенціцького входили мимовільні польонізми, то не на те, щоби польщити українську мову, узнання відрубности й окремішности якої він постійно й консеквентно усіми силами домагав ся. Отсим „caveant consules“, як і цілим впрочім ланцюгом відносин до Свенціцького, виявили галицькі Україніці іще раз свій неврівняний талант відпихати від себе що найкрасші одиниці, що найідейніших робітників!..

На становищі гімназіального учителя старав ся Свенціцький також живим словом й темами письменних виробів вщиплювати в серцях молодіжи тоті ідей, які ширшій публиці голосив письмами.

Професор української мови і літератури вістав ся вірним публіцистови й авторови повістей!...³⁾

¹⁾ Слово, 1869, ч. 82. ²⁾ тамже.

³⁾ Mowa na pogrzebie ś. p. Paulina Święcickiego miana dnia 14 Września 1876 na cmentarzu Łyczakowskim we Lwowie przez Jana Grzegorzewskiego. Lwów, 1876, ст. 8.

Як результат науки української мови в гімназії появилася невеличка, але цінна, як ілюстрація поглядів і думок автора брошура під заг.: „Вік XIX у діях літератури української“ (Львів, 1871 ст. 16). Згадана розвідка, як відчит¹⁾ не має строго наукового характеру. Се радше поетичний гинн в честь української народної поезії і української народної літератури, палкою любов'ю до українського народу подиктований, найщирішими почуваннями автора зрошений, осясаний проміннями дійсної поезії і писаний кров'ю!..

Слідом за поетичним малюнком невідрадних відносин серед „обідраного“ українського народу, в часах перед французькою революцією спинюється автор на мотивах, що вплинули відроджуючо на запустілу ниву українського письменства, між якими перше місце приписує кровавою французькою революцією, „благодійною бурєю“ вродженій, новій, золотом цінній, сонцем сіяючій правді, — ідеї прав чоловіка“.²⁾

Вже з початком XV ст. бачить Свенціцький великий упадок української літератури. „На чужбому добрі викохана, у чужій склад прибрана — не здобила вона увігнї в внутрїннью народу їстоту; ні рау не обївалає голосїше у їго сїрцьу, в дїшу не пронїкла. Церкївна ї державна в начаткїх своїїх, такїбу ї лишїлась до остїнку. Ні їїї сил змужнїти по складови власному, ні щїроїї охїти стїнуть народнїюї; животїла дїки змїга... а там змарнїла и пропїла, не оплїкана, не пожалована!..“³⁾

Автор спинюється далїше при причинах, їзза яких живе, народне слово не здужало ї пїзнїше промостити собі дороги в памїтниках українського письменства, а „малї ї мївїрне ховїдосї під сїльїанськїю стрїхою, в старцїами плїнтїалосї поширїкому свїтови“.⁴⁾ Бачить їм їх в польщеннїю і московщеннїю висшїх, освїчених верств українського суспїльства. Здавало ся, що ся денационалізація доведе вкїнци до повного упадку українського їмени. Вже ї так понїс ся свїтом клич: „Пропала Україна“, ся Україна, що своїми силами дїгнула два великї державнї орїанїзми, своїми житвотворнїими соками збогатила двї цивїлізації: польськїю і великоруськїю. Бо „якїми силами прослївилась Польща?“ — питає поет. „Якїми стїнула Москва?.. Чиї то мїщнї рїки ставлїють тїї кольбси державнї? Чиї ро-

¹⁾ Відчит був публичний. Perłowski, op. cit. 15.

²⁾ Вік XIX, ст. ³⁾ ст. 4. ⁴⁾ ст. 5.

зївнї гїлови прївїд даїють схїднїюї Еврїпї?.. Адже це Русь-Україна своїїх синїв дала сусїдам. Нікому невідомо, скарбї своїї розкїдує — богїта, хїть самї гїла і бїса... Їз себе злїбує Москївїю, мїву дає їїї, стрїї і рїад державнїї; в Сїбїр і Татарїю висїла кольбнїїї; просвїчає Литвї, злїбує сїльнїю Пїльшчу, грудїмї закрїва Еврїпу від нападїв погїянства; двї мїви, двї літературї добрїм своїм обогачїає, невиспїшча; двїма проїавлїаєтца цивїлізаціями... А про їїї добрїдїїну, а про їїї щївїдру ні свїт ні о благодїїанї ні власнї синї не знїають... Сумнї дїльа Українї, незаслїжена дїльа...“¹⁾

На доказ правдивостї повисшїх слїв наводїть автор ряд свїтлїх їмен польськїї і великоруськїї літератури, як Словацкїого, Їощиньскїого, Залескїого, Гоголя, Костомарова і в болем сїрця питає: „чїїїї землї квіти увїгнїї в їїх твїрї? чїїїм добрїм вонї вїкоханї, хто вїростїв їїх на слїву? їаке сїнцїе огрїло дїшу тих лїудїї, просвїтїло рїоум, лїубвїю напоїїло сїрцїе?...“²⁾ „Українї — Українї“ — звучїть вїдповїдь, „про котрїу чужї ї своїї не знїають...“³⁾

Не знають про неї аж до початкїв XIX ст. Тодї що їно обновлюєт ся українськїя народнїсть, покликана до нового жїтя народнїю поезїєю, що горїлиць перевернула давнїїй порїядок рїичїї, а на їого руїнах вїкохала прекраснїю квіткї: думкїу про самостїїне жїте українського народу.⁴⁾ „Нарднїа мїва укрїїїнськїя, чуднїа простотїю, велїчнїа сїлоїу красїї своїїїї поїавїїлась очїам лїудїї, і вачїудовала всїїх...“⁵⁾

Подаючи далїше короткїу сїнтезу продуктїв українського письменства XIX ст. від першїх хвїлїн їого вїдродженїа, посвїачує автор бїльше мїсця обговореннїю талану Шевченка, який порївнїує їз їенїем Байрона, Їете і Словацкїого. На думкїу Свенцїцкїого Шевченко перевисїає навїть усїїх вїчисленїх поетїв лїудовим кольорїтом своїїх поезїї, сконцентрованнїем у нїх загальнїого змїсту українського народнїого жїтя. Бо коли в поезїїах Байрона, Їете, Словацкїого головнїю їїх власна проїавлїєт ся їндивїдуальнїсть, коли кожнїїй в нїх говорїть переважно в своїм їменї, а не в їменї Англїї, згладно Нїмеччїнї, чи Польщї, Шевченко скуплює в своїїх творах усїї проїавї фїзїчнїого ї духового жївотїннїа своїїого народа ї своєїї країнї. Вїсоку стїїїнїсть Шевченковїх поезїї бачїть Свенцїцкїїй в тому,

¹⁾ ст. 6. ²⁾ тамже. ³⁾ тамже.

⁴⁾ ст. 8. ⁵⁾ ст. 7.

що їх розуміє весь український нарід. „Плачом того побта плаче ціла Україна, тугбю жогб тужить, журитця журббю; розмовля, сміжтця, тішить із своїм побтом...“¹⁾ Поміж п'ятнадцяти мільйонами на́роду не подіблемо душі живб́ї, котб́аб на гб́лос пісні Тарасово́ї не росхилидася до спб́ду, мов та́ја квітка до живуб́чої роси́ці! Де по усій Україні однб́ серце, шчоб не спорушилось в груді на відгомон Кобзарёво́ї пісні? де б́о, шчоб під то́ј час не зайшло слуб́обю? Б́а́рона розумі́е два мільйони Англич́ан, Гб́ого мільйон Німци́в, Слова́цко́го пів мільйона Полька́в — Шевчб́нка слуб́а́е, пі́жа́е, із ї́м співа́́е — ньа́тьна́дцять мільйоні́в!... Тим він вели́ки́, тим і ви́шчий нб́над всіх поб́тів!“²⁾ Свенці́цкий тут помилу́в ся. Ї́ого погляд — хоч загално́ поділя́еть ся серед української інтелі́генці́, — як ви́казує резу́льтат довголі́тнього досві́ду Грінченка,³⁾ — хи́бний. Не всі́ пое́ві Шевченка рівно́ ясні, зрозумі́лі й симпатичні́ для українського простолю́да.

В відчиті п. а. „Вік XIX...“ дав Свенці́цкий одушевлений вислів свої́м найглубшим пересві́дчення́м про поетичну вдачу українського на́рода, про потребу́ розво́ю українського письменства́ в народній мові́ і висказав непохитну́ віру́ в сені́чну будучину́ української мови́ й української пое́зії. Інтересне́ для нас також те́ постійне́ підчеркуванне́ значіння́ людо́вої літератури́ в автора́, апотеозованне́ Шевченка́ саме за́для сильно́ людо́вого кольориту́ його́ пое́зії. Як демократ з ці́лого серця́ не міг Свенці́цкий і думати́ ина́кше, тому́ постійною́ його́ мрією́ було́ сотворенне́ тако́ї літератури́, що́ егоргала́ б́и весь на́рід, відбивала́ усі́ боки́ його́ житя́ і втягала́ таким спосо́бом найши́рші верстви́ народні́х мас до спі́льної пра́ці над полі́пшення́м соці́ального ла́ду.

Крім того́ вдая́я нас іще́ пре́красна мо́ва зга́дано́ї розвідки́ і живий, блискучий її́ стиль. Сво́го часу́ мо́ва і стиль відчиту́ робили́ іще́ бі́льше вра́жіння. Доказом́ сього́ похоронна́ мо́ва Ірже́торже́вского, в якій́ він із повним пересві́дчення́м певня́в, що́ „maleńka ta broszura, zawierajęca zaledwie arkusz druku stanowić będzie epokę w piśmiennictwie ukraińskim pod względem zalet języka. Jak powieści Marka Wowczka stały się wzorem niedoścignionym w literaturze nadsobnej, tak samo w literaturze poważnej naukowej, filozoficz-

¹⁾ ст. 11. ²⁾ ст. 13.

³⁾ „Перед широким світом“, ст. 118—144.

nej będzie wzorem ta właśnie broszura. Okazał się w niej autor tak potężnym znawcą filozofii języka ukraińskiego a to zarówno pod względem odtwarzania wyrazów w duchu i właściwościach tego języka, jakoteż przypomnienia wyrażań dawno zapomnianych i zagrzebanych w przeszłości, a jednak w całej pełni uprawnionych do bytu, że utwor jego musi być uważanym za drogowskaz dla tych wszystkich ukraińców, którzy chcą pracować nad wykształceniem i rozwinięciem swego języka. Kwiecistość zaś i męskość stylu użytego tam oczarować może nawet ludzi niezdolnych do zachwytu“.¹⁾ І хоч комі́чними навіть у свої́й пересаді́ можуть видати́ ся нам нині́ цитовані́ слова́ Ірже́торже́вского, все́ж таки́ в свої́й основі́ вони́ впо́вні оправдані́ і доказують, що́ „Вік XIX...“ не лишень „заслугу́е на ува́гу“ із бо́ку істориків української літератури,²⁾ але́ й на призна́нне. Відчит Свенці́цкого горя́чим тоном ви́кладу, неудани́м, в серця́ йдучим запалом́ голошени́х ідей і переконань, дійсним ентузі́азмом для справи́ подви́гнення української літератури́ й української народности́ опрокиду́є також усі́ інсі́нуації́ „Слова“, наче́ б́и Свенці́цкий́ був тільки́ слі́пим зна́рядом, щоби́ польщи́ти українську́ мову.

(Далі́ буде).

¹⁾ Gazeta narod., 1876, ч. 213.

²⁾ Проф. Огоновський́ згаду́є про Свенці́цкого́ дуже́ коротко́ при огляді́ укр. драматично́ї літератури́. Історія́ літератури́ рускої, ч. II, ст. 946.

Miscellanea.

„Projekt konfederacyi chłopskiej“.

З початком минулого року (1910) появилася на книгарній лавці, як перший випуск видавництва: „Białe kruki“ п. з. „Lament chłopski na rany“, сатира писана стихом в драматизованій формі — на селянсько-панські відносини в Польщі, зі середини XVII в. Польські селяни, що там виходять, жадають ся між собою на різні заборони, на драчі, кривди та побої, яких зазнають від пана. Коли частина тих селян виміковує, що пани таки мусять бути, прибігає панський отаман („włodarz“) та розганяє хлопів вісттю, що „чорт пана надніс“. Сю сатиру, що представляє невеселу суспільно-обичаєву картину з пол. XVII віка, називає проф. Каленбах, її видавець: „інтересним історичним документом“. А порівнюючи його з Рея: „Krótką rozprawą między panem, wójtem a plebanem“, видить велику різницю в розуміню та перекладженю селянського питання на просторі кількох поколінь. Бо коли за часів Жигимонта Старого воно могло залагоджувати ся між паном, вйтом і плебаном, то за часів Жигимонта III стало вже скрісталізованим безправством. Що до нього нема вже розправу, але lament. Та коли проф. Каленбах бачить вже в „Lament-і chłopski-m na rany“ в порівнаню з „Rozpraw-ою“ Рея деяке степенюване (з одної сторони в „безправствах“, а потім і в почуваннях, що ведуть за собою ті перші), то „Projekt konfederacyi chłopskiej“, який нязше подаємо, стає найвисшим степенем й одного й другого. „Projekt“ — се рішучий і грізний гомін мужних, певних себе селян-горожан, „сконфедерованих“, згуртованих на цілім просторі Польської Річи Посп., що в вижодаючій

пові держать зброю при носі. Се не гутірка між плебаном, паном і вйтом, який може найменш з поміж селян жіг відчувати і боронити хлопської справи, се не побожні жалі і наріканя кількох селян при чарці, але грізний клик, що вичисляє всі кривди селян, се останній різкий протест проти безправств пануючих над ними верств. Се грізне, послідне тemento не людей доведених до одчаю, не страхополохів, які вже на вість, що пан надходить, змовкають та подають ся в рости, але селян-горожан, свідомих своїх кривд і своєї сили, що останній раз ступають ще на легальну дорогу та приносять рішуче aut-aut згоди або боротьби.

Автор сього маніфеста, згадавши, що відносини селян до панів в Польщі противні праву природи, що їх становище гірше ніж невільників, вичисляє кривди заподіяні панами селянам, які найбільше працюють, а при тим найбільше покривджені. „Nam wymyślono: pańszczyzny, grabarki, podróże y podwoły, dla was czynsze, daniny z rydeł, z pasieki..., nam zaś w nagrodę dyby, gęsiory, łańcuchy, władyki, kije, różgi i inne katownie. Nasz pot dla was panis bene merentium“. А застановляючи ся над становищем селян, почавши від тих, що роблять в добрах духовенства, скаржить ся, що всюди від всього, ледви чи й не за повітре, приходить ся їм платити податки, тоті податки, які „bez nas o nas uchwalacie“. Одначе, хоч знають селяни, що в інших державах-республіках my sami rządżimy — не хочуть вони руїни польської держави, але бажають собі лише деякої полегші, а станувши на ширшій основі, жадають її не тільки для себе, але й якоїсь delikatnieyszey porcyi y dla duchowieństwa y ludzi szkolnych z naszego imienia. А жадають вони: зменшеня і управильненя всяких данин, права дідичности своїх ґрунтів, части лісів та пасовищ, хочуть мати постановлену ціну od sakramentów та просять, щоби żydowstwu pod żadnym pretextem nie byli dawani. Надто жадають вільного переходу з одної місцевости до другої, та що найважнійше — щоби могли вислати чотирох своїх депутатів do Rady Publiczney. А як що їх голосу пани не послухають, то грозять їм таким повстанем, як було воно під Хмельницьким або рухавкою в краківським і іншими в Польщі та поза нею. Пани знають, що значить хлопська śmiałość y zuchwalstwo. Zbytków iedzenia y picia nie będziemy potrzebować, ziemia zwyczajne nasze legowisko, upał słoneczny nam znaiomy. Broń w lecie — kosa, (w) zimie siekiera,

у inney znajdziemy po dworach waszych, które pilnując, sami łatwo utworzyć potrafiemy. Siodeł nie potrzebuujemy ani mundurów, poznamy się łatwo, gdyż hasłem naszym mizerya, okryciem nędza... wojsko nasze dawno na leżach stoi.

Такий менше більше зміст цього „проєкту“, що опублікований тут в копії, яка містить ся в Осс. бібліотеці N. 317 к. 178—180 (оборот.). Копії цього маніфесту можна дуже часто надбати в рукописних збірках цього часу. І так пр. находить ся вона ще в тій самій бібліотеці Оссол. в рип. 329, к. 56—58, в бібл. гр. В. Баворовского (п. ч. 167, ст. 143), між актами Д. Зубрицького, пегерб. публичн. бібліотеці Пол. F. IV Ч. 169, л. 47—51. Про копію в парижськ. замку Lambert, „w jednym z kartonów zielonych“, згадує кн. Т. Любомірський в своїм творі „Rolnicza ludność w Polsce od XVI—XVIII w.“¹⁾ Проєкт сей, о скільки знаю — не був ще в цілості опублікований. Не занотовують його ні бібліографії Естрайхера, ні проф. Фінкля. Знають її лише та переказують її зміст або лише натякують на ню Т. Любомірський в згаданій своїй праці²⁾ та Korzon в „Historyi wewnętrzných dziejów Polski“.³⁾

Що до деякого пояснення цього проєкту, то треба б винайти в першій мірі його автора, який не підписав ся. Причину цього можна зрозуміти зі слів маніфесту, який каже, що селяни навіть своїх „wielmożnych“ послів не шлють до шляхти, бо ciężką oppresją odpowiedzieć by im było przed wami, narodem zhułkanym ambicją wielowładną, zwaną szlachecką, która za replikę śmierć by zadała tym, co by o resztę życia spokojniejszego dopraszali się. Tedy ten akt rozsyłamy bez podpisu. Зрозуміла річ, що й автора не менш тяжка спіткала би кара. Кого шляхта підозривала о авторство, пізнати по дописці на одній копії цього проєкту.⁴⁾ Під заголовком проєкту дописано: Excogitatum z instynktu dworu у posła rosyjskiego (Рєпніна). Одначе в поміж стрічок цього проєкту слідно, що сей здогад менш правдоподібний, щоби Рєпнін був автором, а що найменше інспіратором цього маніфесту. Бо автор його являть ся наскрізь католиком та польським патріотом, що видно з його слів: choć stan szlachecki ustępował praw-

¹⁾ Т. X. Lubomirski, Rolnicza ludność od XVI—XVIII w. Biblioteka Warszawska 1862, т. 2, ст. 211, нотка (1).

²⁾ op. cit. Bibl. Warsz. 1862, т. 2, ст. 211—217 і инш.

³⁾ Korzon, H. w. dziej. т. I, ст. 374—5.

⁴⁾ Оссол. бібл., рук. № 329, к. 56.

dziwey wiary rzymskiey, my iey ustawy trzymali (na) oślep у trzymać będziemy, або на иншим місці: przyrzekamy religii naupierwszego celu naszego bronić, przy wolności narodowej obstawać, а ще на иншому місці: Wasza (шляхти) zawistna złość do kogo was wieździe, iezeli nie w postronnie potencie? Автор се людина зайнята передовсім питанням суспільним, а всі инші річи, навіть такі, як диссидентська справа, що займала собою уми майже всіх, його не обходила (gdy się starsi zakłócili odmienney religii, za cóż uciemieźzenie my tylko ponosimy?). Автор — ревний патріот, горячий католик, байдужний до питання релігійних вільностей, не може бути ні Рєпніном, ні тягнути в один гуж із ним. Він — як бачимо, людина вельми освічена й образована, походить хіба із „duchowieństwa albo ludzi szkolnych“ з селянського „imienia“. Що до часу і місця, коли не написаня, то поясняє кожда копія цього маніфесту, що найдено його — здасть ся в численніших примірниках — на ринку в Торчині, по скінченім ярмарку св. Трійці в р. 1767.

Сей перший акт „хлопської конфедерації“, де так докладно зрєєстровано кривди селянина в Польщі, в порівнаню до становища селян в других державах, де так скристалізовано бажаня селян та поставлено різке aut-aut перед очі „розгуканої шляхти“, цікавий для нас як історичний документ по селянському питанню Польщі взагалі, та спеціально українських селян, які крім суспільної ріжниць відчували ще й національно-релігійну. В сім акті не тільки санкціонує певна частина польської суспільности зі свого становища правність повстаня Хмельницького, але й грозить ним. Що більше польське селянство через сей акт подає укр. селянству руку до єднаня, а натякуючи на Богдана, закликає наче в його імя українське селянство до спільної акції. Тому, що сей проєкт був призначений й для селян української нації (akt nasz rozsyłamy w polskim у greckim ięzyku), мав бути розкинений й серед українських селян, мусів бути не без впливу на народне повстанє 1768 р., яке лиш в рік несповна по тім розгоріло ся. Можемо припустити, що акт мусів бути знаний, коли не богатом селянам-коліям, то що найменше коліївським ватажкам. Зауважу тут лише дуже інтересну річ, здасть ся, знов не зовсім випадкову, що в 1788 р. з'являть ся знов подібного змісту маніфест (підписують його: Wierni, przychylni у pracowici poddani etc.), і се знов на рік перед звісним переполохом на Волині (1789).

Konfederacyi chłopskiej proiekt zntuleziony na rynku w Torczynie po skończonym jarmarku świętey Trócy r. 1767.

My obywatele Korony, a mianowicie starostw, dzierżaw, sołtystw y woytostw w tey Rzeczypospolitey w tak znaczney liczbie osiedli, widząc nie tylko przez woysko nasze, lecz bardziej istność poddaństwa, którą nam nasi współobywatele a z pracy rąk naszych żyjący nadali, lecz nam najbardziej dolega ta niezgluzowana y niewykorze-niona pycha z naszego gminu wyniesionych do stopnia, który sobie przywłaszczają szlacheckiego, że wspomnieni obywatele nasi w tey Rzeczypospolitey mieszkający do tego stopnia przyszedli, iż zapomniawszy prawa natury, które nad równym sobie, ile człowiekiem żadney władzy w życiu oprócz rodziców nie dało, boskie prawo zaniedbali, ile w chrześcijaństwie niewolniczym sposobem z nami sobie postępując, gdy u pogan siedmioletnią pracą nie tylko nasi współmizeryą cierpiący obywatele, lecz y ci, co się szlachtą zowią, wyzwolenia po czasie naznaczonym odbierają, my zas od pokolenia do pokolenia w niewoli cierpliwie zostawialiśmy, ile będąc zawoiowanym narodem, jak żeby część nayznaczniejsza w nas pozostała przekleństw boskich na nas ciągnących się, dla czego na omamienie nasze ciągną nam precedencyą od Hama. Lecz daymy y to, a czemuż z rodu naszego mieli uwielbionych y słodko panujących znacznego gminu w tym narodzie polskim królów, w osobie Krakusa, obywatela polskiego własnego, nie z Włoch ściągnionego. Ale choćby y z Rzymian szedł, któż to był ten naród, jeżeli nie z motłochu, jakim nas po dziś dzień nazywają. Drugi król z pomiędzy motłochu obrany, Przemysław Złotniczek, trzeci Leszek, czwarty y piąty Leszek, szósty syn iego Leszek, siódmy Popiel pierwszy. A to Piasta panowanie zaczęło się z obywatela Kruszwicy, dóbr dziś Jego królewskiej mości Pana Naszego Miłościwego, które trwało w Semowicie, synu iego Leszku ósmym, wnuku, w Ziemomyśle prawnuku, w Leszku Płoskorzu, w Bolesławie Chrobrym (включени до Лешка Чорного) y innych, którzy to monarchowie kość z kości naszych. Gdy sobie do wpodobania niby starszych y pochlebniejszych wybierali, znaki im nadając, dziś herbami zwane, iako to podobniejszych podobniejszym duchownym, synom y ich braci y innym żołniersko równie tedy służącym z nami y sprawującymi Rzeczą Pospolitą nadali: Boyczo, Bozowate... (включени герба на цілії 1/2 к. 178) ...Nie dlatego wam wyliczamy herby, o których początkach dobrze wiecie, choć ich dawność z planetami łączycie, z zagranicy przez autorów nadciągając, lecz żebyście do źródła początków naszych obró-

ciwszy się, mieli wzgląd na bardziej pracujących w narodzie y naybardziej uciemionych, którycheście wypędzili (sic!) w przodkach swoich, wprzód woły z pługów wyprzęglszy, iako y teraz 1726. y 1764. zrobiono. Wiadomo wam początkowe prawa y przywileje, które wam królowie wspólnie nadali. A gdy któremu rządy w dobrach królewskich z was dane, my pierwszym celem waszych zawisłości y pożytków waszych. Nam wymyślono pańszczyzny, daniny, grabarki, podróże y podwoły dla was, czynsze y daniny z rydel, pasieki, nam zaś w nagrodę dyby, gęsiory, łańcuchy, władyki, kije, różgi y inne katownie, a dla was nasz krwawy pot panis bene maerentium zwany. Podźmy do dóbr przez królów y szlachtę kościołom nadanych, alście y tam, gdzie spodziewane miłosierdzie w kompassyi choć nad chrześcianinami, mając wzgląd bardziej na uciemienie y inne sposoby coraz większe y uciemieźliwsze wznawiając. W dobrach zaś, które dziedzictwem zwane, w tych ciężkie wyrażenia krzywd naszych, gdyż nie tylko katuia, zdzierają, daia, daruia, sprzedają, żydom w arendy puszczaia, lecz do ostatnich ruin przyprowadzają. Z Rzeczą Pospolitą wielowładną a dobrze rządzą, któreż są tak nietościwe, aby współobywatelów w naywiększey liczbie będących tak niegodziwie ubożyli y do rozpaczy naklaniali. Spoyrzmy na holenderską y szwajcarską, tam my sami rządźmy bez xiążąt, królów y senatu, lecz zewsząd do wspólney rady spolem obywatele wchodzą z powiatów miast y wsiów. Rz. Posp. wenecka, łukiewska, y Sant Marynow y to choć mają szlachetne rodzaie, które są pierwsze, lecz bez wielowładności nad życiem y chudobą. Mieycie tedy wzgląd na większą liczbę współobywatelów a daycie ulgę. Nie bądźcie zakładającymi swoją wyniosłością na obalenie y ruinę naszey, gdyż słaby będzie fundament, gdy się upomniemy, choć tego, co dziedzicznym prawem w naszym ręku trzymamy. Także może być dobry poddany, grontu dziedzicznego nie mający, dlaczego wsi puste, gdy my tułaczymi. Mamy duchowieństwo dobre do rady z naszego imienia, mamy ludzi szkolnych y biegłych, których kondycya do nauki przywiązuie, nie mając nadziei, delikatniejszey porcyi, choć w równey oyczyźnie. Wiadoma nam iest sprawiedliwa zawziętość Detekarczyków, którzy królestwo w absolutność wprawwszy, siebie przy wolności a szlachtę w ohydę oddali. Iest dowód w duńskim roztyrku, że stany porównane zostały, miała y Polska nie iedne różnice, ostatnie (Ch)mielnickiego, a późniejsze dwóch starostw w krakowskiem. Teraz gdy prosimy o cząstkę wolności naszey nie innym pretextem, tylko że gdy się starsi zakłócili odmienney religii, za cóż uciemierzenie my tylko ponosimy? Stan rycerski z nas żyjący o obronie nie myśli od woysk, które sam sprowadził. Duchowieństwo z nas po-

żytek mając, zdiera nad od obrządków, iak żebyśmy tylko na nich pracowali, nie zważając, że woyska żywić musimy, panom dawać, a o sobie zapominać. Żydzi exekucją w domy zsyłając, ostatnią lichotę zabierają. Bóg znać weyrzał na lud swój upokorzony dotąd, że śmiałość nam daie do dopomnienia się, choć nie przez publiczne tranzakcyje. Mamy pomiędzy sobą rady nieiednego Waleryusza Publikatę, który ma sposoby po iarmarkach y parochiach tę szczęśliwą wieść rozsiewać. Bóg nam dopomoże, bo choć stan iak zowiecie szlacheckł odstępował prawdziwey wiary rzymskiej, my iey ustawy trzymali oślep i trzymać będziemy, roli pilnując. Nie udaimey się w dysputę sądów, nie z krzywdą sędziemy bliźniego, woyny y pokoju nie stanoimey, dysydentów y ich adherentów nie utrzymiemy, za cóż ta kara ma bydź tak długo na nas trwała? Króla uznaiemy, senat duchowny y świecki szacuiemy, rycerstwo poważamy. Nie poczytuiecie sobie tego za rzecz niegodziwą, że ci, co na was pracują, dopominają się łaki, którzy gdy, nie utrzymają, nie ciężko im będzie na trybunów, o Brutusów y Saryuszów, którzy mogą przyść w czasie do najwyższej władzy.

Nie opowiadamy wam biedy naszej, bo wiecie, co nam wszyscy bez excepcyi czynicie. Śmiałość nasza y zuchwalstwo wam iest wiadome. Zbytków iedzenia nie będziemy potrzebować, ziemia zwyczajne nasze legowisko, upał słoneczny nam znaiomy. Broń w lecie kosa, (w) zimie siekiera iest nam, y inney znajdziemy po dworach waszych, które pilnując sami, łatwo otworzyć przy tey liczbie, w której zostaiemy po wsiach, potrafiemy. Siodel nie potrzebuujemy, ani mundurów, poznamy się y tak łatwo, gdy hasłem naszym mizerya, okryciem nędza, napoiem lzy, życie w trudzie ustawicznym y pracy, toć woysko nasze dawno na leżach stoi.

Zważcież teraz, kto iest taki nielitościwy, aby się tak, iak w Polsce z swoiemi karmicielami obchodził, gdy w iedney wierze, w iednym że kraiu mieszkając, iedni ludzie ziadaią miliony na rok, gdy drudzy własnego pożytku nie doprosić się nie mogą y opłacać głowy swoje y dzieci swoich muszą, odbywając pańszczyzny, uciemieźliwe płacić z dobytku, ogrodów, sadów, łaki, nie mając wolności lasów, wody, ledwie y powietrza, które Bóg żywiołom dzikim a przeciw pozwolił. Zważcież teraz stany rządzące tą Rzecz Pospolitą, gdyż bez nas o nas podatki uchwalacie, nas nielitościwie traktując. Gdy przydzie, że się umknjemy od waszey zwierzchności, z kąd podatki, kontrybuicye y żywności mieć będziecie? Kto wam role sprawować, młyny poprawiać, na ostatek kto stróżami was, żon, dzieci y domów waszych będzie?

Nie iest to pisane przez żart y dla rozrywki waszey, obieraycież sobie albo łagodność postąpienia z nami, którą wyrażamy, a gdy oney nie dostapiemy, mamy w ręku sposób upomnienia się. Nie zesłał Bóg strachów w pogńębieniu na nas, w haniebnym poddaństwie, w którym żyjemy. Będziem mieli popleczeństwo, w którą tylko stronę udalibyśmy się. Lecz na cóż? gdy w tłumie będąc, nie lękamy się. Lecz sama rozpacz i zawistna złość wasza do kogo was wiedzie, iezeli nie w postronne potencye. Dufacie to, gdy nas wygubią, panowaniu waszemu koniec uczynią. A my wolemy do ostatney zguby wyciągnąć, nizeli płodzić nam dzieci miłe na dopełnienie ambicyi potomków waszych y nielitościwe obchodzenie się nas y prawowiernych y wszystko nam dobrze czyniącym obywatelom. Odezwijcież się z nadaniem nam dobrych praw, gdyż rozpacz iest mistrzynią upadków w wolney naszej Rzplitey.

Spodziewamy się, że w pogardę ta nasza akcyja nie poydzie. Mamy do was mowę, mocny, mądry y przezorny narodie, zważcież swoje dobro, uznaycie y pożytki, które utracicie. Nie żydów tu wykorzenie za Filipa 3. hiszpańskiego, nie z Kalwinów częstką za Ludwika 14., króla francuzkiego, w których państwach chrześciance przy wolności i posłuszeństwie zostali, lecz tu z ludem z wami społecznie mieszkającym, a was żywiącym. Znacnie nasze uciemieźnienie, nie chcieycież poznać y nieszczęśliwości, do której was doprowadzić możemy, gdy obce narody z odmienną wiarą sprowadzać usiluiecie, iezeli z rąk swoich krzywdzących nas nie wypuscicie, gdy od kapłanów krzywdy przez opłacanie się za sakramenta ponosiemy. Bez względu panowie sami y przez swych dozorców są zbóycami do rozpaczny prowadzącymi. Nakoniec żydowstwo iak niewolników zakupią nas do arend w dobrach duchownych y świeckich, święta łamać przymuszają, gdy sami wraz z wami z nas żyjąc, przystęp łatwy mają w skargach y te za sprawiedliwsze zawsze uznane, iakbyście nie bacznie sami na siebie nie tylko byli, lecz y na religią.

Pamiętaycie, kto waszych oyców żywił, iezeli nie gromady, które poddaństwem zowiecie. Zkąd co macie, iezeli nie z nich, w kim nadzieia tortur dzieciom waszym, iezeli nie w nas y synach naszych, których z rozpustą żyjąc, często przymuszacie do brania nałóżnic waszych. Bądźcie baczni na kray, który zruynować możecie, wspomniycie na rodzaj swój, z którego się pysznicie. Mieycie miłosierdzie nad żonami y dziećmi waszemi, które zgubicie. Mieycie, mówimy do was, bacność na ołtarze, do których, kapłani, przystępuiecie o zysk wasz z pracy rąk naszych.

Nie ślemy do was posłów wielmożnych, bo ciężką oppresją naszą

opowiedzieć by im było, a ieszcze przed wami, narodem zhukanym ambycją wielowładną, zwaną szlachecką, która za replikę smie(r)ć by zadała tym, co by o resztę życia spokojniejszego dopraszali się. Tem tedy nasz akt rozsyłamy bez podpisu polskim y greckim językiem, zachęcając do podobney czynności obywatelów królestwa Polskiego y Wielk. X-wa Litewskiego i prowincyi do nich należących, którzy aby się z nami konfederowali, łączyli y sprzymierzali. Którzyby to obywatele pod pewne znaki na mieysca wyznaczone w czasie przez radę sekretną stawili i łączyli się. Nayiaśniejszy pan, przeświety senat z stanem rycerskim złączeni, niech tey naszej akcyi za zuchwalstwo y rokosz nie poczytają, gdyż przyrzekamy religii, naypierwszego celu naszego bronić, przy wolności narodowej y naszej obstawać. Niech ten sprobuie tych żartów, kto temu nie wierzy, iednak za naypierwszych malikontentów nas uznawiając, iak może ogniem y mieczem pustoszyć roskoszna (!) y zbuntowana ręka, którą oni chłopską nazywają. Prosiemy tedy prześwietnych stanów, aby nam dziedzicznym prawem gronta posiedzenia naszego były nadane, lasy, gdzie się znajdują, część na pożytek nasz udzieliли, służb dworskich abyśmy bez chęci naszych nie praktykowali, podróży nad 12 mil do razy dwoch nie odprawiali, stróżv, prócz dworu nie odprawiali, cenę od sakramentów, abyśmy mieli postanowioną. Żydowstwu abyśmy za żadnym pretextem nie byli dawani, przeyscie z dóbr do dóbr nam wolne było, za wiadomością dworów gospodarza zostawiwszy. Darnoszczyzny, aby nam były opuszczone, panszczyzny abyśmy latem y zimą po trzy dni w tydzień w caley Koronie odbywali, z konia roboczego po złotych dwa dając. Pomoc przeciwko nieprzyjaciolom wiary i oyczyzny swoim kosztem przyrzekamy po iednemu z każdego sta, o co prosząc, gdyż ten rząd demokratyczny naysprawiedliwszy bydz powinien, abyśmy czterech przynajmniej do rady publiczney wchodzących obrońców mieć mogli.

Czas wydzwignienia z niewolniczego stanu już nam przyszedł y gdy w dziedzicznych monarchiach współbracia nasi ani ottomańskich ręką niewolniczey subiekcyi nie cierpią. A która by wieś lub siedlisko uchylało się od tey akcyi, ci naypierwszey naszej doznają surowości, miłość u nas okazalsa bliźniego. Mieycie miłosierdzie nad nami, bo gdy powolności waszych nie uznamy, wy nas uciemieźliwszych sobie poznać będziecie musieli —

co poddaństwo koronne przy wierze y wolności skonfederowanej.

Подав *Ів. Шнитковський*.

Варіанти до Кобзаря 1860 р.

Завдяки улаштованню Шевченкової виставки в Москві, мені довело ся не тільки побачити, але й простудіювати дуже цікавий примірник видання „Кобзарь Тараса Шевченка. Коштомъ Платона Семеренка. Спб. Въ друкарні П. А. Кулиша. 1860 р.“, власність д. Ю. Ю. Цвітковського в Москві. До кожної сторінки сього примірника з боку приклеєно картки папіру так, що вони подвоїли ся; також де-не-де проміж сторінок приклеєно ще цілі сторінки папіру. На сіх приклеєних картках Шевченко власною рукою вписував поправки, що на превелике диво не увійшли в пізнійші видання Кобзаря. Тому я певен, що буде цікаво оголосити їх. Декотрі з них написані пером, а декотрі червоним і чорним олівцем. Останні вкриті фіксативом.

На сторінці після титулової картки надруковано: „Марку Вовчкова“. Шевченко поправив: „Вовчку“.

Ст. 4 коло назви: „Перебендя“ написано: „Е. П. Гребенкѣ“.

Ст. 8 коло назви: „Тополя“ написано: „П. С. Петровской“. Сі дві поправки написані иншою рукою. Далі йдуть вже власноручні поправки Шевченка.

Ст. 12. Надруковано: „Нехай попи заспівають,
А дружки поплачуть“.

Шевченко виправив: „заплачуть“.

Так саме в стиху: „Нехай попи заспівають“, виправив склад „по“, але не можна зрозуміти сю поправку.

Утоплена.

Ст. 19. Замість: „А коваки сміютця ій,
Ганнусі моргають“.

Ш. виправив: „А коваки якъ хмиль отой
Вьюця кругъ Ганнуса“.

У стиху: „Чи бач, погань розтріпана“, останнє слово замінив: „росхристана“.

Замість: „Менє занехаєшь“, виправив: „зневажаєшь“.

Гамалія.

Ст. 61. „Слава тобі Гамаліє“, виправлено: „Гамалію“.

Катерина.

Ст. 65. „Що родила на світъ Божій“; виправлено: „привела“.

— „Люде сёрця не спитають“; виправлено: „побачать“.

Ст. 66. „Сміютця надъ вами“; виправлено: „Згнуцаюця вами“.

- „Поки себе, свою долю
Такъ занастїла“, виправлено: „тамъ“.
- „Нехай собі зліи люде“; виправлено: „тїи люде“.
- „Вона любить и не чує“; виправлено: „любить то й не чує“.
- Ст. 67. „Любо потужити“; виправлено: „Любо й потужити“.
- „Обіцався чорнобривий“; виправлено: „обіцявся“. Так само і „обіцявся вернутися“.
- „Тоді Катерина“; виправлено: „Тойді“.
- „Що дівчата на улиці
Без неї співають“; виправлено: „Бо дівчата“.
- „Візьме відра, о-пів-ночи“; виправлено: „Возьме“.
- „Стане собі під калину“. Було виправлено: „підъ вербою“, але потім закреслено і відновлено, як було надруковано.
- Ст. 68. Після: „Бодай же васъ, цокотухи,
Та злидні побїли!“
замість точок, Шевченко написав:
„Як ту матирь що вамъ на смихъ
Сина породила“.
- Ст. 75. „Вийшла зъ села — сѣрце нїе“; виправлено: „сѣрце мліе“.
Наймичка.
- Ст. 102. „Сіяло сонце въ небесахъ;
Ані хмариночки“;
виправлено: „Сіяло сонце, в небесахъ
Ані хмариночки“.
- „Чи вчорашне, задавлене
Зновъ заворушилось“; виправлено: „поворушилось“.
- Ст. 103. „А хто насъ, Нїсте, поховає,
Якъ помремь?“ — „Богъ знає!“
замість „Богъ знає“, Шевченко написав: „Сама незнаю“.
- Ст. 110. „Та й весїлле“; виправлено: „весїлля“. Так само і на ст. 112: „весїлля“, „порання“ і на ст. 113 — „весїлля“.
- Ст. 114. „На акафисть у Варвари“, виправлено: „На молебствїе Варвари“.
- Ст. 116. „Передъ імъ
Зъ собакою унучокъ грався“; виправлено: „Передъ нїнъ“.
- Ст. 117. „А я ледве доплелася“; виправлено: „додибала“.
- „Орїночці“; виправлено: Яриночці.
- Ст. 119. „Не пїла й не їла мої Ганна“; виправлено: „Стара Ганна“.
- Ст. 119. „Акафисть наняти“. Було виправлено: „На акафисть дати“, але потім поправку закреслено і відновлено, як було ранїш.

- Ст. 120. „Катерїна зъ болячої“; виправлено: „Катерина жъ въ болячої“.
- Ст. 122. „Слава тобі, Спасїтелю!“ виправлено: „Слава тобі, Христе-боже!“
- Ст. 123. „Та й занїміла“; виправлено: „Зонїміла“.
- Гайдамаки.
- Ст. 128. „Довго такє робїлося“; виправлено: „творилося“.
- „Хотїв у шляхти одібратъ“; виправлено: „У шляхти думавъ одібратъ“.
- „Шляхта сказїлася...“ виправлено: „Панки сказїлися“.
- „Підешъ упоравшисъ въ Вільшану“; виправлено: „Упоравшисъ бжи въ Вільшану“.
- Ст. 131. „Та й звѣбу до праці“; замість „до“ написав „за“.
- Ст. 132. „Єсть сѣрце єдине, сѣрденько дївоче,
Що плаче, смїєтця, як він тогѣ хоче“. Замість „якъ він того хоче“, Шевченко написав: „и мре й оживає
Святимъ духомъ серед ночи
По над нимъ витає“.
- Ст. 136. „Ха, ха, ха, ха!... Чортъ панове... співає“. Замість точок вписав: „Литанїю“.
- Ст. 137. „Була колїсь Гандвя“; виправлено: „Була соби Гандзя“.
- Ст. 142. „Світить білолиций“; виправлено: „Горить білолиций“.
Замість: „Колї нема щастя, колї нема долї?
Лїта молодїї марно пропадуть.
Одинъ я на свїті — стеблѣ середъ поля;
Їго буйні вітри полемъ рознесуть“; виправлено так:
„Коли нема доли, нема талану!
Лїта молодїї марно пропадуть.
Одинъ я на свїті безъ роду и доля (?)
Стеблина-билина на чужому поли.
Стеблину-билину витри рознесуть“.
- Ст. 143. „А колї почувешъ, що на чужимъ полі
Сховали Ярему, — нїшком помолїсь“. Замість „Сховали Ярему“, Ш. написав: „Полягъ головою“.
- „Та й заплакавъ сїромаха.
На кий похилївся“; виправлено: „похилившєсь“.
- Ст. 145. „Та й дивїтьця буду“; виправлено: „дивитисъ“.
- „Нема крацої одъ тебе“; виправлено: „за тебе“.
- „Довго вони, якъ бачите,

Велі таку мову.

Цілувались, обнімались". Виправлено так:

„Довго вони, якъ бачите,

Межъ мови-розмови

Цілувались, обнімались“.

Ст. 146. „Якъ окує всю въ золото,
Якъ долю добуде“.

Виправлено так: У купоци, якъ золото,
И долю добуде“.

— „Ажъ верби нагинались

Слухати таку мову“; виправлено: „тую мову“.

Ст. 164. „Козацькі діти; а дівчата!..

Краю козацького краса“; виправлено: „Земли козаць-
кої краса“.

Ст. 165. „Молились щиро козакі,

Щиро, якъ діти, не журились,

Думали тее... а зробилось...“; виправлено так:

„Молились щиро козаки,

Якъ діти щиро; не журились,

Гадали тее а зробилось...“.

Ст. 169. „Тільки роса ранесенько

Слєвами дрібними

Іхъ умиє“; виправлено:

„Тільки роси ранесенько

Слєвами дрібними

Іхъ умиють“.

Ст. 170. Слово „вечорниці“ виправлено: „вечирниці“.

— „Чого жъ смутний чернобрівий

Иде — чуть не плаче?“ виправлено: „Чого жъ смут-
ний невеселый“.

Ст. 171. „Дай-то Бóже милій — блисне булава!“

Виправлено: „О Боже ній милій — блисне булава!“

Ст. 173. „А найперша Медведівка

Хмарі нагриває“; виправлено: „Небо нагриває“.

Ст. 174. „А Залізнякъ въ Смілянщині

Домаску гартує“; виправлено: „Дома ху гартує“.

Ст. 179. „У склепї конає“; виправлено: „канає“.

Ст. 180. „А Залізнякъ Гайдамакамъ

Велить опинитись“; виправлено: „Каже опинитись“.

Ст. 181. „Собáки, воро́ни

Ідять шляхту, клюють очи“; виправлено: „Гризуть
шляхту“.

Ст. 183. „Тяжко-важко сіромасі

Боротьця въ нудьгою“; виправлено: „Боротись“.

Ст. 186. „Потрусили, та й потягли

Карати мерзенихъ“. Після сіх віршів додано: „У Ли-
сянку“.

Ст. 189. „А де жъ Волохъ? заспівай лишъ...

Грай, співай, кобзарю!“ виправлено: „Намъ старий
кобзарю“.

Ст. 192. „Якъ Жиди коняють“; виправлено: „канають“.

Ст. 201. „Хто сироті убогому

„Люблю тебе“, скаже?“ виправлено: „Добре слово
скаже“.

Ст. 202. „И вінъ оди́нь на всімъ світі

Мене вірно любить“; виправлено: „Мене одинъ любить“.

Ст. 205. Тут починаєть ся „Гента въ Умані“. На березі сторінки
він написав:

„Хвалилися гайдамаки

На Умань идучи.

— Будемъ драти панибрати

Зъ кітайки онучи. —“ що увійшло до пізнійших

видань.

— „По селахъ плачуть малі діти“; виправлено: „голи діти“.

На вложеному окремому аркуші паперу Шевченко написав:

„По селахъ голи плачуть дити“.

— „Нігдє нечуть людської мови,

Тільки звірь вие, йде въ село,

Де чує труни. Не ховали,

Вовківъ Ляхами годували,

Поки їхъ снігомъ занесле“.

Виправлено так:

„Звірь тільки вие поселу

Гризуче труни“.

На вище згаданому аркуші Шевченко написав:

„Тільки звірь вие по селу

Гризучи труни. Не ховали

Вовківъ ляхами годували

Ажъ поки снігомъ занесло

Огризки вовчи“.

Ст. 206. „Барвінокъ покрила“; виправлено: „укрила“.

- Ст. 208. „Якъ посередь моря
Кривавого, стоить Гонта“; виправлено: „кровавого“.
- Ст. 210. „Ти назіла невеликихъ“; виправлено: „Ти поіла невеликихъ“.
- Ст. 211. „Хочетца напійтьця“; виправлено: „напитись“.
- Ст. 214. „На ту Україну
Подивитця“; виправлено: „Дивитесь“.
- Ст. 223. Титул „Псалми Давидови“. У горі написано, але не Шевченковою рукою: „Не пропущена духовною цензурою“.

Подав *Олексій Новицький*.

Іван Созанський.

Посмертна згадка.

Дня 28 н. с. лютого попрощався в світом один із молодих співробітників „Записок“, завдавши сим прикру втрату не тільки нашому видавництву, але також усій громаді наукових робітників у Галичині, яка все ще задля різних причин не може повеличати ся значним числом адептів чистої науки. Та й не тільки в сім убутку лежить шкода зі смерті Івана Созанського. Він належав до тих одиниць, для яких наукова праця сама по собі є достаточною цілю, а не тільки одним із способів практично корисної кар'єри; до тих людей, які в усіх обставинах, серед глухої провінції, попри тягарі урядових занять і часто прикрої „громадянської діяльності“, уміють знайти відповідну наукову тему, зібрати матеріал, роздобути потрібний до того час — а в результаті давати раз-по-раз нові причинки, нові студії і помножувати наукову культуру свого народу. Смерть забрала його ще в молодечім віці, саме в добрих початках наукової творчості, коли в його голові було повно різних наукових планів, що чекали на кориснішу для науки обстанову, ніж вона була в місци його постійного побуту.

Уродився 1 грудня 1881 р. в с. Ст. Купновичах у селянській семі. Учився зразу тамже, опісля в Самборі, де скінчив гімназію 1902 р. На університеті у Львові застав ще ту студентську атмосферу, серед котрої було багато інтересів до поважної наукової праці, і заняв у ній визначне місце. У покійника був загалом нахил до історичних дослідів, однак задля різних причин слухав головню викладів в української літератури і філльолатії (переважно у проф. Студинського) та живив

їх практично для учительського іспиту (1907). Лекції в історії України проф. Грушевського мали у ній також пильного слухача; недовго перед смертю рішився навіть зложити додатковий учительський іспит в історії. Якийсь час (1905—1906) був занятий в бібліотеці Наукового Товариства ім. Шевченка. Учителював зразу в львівській академічній гімназії, опісля в Бродах, де від 1908 р. займав сталу посаду учителя української мови. На сім становищі, в часі переімени німецького характеру гімназії на польський та при глибоко вкоріненій пропаганді москвофільства серед молоді, мав багато до поборення і винесення, та все таки умів своїм тактом і солідністю здобути собі загальне признанє не тільки серед своїх, а й серед противників, та тішився прихильністю учеників. Брав також живу участь в житю українських товариств й інституцій Бродів. В останніх часах робив заходи, щоби дістати ся до Львова. До самого майже кінця визначався кріпким здоровлєм, що могло йому ворожити хіба доволітність. Скомплікована сильно інфлюенца запаленєм мозку поклада житю несподіваний кінець у протязі кількох днів.

Вже як студент університету (від 1905 р.) покійний почав оголошувати друком свої досліди, зразу у формі матеріалів і причинків, переходячи опісля до заокруглених тем і ширше поставлених студій. Найвизначніша його історична праця оперта на цілій масі дрібних судових записок XVII в. — то „З минушнини м. Бродів“, друквана в отсій часописи (тт. ХСVII—ХСVIII і СII); автор не діждав ся кінця виходу праці, хоч встиг ще перевести її коректу. По ній бачимо, що в авторі були визначні конструкційні здібности і хоч тут і там стрічається він з методичними трудностями (він, як сказано, переходив більше історично-літературну школу на університеті), дав він ряд гарних та інтересних образків з життя міщанства XVII в. Можна було надіятися, що в сім напрямі дасть нам автор ще багато цінних нарисів.

З поля історії нашої літератури написав покійник монографію літературної, педагогічної та публіцистичної діяльності угро-руського письменника Олександра Духновича, друквану в часті в „Записках“ (т. LXXXVI, 1908, ст. 123—140: Поетична творчість Олекс. Духновича), в часті в „Учителю“ (1908 р. ст. 24: Олекс. Духнович — угроруський автор народних учебників і публіцист); в них автор схарактеризував

основно всю літературну й ідейну вартість колишнього божища угоруських обединителів.

Дальше подаємо реєстр значніших причинків і матеріалів покійника: „З літературної спадщини Вас. Ільницького“ (Записки, т. LXVI, 1905, ст. 1—59); „До історії участі галицьких Русинів у словянському конгресі в Празі 1848 р.“ (тамже, т. LXXII, 1906); „До біографії й літературної спадщини Івана Вагилевича“ (тамже, LXIX—LXX, 1906); „До ідеї творчості М. Шашкевича“ (тамже, LXXIII, 1906); „До статі М. Зубрицького: Урядові заходи против холери“ (тамже, LXXXVII, 1909); „До історії відносин австрійської бюрократії в Галичині до укр. націон.-політ. руху 1849—50 рр.“ (тамже, LXXXIX, 1909); „Кілька документів до історії 1848—49 рр.“ (тамже XC, 1909); „До історії народного шкільництва в рр. 1821—1888 (Учитель, 1909) й ин.

Більша частина сих праць вийшла також окремими відбитками. Полишило ся дещо й у рукописах: стаття про Епіфанія Славинецького, матеріали до історії 1848—49 рр., збірка етнографічних записів (приповідки, гаївки і ин.) та деякі літературно-критичні записки. Між паперами покійного має бути й один автограф М. Шашкевича.

Як бачимо, протягом п'яти літ, серед учительських занять на провінції, дорібок зовсім гарний і тим більше треба жаліти за передчасно погаслим життям талановитого і роботящого чоловіка!

С. Томашівський.

Наукова хроніка.

Етнографічна територія угорських Українців-Русинів.

(„Етнографічна карта Угорської Русі“, С. Томашівського.)

Потребу докладного і вірного означення етнографічної території угорських Українців-Русинів, відчувано вже здавна. Вияснене й правдиве, основане на науково узasadнених підставах представлене обширу й меж т. зв. „Угорської Русі“ не менше важне для успішного, планового й свідомого ведення наукових дослідів, як і для практичних цілей.

І дійсно, — давно вже час виробити собі ясне поняття про те, що саме в етнографічного погляду уявляє ся заселена нашим народом країна, яка майже до останніх десятиліть минулого століття була правдивою „terra incognita“ України-Русі, а й тепер навіть, по-за нечисленим гуртком дослідників, маюють ся широким кругом нашого суспільства чимсь дуже далеким і невиразним, якимись злидненнями, закинутими на дно могутнього мадярського моря, фрагментами народа-велита, що не мали й ніби-то не можуть навіть мати помітного значіння в загально-народнім життю, а тому й не варті особливої уваги.

Не дивлячи ся на надзвичайно цікаві та корисні для наукового дослідження прикмети та особливості сеї країни з її оригінальною людністю, і на сїм полі здобутків дуже мало. Сим головню пояснювати можна ту незвичайну плутанину та баламутство, які панують в так званих „ходячих“ відомостях про Угорську Русь. Досить взяти до рук хоч би таку добре відому „Большую Энциклопедію“, вид. Т-ва „Просвіщеніє“ в С.-Петербурзі (під загальною редакцією видатних учених С. Н. Южакова і проф. П. Н. Мілюкова та інших, не менше видатних фаховців-редакторів відділів), щоб уявити собі характеристичну ігноранцію та неосві-

домленість в сій справі. „...В восточныхъ Карпатахъ — вичитуємо напр. там в ст. „Венгрія“ (т. IV, ст. 614) — поселились руссинь...“, „...православные въ Венгрии (24.78%) — руссинь, румыны и сербы; ушты (0.36%) живутъ почти исключительно лишь въ седмиградскихъ комитатихъ...“, „...руссинь торгуютъ скотомъ, жельзнымъ товаромъ или дѣлаются извощиками...“ і. т. д. (ibid., ст. 614)¹). Подібні твердження яскраво виявляють повну необна-йомленість співробітника солідного (або принайменше — претендуючого на солідність) видання з тим, що уявляють в себе, відколи і як живуть на Угорщині ті „руссинь“, про яких він згадує.

Проф. Францев в своїм „Обзорѣ важнѣйшихъ изученій Угорской Руси“ згадує кілька куріозів наукової поінформованості з старої літератури. Так напр. польський учений славист Kucharski в Марама-роській столиці знаходить якихсь фантастичних „Rusjan“ і „Vlachow“ (!), мова яких здасться йому „дивно подібною до чеської“ (!), („Сѣверный Архивъ“, ч. XXV, 1827 р.); автор статі в „Московскомъ Телеграфѣ“ (ч. I, 1825 р.) відкриває „особливе покоління Славян, яких називають Шотаками...“, а „їх мова — по думці автора — не подібна ні до якої з інших славянських народів...“ і. т. д. Подібних куріозів можна б навести безліч і то не лише в давніших працях та у другорядних дослідників, а і в найновіших працях навіть найвидатніших учених. Забрало би багато місця, колиб ми захотіли зайняти ся тут їх переглядом. Зазначимо лише, що, хоч література про Угорську Русь представляє ся вже досить поважно що-до кількості²), одначе більшість присвячених їй розвідок або зовсім

¹) Не менше неясні, поплутані та хибні інформації подибуємо в знанні і, що-до інших відомостей, то взагалі добре і з знанням справ зладженім „Энциклопедическомъ Словарѣ Ф. Павленкова“ (2-е исправленное издание, — С.-Пб., 1907 р.). „Угорская Русь — читаємо там на ст. 2504-й — область къ югу отъ Галиціи между Карпатами и р. Тиссою, населена славянами, ок. 350 т. ж. До XI в. входила въ составъ Русскаго государства, затѣмъ присоединена къ Венгрии, но сохранила полную автономию съ выборн. княземъ во главѣ. Въ XIV в. здѣсь утвердилась литовская династія и У. Р. мало-по-малу потеряла свою независимость и подверглась религиознымъ гонениямъ съ цѣлью распространенія католичества и уни. Съ 1845 г. начинается возрожденіе національнаго самосознанія народа, которое сдѣлало въ настоящее время значительные успѣхи...“ etc. Коли такі інформації містить підручна книга, яка повинна подавати есенціональні і лише цілком певні та науково ствержені відомості, то можна тільки уявити собі, — до якої фантастичности доходять інші популярні писання на сю тему!...

²) Огляд літератури про угорських Українців-Русинів подав ще Bidermann в 1-м ч. своєї праці „Die ungarischen Ruthenen“ (1862 р.);

не визначає ся науковими прикметами або, в лїпшій випадку, не обіймають предмета, про який трактують, в цілості, тенденційні й поверхові. Варти особливої уваги синтетичних наукових праць дуже мало.

Особливо відчував ся досі брак більше-менше певних та точних відомостей про кількість та етнографічну територію закарпатських Українців-Русинів. Без сих елементарних відомостей дослідники Угорської Руси попадали здебільшого в дуже непевне та невідгідне становище, часто не знаючи навіть докладно меж того обширу й людности, що були предметом їх дослідів; і нема чому дивувати ся, коли одні понятєм „Угорська Русь“ охоплювала майже всю північну частину Угорщини, другі ж, — вже занадто обережні, — обмежували ся лише частиною правдивої українсько-руської території.

Очевидно, що при таких обставинах кожна нова наукова праця, маюча своїм завданням заповнити сю важну прогалину в справі студіювання Угорської Руси, стає дуже помітним і відрадним явищем та повинна звернути на себе увагу всіх заінтересованих. „Етнографічна Карта Угорської Руси“, надрукована в III-м вип. „Сборника по славяновѣдѣнью“ вид. Російської Имп. Академії Наук, СПб., 1910 р. і окремою відбиткою — СПб., 1910 р. Ст. 1—93+3 мапи, в. 8^о, належить саме до та-

на де-що, головню для історії Угорської Руси, вказав в свій час проф. Будилович (Ж. М. Н. Пр., 1874 р. ч. 176 отд. IV); де-які вказівки на історичну літературу зробив також проф. М. Грушевський в I—III т. т. „Історії України-Руси“; короткий огляд жерел, переважно для етнографії й статистики українсько-руського населення знаходимо у S. Niederle (в 2-м вип. „Энциклопедіи Славянской Филології“, СПб., 1909 р.); багато вказівок на літературні жерела знаходимо також в різних працях дослідників Угорської Руси, бібліографічних покажчиках (напр. Géz-и Petrik-a — „Magyarország Bibliográfiája 1712—1860“ т. т. I—IV, Budapest, 1888—1897, L. Finkel-я — „Bibliografia Historii Polskiej“ т. т. I—III, 1891—1906, I. Левицького — „Галицько-Руська Бібліографія“, т. т. I—II, 1888, 1895 р. р., йогож — „Українська бібліографія Австро-Угорщини за роки 1887—1900“ і 6. виш.). Найповніший досі реєстр літератури про угорських Українців-Русинів і Угорську Русь зробив проф. В. Францев в своїм „Обзорѣ важнѣйшихъ изученій Угорской Руси“ („Русскій Филологич. Вѣстникъ“, Варшава, 1901 р., XXI—2, ст. 145—197 і осіб. відб.; де-які додатки до його В. Гнатюка — в „Запискахъ Наук. Тов. ім. Шевч.“ т. XLV). Всі отсі списки та огляди однак вельми і недокладні (не виключаючи навіть вже перестарілого „Обзора“ Францева). Повний, науково зроблений покажчик літератури про Угорську Русь та угорських Українців-Русинів кожде потрібний. Та, видно, на його ще довго доведеть ся чекати. Ми маємо досить багато відповідного бібліографічного матеріалу, але без спеціальної екскурсії до угорських і інших бібліотек і сій нашої збірці ще геть далеко до потрібної і бажаної докладности та повноти.

ких, — вона має задачею дати повний образ етнографічних меж та розміщення угорських Українців-Русинів. Досі се — одинока праця цього роду. Тому вважаємо потрібним зупинити ся над її змістом докладніше.

* * *

„Етнографічна Карта“ се — перша етнографічна мапа угорських Українців-Русинів. Перша, очевидно не в тім значінню, щоб територія, ними заселена, зовсім не містила ся на попередніх етнографічних мапах, але в тім, що досі вона вказувалася була лише загальною, дуже неповною і недокладною, та для неї й не існувало досі спеціальних мап. Звичайно знаходимо її або на загальних етнографічних мапах Угорщини, або на мапах розселення українського народу та славянських народностей взагалі. Завдяки тому, порівнюючи невелика територія ся завжди представляла ся там якоюсь невиразною плямою, точних меж якої означити було неможливо. Та останнє трудно було здійснити ще й з иншої зовсім простої причини: навіть про саму кількість і місце розселення угорських Українців-Русинів досі не було дійсно-певних, науково-перевірених дат, які давали би спроможність на їх оперти ся без застережень і вагань. Дати, які були відомі досі, ідуть або з офіційного мадярського джерела — добуті при урядових списках населення Угорщини, — або мало уважені припущення різних дослідників, що для своїх висновків користували ся як критеріями так і жередами цілком не вистарчаючими.

Що-до мадярської урядової статистики, то достовірність її в тих випадках, де її дані могли би не бажано для мадярського націоналізму вплинути на висвітлене національних відносин в державі, звичайно, більше як сумнівна. Тоді статистика вже цілком стає на службу папуючим в мадярських урядових сферах і суспільстві націоналістичним тенденціям. В сій цілі кількість мадярського населення штучно збільшувалася, зараховуючи до Мадярів населення інших народів, уживано різних способів, щоб зробити відповідну пресію на несвідомих або залежних осіб, аби ті самі, — „добровільно“ признавали ся до мадярського народу; в тих випадках, де се було неможливо, заплутовано до непізнання дати, характеризууючі національні відносини тої чи иншої місцевості (заключаючи напр. Українців-Русинів до Словаків, старанно відділюючи Сербів від Хорватів) і т. д. Було би дуже довго повторити загально-відомі факти, що свідчать про невичайну тенденційність мадярської урядової статистики. Про се писано і розправлювано досить багато. Де-які замітки і статі на сю тему згадує в своїй „Обзоръ“ проф. Францев (напр. — С. Гурбан-Ваянського, N. N., Л. Шкультетого і инш.) та й сам приєднує ся до того погляду, що

„мадярська офіційна статистика давно вже користуєть ся цілком заслуженою сумною славою каламутного жерела, коли річ іде про дані її відносно немадярських народностей; давно вже стало загальновідомим фактом — додає він — що статистика ся основана не на математиці, але на політиці, збудована не на фактах, але на фантазіях найтенденційнішого характеру“¹⁾. Аналогічні погляди висловлюють инші поважні дослідники, що займали ся не-мадярськими народами Угорщини. З такою оцінкою мадярської урядової статистики годять ся не тільки етнографи, історики та публіцисти, а й найбільше компетентні в сій справі фаховці-статистики. Так відомий G. Mayr в своїй праці „Statistik und Gesellschaftslehre“ каже: „Що-до угорських списків людности, то вказуване за рідну мову одної лише в різних, уживаних в краю, мов в дійсности в багатьох випадках прибирало характер національного визнання віри. На сій основі головні успіхи, які виказав в 1890 р. мадярський нарід порівнюючи з всіми иншими народами. Було би одначе помилкою ці успіхи пояснювати без жадних застережень етнографічними відносинами“²⁾.

Др. С. Томашівський більш ніж хто инший потрудив ся для цілковитого скомпромітованя мадярської урядової статистики в попередніх своїх статях: „Угорські Русини в світлі мадярської урядової статистики“³⁾ та „Причинки до пізнання етнографічної території Угорської Руси тепер і давніше“⁴⁾, що являють ся ніби підготовлюючими студіями до „Етнографічної Карти“. В першій з сих статей подав він основну критику відомої праці P. Balogh-a — „A népfajok Magyarországon“, 1902 р., та збірника статистичних матеріалів, що містять висліди списа людности в краях угорської корони в 1900 р. — „A magyar koronaországainak 1900-évi népszámlálása“, 1902 р. ч. I. Своїми влучними увагами та вірними висновками, зробленими на підставі докладного розгляду сих видань, автор дуже добре показав, оскільки малу наукову вартість мають де-які дані мадярської урядової статистики що-до угорських Українців-Русинів, вказуючи при тім, що — „докладне і цілком певне обчислене угорських Русинів може дати тільки систематичний дослід на живому ґрунті, передусім добре зорганізована наукова експедиція“. В другій з згаданих вище статей Др. С. Томашівський доповнює свою критику порівнянням між собою дат урядових конскрипцій 1869, 1880, 1890 1900 р. р. та неофіційних відомостей з попередніх років E. Fé-

¹⁾ „Обзоръ важнѣйшихъ изученій Угорской Руси“, ст. 172.

²⁾ Цитуємо з російського переклада прив.-доц. В. Желѣзнова — „Статистика и Обществовъденіе“, т. II, в. 1. СПб., 1900, ст. 161.

³⁾ „Записки Н. Тов. ім. Шевченка“, т. LVI (1908 р., кн. VI) і відб. Його ж: der Wert der offiziellen Statistik („Ruth. Revue“, 1904, 6—11).

⁴⁾ Ibid., т. LXVII (1905 р., кн. V) і особн. відб.

nyes-a¹). Стаття ся викликана була появою праці Д-ра L. Niederle („Národopisná Mapa Uherských Slováků na základě sčítání z roku 1900“) та замітками сього ученого в приводу пороблених йому вакидів в надмірнім довірку до малярської урядової статистики. Др. С. Томашівський подає тут реєстр понад 500 громад головної етнографічної території Українців-Русинів (столиці: Спш, Шарш, Землян, Уг, Берг, Угоча, Марамарош) та сусідніх столиць (Гнмир, Боршод, Абауй-Торна, Саболч, Сатмар) — в означенні, до якої народности зачислявано населені тих громад в р. р. 1839—1851, 1869, 1880, 1890 і 1900. Порівняне се приводить його до ще більшого переконання в тім, що урядові списи людности „не дають вірного образу етнічних відносин у північно-східній Угорщині“ та що „не можна їх брати в основу при означенні етнографічної території Угорської Русі“. „Урядові переписи людности 1869—1900 р. р. — цілком справедливо вказує він, — можуть в тім разі бути тільки другорядними помічними вказівками, натомість в основу мусять бути положені результати інших студій, головню язикових. Доки се не буде докладно просліджене, доти не буде можна говорити щось певне про етнографічну територію Угорської Русі, а тим самим і про число тамошніх Русинів...“ (ст. 15)... „Тепер уже ніхто не стане впевняти, — закінчує автор (ст. 18), — що число угорських Русинів та їх територію можна означити на основі періодичних урядових списів людности. Вони можуть тільки бути помічним матеріалом до певного степеня орієнтаційним, а рішати будуть інші матеріали, яких ще дуже не багато, — історичні, язикові, етнологічні й антропологічні. Заки буде можна дійти до якоїсь певности, хоч би й релятивної, в означенні числа й території угорських Русинів, буде треба розв'язати цілий ряд труднощостей, неясностей, ба й суперечностей...“ Такі висновки, до яких прийшов наш автор в своїх попередніх розвідках і до яких не можна не приєднати ся.

Подібні погляди висловлює він і в „Етнографічній Karti“²), але, не чекаючи того часу коли будуть зібрані зовсім певні відомости про

¹) Сі останні взяв автор з статистичного підручника E. Fényes-a — „Magyar országnak s a hozzá kapcsolott tartományoknak mostani állapota statistikai és geographiai tekintetben. Pest, 1836—40 та 1841—44 pp.

²) Недостача певного жерела., при знаній тенденційности і ігноранції в урядових датах“ напр. була причиною того, що автор не зазначив на українсько-руській території докладно чужих меншостей. „Що до Малярів і Словаків (посеред Русинів), то не ставало ніякого критерія де певність а де фальш у статистиці“ (Ст. 2, прим. 2); „Звісно, що угорська урядова статистика дуже тенденційна і вмагає до постійного зменшування числа Русинів в користь Малярів і Словаків греко-католицької віри...“ (ст. 3); „...давши віру офіційальним

цілу Угорську Русь, був змушений класти в основу своїх означень та обчислень дати малярської урядової статистики¹), при огляді „островів та кольоній“, майже не уживаючи інших жерел, задля їх браку, крім урядових²).

датам“ — каже наш автор про Д-ра L. Niederle — „спорудив автор у значній часті, найбільше на словацько-руській межі, цілком фантастичний образ племінних відносин у північній Угорщині...“ (ст. 11); багато разячих суперечностей урядових дат з дійсністю вказує автор також в своїх оглядах окремих столиць (див. особливо ст. 18, де річ іде про Малярів грецького обряду („руської віри“) в Угочі, — „хоч як раз у сих околицях поважну найку, таких „Малярів“ треба покласти на рахунок статистичної фікції...“; ст. 19, де — „з огляду на звістну тенденцію“ (урядових дат) автор побільшує в 45,72 до 50% число українсько-руської людности в Бережській столиці; ст. 21, 24, де вгадує про статистичні „фальші та фікції“; ст. 23, на котрій вказує „мало зрозумілий процедер, — записувати цілі простори руські без найменшого сумніву за словацькі...“ — при останніх двох списках людности, — хоч не зупиняючи ся, правда, за для браку місця, на всіх тих громадах (в столиці Уг), „що в ними статистика робила й робить безнастанні експерименти“; „малярський статистичний уряд робив і робить безнастанні фальші при списках людности у некорті Русинів“ — констатує нарешті рішучо в своїм „Загальнім огляді“ (ст. 44; скобки і розстрілення — наші).

¹) „Головним жерелом для означення етнографічних меж — каже автор — мусять бути угорська урядова статистика“. Правда, він не забуває про її наукову вартість: „На жаль одначе, — каже далі, — се жерело дуже непевне. Сю сумну його прикмету добачувано вже давніше, а в останніх часах достаточні набуть докази на те подані у моїх спеціальних статях. З того виходить, що урядовою статистикою можна користувати ся тільки дуже обережно. Малярські учені уживають її в довірях, бо вона приладжувана у користь малярських національно-політичних цілей; окрім малярських учених вірять сьому жерелови вповні (принаймні що до Русинів) чеський учений Л. Нідерле у своїй етнографічній карті Угорських Словаків та в окремих статях про словацько-руські межі. З такого довіря виходять просто дивогляди... З усього того випливає, що дослідник не може вірити офіційальним датам статистичним, мусять користувати ся ними обережно і старати ся контролювати їх іншими жерелами. Всеж таки се основний матеріал при укладаню етнографічної карти Угорської Русі (ст. 4—5; розстрілене — наше)...

²) „Розуміть ся, — читаємо на ст. 17 при перегляді громад Угочі — означити руські меншости в малярських громадах майже неможливо. Аби не зробити великої похибки взято тут за основу спис людности 1900 р. і 1890 та означено руськими всі громади, що такими були подані в обох сих роках“. А на ст. 36-й: „При визначуваню руських колоністів в сих краях майже не можна ужити іншого жерела як тільки урядової статистики, яка тут очевидно ані трохи не стає певнішою як усюди“. Одначе — „не маючи можности докладніше

Очевидно, що ся обставина мусіла некористно вплинути на певність його означень.

* * *

На де-яких жерелах і літературі зупиняєть ся автор на ст. 4—11 своєї праці (розділ „Жерела і література“). Схарактеризувавши поодинокі категорії жерел, зупинив ся коротко автор на науковій літературі про Угорську Русь. Зазначає сам тільки новішу, що до старшої відсилає читача до „Обвору“ Францева, про який говорить: „Понайбільша частина згаданих там книжок, розвідок і статей має сьогодні тільки історично-бібліографічне значінє“. Се, на нашу думку, занадто вже суворий осуд. Докладнійше зупиняєть ся він лише на важнійших мапах, де була означена Угорська Русь, подаючи до їх свої короткі критичні уваги. Ми, розумієть ся, не надаємо великого значіння повноті сього перегляду, але зазначимо, що можна-б було його поширити ще деякими виданнями. Так напр. ми помітили, що автор проминув: „Карту Венгрії, Галиції и прилежащих къ нимъ земель“ — Срезневського і Геденова (1849) з доданими до неї статистико-етнографічними таблицями; „Этнографическую карту славянскихъ народностей“, М. Мірковича (3 виданя; вид. 3-є — в С.-Петербурзі, 1875 р. — Петерб. відділу „Славянск. Благотворит. Комитета“ з додатком брошури А. Будиловича — „Статистическія таблицы распредѣленія Славянъ“); ману в Petermann-а „Geographische Mitteilungen“ з додатком „Die Hauptstämme der Russen. Begleitworte zur Karte“ (1878 р., ст. 325)¹⁾. При дослідях над словацько-українськоруською межею, крім зазначених ввтором мап L. Niederle і частинної O. Broch-а, можна згадати також уміщену в праці I. Körösi — „A felvidék eltótosodása: Nemzetisegi tanulmányok“, I—III (Budapest, 1898 р.), стару ману I. Гомолки, V. z Citalů — при ст. „Slováci“ в „Ottův Slovník Naučný“ (також в часописі „Naše Slovensko“, 1908 р.)²⁾.

* * *

контролювати і критично провірювати урядові дати, обмежаємо ся переважно на датах 1900 р., вказуючи при сьому й головніші ріжницї в давнійших означенях, головно на карті Черніга³⁾. (розстрілення — наші).

¹⁾ Що-до мапи Де-Воллана, згаданої автором, то вона видана в дійсности 1878-го — таки року в додатку до його брошури „Мадыары и Национальная борьба въ Венгрии“... (СПб., 1877 р.), а не тільки в 1885 р.

²⁾ Деякі інші мапи, як напр.: Д. Аітова — „Carte de l'extension du peuple ukrainien“ для Уг. Руси всім хибна (Paris, 1908 р.); також в журн. „Ukrainische Rundschau“, 1908 р. № 1; L. Niederle — в його кн. „Slovanský svět“. Zeměpisný a statistický obraz současného slovan-

Цілу працю дра Томашівського можна поділити на два головні відділи. В першій, по „Передніх замітках“, в яких подані відомости про гезеу праці та де-які поясненя до тексту й мап, докладно обговорені „Жерела і література“, а далі переглянено саму етнографічну територію по комітатам і повітам, поділену на 1) „Головну територію“ і 2) „Острови та кольонії“. Сї два розділи першого відділу замкає невеличкий „Загальний погляд“ на цілу етнографічну українсько-руську територію Угорщини з де-якими поясненями та замітками. Далі іде „Перегляд громад головної руської території“ та цінний „Показчик“ українсько-руських назв осель в порівнянню до нео-мадыарських.

Другий відділ складаєть ся з двох мап: одна мала, — „орієнтаційна“, — на якій означена ціла Угорщина з показанєм розміщеня українсько-руської людности на території всеї держави, а друга — більша, — „головна“, — на двох осібних аркушах, що містить такі столиці (комітати): Марамарош, Угоча, Берез, Уг, Землин, Шаріш і Спіш — в цілости й повно; Сатмар, Саболч і Абауй-Торна — майже в цілости, але тільки загально; нарешті — Бистриця (Бестерце-Насовд), Гайду, Боршод, Гимир і ин. — тільки в тих частинах, що межують з згаданими.

Розглянемо кожний з сих відділів та частин, почавши від географічних меж та чисельности українсько-руського населеня в цілій державі й по столицям.

Головна українсько-руська територія, себ то-та, де Українці-Русини живуть компактно, майже одноцільною масою, простягаєть ся вздовж Карпатських гір пасмом, яке в східній своїй частині — ширше й більш одноцільне, а в західній — вужче та повищерблюване, головно словацькими етнографічними клинами.

Крайня українсько-руська оселя сього пасма на сході — Квасниця (в столиці Марамарош), на потоці тої же назви, (лівій притоці Руської річки, що вливаєть ся в Вишову). Про те територія, заселена Українцями-Русинами, на тій оселі ще не кінчить ся, — вона простягаєть ся ще й далі аж до с. Цибови, положеної в місці влитя р. р. Цибови та Золотої Бистриці; але на сїм просторі українсько-руське населенє вже — в меншости (менше, як 25%). На заході останні оселі головної українсько-руською території в значно українсько-рускою більшістю суть: Липчик (87.9%) і Фольварк (94.4%) (в столиці Спіш),

stva. S národopisnou mapou slovanstva“ (V Praze, 1910 р.); йогож — в 2-м випуску „Энциклопедій славянскої філології“, вид. „Отдѣлення Русского яз. и Словесн. Имп. Академіи Наукъ“ (СПб., 1909) і ин., — появили ся вже по відданю праці Д-ра С. Томашівського до друку або й після виходу.

на потоці Липниковій, правій притоці р. Дунайця. І тут також оселі з укр.-руських населенням (але вже в значній меншості) простягають ся ще й далі на захід; недалеко від закінчення одностільного українсько-руського пасма зустрічаємо навіть велике (до 2.000 мешканців) село Остурня з 92,57% українсько-руської людности.

З півночі українсько-руське пасмо щільно зливається в етнографічною масою галицьких та буковинських Українців-Русинів.

З полудня виразної географічної межі нема. Можна лише загально означити, що більшість головної українсько-руської території лежить над горішніми правобережними притоками р. Тиси та лівобережними — р. р. Вишовою та Руною. Тільки в деяких місцях на сході українсько-руські оселі переходять на лівий берег Тиси. Крайній північно-західний кут лежить вже в долині р. Попрада.

Межують з Українцями-Сусинами такі народности: Румуни, Мадяри, Німці, в дуже незначній кількості Поляки¹⁾ та скрізь по селах і містах розкидані Жиди, які признають ся звичайно до різних інших народностей.

Щодо адміністративно-територіального означення головної українсько-руської території, то можна означити сім столиць (жупаній, комітатів), в яких українсько-руське населення мешкає в більш-менш значній кількості: Марамарош (Máramaros), Угоча (Ugocsa), Берег (Bereg), Уг (Ung), Землін (Zemplén), Шариш (Sáros) і Спіш (Szepes, нім. — Zips).

Наведемо тут вибране нами з розділів, що присвячені переглядам окремих столиць (ст. 15—16, 18, 21, 25—23, 30, 32—33, 35), означене межі головної території самого автора; се означене в поки-що одним по своїй докладности та повноті в науковій літературі:

„Від галицької границі (з сходу) іде ся межа на захід хребтом гір між р. Руськовою і Васиром, доходить до р. Вишови і біжить нею аж понижше Петрови, звідси скручує на північний захід до р. Руни, вхо-

¹⁾ Про сих останніх так каже автор: „...Отся карта перша, що визначає на Спішу Поляків. Усі дотеперішні мапи знали на їх місці тільки Словаків, так само й урядові переписи. В дійсности в долині Дунайця і в часті Попрада живе до 20.000 (яких 9%) людности, що говорять діалектом польської мови. Правда, людей сих з погляду національно-культурного, а ще менше в політичного годі назвати Поляками і вони самі себе мають за Словаків і так подають себе при переписуваню. Такої недостачі свідомости своїй плеємній окремішности як в угорських Поляків... нема на цілій Угорщині, тому то — як дотепер стоїть справа — можна було їх зовсім ігнорувати, всеж таки означено їх на сьому місці окремо, тим більше, що головний критерій був тут язиковий“ („Етн. Карта“ ст. 35).

дить між Коштін і Вишню Руну, вининаю румунську Нижню Руну та поміж Миковою, Сиготом і Бесерікою Албою переходить на правий бік Тиси, обходить зі сходу і півночі Середню і Нижню Апшу та звертає знов на південь, доходить до Тиси, біжить долі нею, перед с. Ремета перескакує на лівий бік, обходить із півдня се село, а коло впаду р. Тячова переходить знов на правий бік, омиває від сходу і півночі Тячово, Керекгедь і Буштинський Гандал та межі Салдобошом і Вишковим скручує на захід, переступаючи у сусідню столицю Угочу¹⁾.

Вийшовши тут на південь від Велятина, розділяє Хижі від Тернавки, Черну від Гуді, Кіральязу від Текегази, переходить Тису і від Сивлюша скручує на південний схід, обіймає Сасфалу і Гимлівці та знов іде на північ, відділяє Фекете-Ардів і Чепе від Сасфалу і Гетеня, обіймає з полудня Чуму і переступає третій раз Тису, обходить з заходу Шашвар, зі сходу Фалчику, з заходу Матфалву й Егреш та звідти прямує на північ до р. Боршови коло впади Іршави і далше біжить долі рікою аж до впаду Салви, тут вступає у Бережську столицю²⁾.

В Бережській столиці межа починається від Боршови, коло впаду Салви на північ, полишає на боці Береги і Нове Село, відділяє мадярський Форнош від Фогараша й Лалова, обіймає зі сходу й півночі німецькі громади: Березинку, Нім. Кучову й Керепець, звертається на захід через Мункачів, обіймає з півночі і сходу німецькі: Варпаланку і Павшин, далше на південний захід,

¹⁾ На північ від цієї лінії всі громади переважно або чисто руські окрім одної мадярської і двох німецьких. По протинному боці цієї межі живуть Румуни, а тільки в чотирьох місцях всувають ся між Русинів і Румунів більші мадярські громади, й одна переважно німецька. Ся головна межа єсть рішучою тільки на малому просторі до повітів іванського і шугатажського. Понайбільше на південь від головної межі розтягають ся ширше або вузше мішані полоси: румунсько-руська по правім боці горішньої, а лівім середньої р. Вишови, в басейні долинької р. Апшиці, Тиси між Сиготом та Довгополем і р. Салвиці; мадярсько-руська в Коштїлі, Сиготі, Довгополи, та в околиці Тячового і Вишковаго; німецько-руське коло Гути.

²⁾ До цієї головної межі притикають мішані полоси румунсько-мадярсько-руська у Терпавці, мадярсько-руська у Текегазі, Гуді, Сивлюші, Фекете-Ардові, та на просторі від Батара по Керестур (окрім Петерфалви й Тивадара) вкінці у Фекете-патаку й Шалакках. Найчисленніше виступають Русини у 3 перших полосах. Поза тими мішаними територіями малі громадки Русинів розкидані скрізь по громадах західньої часті комітату серед мадярської людности аж до Тур-Теребеш, звідки сі колонії переходять у сусідній Сатмар.

обіймає в полудня Горонд та перед Баркасовом звертає ся до півночі, доходить до Латориці і біжить долі рікою аж до місця, де р. Стара впадає, а звідти на північ в Ужську столицю¹⁾.

В Ужській столиці головна межа іде від місця злуки р. р. Латориці і Старої на північ поміж потоками Циганським і Солотвинським, обходить від сходу й півночі Хонець, скручує на захід, відділяє Часловець від Коритнян і знов звертає до півночі, полишаючи на ліво малярські громади: Гомок, Кетерген, Мінай на Радванку і Унгвар, обходить від заходу Доманинці і Оноківці, далше поміж річкою Крикавом і Стровою іде до півночі, полишаючи на боці словацьку Гугу, потому звертає ся до заходу поміж потоками Липовцем і Собранецьким, обходить від заходу Гоньківці та Хлівище, доходить до границі комітата при жерелі Рибницького, обходить з півночі словацьке Гамре і знов відразу повертає до полудня, щоб забрати руську Порубу й опісля ще раз скрутити на північ до комітатської границі²⁾.

З Уга етнографічна границя переходить в Землинську столицю: вступає вона на західній межі синського повіта і на півночі від Валашківців скручує до північного сходу, обходить від сходу та півночі Синину і знов добігає повітової межі над р. Удавою, звідси вихляється до південного заходу аж по Лаборець, забираючи руські Машковці і Дедачовці і повертає навад на Удаву понизше Папина й обходить з півночі се село, звертає на захід понизше Рокитова, Берестова, Руської Кайні, Рогожника, Пискорівців, Грабівця, обходить від сходу і півночі словацькі: Петейовці і Туряни та біжить навад долі р. Ондовою, перед слов. Тренцем повертає ся до заходу, займає руські села: Детрик і Петківці та

¹⁾ На головній руській території єсть 6 німецьких островів, 1 малярський й 1 словацький. Переважно малярським єсть теж Мункачів. Руський острів на малярській території тільки 1 (з Квасовом — 2). На цілім просторі нема рішучої границі руської людности, але притикає широка полоса мішана, в середині німецько-руська, по краях малярсько-руська; між руську і німецьку територію всувають ся мала малярсько-русько-німецька територія — Мункачєво.

²⁾ До сеї головної межі притикають мішані полоси: малярсько-руська від Часловця і Хонця до Латориці, така сама на просторі між Ужгородом, Коцягавою і Дармою; далше словацько-руська полоса коло Пинковців і Німецького — сильно перемішана з попередньою; так само на верхівях Рибницького і Порубського; окрім того єсть два мішані острови, у Кристах і Гажині, в яких одначе Русинів небагато. Розуміється, що малими громадками розкинені вони й по інших малярських і словацьких громадах, які одначе статистика мало де зазначає.

повисше Скрабського гори рікою Топлею входить у Шарішську столицю¹⁾.

Головна руська межа у Шарішській столиці дуже крута: над Топлею виходить із Землинської столиці, біжить гори Топлею, займаючи на правім боці Влачу, а полишаючи на лівім боці словацькі: Мичаковці, Гіралтовце, Брезов, Ласців, Маргань, Кучин, Куриму, Дубину, Грабовець, звідси скрутом обіймає з півночі Гажлип і знов доходить до Топлі понизше Біловежи, звідси іде на північ, полишаючи словацькі: Бардієвську Нову Вес, Длугу Луку, Зборів і Шмільно, далше скручує на захід, поретинаючи р. Яругу. В оьому місци можна некласти край судільній етнографічній території Угорської Руси. Тут ввійшли ся вони клином при самій державній границі. Трохи далше руська територія розширяєт ся знов до полудня. Межа іде наперед помід Стебник, Тварижці, повисше Габолтова; звідси повертаєт ся на південь, перетинає Топлю на заході від Тарнова, іде правім боком р. Солотвини, займаючи і руське с. Криве, а коли доходить до водного розділу р. р. Топлі, Секчова і Ториси, сходить у басейн Секчова і забирає там чотири близькі до себе руські громади: Завадку, Гералтпк, Жатківці, Городиско, далше іде в напрямі західнім у басейн Ториси, понизше Шоми, Яковян, обіймає з заходу Ганичівці, а з півночі словацькі Лучку і Каменицю, далше розділом води Попрада і Ториси, забираючи над сею останньою два горішні руські села: Штельбах і Блажів, та тут переступає у Спишську столицю²⁾.

З Шаріша у Спиш головна етнографічна межа входить на вододілї Гернада і Ториси, розділяє Ольшавицю від Брутовців, обіймає Подпроч і скручує до заходу, обіймаючи долину верхньої Ториси входить у басейн Попрада, забираючи з над Ломницького потоку руське село Годермарк, а з над Якубянського п. Якубяни, повертає навад у Шаріш, обходить від сходу знаий нам словацький острів над Попрадом (3 громади), повертає знов на захід до Попрада і спишської границі повисше Матисової, біжить понизше Орябини і Камінки,

¹⁾ На тій руській території єсть словацька група коло Стрпжова. Мішані, словацько-руські колоси, є у Длугих, Папині, Пепині, Петрівцях, Пакастові і Голчиківцях. На словацькій території єсть окрема руська група з 3 сіл, до того 2 близші собі і 2 одинокі руські острови серед Словаків, а 1 серед Малярів.

²⁾ Мішана словацько-руська полоса виступає в кількох місцях: Мичаківці, Ласців, Кручів і Моргань, Шмільно, Ганичівці, Кривяни, Ливняни та у словацьких островах яких єсть 4 (а 5 громад). Руських островів єсть 4 (а 5 сіл).

перескакує у басейн Дунайця, загортаючи два крайні руські села над р. Липниковою і, не доходячи самого Дунайця, повертає через границю на галицький бік, щоб захопити тут крайні руські села: Шляхтову, Чорну і Білу Воду, повернути назад у Спеш, винюти з полудня русько-польський Пільгів і понизше Мнишка (польсько-руського) перейти на правий бік Попрада у Галичині, в напрямі Н. Санча і Грибова.

* * *

При першій погляді на головну українсько-руську територію звертає на себе увагу факт, що викликає різні гадки й припущення: ціла вона з усіх сторін (крім, розуміється, північної, — де вливаєть ся з такою ж суцільною етнографічною територією Галичини і Буковини) оточена островами українсько-руського населення. В деяких оселях України-Русини — в досить значній кількості, а іноді навіть складають абсолютну більшість. На великій просторі побіля головної території розкидані також оселі, людність яких хоч по офіційним відомостям і не послуговуєть ся українсько-руською мовою, але — греко-католицької, с. т. „руської“ віри. Над останнім фактом встановляли ся вже не-раз багато дослідників, а де-які з їх готові були навіть все населення „руської“ віри залічувати до Українців-Русинів (Орлай, Fényes, Д. Зубрицький і ин.), хоч се останим являєть ся вже очевидно пересадкою, бо факт належності до „руської“ віри також і не-українсько-руського населення не підлягає сумніву.

Автор прихильєть ся до тої думки, що значна частина людности „руської“ віри зпоміж Мадярів — „без сумніву — колишні Русини навіть і по мові“ та що „загалом беручи, сей „руський“ обряд — то документ давнійшої колонізації руської людности в гір і підгір'я на доли...“ (ст. 19). Натомість гр.-католиків на руській масовій території рішучо відносить до Українців-Русинів¹⁾. При чужих територіях робив се автор тільки іноді та занадто вже обережно, — хоч факти говорять не-раз дуже красномовно про ті етнічні тазмиці та несподіванки, які криє в собі територія Угорщини; так напр. (про се згадує автор) д. В. Гнатюк відшукав під-час своїх екскурсій в південній Угорщині села з 400—500 л. українсько-руського населення (в незначній меншості, яке урядово-

¹⁾ Див. напр. ст. 14, де, вазначивши, що — „майже у кождій громаді (Тисянського повіту, Марамароської стол.) бачимо більше греко-католиків, аніж Русинів“ (по урядовим відомостям), уважає, що „в тих околицях обі ті категорії ідентичні“ (про те, що і в де-яких инш. місцевостях частину греко-католиків треба відносити до Українців-Русинів, каже автор і на инших сторінках своєї праці: див. напр. 17, 18 і т. д.)

не було означене за руське (Семлак, Nemetpereg і ин. — див. ст. 41, прим. 1). Такого роду факти дають нам підставу припускати, що й біля самої межі головної території може найтти ся не мала кількість недогляненого досі українсько-руського населення не лише по вірі, а й по мові та иншим етнічним прикметам.

Особливо сумнівною завсїгди була та частина останньої, що відділює словацьку етнографічну територію від українсько-руської, — т. зв. „словацько-руська“ межа. Як відомо, питанє про сю межу було предметом жвавої дискусії між дослідниками словацько-чеськими, українськими, російськими і иншими, дотепер не перестає цікавити їх та має обширну літературу. Для виясненя сеї межі автор старав ся зробити все, що міг. Але сам признає, що докладно розмежовати Русинів і Словаків на основі дотеперішніх матеріалів поки що годі (ст. 23, 44). В результаті означає автор, окрім громад безсумнівно руських і безсумнівно словацьких, ще поважне число руських непевних (на мапі відділені вони тонкою рожевою смужкою)¹⁾. На периферії головної території нараховуєть ся таких непевних громад 21, окрім осгровів серед Словаків. На нашу думку не на все, що признає автором за словацьке, можна згодити ся. Се насамперед треба сказати що-до території т. зв. „Сотаків“²⁾. З порівняня мапи О. Broch-а (доданої до його „Studien von der slovakisch-kleinrussischen Sprachgrenze in östlichen Ungarn“. Kristiania, 1897) з мапою Д-ра С. Томашівського бачимо, що напр. „сотацькі“ села: Корумлю, Колібабовці, Петровці, Гуту, Гусак автор відносить цілком до словацької території, хоч погляд О. Brocha й инших учених не можна уважати вже загально-принятим, а питанє про „Сотаків“, „Словаків“ і ввагалі словацько-українськоруське пограниччє вже розв'язаним³⁾.

За останні роки одною з найбільше солідних праць що-до словацько-української межі була праця S. Czambel-я⁴⁾. З нею годить ся й Dr. L. Niederle в своїм „Обозрѣніи современного славянства“. Ріж-

¹⁾ Шкода тільки, що в тексті не дано на се окремого поясненя.

²⁾ Термін „Сотакі“ уживаємо тут в тім значіню, як його розуміє О. Broch, годячи ся також з д. В. Гнатюком, що назвою сею не треба обнімати усіх т. зв. „Словаків“.

³⁾ Пригадаємо напр. погляди на се д. В. Гнатюка (В рецензії на згадану працю О. Brocha — в „Записках Наук. Тов. ім. Шевч.“ т. XL, в ст. „Русини Пряшівської епархії і їх говори“ — ibid., т. XXX—XXXVI і ин.), А. Будиловича — в ст. „Къ вопросу о племенныхъ отношеніяхъ въ Угорской Руси“ („Живая Старина“, 1903 р. выи. III) і ин. Загалі більшість дослідників не робить рішучих висновків що до сеї переходної території.

⁴⁾ S. Czambel. Slovenská reč a jej miesto v rodine slov. jazykov, I. 1. (Turč. Sv. Martin, 1906).

ниці між S. Czambel-ем і Др. С. Томашівським, оскільки ми могли помітити, заходять головно що до отсих осель (перший їх уважає словацькими, а останній — непевними: Підгороді (Tibaváralja), Хлівце (Hegygombs), Гоньківці (Alsóhunkócz) і Конюш (Unglovasd) — в столиці Уг; Петківці (Petkes), Рогожник (Грожник, Рожник, Barátlak), Зубне (Tölgyeshegy) — в стол. Землин; Дуплин (Bányavölgy), Тишинець (Тесінець, Tízseny), Влача (Balazsi), Полянка (Фулянка, Fulyán), Громош (Кормош, Grómos)¹⁾, Клембарек (Kelembér), Пусте Поле (Пуста Полька, Висланка, Pusztamező) — в Шарішській столиці; Подироч (Повроч, Lazónpatak), Кремпах (Lublőkorompá) — в Спішській столиці.

* * *

Крім семи північно-східних столиць, що творять головну українсько-руську територію, та приміжних частин інших, про котрі ми вгадували вже, українсько-руське населення розкидане ще й по інших столицях Угорщини, переходячи аж на правий бік Дунаю. Не багато вказує Др. С. Томашівський островів, що мають українсько-руську більшість: 1 — у Сатмарі, 1 (сумнівний) — у Боршоді, 2 — у Бач-Бодрогу та 1 — у Славонії. Але опріч таких островів українську руську людність знаходимо також в багатьох селах в чужою більшістю — переважно дрібними групами. Урядова статистика в 1900 р. знає лише 18.903 ч. Українців-Русинів в сій частині Угорщини, але, по думці автора, сю цифру сміло збільшити можна на 2—3 тисячі. Однак й таке збільшене здасться нам ще далеким від дійсности. Я вказав вище, що автор, котрий для головної території мав деякий матеріал для контролювання та доповнення урядових статистичних дат, — тут лишається вже майже в самими останніми. Порівняння в давнійшими датами та означеними, головно — в Szoernig-ом, мало допомагає, хоч і дає іноді дуже важні вказівки та разом в інших даних підставу думати, що число, на яке побільшує Др. С. Томашівський урядові цифри, — рішучо за-мале.

Вже наперед можна припускати, що, при знаній тенденції малярської статистики, українсько-руські меншости особливо тут, — на чужій етнографічній території, серед чужомовної більшости, не могли бути точно вказані при урядових конскрипціях. Не мало мабуть Українців-Русинів також і між греко-католиками, досить численними тут в деяких околицях.

На те, що припущення про більшу кількість українсько-руського населення по-за головною територією не належать до не зовсім безпідстав-

¹⁾ Тут, по словам автора, — „значне число Словаків“ (ст. 32).

них фантазувань, вказують, крім згаданих вже вище відкрить д. В. Гнатюка під час його екскурсій¹⁾, ще й інші факти, вказані автором.

Так напр. деякі громади в столицях Сатмар, Саболч, Абауй-Торна, Боршод, що нині по офіційним відомостям зовсім не мають українсько-руської людности, згадує Szoernig як українсько-руські (в 40-их рр. XIX в.). Конскрипція 1715—20 рр. також вказує де-які громади як заселені в тих часах Українцями-Русинами. Відомий А. Szirmai, добре ознайомлений в місцевими відносинами, згадує також про села в Сатмарі, які в його часи (1809) мали українсько-руський характер. На українсько-руське населення де-яких осель вказують також топографічні назви, що походять в слова „orosz“ (не в виключенні, що їх людність могла і до наших часів заховати свої етнічні прикмети).

Всі ці та їм подібні факти автор добре знає і їх наводить. Особливо багато населення „руської“ віри вказує він в комітатах Сатмар, Саболч, Абауй-Торна, Боршод, Гайду і ин. В Саболчі напр., по його відомостям, — до 19.7% всього населення належить до сеї конфесії.

На поміч наведеним обставинам приходить і сама малярська урядова статистика: те ніби неавичайно швидке зникання українсько-руської людности, яке можна сконстатувати на основі порівняння вислідів конскрипції 1900 р. з попередніми, в таких занадто вже прискоренім темпі трудно допустити. Напр. в стол. Сатмар в 1890 р. вказано — 1343 ч. Українців-Русинів, а в 1900 р. вже тільки — 279, в стол. Саболч в 1890 р. — 596, а в 1900 р. вже тільки — 156 і т. д. В своїм огляді автор згадує також не-раз місцевости, в яких попередні конскрипції та дослідники вказували українсько-руську людність, а по новішій офіційній відомостям її нема там зовсім. Трудно допустити, щоб всі такі попередні офіційні й неофіційні відомости були лише помилками або щоб українсько-руська людність в тих місцевостях вже вся без останку винародовила ся.

Перегляд столиць по-за головною українсько-руською територією, зроблений Др. С. Томашівським, опертий мало що не зовсім на конскрипції 1900 р., не може дати цілком точних і повних відомостей про всі дрібні колонії й кількість Українців-Русинів в сій частині Угорщини (поза згаданими в горі семи комітатами). На основі перегляду

¹⁾ Крім згаданих нами вище 400 д. у Семлаку, 500 — у Németsereg-у, знайшов він в тійже полудневій Угорщині 50 д. — в Órészka, 50 родин — у Főnlak, коло 10 родин — в Kalácsa; а між тим урядова статистика зовсім не знає Українців-Русинів в сіх громадах. Інші села, як напр. Пенейслек у Сатмарі то-що, котрі урядово означені як мішані, в дійсности знайшов д. В. Гнатюк чисто-українсько-руськими.

автора можемо зазначити лише отсі місцевості, де зустрічають ся українсько-руське населеня:

1) Стóлиця Сатмар — по-над 22 громади¹⁾. 2) Саболч — по-над 5 громад²⁾. 3) Бігар — по-над 6 громад³⁾. 4) Абауй-Торпа — по-над 6 громад⁴⁾. 5) Боршод — по-над 5 громад⁵⁾. 6) Гайду — 1 громада⁶⁾.

(В стол. Гинир — 3 громади греко-католицького обряду⁷⁾); їх автор уважає за колишні українсько-руські кольовії, хоч, по його ж відомостям, мова населеня — вже чисто-словацька.)

Словаччина (північно-західня Угорщина): 7) Прешбург — 1 громада⁸⁾.

Семигород (на схід від Тиси): 8) ст. Гуняд — 5 громад⁹⁾. 9) ст. Бпстриця-Насовд — 7 громад¹⁰⁾. 10) ст. Сольнок-Добока — 3 громади¹¹⁾. 11) ст. Гаромсейк — 2 громади¹²⁾. 12) ст. Чік — 2 громади¹³⁾. 13) ст. Торда-Араньош — 2 громади¹⁴⁾.

Південна Угорщина: 14) ст. Крашов-Сирень — понад 7 громад¹⁵⁾. 15) ст. Арад — 5 громад¹⁶⁾. 16) ст. Темеш — 4 громади¹⁷⁾. 17) ст. Тороптал — 1 громада¹⁸⁾.

¹⁾ А саме: Велика Баня, Шаркиз, Араньош-Медьеш, Шаркиз-Уйлак, Йовжефгаза, Шар, Рожаль, Сатмар-Нейметі, Парасня, Овпалі, Фабіангаза, Держів (Держ), Нір-Часарі, Гебе, Нір-Вашварі, пуста Тереш, Пенейслек, Годас, Конторяноші, Матейсалка, Порчалма і инші (де українсько-руське населеня є в дрібнійших кількостях — особливо в північній та західній частинах стóлиці).

²⁾ Шіліш, Лугош (Nyírlugos), Батор (Nyírbátor), Ачад (Nyíracsád), Марія-Повч „та у дрібнійшій числі скрізь по комітаті, найбільше вздовж західної і південної границі.“

³⁾ Нішкольт, Ейршелінд, Вел. Варадин (Nagyvárad), Чапалом, Рогарешт, Сомбатшаг і в инш. (особливо — коло Сатмара і Саболча).

⁴⁾ Мольорошка, Кейть, Сольнок, Кань, Кральовці (Kisgyulypér), Кошиці (Kassa, Kaschau).

⁵⁾ Ірота(?), Вислава (Viszló), Ракаца, Галвач, Мішкольц „та ще останки в деяких громадах над р. Шайо.“

⁶⁾ Гайлудорог, — „який майже увесь греко-католицький.“

⁷⁾ Вернар, Тельгарг-Шумяц. ⁸⁾ Ломонка.

⁹⁾ Banicza, Lupeny, Petrilla, Zsilyvajdejvulkán, Nuksora.

¹⁰⁾ Borgóbesztercze, Kisdemeter, Romuli (Стрімба), Kosna (Тадоскани), Majer, Óradna, Újradna.

¹¹⁾ Felsőpusztaegres, Széplak, Szamosújvár. ¹²⁾ Kovászna, Раполд.

¹³⁾ Csikgyimesbükk, Csikszentmarton.

¹⁴⁾ Mezökök, Berkes (Фрона).

¹⁵⁾ Doklin, Románbogsán, Szkeus, Veczeháza, Stajerlakanina, Resiczabánya, Romanresicza і ин.

¹⁶⁾ Szemlak, Tрояш, Németpereg, Ópécska.

¹⁷⁾ Temesrékás, Versecz, Főnlak, Kalácsa. ¹⁸⁾ Bégaszentgyörgy.

Між Дунаєм і Тисою: 18) ст. Бач-Бодрог — по-над 18 громад¹⁾.

Південно західна Угорщина: 19) „Майже нема“, але в Будапешті записано 133 д., а в військом — 176 (ся цифра без сумніву ва-мала).

Хорватія і Славонія: 20) Жупанія Срем — по-над 23 громад²⁾. 21) ж. Пожега — 2 громади та в невеликій кількості в инших³⁾. 22) ж. Віровітіца — по-над 1 громада⁴⁾. 23) ж. Беловар — 1 громада⁵⁾.

З сього перегляду бачимо, що кількість громад, в яких є українсько-руська людність, і по за північно-східними столицями представляють ся досить поважно навіть по урядовим відомостям. Правда, за невеликими винятками, українсько-руське населеня здебільшого вносить лише незначний процент, але безперечно дійсна його кількість значно перевищує ту, яку міг сконстатувати автор. Подані автором числа треба уважати лише за більше чи менше приблизні, а вказані автором місцевості лише за орієнтаційні вказівки для дальших дослідів.

* * *

Число всіх угорських Українців-Русинів Др. С. Томашівський означає „більш-менш на 500.000 душ“. Отже, в порівнянню до поданого їм в статі „Угорські Русини в світлі маляр. уряд. статистики“ (443.692 д.), бачимо значне підвишеня. На наш погляд — й ся нова дата не є безсумнівною та мусить не досягати дійсної кількості: вяснене останньої ще й тепер є одним з трудно здійснених desiderata. Точне обчислене кількості угорських Українців-Русинів, не кажучи вже про багато різних несприятлих обставин, можливим стане лиш по розв'язанню і висвітленню цілої маси різних спірних етнографічних питань території Угорщини, тісно сплутаних в питаннями культурно- і політично-національного характеру та затемнених ними.

Вище ми наводили вже де-які обставини і чинники, які дають нам підставу сподівати ся значно більшого числа українсько-руського населеня, аніж те, яке подає урядова статистика і навіть Др. С. Томашів-

¹⁾ Bácskula, Óverbász, Újverbász, Torzsa, Cservenka, Kiskér, Gyurgyevo, Goszpodincze, Nádaly, Zsablya, Csurog, Bácsszenttamás, Filirova, Laloty, Pivnicza, Kishegyez, Bajsa, Ókér.

²⁾ Нештін, Шаренград, Мітровіца, Дівош, Грк, Лачярак, Бачинці, Беркасово, Шід, Моровичь, Яшена, Ліповац, Гібарац, Вашіца, Чаковці, Мікжушевці, Янковці старі, Сотін, Вуковар, Рачіновці, Врбана, Рава сежо, Карловці і б. ин.

³⁾ Кауїжа, Гарчин і ин. ⁴⁾ Пішкоревці і ин. ⁵⁾ Крижевці (Körös).

ський. Треба згадати також ті, які при відповідних умовах повинні ще більше сприяти дальшому зростови українсько-руського населення, а й тепер вже вказують на потребу побільшити подавані досі дані. Сюди належать: 1) природний приріст українсько-руського населення, який в українсько-руських околицях навіть по відомостям урядової статистики є найбільшим в цілій державі; 2) імміграція населення в Галичини та Буковини, яка помічається від найдавніших часів; 3) тенденції і виходи до поліпшення економічного становища українсько-руського населення, а — в наслідок того — зменшене еміграції в краю, менша смертність і т. д.; 4) зріст національної свідомости і підвишене культурного рівня угорських Українців-Русинів: національна несвідомість і низький культурний рівень часто ведуть до того, що напр. назву „мадяр“ ідентифікують вони з назвою „угорський горожанин“, означаючи нею свою приналежність до угорської (мадярської) держави (Magyarország), а ся і подібні обставини незвичайно утруднюють дослідні етнографа та етно-статистичні обчислення¹⁾. Однак багато різних фактів та й звичайна логіка дають нам підстави сподівати ся в будучині значного зросту свідомости і культурности угорської українсько-руської людности; 5) Українці-Русини на Угорщині належать крім греко-католицького визнання ще й до інших (урядова статистика визначає також Українців-Русинів між римо-католиками, православними, лютеранами, кальвінами, унітаріями, мозаїстами і инш.), а приналежність ся, як відомо нам також і з власних спостережень, дуже часто, дякуючи несвідомости населення, сполучується з перенесенням на дану групу (і навіть її мову) назви репрезентуючої те чи инше визнання народности, хоч би з погляду етнічного та група й не відрізняла ся нічим иншим від своїх іновірних одноплемеників (Подібне явище що-до „руської віри“ вже помічене було, як відомо і як ми вгадували, багатьма дослідниками). Дослідні над населенням Угорщини можуть відкрити не мало Українців-Русинів також серед населення не-„руської“ віри.

Правда, з другого боку, сконстатовано також факти, що вказують, здавало ся-б, на противні тенденції. Сюди належить напр. та (зазначена конскрипцією 1890 р.) обставина, що, звичайно, більше одиниць опускає українсько-руські околиці, аніж до їх прибуває; що взагалі — еміграція

¹⁾ В дійсности та чи инша етнічна маса, що з формального погляду здається або й є вденационалізованою та признається під впливом тих чи инших обставин до иншої народности, — з етнічного погляду все ж таки востає ся неамінною, коли тільки захоче свої питомі, оригінальні етнічні прикмети; а се як-раз ми помічали дуже часто на Угорській Русі.

по-за межі держави в українсько-руських околицях зростала поки-що в більшій мірі і була значнішою, аніж напр. в околицях мадярських та румунських; що, не дивлячи ся на найбільший процент дітей, Українці-Русини по 30-м році життя уступають своє першенство иншим і т. д. Але такого роду і їм подібні факти не завжди можуть свідчити про зменшене загальної кількості українсько-руського населення (напр. еміграція варіювана тільки тимчасово зменшує кількість населення в державі, еміграція в українських околицях може не виходити по-за межі держави і т. п.). Здебільшого ж ці явища пояснюються також обставинами тимчасовими або випадковими (матеріальний підупад населення наслідком особливих напр. — стихійних причин, часова непристосованість до нових інтенсивних форм господарства, слабкий розвиток промисловости, низький культурний та просвітний рівень і т. п.).

Офіціальна статистика 1900 р. подає в цілій Угорщині лише 429.447 Українців-Русинів або 2,2% людности всієї держави. Порівняне з числом, добутим Др. С. Томашівським, як бачимо, показує значну різницю.

Що-до людности, замешкалої в громадах в українсько-руською більшістю, то на першім місці треба поставити що-до загальної кількості, замешкалої в сіх громадах, Марамарош, — найбільше українсько-руську стоблицю Угорщини. За ним ідуть: Березь, Уг, Землин, Шаріш, Уточа, Спіш і, нарешті, — столиці по-за головою українсько-руською територією. З останніх найбільші числа показують: Бач-Бодрог, Сатмар, Срем і Боршод. В столицях Марамарош і Березь Українці-Русини — в абсолютній більшості (57,1% і 54,1%) (по офіціальним відомостям — тільки в Марамароші, в Березі — лише в релятивній); в Уточі, Угу, Шаріші — перевищують 25% всього населення (44,9%, 44,5%, 27,8%), в инших — не досягають 25%.

В результаті своїх дослідів Др. С. Томашівський дає тільки приблизну цифру для українсько-руського населення а не точну кількість усіх одиниць. При оглядах столиць він не завжди подає кількість українсько-руського населення в тій чи иншій громаді по своїм обчисленням, обмежуючи ся іноді показанням лише процентового відношення українсько-руського населення до иншого, часто не роблячи навіть і того, а тільки загально зазначаючи національний характер громади. Та автор часто не уважає навіть потрібним при кождім селі цілком докладно зазначувати, на підставі яких жерел він виправляє урядові статистичні дані та робить ті чи инші свої припущення. Дуже часто подібувмо напр. такого роду речення: „...В инших громадах статистика майже не показує Русинів. Їх певно й нема у більшім числі“..., або — „...Гурт Русинів мусить бути у Га-

лчківцях (урядово тільки 21), а вже без сумніву мусять вони бути у тих словацьких громадах, що всунені у руську територію, хоч урядово їх там майже цілком нема...“ etc. etc... Подібні доноси і присуди, очевидно, не можуть мати особливого переконуючого значіння.

Подана в розділі „Загальний погляд“ таблиця має дати поняття про чисельність українсько-руського населення та його розміщення в окремих столицях Угорщини. В 1-й рубриці сеї таблиці означено число населення, що живе в громадах з українською більшістю тої чи иншої столиці (себ-то, в тім числі і не-українсько-руське)¹⁾; в другій рубриці — число населення в українсько-руських островах (за „острови“ уважає автор також тільки ті громади або групи громад, де Українці-Русини — в більшості); додавши до числа населення громад з українсько-руською більшістю число населення чужих „островів“, розкиданих серед збитої українсько-руської маси та відчисливши звідси число населення українсько-руських „островів“, положених серед збитої чужої маси тої чи иншої столиці, виводить автор число населення тої частини столиці, яку відносить до головної території, а далі й число населення цілої головної території (3-я рубрика таблиці містить дані про число населення, громад, моргів в „чужих островах“ а 4-та — в частинах комітатів, що належать до головної українсько-руської території).

На основі поданих автором матеріалів подаємо нижше дві таблиці: в 1-й — число населення (в тім — і чужоплеменного) в громадах з українсько-руською більшістю та в чужих островах на головній українсько-руській території, додаючи для порівняння цифри урядової статистики про кількість уживаючих українськоруської мови та греко-католиків; в 2-й — кількість населення в громадах з українсько-руською більшістю по-за головною територією.

Повторяємо, що сеї дані можуть бути лише вказівками та помічним матеріалом до міркування про дійсну поголовну кількість українсько-руської людности.

¹⁾ Подано там же число громад і кількість зайнятих ними моргів також відносить ся тільки до таких громад, себто — з українсько-руською більшістю. Нагадаємо, що докладний огляд Угорських Українців по комітатах на основі конскрипцій 1890 і 1900 з поправками дав автор давніше у цитованій статі „Угорські Русини в світлі урядової статистики“.

І. Головна українсько-руська територія.

Столиці:	По обчисленню Д-ра С. Томашівського				По урядовому обчисленню					
	в громадах в українсько-руській більшості		в чужих островах		в межах головної українсько-руської території		Українців-Русинів		греко-католиків	
	число	%	число	%	число	%	число	%	число	%
Марамарош ...	98	62	3	2.3	101	64.3	—	—	220.817	71.3
Берег	173.986	56	3.309	1.1	177.295	57.1	143.621	46.39	—	—
Уг	161	66.2	7	2.8	168	69	—	—	103.261	49.5
Уг	108.968	52.3	3.334	1.8	112.802	54.1	95.308	45.72	—	—
Уг	90	43	—	—	90	43	—	—	—	—
Уг	68.165	44.5	—	—	68.165	44.5	55.742	36.37	—	—
Шараш	139	36.5	5	1.3	144	37.8	—	—	—	—
Шараш	46.222	26.6	2.166	1.2	48.388	27.8	33.988	19.48	—	—
Землян	125	27.7	3	0.6	128	28.3	—	—	—	—
Землян	45.152	13.8	3.044	0.9	48.196	14.7	34.831	10.62	—	—
Убоча	33	47	—	—	33	47	—	—	—	—
Убоча	37.461	44.9	—	—	37.461	44.9	32.721	39.27	—	—
Слпш	15	6.9	1	0.5	16	7.4	—	—	—	—
Слпш	12.472	7.2	515	0.3	12.987	7.5	14.333	8.30	—	—
Разом	661	4.9	19	0.1	680	5.0	—	—	—	—
Разом	492.426	2.54	12.868	0.06	505.294	42.6	410.544	28.72	—	—
									637.107	44.57

II. По-за головною українсько-руською територією.

Столиці		По обчисленю Др. С. Томашівського	
		В громадах з українсько-руською більшістю всього населення	%
Берег	громад людей	1 284	0.4 0.1
Шариш	громад людей	5 1.773	1.3 1.0
Землин	громад людей	7 2.857	1.5 0.9
Спиш	громад людей	7 7.983	3.2 4.6
Сатмар	громад людей	1 1.385	0.5 0.3
Боршод	громад людей	1 341	0.5 0.1
Бач-Бадрог	громад людей	2 9.188	1.5 1.2
Срби	громад людей	1 1.054	0.6 0.2
Разом	громад людей	25 24.865	0.2 0.1

По урядовим обчисленням всіх Українців-Русинів в державі в 1900 р. було 429.447 (без війська — 427.825), себ-то 2,2% всієї людности. З того числа:

в північно-східних столицях — 410.544 (без війська — 409.392) або 28,72% (без війська 28,8%);
в Хорватії і Славонії — 4.873 (без в. — 4.666), або 0,2%;
в Семигороді — 1.267 (без в. — 1.265), або 0,1%;
в південно-східній Угорщині — 1.120 (без в. — 1.101), або 0,1%;
на великій низині — 10.956 (без в. — 10.875), або 0,2%;
в т. зв. Половеччині (Pálócziöld) — 638 (без в. 315);
в Словаччині — 139 (без в. — 123);
за Дунаєм — 62 (без в. — 42).

* * *

Нам лишається кілька словами згадати ще „Перегляд громад головної руської території“, „Показчик“ назв громад та, нарешті, самі мапи.

В „Перегляді“ — „подано передусім всі переважно-руські громади, дальше — всі ті, де Русини живуть в поважнішій числі“ (ст. 47), але — тільки для семи північних комітатів. „Перегляд“ складається з ряду таблиць, в яких зазначено загальне число людности в окремих громадах і столицях, рідну мову їх населення та віру. Таблиці ці безперечно будуть дуже корисними для тих дослідників, що хотіли би зайняти ся дослідями над українсько-руським населенням ва місці і скоп-тролюванем дат урядової мадярської статистики. Корисні вони будуть також і для всіх тих, що не мають спроможности користувати ся офі-ціальними мадярськими статистичними виданнями та для різних практич-них цілей. В таблицях уміщені також громади (майже всі вони — з греко-католицьким населенням), в яких урядова статистика не знає Українців-Русинів, але в яких, по думці автора, вони живуть. Зазначені також оселі, де Українців-Русинів показано в урядовій статистиці за-мало і — особ-ним знаком — ті з їх, які уважає автор переважно українськоруськими. Таблиці ці одначе потребують де-якої ревізії (напр. проти с. Капишова, Шарпської столиці зовсім не подано ніяких дат). При всіх можливих дріб-них помилках таблиці „Перегляду“ дають дуже цікавий матеріал для порівняння кількості Українців-Русинів з кількістю греко-католиків на голов-ній території, де ці два поняття, по думці автора, часто ідентичні. Порівняня мови і віри населення на підставі сих таблиць дає важні підстави для кон-тролі урядових цифр: „в порівнянн — каже Др. С. Томашівський в своїх „Передніх замітках“ (ст. 3) — видно, як угороруська інтелігенція (головно духовенство) по волі й неволі записуєть ся Мадярами, натомість Жида, хоч між собою говорять звичайним жаргоном, а у громадським житю ужива-ють руської мови — записані понайбільше Німцями по селах, а Мядя-рами по містах. Се порівнюваннє мови і віри дуже придатне для визна-чення русько-словацької границі. Взагалі числа урядової статистики що до віри більше достовірні, аніж що до народности“. Можна тільки по-жалкувати, що не знайшли собі в сих таблицях місце ті громади, що по-ложені поза північно-східною Угорщиною.

„Показчик“ назв громад ми уважаємо цінним придбанем нашої на-уки. Він дасть спроможність иншим дослідникам ліпше орієнтувати ся на угорській території. Тут вперше вібрані українські назви в більшій ча-стини угорської українсько-руської території (в „Показчику“ уміщені оселі з столиць: Марамарош, Уґоча, Берег, Уґ, Землин, Шариш, Спиш, Бистриця, Сатмар, Абауй-Торна, Боршод). Поруч з назвами українсько-руськими (у формі літературній і іноді в діалекті) подаві також нео-мадярські, заведені державним законом 1898 року, при мішаннх гро-мадах також румунські, німецькі, словацькі. „Давійші (мадярські) форми

як більше або менше близькі народні, що ще звичайно подібують ся на мапах, полишено як баласт ввсім на боці" (с. 12).

* * *
Ми згадували вже коротко дві мапи, додані до праці Д-ра С. Томашівського: „головну“ і „орієнтаційну“. Розмір першої досить значний (1 : 300.000) і цілком вистарчаючий навіть для докладніших і дрібніших означень. На ній уміщені крім адміністраційних громад також і прилучені села, присілки, дрібні оселі — „скільки — як каже автор — можна їх було означити без шкоди для прозорости карти“.

На „головній“ мапі зазначена докладно територія семи північних комітатів (Землин без полудневої частини), менше докладно — частини примежних до неї столпць по Дебрецен на полудни і Мішкольц на заході.

Що-до назв на мапі, то автор подає їх для тих осель, що лежать по-за головною територією відповідно до національного характера околиці, але робить виїмки для тих, де живе якась кількість Українців-Русинів і має свою власну назву (напр. Сигіт, Вишково, Береги і т. ин.).

На українсько-руській головній території автор не визначував докладно чужих меншостей. Передчуваючи можливість закидів, він пояснює сей пропуск „недостачею певного жерела в сім напрямі, при знаній тенденційности і ігноранції в урядових датах“ (ст. 2 прим. 2). Тому автор не визначував навіть Жидів, що-до яких можна було найскорше се зробити. Сей пропуск автор сподіває ся заповнити в другім виданю своєї мари, коли би до того прийшло.

Автор свідомий того, що зазначена ним етнографічна межа не в усіх пунктах певна. Він сподіває ся, що дальші досліди дадуть спроможність зробити до неї поправки. Та без сумніву в усіх існуючих мапах у Д-ра С. Томашівського вона найбільше наближає ся до дійсної правди.

„Головна“ мапа поділена на дві частини і містить ся на двох окремих аркушах. Сей поділ має своє оправдане, по думці автора, не лише в причинах технічного характеру: „руська територія Угорщини — каже автор — зображена двома окремими картами, розділеними в причини технічних механічно, що правда, одначе й науковий поділ на східню й західню частину доволі буде близький до сього механічного“ (ст. 2—3). Тут має він на думці ріжниці язикові, етнологічні і навіть географічні.

Зазначимо також що, поруч з багатством та деталічністю технічних знаків для кількості населення по окремих громадах, графічні знаки для показання кількості Українців не такі деталічні. Автор знає тільки чотири категорії: більше як 50% (одноцільна червона фарба), по-над 25% (квадратове штрихлюване), менше 25% (лінійне штрихлюване) та низше 1% (підчеркнене або обведене). Меншости-ж Словаків і Мадярів „руської“ віри означено тільки передостаннім способом.

Поставлені побіч назв громад числа показують % українсько-руської людности в тих громадах по датам конскрипції 1900 р.

„Орієнтаційна“ мапа має своїм завданням показати розміщене угорських Українців-Русинів на території цілої держави. Розмір її — менший від „головної“ мапи (1 : 1.300.000). Крім Угорщини зазначені на ній і межуючі з Угорщиною частини інших держав. Загально означена головна українсько-руська територія і острови дають понятє про розповсюдженє українсько-руського населення в значній частині держави; островки його закинуті аж на межі Моравії, Країни і Стирії (Крижевці, коло Загребу), Румунії. Одна за другою тягнуть ся місцевости з українсько-руською людністю на південь і полудневий схід та переходять за Дунай аж в Босну і Герцоговину. На сій мапі Словаків і Мадярів „руської“ віри уже не зазначувано.

Підходячи до загальної оцінки „Етнографічної Карти“ Д-ра С. Томашівського можемо сконстатувати, що се поки-що найповажніша та найсолідвійша з усіх існуючих наукова праця про кількість і етнографічну територію угорських Українців-Русинів; результати обчислень і означеня автора без сумніву найбільше з усіх існуючих наближають ся до дійсности; етнографічна мапа головної українсько-руської території найдокладніша з усіх досі званих та найдліше з наукового боку оброблена мапа Угорської Руси.

Але не треба забувати, що розглянута нами праця є що до своєї повноти, докладности, науковости — властиво першою спробою (як сам автор говорить у передмові), першим поважним (і сміливим) кроком в даннім напрямі. Що до етно-статистичного методу якого уживає автор, ми стоїмо на відміннім становищу. Але се вже загальніше питання — до нього ми сподіємо ся перейти в особній статі.

Ол. Назарів.

Бібліографія

(Оцінки, реферати, замітки).

Історія політична і культурна.

Die Chasaren. Historische Studie von Hugo Freiherrn von Kutschera. Ein Nachlass, Відень, 1910 стор. 271.

Стрінувши титул сеї книжки, в датою Відень, 1909, шукав я її, але тільки по кількох місяцях дістав до рук, але вже в зазначенням, що се друге видання і в датою 1910 р. Ніщо не вважує одначе, щоб для сього нового видання книга була перероблена. Анонімний видавець поясняє, що праця ся була полишена автором не вповні приготовленою до друку і видасть ся без змін як акт пістизму для її автора. З біографії автора, поданої на вступі, довідуємо ся, що він був вихованцем орієнтальної академії в Відні, де студював перську, турецьку і арабську мову, потім служив на різних дипломатичних урядах в Туреччині, а по окупації Босни був одним з близьких співробітників знаного управителя окупованих провінцій Б. Каляя, і потім майже до кінця свого життя, що наступив 1909 р., сповняв різні високі служби в адміністрації тихже провінцій. Таким чином і освіта і цінніша служба могла зробити в нього основного і глибокого знавця Сходу — таким і представляє його біограф, одначе скільки небудь замітного дослідника, хоч би ділстанта-ученого в нього не вийшло — він вістав ся ревним урядником, не давши за життя ніяких проявів своїх наукових інтересів, судячи з сеї біографії, і ся посмертна праця вістала ся його одинокою роботою. Має й вона одначе наскрив ділстантський характер, і коли я її приготую тут, то більш на те, аби ошадити заходу нившим, котрі б стали шукати сеї книги, як я, заінтересовані її титулом.

Пок. автор заінтересований був істнованнем серед сучасної жидів-

ської людности двох відмінних антропологічних типів, що відповідають її культурно-історичному поділові на ашкеназів і сефаридів, або Жидів північних, німецько-польських, і східно-полудневих, іспанських (Спаніолів). З огляду, що в талмудистській традиції Ашкеназом звуть ся краї коло Чорного моря і Кавказу, а сі краї були осідком Хозарів, Кучера прийшов до такого виводу, що Жиди-ашкенази се потомки колишніх Хозарів-юдаїстів: по розгромі хозарського царства вони мовляв пішли на захід, на Україну і в Польщу, відти до Німеччини і т. д.

Ся вихідна гадка могла навести дослідника на різні цікаві спостереження, коли б він взяв ся науково до розслідування тих фактів і явищ, що його заінтересували. Але пок. автор взяв цілу справу вовсім по ділстантськи. Він не займав ся ані близьким студюванням антропологічних типів сучасних Жидів, ані їх розселенням; тільки при кінці книги додає він замітку Вайсбаха про поміри жидівських черепів, а наскільки перестарілі його статистичні відомости, показує цифра жидівської людности Росії — 2.0 міль. Вагалі його етнографічно-антропологічний апарат робить часами просто комічне вражіння — почавши хоч би віступньою характеристикою — die Russen selbst sind ja keine reinen Slawen, sonder vielmehr ein Mischlingsvolk von Finnen, Tataren, Slawen und kaukasischen Völkern (с. 17). Історію жидівського розселення заступають цитати в Йоста; в історію жидівської колонізації в землях литовсько-польських автор не дав собі ніякого труду познайти ся хоч трохи ближше. Свою основну тезу — що Хозари жидівської віри, розселивши ся, дали початок жидівській колонізації Східної Європи, він навіть не пробує удокументувати докладніше; спинивши ся трохи над переселенням Половців до Угорщини, він просто заявляє (с. 196), що „подібно як Половці, могла і велика частина Хозарів, що вістала ся на своїй вітчизні, або перейшла на Русь, від грізної татарської бурі утікати на захід і знайти там нові осідки.“ За документ вистає глуха посылка, що Karamsin der grosse russische Historiker, bezeugt ausdrücklich, dass die Juden schon seit des ersten Wladimir Zeiten aus Chosarien in grossen Mengen nach Russland eingewandert (с. 197). І автор уже вовсім категорично заявляє: Sämtliche Juden Russlands und Polens waren in Mittelalter ihrer Abstammung nach Chosaren; Juden anderer Abstammung gab es in den weiten Steppenländern von der Wolga bis an die Wechsel nicht (ibid.). Пояснивши потім германізацію сих хозарських Жидів Польщі й Литви тим, що їх громади приймали рабів в Німеччині і сі рабіни „розповсюдили між тамошніми Жидами німецьку мову“ (с. 246), автор спокійно фантазує далі про те, як хозарські Жиди розселили ся в Польщі по Німеччині і далі на захід та розносили з собою німецький жаргон (с. 249).

Наведене досить характеризує повну ненауковість праці. Не багато стоїть краще справа в розділах спеціально присвячених історії Хозарів; як орієнталіст, автор міг би тут дати не одно цікаве помічання, але його урядова орієнталістика не багато допомогла йому і тут. Він опер ся головню на працях Гаркаві і Каселя про Хозарів, залюбки також користується старою працею Наймана і деякою иньшою старою лігературою; праці Маркварта зістали ся йому певзвистні, Вестберга — тим більше. Брак наукового апарату не дає змоги слідити, наскільки безпосередню користає він в орієнтальних джерел; східно-словянський літописний матеріал вступає для нього виниска в Шафаріка (с. 80—1); на підставі листа кагана Йосифа, в котрий автор вірить як в евангеліє, він начеркує хозарські володіння по Карпати і угорську границу (с. 88). Черпаючи свої відомости бо зна в яких джерел, частенько попадає він і в ріжні иньші досить куріозні конфлікти з фактами, які виявляють і тут повну неосвідомленість (напр. як він оповідає, що im Jahre 986 erobert Grossfürst Wladimir Kaffa und Theodosia — с. 99). Ще найбільш інтересу могла б мати гл. II, присвячена огляду хозарської держави і її устрою — як би автор покликвав ся на ті джерела, в яких черпав, і повволив тим способом контролювати себе. Гл. III, де він пробує слідити півнійшу долю Хозар, з кінця X в. почавши, — виявляє повну безпам'ятність автора.

М. Грушевський.

С. П. Шестаковъ — Очерки по исторіи Херсонеса въ VI—X вѣкахъ по Р. Хр. (Памятники христіанскаго Херсонеса вып. III), Мва, 1908, ст. 142, 4^о.

„Предлагаемый трудъ, предпринятый по инициативѣ Ея Сіятельства графини П. С. Уваровой, въ ряду работъ другихъ ислѣдователей, посвященныхъ исторіи и археології г. Херсона (древняго Херсонеса) въ Крыму, является попыткою сформировать сообщенія о судьбѣ этого города въ византійскіе вѣка литературныхъ источниковъ, выѣствъ съ результатами оцѣнки этихъ сообщеній въ ученой литературѣ“ — каже на самім вступі автор, поясняячи предмет і завдання праці і заразом — даючи характеристичний приклад тяжкого і неаручного викладу, що робить такимъ тяжкимъ користування в його праці. Складається вона в 6 основних розділів і 4 додатків. Судячи з наведеного пояснення, перші дві глави мають служити немов вступом до властивої темі. Перша глава коротенько, на 12 сторінках дає перегляд звісток про відносини Херсонеса до Римського цїсарства почавши від I віка по Хр. — від звісної написи нагробника Плявція Сільвана почавши; перегляд досить побіжний — місцями тільки автор подає деякі замітки, а в екскурсі спинають ся над декотрими виразами написи часів цїс. Зенона; при великим за-

шидованню автора в бібліографічних вказівках (хоч не завжди повних) собі перегляд для інформації не безкористний. Иньший характер має глава друга, присвячена початкам христіанства в Херсонесі: вона головню присвячена полеміці автора в критику херсонеських легенд, поданою д-ром Франком в його звістній праці, друкованій на сторонах нашої часописи (сю полеміку доповняє один з додатків, присвячений текстам Климентової легенди). Приймаючи деякі погляди і виводи д-ра Франка, автор силкується ся довести більшу реальність легенд, ніж яку признає за ними (властиво не признає) др. Франко, але робить се взагалі дуже нерішучо і неміло, не даючи якоїсь конкретної суми фактів, яку на його погляд можна було б витягнути з сих легенд. Така нерішучість і вагання супроти ріжних можливостей взагалі характеризує в переважній частині всю роботу автора.

Розділи III і IV присвячені історії Херсонеса в VII—IX вв. Автор ширше спинаєть ся коло хозарського панування в Криму, його поширення і відносини до Херсонеса і Візантії, на місії Кирила Філізофа та звістці про „руські писмена“. Розділ V присвячений головню вказівкам кореспонденції напр. Миколая Мистика і трактата De administrando imperio. Останній розділ VI займаєть ся головню запискою готського топарха, котру автор локалізує за Куніком і Вестбергом в готських „Кліматах“ Крима, і Володимировим охрещенням та звязаними в них легендами.

Сі останні розділи оброблені автором з найбільшою старанністю і дають чимало цікавого. Богато шкодить тільки фрагментарність, в значній мірі звязана з хронологічною схемою праці. Про одні й ті самі явища — напр. в сфері херсонеської торгівлі, культурного життя, церковности, автор говорить по ріжних розділах, розміщуючи звістки в ріжних хронологічних групах, і через се пропадає всяка судільність.

Література, не вважаючи на всю охоту автора до бібліографічних вказівок, далеко не повна і тут.

М. Грушевський.

Oklevelek Máramaros vármegye történetéhez, közli Petrovay György (Történelmi Társ., 1909: 1—27, 358—378, 509—529).

В 1900 р. вийшов був перший том збірки марамарошських грамот видана І. Мігалієм (про нього була звістка в LXIV т. нашої часописи), опісля задумане видане чомусь припинило ся; аж ось тепер почали появляти ся пайками нові грамоти до історії Марамароша в мадярськїм „Ісгоричнім Архиві“ — очевидно як продовженє збірки Мігалі. Новий видавець Петровай доставив був і до попереднього видання серію грамот, сим же разом подав 57 нових невиданих доси грамот в часів 1360—

1519 рр. — значить, менше-більше рівнобіжних до дипломів Мігалівею публікації. Що до змісту і видання грамот, треба сказати те саме, що давніше, хіба що новий видавець дав дуже маленько пояснень до поодиноких документів. Для зрозуміння плеєвних відносин Марамароша сі грамоти не дають безпосереднього матеріялу; в них відбив ся найліпше образ господарських прав та обовязків марамарошської шляхти (переважно волоського роду) та міщанства (німецького походження).

С. Томашівський.

Ludwik Finkel — Eleksya Zygmunta I. Sprawy dynasty Jagiellońskiej i unii polsko-litewskiej, вид. Академії Наук у Кракові 1910, ст. VIII+296.

Під сим простим наголовком схований багатий зміст. Ось схема праці: I — Ягайловичі й унія 1501 р. (ст. 5—41); II — Польща перед елекцією (42—78); III — Литва перед елекцією (79—135); IV — безкороліве (136—169); V — елекція (170—233); закінчене (234—254) і додатки (255—280), окрім спису літератури предмету й показника. Вже з сеї схеми видно, що вибір Жигмонта I — се тільки центральний пункт, около котрого змальований широкий образ політичних подій і політичного стану в Польщі і Литві. Не буду тут передавати змісту сеї монографії, вазначу тільки її основні думки і висліди. — Передусім ш. автор визначує один дуже важний політичний чинник, що мав великий вплив на розвій польсько-литовської унії, та до тепер в історіографії не знаходив достаточного місця й оцінки: в історії польсько-литовської унії стоять против себе не тільки інтереси Польщі і Литви-Руси, а ще третьої сили, що не покривала ся ані з одною ані з другою стороною, що мала свої власні політичні цілі і свої власні політичні дороги — се ягайлонська династія. Вона се в міру власних династичних потреб причиняла ся то до затиснення уніонних звязей обох держав то до їх поущення; взагалі-ж стояли на становищі, що дальше персональної унії сі звязи не повинні виходити. В сій то політиці самої династії лежить вияснене з одного боку нереальности унії з 1501 р., з другого мало вислідженого доси факту, що Жигмонт I був наперед проголошений в князем у Литві й аж опісля вибраний королем польським. Докладніше вияснене сеї справи (очевидно скільки дозволяють на се жерела) — се перша а може й найбільша заслуга шан. автора в отсій монографії (сьому питанню присвячена головню I глава). — Друга важна прикмета монографії, що робить честь авторови, се вільність від якої не будь політичної доктрини. В історіографії про часи польсько-литовської унії адавна розпаношили ся погляди й тенденції (инші по польським, инші по російсько-українським боці), що робили давноминулі часи вічно політично

актуальними і дразливими. Проф. Фінкель вірвав рішучо в дотеперішню традицію польської історіографії: у нього нема місця вже ані для політичного романтизму, ані для культурної містики; замість сих й инших ідеалістичних сил бачить він тільки реальні сили, реальних людей, реальні інтереси і потреби та тільки ними поясняє хід політичних змагань і подій того часу. Згадуючи класичну в своїм роді промову срадзкого каштеляна Пшерембского на елекції з характеристичним закінченем: ніхто не служив би Богу, як би не сподівав ся неба — пише ш. автор: „Погляд, як бачимо, грубий і матеріалістичний, висказаний без скрупулу паном каштеляном у великім зборі сенаторів, без страху перед якою доганою. Бо вони були всі такі і так їх треба розуміти, не вкладаючи в реальні, тверезі, користолобні уми виших політичних ідей, яких вони не мали“ (ст. 206). Так само вільний автор і від давнішої тенденції в польській історіографії любованя в негативній критиці політичних актів, бо оцінка історичних подій мусить виходити від тогочасних обставин і потреб. — Третій головний результат праці проф. Фінкля лежить у розясненю деяких сторін справи кн. Мих. Глинського. З одного боку докажує ся тут, що обвинувачуваня, будімо Глинський плянував якийсь атентат на великокняжий стіл, се ніщо инше як клевети особистих його ворогів; при тим автор показав свідки і як перейшла ся легенда до хронік й новійшої історіографії; автор не укриває навіть факту, що король Жигмонт не то знав про безосновність обвинувачуваня Глинського, але й сам свідомо повторяв сі клевети в політичних оглядів і тим немало причинив ся до скривдження памяти чоловіка, який віддав йому самому визначну політичну услугу. З другого боку не менше рішучо констатує автор, що глядає в мотивах бунту Глинського якихсь релігійно національних причин річ зовсім безплідна (хоч чисто політичний бік справи ще не зовсім вияснений — додамо); тільки згодом згуртовує він коло себе русько-православну опозицію вел. князівства Литовського, а й то не дуже поважну. Автор таким чином приходить близько до тогож становища, на котрім став і проф. Грушевський в оцінці сього епізода в своїй Історії.

В сих трьох основних результатах лежить головна вартість монографії, що без сумніву дає їй одно з найважачайших місць в історичній літературі про польсько-литовську унію. Поза тим праця має багато й инших гарних прикмет; вона добуває цілий ряд незнапих доси фактів і матеріялів (між ними лист М. Глинського до Максиміліяна I 1509 р.), розвязує суперечности, прояснює темні місця, в численних замітках під текстом маємо зразки дуже деталічних розслідувань, які автор дуже зручно відділяє від головного оповіданя. Вчисляти всі ті результати поодинокі годі на сім місці, бо їх багато. Дуже цінною прикметою праці єсть вкінці гладке й інтересне оповідане, хоч автор далекий від модної серед

деяких польських істориків погові за спеціальним *esprit*, можливим ще в коротких нарисах, а докучливим в більших студіях.

На закінчене про дві подробиці, що вимагають поправлення. Докір вроблений (ст. 95, нотка) на адресу проф. Грушевського, що буцімто не звернув уваги на посольство Глинського до короля Владислава 1500 р. невірний, бо проф. Г. говорить про се страшне Владислава небезпечною в боку литовських православних через уста Глинського, тільки не в розділі про Глинського а трохи перед тим (Іст. України-Руси, IV, ст. 272 і 279 нотка). Також у відчитаню імені угорського посла очевидна помилка, замість *ch* треба читати *th*: Korlathky = Korlathkew; тепер писано *o de Korlathkō* або *Korlathkōi* від *m. Korlathkō* в Нітранській столиці (пор. інструкцію для нього у Польщу 24. I. 1509 у *Történelmi Tárg*, 1906, 187—189).

С. Томашівський.

Акты издаваемые в венескою комиссією для разбора древнихъ актовъ. Том XXXIV. Акты относящіеся ко времени войны за Малороссію (1654—1667). Вильна, 1909, ст. LII + 2 табл. + 588.

До історії білоруської війни сей том актів венеської комісії дає небогато; сама кампанія, її причини і наслідки розвітлені вже вищими жерелами докладнійше і повнійше; тут знаходимо тільки другорядні подробиці, важні для локальної історії й для економічного побуту Білоруси. Так само для козацчини, що відіграла в сих війнах велику роль, — нового маємо дуже мало, кілька деталей.

В універсалі з 9 липня 1654 р. король Ян Казимір повідомляє про намірений похід „ребеліванта Хмельницького“ на Полісся та остерігає шляхту, „щоби свовільне й набуте посольство не пішло до бунтів“ (с. 8—9). Ще яркійше схарактеризований універсалом з 23 лютого 1655 р. „віроломний Москвитин“, що разом зі „зрадником, ребелівантом нашим Хмельницьким“ нищить Латву, бере в неволю та убиває людей, примушує „вдруге хрестити ся ніколи нечуваним в хрестіянстві способом“ і т. и. (с. 34). Золотаренко згаданий тільки при облозі Старого Бихова (с. 85). Затє в два універсали Нечая: оден з 24 грудня 1656 р., в обороні мешканців новгородського повіта перед свовольними, „через котрих запорожське військо велику неславу поносить“ (с. 95), друге письмо з 26 січня 1657 р. в справі комісії, що мала поладити справи між козаками і місцевими обивателями (с. 96—97).

Найважнійші для нас документи, що ближше освітлюють справу окунації Пинщини військами Хмельницького. Наперед в універсал Богдана Хмельницького з 31 грудня 1656 р., де гетьман повідомляє, що вислав козацьке військо для злуки з військами семигородського князя,

та обіцяє опіку всім, хто „горнути меть ся до війська запорожського“ (с. 96). На чолі війська стоїть Антін Жданович „намісник Й. М. Пана Гетьмана“; 14 мая 1657 р. видає він в Бересті литовським універсалом візвісткою, що наближаєть ся до пинського повіту з семигородськими військами та що візьме в опіку, кого гетьман прийняв під свою протекцію (с. 106—7). Вкінці в інтересна протестація шляхти пинського повіта з 20 серпня 1657 р. — против протекції Хмельницького. Обивателі заявляють, що вони вислали свого посла (неназваного по імені) до Хмельницького „просячи тільки о спокійне сусідство і о протекцію від грасуючої угорської ліценції й тиранства“; тимчасом посол привіз „субакцію вічної неволі“ і на 23 серпня назначив присягу „вічного підданства запорожським гетьманам“. Шляхта вносить протестацію против „підступного“ посла й против універсалу, що він привіз і назвав „діпломом“ (се очевидно звісна грамота Хмельницького з 8 червня 1657 р.); протест підписаний всякими повітовими достойниками (с. 112—113). Поза тим Хмельницький мав у Пинщині свою партію: так в скарги на „обивателів тракту пинського й давидгородського, так на шляхту тамошню, як на міщан і підданих, що забули свою шляхотську честь, поприсягли свою віру Хмельницькому“ — й помагали у всім козацькому війську (с. 138—9).

До візнійших часів в ще деякі універсали против козаків та жалі на знищення краю козацькими військами (с. 126—129). Зізнання козацьких „язиків“ з 1660 р. також дають небогато (с. 172). *Ів. Крип'якевич.*

В. Барвинській — Изъ истории козачества лѣвобережной Украины (Журналъ Мин. Нар. Просв., 1910, кн. 1).

В своїм етюді автор виходить з того погляду, що соціологічний погляд в досліджуванню історичного процесу для вияснення законів, які кермують розвитком суспільности, в методологічних цілях потребує конкретного досліджування суспільної еволюції окремих соціальних груп, в яких складаєть ся суспільність. Тому для вияснення того соціально-економічного процесу, який відбувався в XVII—XVIII вв. в Гетманщині, треба, на його думку, прослідити, як відбувався він на окремих суспільних групах. „Процес сей, каже він, відбив ся на економічному, соціальному й юридичному побуті козацтва, а також — хоч і не так безпосередно — на його духовім розвитку. Весь комплекс сих змін в матеріальнім і духовім побуті козацтва в усій повноті можна розглянути тільки в спеціальній монографії... В сїм етюді ми будемо розглядати одно явище в соціальної історії сього стану, а саме перехід козацтва в козацтво“. Далі й розглядаєть ся, в яких формах і під впливом яких причин сизакувало ся козацтво, й зазначають ся

заходи гетьманського правительства, а також козацької старшини не тільки покласти край такому переходови, але навіть повернути (змагання козацької старшини) як найбільшу частину козаків в посіпльство, обов'язане до різних робіт і оплат на користь старшини. Етюд сей опирається на відомий вже матеріал, але мимо того має вартість, як проба стислого й самостійного оброблення розкиданих і не зведених в цілість фактів.

М. Залізник.

Władysław de Fedorowicz, 1809 Campagne de Pologne, Volume I. Documents et matériaux français, Париж Plon, 1911, ст. IV+447.

Володислав Федорович, властитель дібр у східній Галичині і Русин з походження, член австрійської палати панів і бувший голова „Просвіти“, дав себе знати доси кількома науковими та літературними працями, писаними польською мовою, а отсе тепер виступає перед ширшу європейську публіку в жереловою, історичною працею про війну в Польщі 1809 р. З передмови першого тому, що появилася сими днями в львівських книгарнях, довідуємося, що до сеї праці заохотив автора пок. барон Гельферт, відомий історик Австрії, який звернув його увагу на події 1809 р., що відбули ся на території Польщі і доси в спеціальних працях про сей рік були мало вяснені. Автор познайомив ся з тою літературою, писаною переважно військовими (генералом Пелле, командантом Саскі-м і генералом Солтиком), і переконав ся, що ті, а також інші німецькі праці подають у загальних нарисах хід воєнних операцій, але мало дають для вяснення політичної сторони тої війни. Для вяснення головно сеї сторони, автор розпочав пошукування зразу в архівах міністерства війни в Відні і Парижі, а потім і в архівах міністерств заграничних тих і інших держав, в приватних архівах та бібліотеках різних країв. „Таким робом — пише автор на ст. IV передмови — я відкрив сліди невідомих доси зносин між Австрією, Англією, Прусами, Росією, Швецією, Данією, Іспанією, Сіцилією, Туреччиною, Португалією і навіть Персією“. Додавши до тих архівальних матеріалів дещо з сучасних публікацій, а власне статі з військових журналів, давніх і нових та витяги з більш або менше рідких публікацій автор одержав збірку матеріалу на його думку вповні достаточного для вяснення причин, причин і перебігу війни 1809 р. Сей матеріал розділений після явників, обійме три томи. Перший містить документи писані французькою мовою, другий обійме документи німецькі, а третій матеріали, писані іншими язиками та оснований на них історичну студію, писану по французьки.

Про початок і перебіг війни 1809 р. на території Польщі орієнтує нас автор у передмові ось якими словами: „В початках 1809 р. Англія

в Австрію по переведенню дипломатичних переговорів заключили угоду, по якій Англія мала дати Австрії не тільки значну грошеву підмогу, аленадто вислати корпус своєї армії в числі 40.000 людей, що мав висісти на беріг у означенім місці північної Німеччини, а Австрія на стрічусьому корпусови мала вислати свою армію в 30.000 людей. Сі два корпуси мали злучити ся на території північної Німеччини і підперти повстанє, яке приготувували німецькі патріоти проти Наполеона і французької окупації. Числено на те, що по вибуху такого повстання німецькі володарі, які призывали зверхність Наполеона, покинуть його і перейдуть на сторону народного повстання.

„Се була така сама тактика, якої держав ся англійський кабінет у Іспанії та Португалії. Австро-англійський союз уложив кольосальний план заатакувати Наполеона відразу на цілім окрузі французького впливу: в Дальматії, в Неаполі, в Калабрії, в Тоскані, на побережжю Генуї, в Іспанії, в Португалії, на різних точках побережя Франції, в Голандії, в Данії, на берегах північної Німеччини і навіть на берегах Росії та Фінляндії, генерала Джона Мира вислано в 10.000 людьми до Штокгольму, щоб злучивши ся зі Шведами впад до Фінляндії і збомбардував Петербург. Австрія, що мала найсильнішу сухопутну армію, мала вдарити в центрі на армію Наполеона, ослаблену висилками відділів у різних сторони сього величезного круга заатаковані військами. Коли сей грандіозний проєкт, може найбільший із усіх, який коли будь уклада дипломатична штука, не впад ся, то се стало ся тому, що він був звернений проти Наполеона, який своїм генієм, бистротою своїх рухів та побідами, які зумів відносити зараз у перших днях, зробив кінець тій війні, поки ще потаємна спілка його явних та скритих ворогів злучала на правду забрати ся до виконання свого плану. Опізнене вишло від Англії. Висилка 600 кораблів і 40.000 людей, ухвалена ще в лютім і в марті, ледво 30 липня доплила до побережя Фляндрії, де й пропала марно та фльота в багнах острова Вальхерена“.

На зустріч тій англійській армії мала йти австрійська армія в 33.000 людей під проводом архикнязя Фердинанда д'Есте. Вона вирушила в Галичину 1 цвітня, заняла Варшаву 16 цвітня, та дійшла тільки до Торуня, по чім вернула назад. На думку нашого автора сей корпус, що стратив марно свою експедицію, міг би був над Дунаєм перекинути побіду на користь Австрії. З найвидніших історичних осіб того часу стрічаємо в збірці д. В. Федоровича листи російського царя Александра I (3), маршала Бернадота (2), Джорджа Каннінга, англійського міністра справ заграничних, Жана Балтіста Шампані, французького міністра справ заграничних, Люї Ніколя Даву, французького маршала і князя Аверштетського, австрійського архикнязя Фердинанда д'Есте,

Фрідріха Августа I, короля Саксонії, Наполсона, кн. Йосифа Полятовського, брата остатнього польського короля і багато інших військових та цивільних достойників. Спеціально до Галичини відносять тільки один документ, відозва до Галичан князя Фердинанда д'Есте, яку тут подаю в перекладі на нашу мову.

Вибираючи ся в похід архикнязь Фердинанд у Кракові і цвітня 1809 р. видав відозву до Галичан, у якій похід у чужий край представляє ся як акція оборонна. „В хвилі, коли чужі держави зброють ся і збирають свої війська на різних точках біля наших границь, готові напасти австрійську монархію, Його Величство цісар і король, маючи на серці добро своїх підданих, бачить себе змушеним приготувати ся до оборони.

„Історія наших часів доказує досить, що Й. В. завсіди бажає вдержати спокій і добру згоду з сусідами, але бачучи, що мовчанка послужила би тільки до скріплення чужих сил, почуває ся до обов'язку поставити свою армію на возній стопі для забезпечення держави.

„Настала хвиля, коли війська всіх країв Австрії повинні доказати, що вони можуть зробити. Настала хвиля, коли всі народи вірні австрійській короні, які не бажають бачити її предметом насміхів інших, повинні вібрати ся довкола державних стягів для оборони спільної справи.

„Світ дивує ся бачучи Австрійців, Угрів, Чехів, що збігають ся в усіх сторін і творять баталіони, що одушевнені почутем національної честі та любови до вітчизни віщують ворогови загібіль. Богато тисяч уже стоять уоружені і готові до бою.

„За вами черга, вірні Галичани! Хоча ви лише від недавня зв'язані братерськими вузлами з народами Австрії, то проте вам призначено ті самі користи. Поміркуйте і гляньте, де хто має більшу свободу, як під пануванем нашого достоїнного Монарха. Гляньте ще, де більше забезпечена приватна власність і де більше дбають про публичне добро? Хоч Австрія перебула війни, що вичерпали її скарб, її підданих усе числять до найбагатших і найщасливіших народів. Не роблю вам тут пустих обіцянок; монарх дбає за вас, як батько за своїх дітей, і ваше щасте, се головна задача Його життя.

„Від кількох ліг ваші брати заняли місце в наших рядах і їх можна числити до найбравіших воєнків. Я сам стою на чолі полка, зложеного в Галичан, до якого маю повне довіре, бо не раз уже вороги дізнали їх сили та відваги.

„Галичани! Ви повинні наслідувати приклад своїх братів і творити свободні баталіони. Карієра отвирася для всіх, що хочуть узяти участь у тій війні. Галичани, скликуйте ся під моїми стягами, а я буду вважати собі за гордість вести вас до бою“.

Іван Франко.

Dr. Rudolf Lüttich — Ungarnzüge in Europa im 10 Jahrhundert (Historische Studien von Ebering, т. 84), Берлін 1910, ст. 174, 8°. Роки 850—950, коли велика держава Карла зачала розпадатися і коли стали творитися нові політичні одиниці, не прояснені ще до нині і криють не одну загадку. Особливо доволі мало знаємо про початки нападів всіляких вояничих народів і племен (як прим. Мадярів, Норманів, Арабів), що викликали великі зміни в Європі і то не лише з політичного, але і з економічного боку. Найменше з того прояснена історія початків мадярських рухів і тому присвячує їм автор близшу увагу, розбираючи спершу історію Мадар у Східній Європі до р. 896, звістки про їх характер і звичаї, а відтак їх походи в Німеччину, Францію, Італію і Візантію та значні битви 955 р. До історії України відносять ся перші два розділи праці Літтіха (ст. 12—40). *З. К.*

A. Szelaḡowski — Historyczne prawo Polski na Rusi (Przegląd Narodowy 1910, № 5—6). Автор намагаєть ся виказати, що в басейні горішнього Буга важили ся під кінець X в. впливи польські, руські і чеські, або що тут стикали ся інтереси трьох пізніших слов'янських держав. Стільки позитивного — на його думку — можна вивести з назви сього краю, як краю Хорватів. Одиаче сї Несторові Хорвати, як і Велика Хорватія візантійського цісаря X в., не мають нічого спільного з Русю, отже назва ся, радше політична чим племінна, по гадці автора, виключає вовсім історичні права наддніпрянської Русі на землі, положені над Бугом. Очевидно, коли історичних прав до сих земель не має Русь, то хто-ж инший може їх мати, як не — Польща?..

A. Szelaḡowski — Historyczne podstawy kwestyi ruskiej na ziemiach polskich (Przegląd Narodowy 1910, № 9—10). „Ziemie polskie“ — се галицько-володимирська Русь; „historyczne podstawy kwestyi ruskiej“ на сих землях — се повний курс історії згаданої Русі за час її політичної самостійности (княжа доба)... *І. К.*

Русское Забужье (Холмщина и Подлясье). Сборникъ статей Е. М. Крыжановскаго съ предисловіемъ И. П. Филевича, Спб. 1911, ст. XLVI+434+IV. Під сим титулом передруковані з давнішого збірника „Сочиненій“ пов. Крижановського його історична праця „Забужная Русь“, „Нѣскольکو документовъ о состояніи Подлясья послѣ Брестскаго собора 1595 г.“ й публіцистичні його статі з підляської служби: „Письма изъ Подлясья“, „Возненія уніатовъ на Подлясьѣ“, „Князь В. А. Черкасскій и холмскіе греко-уніаты“, „Записка объ уніатскомъ дѣлѣ“. Передруковано се і пущено по досить дешевій ціні як рієсе justificative для провктованого відлучення Холмщини. Проф. Філівіч в своїй передмові виясняє дїяльність праць Крижановського для

в'яснення сеї справи; подає коротку історію цього питання, головню від 1905 р. і коротку біографію Крижановського. *М. Г.*

Ign. Tad. Baranowski — *Materyaly do dziejów wsi polskiej. Zeszyt I* (Prace Tow. Nauk. Warszawskiego, II, 2). Варшава 1909, ст. IV+58. З отсим випуском приступила історична комісія варшавського Наукового Товариства до систематичного видання матеріалів до історії польського селянства; мають сюди вийти ревізії, люстрації, присуди референдарських судів і т. п.; на першій пляні має видавництво королівщини, далі духовні села, вкінці приватні маєтності. В сій книжці поміщені такі матеріали: ординація робіт в с. Венжерові (прошовської землі) в першій пол. XVI в.; устава для книшинського староства, в дечім подібна до устави на волоки 1557 р. — може матеріал до неї; реєстр товарів, які везли селяне Вислою 1579 р.; інвентар сіл повотарського староства 1638 р.; устава земян (бояр) в бихівськім грабстві 1753 р.; різні матеріали до кількох холмських сіл, м. п. скарги мазовецьких селян в 1789 р. *І. Крч.*

Fr. Rawita-Gawronski — *Nazwa Ukrainy, jej początek i charakter* (Ruś 1911, z. 1). Автор доказує (що, зрештою, загально відомо й чого ніхто не заперечує), що назва „Україна“ вживала ся давнійше (до XVII в.) в значінню тільки територіяльнім, а не етнографічним.

Dr. Ostaszewski-Barański — *Pierwsze spory o alfabet na Rusi czerwonej* (Ruś 1911, z. 1). Автор оповідає про відомі проби галичанина Й. Левицького (40-ві рр. м. ст.) ввести до нашого письменства польське „abecadło“. *І. К.*

Dr. Wladimir Kuschnir — *Die Teilung Galiziens* (Ukrainische Rundschau 1910, 7/8, ст. 207—215). Статя написана на підставі розвідки Кревецького про поділ Галичини в рр. 1846—1850.

Der erste Stundist (Evangelisches Gemeindeblatt für Galizien und die Bukowina 1911, ч. 4, ст. 57—8). Замітки про початки штунди на Україні і про діяльність Рябошанки. *З. К.*

М о в а.

А. И. Соболевский — *Лингвистическія и археологическія наблюдения*. I, Варшава, 1910.

Під сим збірним заголовком появилася відбитка статей, поміщених акад. Соболевским в Рус. Фил. Вѣст. 1910, т. 64, ст. 92—189. Звернемо увагу на важніші.

В статі „Древнѣйшія славянскія названія монеты

и хронологія общеславянскаго смягченія гортанныхъ“ автор виводить в форм: пѣнлзъ, стьглзъ — склзъ — шьлзъ (szelag) > phenning, skillings — scilling, що вони перейшли до славян в часах Тацита, отже в I в. по Х., де на спільнославянській основі около II в. по Х. прийняли вони нинішній вид (лзъ, -въ > -ing). До тої-ж групи переходу первісного г-г в ж належить назва озера Селигер — Сегегѣрь і місцевости Селижар (96—100). Тому що сей перехід г-г в ж відбув ся около II-го в. по Хр., отже в тім часі славяне доходили своєю границею аж до нинішньої західної границі Тверської губ. Свідчить про се і фінське Inger — Ижера, Veps — Весь (фін. племена сусідні по староруським границям), що східне славянство жило в сих місцях ще в період переходу г < ж.

В замітці „Бескидъ“ — Bieszczad (ст. 101) автор зводить походжене -щ до * бескѣд-, бескѣд-. Додати можна до сеї замітки і рівнобіжність форм: Лютовиска — ща, Бережиска — ща (поле в Тухлі), Бещады (ibid.), Кутище при Лютовище — Літовиско (в Залозецькім). З сим лучить ся і 10-й уступ статі „Мелкія замітки по славянскої и русскої фонетикѣ“, в якій мова (ст. 113) про жж > ад > аг > гг.

Всѣх „Мелких заміток“ 34; посвячені вони кільком важним появам руських і словянських мов: 1. акы, амо, ядро, 2. дославянське с (не) переходить в х після е: лепеха — лепѣшка, 3. слова з с і з х: трясу — тряхну, жах — ужас, 5. фонеми: у Витебське, у Смоленське, у воище, грѣши (ас. pl.), въ горощѣ; 8. губ. + л > губ. + j; 9. л' > в + л', 11. бѣдрьнъ — бѣдрно — бѣдръ — budrus, дѣбрь — дѣбрь — добръ, скѣрьбъ — скѣрьбъ — скѣрьбъ — скорѣбъ; 12. велет — волот, лебеда — лобода (гл. вопрыше — вепръ в билині про Данила Довганина, ibid. 196), дѣдя — тѣтя — няня; 13. подвоєне звуків аа, оо, ии, ѣп в ріжних складах, без якої небудь правильности (напр. для означеня довгости після хорв. граматыка Вранчича 1604 р.). Чи не можна би в деяких равах видѣти в сѣм подвоєню наслідки роздільного (по складам) читаня первісного тексту, з якого списували писці? Питаня те насуваєть ся само собою, коли мати в памяти аналогічні появи в нотних рукописах, де помножуване самозвуків зависіло від протяглости співу. 14: о, е + р + cons. > ѣ, ѣ + р + cons. > р + ѣ, ѣ + cons. напр. бѣръзда, бѣръзда, бѣръзда, бѣръзда, стѣржень — стѣржень. 15. Поява і > о, е в іменах власних — Вѣвдя, Їсько, вѣвтар, кѣмната, дрѣга, могла статись тільки після прийнятя християнства (зміни в іменах). Н-ри 18—21 (ст. 125—136) присвячені звукови j, що асимілюеть ся в слѣдующим ш (старѣшина, множашая, скоріший, -шчий; ассиміл. j з попереднім співзвукон: кзміння > камѣньє; ю > у в великорус. акаючих говорах; 22. хт > кт; 23. диссиміляція плавних: „плавний перед наголошеним самозвукон силь-

нійший другого, де-б він не находив ся, а плавний після наголос. самозвука сильніший другого плавного в слідуячого складу. До 26-го н-ру про появу ж зак. н і асиміляцію н деяких співзвуків можна додати, що ж/н єсть і в словах без губного б, напр. римский > ринський (срібний), бойк. ланний > ладний. 28. малор. дж > ж (джерело, бджола); 29. стягнені форми: тв, худе, добре (ті, худі, добрі) по своему походженю не польонізма, як давнійше думав автор, тільки аналогічні появи в зах.-слав. balse, рас. рока́ні (боляся, поясь, покаяніе); 32. Косподар > господарь (Галич.), поява аналогічна в чес. kořalka, okurka, отже k > g (г) в наріччях не маючих г (g). 34. *бата в *пат —, господь зак. -ть, чи не запозичені від скито-сарматів, подібно як съто лит. šimtas в іранського.

В 16-и „Мелкихъ замѣткахъ по морфологiи“ (ст. 150—167) подав автор ряд цінних доповнень до своїх попередніх праць і в часті нових спостережень. Перейдемо їх змісти: 1. поява о > ъ в іменах власних: Александрo, Днiпро, Марко. 3. польське dziś походить не від дньсь || чес. dnes, тільки від *dzi || камы, пламы. 4. кого — чьсо складають ся в основі ког + о, чьс + о, про що свідчать ко(ъ)г-да, чес. čse і ряд аналогії в інших формах. 5. Тея, сея > тебя, себя; лемк. сой походять від старших теје, сеје. 7. dat. dual. на, ва, відповідаючих dat. pl. ны, вы і sg. ми, ти. 9. Нові слова через подвоєне: тотъ > тѣтъ, сесь > сьсь, в.-рус. вовъ, м.-рус. б.-рус. увъ, путь — дорога, для — ради. 10. Москва > Москы, Москѣве, Москѣвы, Московъ (ст. 159) і назви рік на -ы, -овъ, -ва. 13. Білоруське і вел.-руське закінчене 3 sg. праes. -ти в -ть перед j-ою (напр. ведети и, ведеты и > ведеть и), а не архаїзмами в повним закінченем -ти, як автор думав давнійше в „Исслѣдованiяхъ въ области русской грамматики“. 14. Хочь, можь > хощи, можи. 15. Против думки проф. Поржевинского, що зворотні глаголи у Славян і Литовців зовсім нова поява, автор вказує, що ці форми лучать ся в однородних формах (з огляду на значіне і уживане) зворотних глаголів загальної індо-европ. прамови. 16. старо-руські і чеські причасники на -а: рька, ида стоять в звязи в церк.-слав. реку, илы.

Дальші замітки акад. Соболевского посвячені переважно географічним іменам руських земель. Отже: 168. Толтры > тоутры > *тѣтрри (через дисиміляцію плавних) в паралельною назвою західних Карпат Татри. 169. Попрадъ при паралельнім Снепородъ — Сліпород (полт. губ.) звертає увагу автора на інші паралелі в назвах рік України і Угорської Русі: Торець, Ториця (Тиса) — Тор (Донець), Торуса (Калуж. губ.), Ваг (Дунай) — Вага (Десна), що тільки свідчить про близьке споріднене цих місцевостей в дославянську добу. „Нѣсколько этнографическихъ названій“ (ст. 170—7) говорять про чехъ > нім. kebsе,

kefser = невільник (= англ. wealth) > *кѣпсь, кѣпсь. Хорватъ || хрватъ > хрѣватъ, при чім кінцеве -атъ нагадує дуже скифо-сарматські назви: Σαρμάται, Συρμάται, Παραλάται, Αδυχάται. Гътннъ походить просто від готської назви gut-, бо в грецького єсть готѣъ; се ъ замість чужоземного ѣ находить ся еще в словах гъркъ — турок; довге ѣ одначе давало в руськім ы, напр. хынова — хиновьскыя стрѣлки || hūp — hunus. В слові сась, сасинъ находимо появу с в нім. ks (saks). Половци (ст. 175) виводить автор від плавъ — половый, що вживаєть ся деколи (у Сербів) і у Українців (?) в значіну синій, в доказ чого автор вказує німецьку назву головної половецької орди після руської назви „синя орда“ — Blawen, Blauen. Здаєть ся, що в Blawen, Blauen (u = w) можна скорше добачати руське плав-, лат. flav(us), ніж дословний переклад. Рахмане в врахмане — Βράχμανοι від XIV в. В слові срацининъ автор звертає увагу на змішане грец. Σαρακηνός і лат. Sarracenus в складі — ци —. На нашу думку склад — ци в — хη того самого походження, що цѣна — лит. Каіна.

В статі „Два личныхъ имени“ (ст. 178—9): Глѣбъ, Ольстѣнъ автор доказує походжене першого від нім. gutleib < гълѣбъ; в німецького виводить автор і Ольстѣнъ, Фрастѣвъ, Прастѣнъ (Freystein), Искоростѣнъ, Пожкѣстѣнъ.

Остання часть сеї збірної статі „Русскія мѣстныя названія и языкъ скифовъ и сарматовъ“, посвячена розселеню цих народностей на території нинішньої Росії, слідам їх мов особливо в назвах рік і осель. У всіх цих статях і замітках розсилав автор пребогатий порівняний мовний матеріал в індо-европейських мов та багатько бистроумних комбінацій.

I. Свєнцицький.

Nevill Forbes — The Position of the Slavonic Languages at the present day. An inaugural lecture delivered before the University of Oxford, November 29 1910, Оксфорд, 1910, ст. 32.

Обнявши катедру славістики по пок. проф. Морфілю, Форбес посвятив йому в своїй вступній лекції теплу згадку, після якої перейшов до поділу славянських мов і їх взаємин. Розселенє балто-славян йде від Карпат і їх низин на всі сторони світа. Автор ділить Славян на три групи: західну, полудневу і східну (ст. 11), яким і посвячує поодинокі уступи лекції. Загальний характер лекції — інформаційний. Автор стараеть ся дати образ географічного розміщеня як поодиноких славянських племен, так і діалектичних груп в них. Місцями проявляє він багато симпатії до Поляків (стор. 15—18) і великорущини (стор. 28—

32). Говорачи одначе про східнославянську групу, він не змішує трьох руських народностей в однім понятю Russian, тільки відрізняє Велико-русів в Білорусами від Малорусів. В сій уступі замітна знайомість автора в ліпшими працями східнославянської фільології. Велико-русську літературу він цінить дуже високо, під впливом якої і кінчить уступ про східне славянство і всю статю прозаїчним стихом Тургєнєва „Руській явк“ в англійським переводі. Про кирилівське письмо славян говорить він в великим одушевленім, як про ліпший образець фонетичного письма, яке він ввагалі високо цінить, коли говорять про діяльність Караджича (пор. ст. 24, 25, 28).

І. Свєнціцький.

Johann Melich — Die Herkunft der Slavischen Lehnwörter der ungarischen Sprache (Arch. f. slav. Phil., XXXI, ст. 92—116).

Се полемічна стаття проти проф. Оскара Амбота, що посвятив сьому питаню кілька більших статей. В них доказував сей дослідник, що всі славянські запозиченя (впливи) в мадярській мові походять з часів по 896 р. (себто по занятю дунайської рівнини мадярами) і тільки від одного в болгарських племен. З сими поглядом не годив ся Меліч вже давніше в кількох мадярських статях, нині зібрав їх коротко в сій німецькій статі, обіцяючи нову ширшу працю про фонетику славянських запозичень мадярської мови. Свої висновки вводить Меліч до таких тверджень (116): „славянські запозиченя мадярської мови є результатом довгого історичного розвоєвого процесу. Вони походять, як в доби перед заняттям краю так і по занятю, з двох культурних осередків: греко- і романославянського. Отже з русько-славянського (староруського), церк.-слав. (болгарського), сербо-хорватського всіх трьох нарічій (што, ча, кай), словенського і чесько-словацького в часів IX—XII в.“ Щоб, звідки і коли походять, буде предметом иншої статі. З староруського жерела походить мад. *lenguel* — *lenguen*, якому одвічає лядський (*rolopus*), ладь (лодка) — *oi Λευζανήνοι, λευζενίνοις* [Конст. Порф.] — *лажанинъ, *ладѣнинъ (94—5). В сій разі одначе належить в Амботом замітити, що прийшлося би приписати староруцині IX в. носові звуки (против чому говорить напр. ст.-рус. ижера з фінського *Inger*), між тим як болгарське походжене сього слова такої гіпотези не потребує. Крім сього належить звернути увагу на очевидне подвійне жерело нави „лядський“ попри яку виступає й „лашський“ > лахи > лѣси (пор. Полѣхи, Полѣшуки; великі просторі пісковатої землі в Ярославським — ріачу). Другим приміром староруського жерела має бути *gōgōg* — *gōgōk* — *gōgōk* в грьць (115). Мені здасть ся, що висновки Амбота

належить тільки розширити на весь славянський південь і словацьку часть західного славянства, з якими зносини мадярів були тривкі, між тим як з руським сходом вони були за короткі. Не менше важно для сих студій і порівнаня фонетики запозичених славянських слів з загальною фонетикою мадярських нарічій, чим Амбот дуже вигідно різнять ся від Меліча, особливо в статі „Рефлексъ словъ вида трѣт — трѣт и тлѣт — тлѣт въ мадярськихъ заимствованіяхъ изъ славянскаго языка“ (Стаття по славяновѣд. II, 227—269).

І. Свєнціцький.

V. Jagić — Über den Dialekt der Kleinrussen in Bačka und Banat Ungarns (Nach V. Hnatjuk) (Arch. f. slav. Phil. XXXI, ст. 554—559).

Сю статью основав автор на праці В. Гнатюка — Етнографічні матеріали в Угорської Руси, IV (Етнографічний Збірник Наук. Тов. ім. Шевченка у Львові т. XXV). Вся немала вага (*keine geringe Tragweite*) сього говора заключаєть ся в тім, що угро-руська мова банатських Русинів дає чимало доказів про мішане живих нарічій і мов як в фонетиці, так і в морфології, складні і лексиці. Живого впливу живої мови не може уникнути жива мова, як тільки ближше зіткнеть ся в нею, особливо в спорідненою. Доказ сьому сербський і словацький вплив на мову банатських Русинів-переселенців з перед якого піввіку в північно-західної (русько-словацької) Угорщини. Ілюструє се автор як загальними висновками д. Гнатюка в передмові, так і власним угрупованем діалектичного матеріалу, зібраного в Матеріалах д. Гнатюка.

В тім же томі ст. 594—603 проф. G. Polivka дає огляд Матеріалів д. Гнатюка в обширними доповненнями наукової літератури до всіх 39-и н-рів.

І. Свєнціцький.

A. В. Марковъ — Даннія по говору Стародубскаго уѣзда, Черниговской губерніи (Извѣстія Отд. рус. языка и словесности, XV, 1910, I, ст. 184—198).

Говор сей належить до перехідних між білоруським і великоруським. До спільних прикмет в білоруською фонетикою належать: *ŷ* > вѣ-л, в > у — *ŷ* тебѣ, вбѣтца, дѣўка, ŷчорá, жоўтыє (1—3, ст. 187), свѣтя, рѣля, һовѣря, уаростѣть > — ить, -еть (6, ст. 190). З великорус. і білорус. належать: *ѣ* = *je*, *i* (дѣўка, дѣтям — діўчина, дѣтям), *e* = *jo* - *ě* (идѣоть, льбѣненько, довѣюў), *ѣ* = *jo* (свѣочу). Відміна прикметників женського роду йде після добрая; в *gen. sg. masc.* попадаєть ся акане -*оha*, -*аha*. Впрочім акане виступає тільки спорадично, ямў, вязї, ведѣречко плавала, һѣря май великая; вато частійше стрічаєть ся скане: Ивонюша, довай, козати; вѣруном; еднаһѣ, екѣшко; ѣиччек, ребника, времѣчко.

В морфології стрічають ся деякі форми акаючих говорів: п. pl. *neučь* м зам. а: сукны, словечки, ребаты в суміш з правильними на -а. В тім випадку трапляють ся ще старинні форми: новаа воротá, міста славна́, прикрасна́. З інших випадків аканя автор вказує на -ка в -ко в: соловейка, батька (gen. ac. -и). На підставі цих матеріалів записаних від салдата з села Кустичей-Брянних зачислив автор сей говор до перехідних говорів від українського до акаючого великоруського і білоруського; як український говор належить він до північної м.-рус. групи з характерним oo-о, йoo-йо, які в інших групах дали уо, юо, або і. *I. Свенціцький.*

Е. Ө. Будде — Основи синтаксиса русскаго языка (Рус. Филол. Вѣст. 1910, т. 64, ст. 1—61).

Се початок більшої праці над складнею живої (народної і літературної) великоруської мови. В основу праці положив автор психологію мови Вундта і значний історичний матеріал з староруських і великоруських писаних пам'яток. Особливу вагу придає він психологічним основам мови і зв'язаним з ними питанням. Се становище означив автор в передмові. В 1-ій главі подані „Основныя понятія“ в 18-и §§ (ст. 8—30); 2-а глава говорить про „Измѣненія въ языкѣ, какъ процессы его жизни. Виды этихъ измѣненій“. Складаєть ся вона з 4-х уступів: Звуковыя измѣненія въ русскомъ языкѣ, Формальныя измѣненія въ языкѣ 40 ст., Измѣненія въ значеніи словъ въ русскомъ языкѣ 46 ст. і Измѣненія синтаксическія въ языкѣ 54 ст. Наведені заголовки уступів свідчать самі собою про великий інтерес для українця розібраних питань. Зміст же просто одушевить його, бо опертий на ряді даних з найстарших пам'яток і середноруських — московських, які наглядно виказують як спільноруську основу руських языків, так і ряд синтаксичних особливостей, що виховались тільки в українським, а зникли в великоруським, хоч перейшли були тудя в староруського. В порівняні студій східнослов'янської складні автор одначе не вдаєть ся, як також не звертає уваги на аналогічні появи форм в роді: бяху ловаще, бѣ обладая в англійським they have been hunting, he has been reigning. Сього рода паралелі можуть пролити деяке світло на питанє про психологічну основу такої форми і дають можливість прослідити їх появу глибоко в мнущину людської мови, хоч по пам'яткам східного славянства вони засвідчені не глибше XI в., а в староболгарським не дальше кінця IX в. Брак порівняного матеріалу замічаєть ся особливо в уступі (54 сл.) про замину неперехідних дієслів (руху, положеня) в перехідні в злучі в приіменниковою приставкою (сидіти — висидіти), спільну всім арийським мовам. Замітки ці не мають на цілі зменшати значінє нової праці проф. Будде, бо вона, судячи по початку, принесе велику користь не тільки

систематичним обробленєм історичної складні великоруської мови, але також зібраним матеріалом пригодить ся для українців і слав'янознавців.

I. Свенціцький.

A. Schachmatov — Die gespannten (engen) Vokale *ъ* und *ь* im Urslavischen (Arch. f. slav. Phil. XXXI, ст. 481—506). Звуки *ъ*, *ь* були в староболгарським і у спільно-слав'янським отвертими слабими (не напруженими) звуками, про що свідчать переходи *ъ* в *а* (сербохорв.) і в *о* (рус., серб., чes.-слов., ст.-болг.). Спільнослав'янські *ъ*, *ь* як редуковані, в одних умовах зникають, а в других переходять у повнозвучки заднього, середнього і переднього рядів. Сими умовами затрати і переходу *е*: звук + *ъ* (*ь*) без слідуемого звука в *ъ* (*ь*) веде до затрати слабих *ъ* (*ь*); звук + *ъ* (*ь*) + звук + *ъ* (*ь*) дає перехід міцних *ъ* (*ь*) в повнозвучки. Ілюстрація і розважанє історії цих староруських і спільно-слав'янських звуків по старим письменним пам'яткам і в живих слав'янських наріччях дає авторови спромогу виставити кілька важних тез про ці важні звуки.

A. Sobolewskij — Kyrills Sprüche (Притчи) (Arch. f. sl. Phil. XXXI, ст. 443—7). Автор звертає увагу на п'ять висказів з іменем Кирила філософа в староруських рукописах XIV—XVII в. і два вискази з „Почуенія“ або „Бесѣды“ Кирила філософа. Деякі з цих висказів приписували Кирилу Туровському. В другім уступі говорить автор про канон Кирилу (мінея 14 лютого), в яким піснопісець величає Кирила „цѣльница притчѣна“, „языкъ слаждий меду въ притчѣхъ“ і приписує йому авторство притч. З сього виводить автор, що піснопісець не знав житія Кирила (легенди), тільки похвалу Кирилови його ученика Климента, тому і приписав апостолови Слав'ян старослав. зборник „Притч“, що був звісний полуд. слав'янам X—XI в. під іменем Кирила, одначе не належав самому апостолови. *I. С.*

Dr. Karl Gleye — Der Name der Deutschen bei den Russen und Madjaren (Deutsche Erde 1909, VIII, ст. 214—215). З нагоди реферату в Zeitschrift f. deutsche Wortforschung 1904/05, ст. 372, з праці Мікколи про історію слова Німець в збірнику в честь Бодуена де Куртене, вгадує автор, що і він вже давніше був тої гадки, що назва Герман Німець не зв'язана з словом Німий, а з назвою германського племені Неметів. Автор наводить аналогії, що і у інших народів назву одного племені перенесено потім на цілий народ, а проти звичайного погляду, наче-б то слово Німець походило від Німий наводить ще й се, що і Маляри називають Німців Nemet.

G. Czirbusz — Das Wihorlatgebirge (Jahrbuch des ungarischen Karpathenvereines, 1907, XXXIV, ст. 117—125). Автор опи-

сує пасмо гір, зване Вігорлят і пояснює його назву, яку дехто з наших учених вважав за вулканами. На гадку автора не має вона нічого спільного ані з малярським vihor + lat = Rinderseune, ані в vihar = von Stürmen besuchter Weg, ані в viharos láz: се висловачена українська назва Hoverletnahura.

N. Jokl — Über „Etymologische Anarchie und ihre Bekämpfung (Indogermanische Forschungen 1910, том XXVII, ст. 297—324). Йокль забирає голос в справі статі берлінського славіста, Брікнера, уміщеної в 23 томі „Indogerm. Forschungen“ п. з „Etymologische Anarchie“ і присвяченої розвідкам автора „Über Entnasalierungsgesetz“. Йокль критикує наперед методологічні погляди Брікнера, особливо в означеню ролі діалектів в розслідах мови, а даліше розглядає його закиди і лишає ся даліше при своїх поглядах. З. К.

Бібліографія, бібліотеки.

Обовр'їне трудовъ по славяновѣдѣнїю, составляемое В. Н. Бенешевичемъ, Вс. И. Срезневскимъ, М. Р. Фасмеромъ и А. А. Шахматовымъ подъ редакціей В. Н. Бенешевича. Гг. 1908—9. Вв. I—IV. + Указатель именъ авторовъ... за 1908—9 годы; Г. 1910. В. I—II. + Указатель именъ авторовъ... за 1910 годъ (Извѣстія Отдѣленія русскаго языка и словесности Имп. Академіи Наукъ. Спб., 1909 кн. 1—4; 1910 кн. 1—4).

„Найближша цїль огляду — вказати по можности: 1) всі праці, присвячені науковій розрїбці языка, історії й літератури славянських народів за давнїйший період їх істновання, 2) всі праці російських (руських) учених в обсязі славянознавства і 3) всі праці, присвячені вивченню російського (руського) языка й російської (руської) літератури й історії. Всїякого роду показання, які виходять поза сї рамки, будуть мати поки що більше або меньше випадковий характер наслідком обмежених сил і трудности діставати в своїм часі всі потрібні журнали й нововидані книги; в тих самих причин і повнота огляду тільки в часом буде доведена до вдоволяючого стану. Недостачі систематики матеріалу (втягнення у відділ языкознавства праць, які належать до иньших відділів, брак більш подрїбних підроділів у відділах історії й літератури й ин.) пояснюють ся по части старанням про догідне користування оглядом і будуть усувати ся в міру розвою справи. Випуски огляду будуть появляти ся при кожній книжці „Извѣстій“.

Такої задачі підняло ся, починаючи від 1909 р., „Отд. русскаго языка и словесности Имп. Академіи Наукъ“ при помочи В. Бенешевича, В. Срезневского, М. Фасмера й А. Шахматова.

Розуміть ся, про потребу й корисність такого періодичного огляду праць по славянознавству, як і взагалі по всяким иньшим відділах науки, не може бути двох думок. При нинїшнім розвою наукової продукції в сій області в поодиноких славянських народів з одного боку, й при чим раз вростаючїм заінтересованню до славянознавства між чужими народами (головно Німцями) з другого, слїдити за всіми новими появами в сій галузі наук стає для одного чоловіка (навіть спеціалїста) чим раз то більше фізично неможливим. Ще до певної міри можна-б було обійти ся без такого загально-славянського показчика, коли-б хоч поодинокі славянські народи видавали періодичні показчики бодай своїй науковій продукції в сій області. На жаль одначе, показчиком таким ні один славянський народ похвалити ся не може. Тим то намір Академії Наук у С.-Петербурзі — подавати при своїх „Извѣстіях“ періодично показчик по славянознавству взагалі, заслугував би на повне признание й велику подяку, коли-б не ті його недостачі, які ми покажемо даліше.

„Огляд“ сей складаєть ся з 4-ьох головних частий: I. Языкознавство, II. Література, III. Археологія, етнографія, історія й IV. Історія славянознавства.

Ч. I-ша (языкознавство) має знов отсі підвідділи (беремо в найновїйшого огляду — найповнїйшого): А. Загально-славянський відділ, Б. Старо-славянський язык, В. „Русскій“ язык, Г. Чеський язык, Д. Словінський язык, Е. Кашубсько-полабський язык, Ж. Лужицькі язики, З. Польський язык, И. Болгарський язык, К. Сербо-хорватський язык, Л. Славянський вплив на сусідні язики, М. Сусідний вплив на славянські язики, Н. Балтійські язики, О. Загальне языкознавство, П. Порівнююча граматика.

Ч. II-га (література): А. Стара славянська й російська (русская) (до XVII віка), Б. Народня словесність, В. Новїша література (від XVIII віка) російська (русская) й південних і західних Славян.

Ч. III-тя (археологія, етнографія, історія): А. Археологія й етнографія, Б. Історія російська (русская, Россія), В. Історія південних і західних Славян, Г. Історія штуки, Д. Історія церкви, Е. Історія права. — В деяких книжках ще: Ж. Генеалогія.

Ч. IV-та (історія славянознавства) не має підвідділів.

Перше, що бє в очи зараз у ч. I-шій (языкознавство) обговорюваного „Огляду“, се брак між перчисленими всіма славянськими мовами мов української й білоруської. Переглядаючи одначе підвідділ В. Русскій языкъ, бачимо, що праці, які дотикають обох бракуючих мов, втягнені укладчиками „Огляду“ власне до сього підвідділу в суміш з працями про мову російську. Очевидно, стали вони в сїм разі на становищі крайньої „общерусскости“, яка всі три східно-славянські мови

підтягає під одно понятя „русскій языкъ“, навіть не вилучаючи великоруського, українського і білоруського хоч би в підвідділі того „руського“, себто на становищі, яке так рішучо осудила власне петерб. Академія Наук у своїй записці в справі внесення заборон в українського слова, яку впробував між ин. також один із теперішніх редакторів „Огляду“ — акад. А. Шахматов¹⁾. Підтягання російської, української й білоруської мови під одно нероздільне понятя „русскій языкъ“ у виданнях Академії Наук тим більш незрозуміле й дивне, що в підтягання такого врезигнувала вже навіть stricte офіційальна „Книжная Лѣтопись Главнаго Управленія по дѣламъ печати“, визначаючи на своїх сторінках українській і білоруській мові місця окремі від російської (руської). Те саме треба сказати також про части II і III (література, археологія, етнографія, історія), де пр. праці, які належать своїм змістом до Галичини, втягнуто без ніяких скрупулів до підвідділу Історія Росіи (пор. 1909 IV²⁾ ст. 346: Дѣдицькій Б. А., Своєжитъевы записки. Ч. II. Взглядъ на школьное образование Галицкой Руси в XIX ст. й ин.).

Взагалі-ж систематика матеріалу, як дотепер, багато в дечому не дописув. Поминувши вже брак більш подрібних підрозділів у поодиноких відділах (пр. антропология, географія й ин.), в чого при самім почині „Огляду“ не можна робити великого закиду, ми звернемо увагу на сі грихи супроти систематика, які не можна рішучо нічим оправдати. Бо й яке-ж оправдання можна знайти на те, що пр. Левницького „Українську бібліографію Австро-Угорщини за рр. 1887—1900“ т. I занотовано у підрозділі „Археологія и етнографія“ (sic!) (1909 IV ст. 335), а рецензію на неї уже у підрозділі „Історія южнихъ и западныхъ Славянъ“ (1910 II ст. 404)? Або те, що наша „Галичина в другій половині XVIII ст.“ занотована у підрозділі Археологія и етнографія (хоч праця ся не має нічого спільного ані в археологію, ані в етнографію!), а иньшу працю на ту саму тему (Бар., Народна школа в Галичині в часах Марії Тереси) занесено у підрозділ Історія южнихъ и западныхъ Славянъ (1910 II ст. 403)? Або дальше те, що Фремова „З громадського життя на Україні“ ([російській], Київ, 1909) подибуємо у підрозділі Історія южнихъ и западныхъ Славянъ (sic! 1910 II ст. 403), а вгадуваний уже Дідицького Взглядъ на школьное образование Галицкой Руси въ XIX ст. у підрозділі Історія Росіи (1909 IV ст. 346)? Або пр. Томашівського Матеріали до історії галицько-руського шкільництва XVIII і XIX вв. у підрозділі Історія русская (1910 II ст. 399), а вже Франка До мартівських днів 1848 р. у Львові у під-

¹⁾ Пор. Императорская Академія Наукъ. Объявленіе стѣсненій налорусскаго печатнаго слова. 2-ге вид. С.-Пѣтб., 1910. Ст. 24—26.

²⁾ Римські цифри означають вв. оглядів, а не книжок „Извѣстій“.

розділі Історія южнихъ и западныхъ Славянъ (1910 II ст. 405)? і т. д. і т. д. Також і при самім нотуванні праць не видержано одної системи; раз привотовуєть ся тільки голі титули (деколи навіть без автора! 1909 II ст. 372), другий раз подаєть ся крім титулів також доволі широкі їх змісти, а навіть характеристики (1909 I 353, II 356—7, IV 326 й ин.).

Що тикаєть ся повного вичерпання предмету в обговорюванім огляді, то про се тепер у початках сеї праці не може бути, розумієть ся, й мови. Сього зрештою свідомо й сама редакція, яка й зазначає се постійно у вступних замітках до „Оглядів“. Не робили б за се редакторам їх і ми ніяких докорів, хоч пр. українських праць могли-б ми виказати що найменш у трое стільки, скільки виказано їх в оглядах за рр. 1908—¹/₂ 1910. Та непевнота ся якось дивна, що трудно її пояснити самими технічними труднощами. Розуміємо, коли в „Огляді“ не занотовано якого небудь приватного видання, яке появило ся в Чернівцях, Коломиї, або навіть у Львові, а про яке у Петербурзі можна зовсім не знати. Сього всього в перших початках можна й недоглянути. Та зовсім не розуміємо того, коли в „Огляді“ пропущено значну частину пр. видань Наукового Товариства ім. Шевченка, видань, що до свого змісту належать раз excellence до славянознавства (stricte — українознавства), видань, які зовсім певно знаходять ся в славянським відділі бібліотеки Академії Наук, про яких існування отже редактори „Оглядів“ могли дуже легко довідати ся таки у себе на місці. А все-ж таки деякі в сих видань в „Оглядах“ зовсім пропущені, хоч нотували ся в них пр. дрібненькі статейки в львівського органу для народних учителів „Учителя“, або такіж статейки в „Української Хати“ (не занотовано зовсім пр. праць, які містять у собі (1908—1909 рр.): Матеріали до української етнології тт. X—XII, Записки т. XIII, Студії в поля суспільних наук і статистики т. I, Українсько-руська бібліотека тт. VI—VII й ин.)¹⁾ Пропущено дуже багато статей в Літ. Наук. Вістника, а занотовано випадком якісь статі публіцистичні і суспільно-економічні, зовсім не потрібні в сій бібліографії. Так само випадково вибрані декотрі статі в київських Записок, в Укр. Хати й ин.

В кінці редакторські й друкарські помилки. Кождий, кому приходило ся користуватись якими небудь бібліографічними показчиками, знає, яке велике значіння має тут докладність транскрипцій й правдивість цифр, поданих у таких показниках. Неправдиве або перекручене імя ав-

¹⁾ Пр. занотовано дрібну статейку І. Юшишина в „Учителя“: Гаїлки для школи. Десять народних забав зі співами в 2 і 3 голоси (1910 II ст. 381), а не занотовано великої томової збірки В. Гнатюка: Гаївки (ст. 267+100) (Матеріали до укр. етнології т. XII, 1909).

тора чи титул праці, неправдива або помилена цифра зводить дуже часто користь із показчика ad minimum, коли не до 0. Тому то кождий бібліограф звертає дуже пильну увагу на вірність свого бібліографічного показчика, стараючись укладати його передовсім на підставі т. зв. автопсії — й переводячи опісля старанні коректи й ревізії. На жаль однак, про таку старанність авторів обговорюваного „Огляду“ не можна говорити. Цілий ряд редакторських і друкарських помилок і перекручень, цілий ряд непотрібних повторень (2 або й 3 рази!) одних і тих самих праць (без зазначення рецензій під ними), повторюванне „з других рук“ навіть того, що вже раз було занотоване „з перших“ — все се вказує на не надто велику скрупулятність при укладанню й друкуванню цього „Огляду“. Щоби не бути голословним, вкажемо на частину з них. І так: Помилки: Водняк зам. Возняк (1909 I 332); Вашилевич зам. Вагилевич (ibid. 358); Смирновъ Н. П., Київ. иск. лѣт. XVII—XVIII вв. зам. Петровъ... (ibid. 363); Семейскій В. И., Крестьян. движеніе въ кiev. губ. въ 1826—1827 гг. зам. Иконниковъ В. С. (ibid. 358); Комис зам. Номис (1909 II 368); Каталогъ книгъ... пропущено автора И. Свѣнцицкій (ibid. 372); Юрій Словацкій зам. Юлій Сл. (1909 III 333); Szpołański зам. Szpotański (ibid. 345); Перетц, Павеіірик „Вѣзврунокъ... (ЗШ. 909 VI) зам. (ЗТ. 909 VI) (1909 IV 325); Borwiński зам. Barwiński (ibid. 338) і т. д. Повторення: Огієнко, Двійне число... 1909 IV 308 і 1910 I 263; Барвинскій, Крестьяне... 1909 I 355, 1909 III 339 і 1909 IV 352; Свѣнцицкій, Опись Музея Ставр. Инст.... 1909 II 373 і 1909 IV 335 й ип. Є помилки також у річних показниках (пр. Указатель 1910 кн. I: Барвинскій IV 332 зам. IV 352 й ип.). Богато помилок у репродукованню заголовків українських праць (пр. 1910 II 399: Томашівський, Матеріалѣ до історіі галичко-руського шкільництва XVIII и XIX в. (Укр. Русскі архів. Т. IV!).

Ів. Кривецький.

Указатель книгъ по исторіи и общественнымъ вопросамъ. Составленъ Е. В. Арцимовичъ, М. В. Имшенецкой, О. І. Капица, Б. Г. Кватцъ, Е. Э. Кватцъ, М. И. Стреховой. Подъ редакціей Н. А. Гредескула, С. Ф. Знаменскаго и С. А. Князькова. Приложенія: Обзоръ библиографическихъ указателей. Составила О. Капица. Указатель литературы по исторіи музыки. Составилъ И. Рачинскій. (Подвижной музей учебныхъ пособій при Постоянной Комисіи по техническому образованию Императорскаго Русскаго Техническаго Общества.) С.-Петербургъ. Типогр. М. А. Александрова (Надеж-

динская, 43). 1909. Стор. VIII + [I] + 555 + [II] + 56 + [III] + 7 + V. 8°.

В новіших часах в Росіи зачали ся чим раз частіше появляти порадики для самоосвіти і показчики відповідної літератури для просвітних діячів, учителів, читалень і бібліотекарів всіяких бібліотек. Сюди належить — щоби навести кілька примірів — ціна книжка Соллогуба і Шимоновича, яку обговорюю докладнійше пізше, далі третій том збірки: Что читать народу? Харьков 1906 (Стор. 559), „Каталогъ книгъ по беллетристикѣ“ (I. Спб. 1907, стор. 148), „Труды курсовъ для учителей средней школы 5—25 іюня 1907 г.“ (Спб. 1908, стор. 406 + 235), „Толковый указатель книгъ для чтенія“ (М. 2 томи, 1904—1907, стор. 255 + 271)¹⁾, Деруновъ, М. — Примѣрный библиотечный каталогъ. Избранная литература по всѣмъ отраслямъ знанія. Съ приложеніемъ своднаго указателя журнальныхъ рецензій за періодъ 1847—1907 гг. (Спб. I—II, 1906—1908, стор. 158 + 50). Тим інтересом пояснюють ся також цілий ряд таких бібліографічних журналів (як прим. Критическое обозрѣніе. Серія періодическихъ сборниковъ, издаваемыхъ въ Москвѣ при комисіи по организаціи домашняго чтенія подъ общей редакціей Б. Кистяковского 1907 і д. або Среди книгъ. Ежемѣсячный критико-библиографическій журналъ. Ред.-издатель Михѣевъ... Спб., від 1909), в яких зрештою деякі не заходять дальш: як до другого або третього числа (прим. О книгахъ. Критико-библиографическій журналъ 1907 — 2 зошити; Новая литература. Критико-библ. журналъ. 1907 — 2

¹⁾ Користаючи в нагоди наводжу тут кілька важніших підручників і показчиків сего рода: Рубакинъ Н. А., Среди книгъ. Опытъ справочнаго пособия для самообразования и для систематизаціи и комплектованія общеобразовательныхъ библиотекъ, а также книжныхъ магазиновъ. Спб. Изд. книжнаго склада „Школьное и библиотечное дѣло“, 1906. Стор. 332. Ц. 2 р. — Соболевъ, М. В., Справочная книжка по чтенію для дѣтей всѣхъ возрастовъ. 2-е допол. изд. Спб., Изд. Маркса, 1907. Стор. 579. Ц. 2 р. [Огляд літератури від 1870 р. до 1905]. — Народная и дѣтская литература съ 1780 по 1905. Изд. Московск. губернскаго земства. Сборникъ сводныхъ отзывовъ подъ редакціей А. А. Громбаха. Москва 1906. I. Стор. 115. Ц. 75 коп. — Народная литература. Сборникъ отзывовъ библиотечной комисіи Киевскаго Общества грамотности о книгахъ для народнаго чтенія. Киевъ, 1903—1906, вып. I—III, стор. VI + 242 + III, X + 160, XIV + 234, ц. 75, 40 і 60 коп. — Программы домашняго чтенія. Москва [кілька томиків]. — О дѣтскихъ книгахъ. Критико-библиографическій указатель книгъ, вышедшихъ до 1-го января 1907 г., рекомендуемыхъ для членія дѣтямъ въ возрастѣ отъ 7 до 16 лѣтъ. Составленъ... подъ ред. А. Анненской, В. Герда, И. Лихаревой, С. Порѣцкаго, Е. Репьевой, Е. Соломина и О. Флоровской. Москва, Изд. „Трудъ“ 1908. Стор. 416.

вошити; Спутникъ читателя. Указатель общедоступной литературы. Еженедѣл. библиогр. журналъ, 1900 — 9 вошитів і т. д.).

Подібну ціль вібрати і оцінити для ужитку ширшого загалу богату і розкинену літературу взяла на себе і та спілка авторів, що виступає отсим в великим „указателем“. „Указатель“ не призначений для одної групи людей. З нього можуть користати всілякі круги і верстви, а особливо просвітні діячі і бібліотекарі. Щоб улекшити їм роботу поділені книжки кожного розділу на чотири степені: в першій вібрані книжки для невідготовлених і початкуючих читачів, в другій для мало обзнакомлених, в третій для загально освічених а в четвертій більше для спеціалістів. При тім при кождім заголовку — який подає ся in extenso в число сторін і ціною — наведено коротку оцінку і зазначено ще окремо, для кого книжка може придати ся, для школярів чи для дорослих і чи можна її поручити. Т. зв. класичні праці — до них зачислено на приклад праці Костомарова, Ключевського, Платонова, Мілюкова, Ципіна — вирішені окремим друком; річи, яких автори не могли поручити, надруковані на кінци без рецензій в позабучнім порядку. Указатель складає ся в двох самостійних оглядів російської і всесвітної історії в найширшій розуміню сього слова (з углядненем історії літератури) в відділу „Общественные вопросы“ і в двох додатків, в яких вібрано бібліографічні підручники і бібліографію історії музики. Перша частина обіймає бібліографію „русской истории“ не дуже велику (стор. 1—56), бо ред. Князьков вибрав до показчика самі ліпші річи а в другого боку надто поскупив ся в рецензіями і змістами. Се відбиває значно від другого показчика всесвітної історії під ред. Знаменського, де й вибір богатший і оцінки докладніші. У шестім розділі „Украины“ подано кілька праць і про Українців і так для першого степені книжечку: Въ турецкой неволѣ, для третього праці: А. Ефименко — История Украины і Костомарова — Б. Хмѣльницькій, Мазепа і Руїна, для четвертого праці: Грушевського — Очерк истории украинс. народа (в заміткою рекомендовано) і Ефименко — История укр. народа. У відділі літератури згадує ся лише одна-одніська брошурочка Ч. Вѣтринского — Т. Г. Шевченко, українській поетъ і більш нічого.

Частина всесвітньої історії богатша і більша великістю (стор. 57—418), хоть і тут видно деякі прогалини (История Австрии приміром заступлена лише одною книжкою і то в рубриці Германия, у відділі славянської історії можна б не одно доповнити) відділ „Общественные вопросы“ з огляду на масу різнородного матеріалу доволі перечищений (419—539), але держаний об'єктивно в поступовім дусі. Спільний показчик для усіх 3 частин значно улекшує користованє.

Загалом робить книжка добре вражінє і віддасть добру прислугу підручного показчика.

З. Кузеля.

Б. Соллогубъ и В. Симоновскій — Указатель лучших, по отзывамъ печати, учебниковъ, наглядныхъ учебныхъ пособій и методическихъ руководствъ на русскомъ и украинскомъ языкахъ. Пособіє для учителей и учительницъ начальныхъ народныхъ и подготовительныхъ школъ, двухклассныхъ училищъ, воскресныхъ школъ, вечернихъ классовъ, городскихъ начальныхъ училищъ, для первоначального домашнего обучения и для иностранныхъ школъ, Спб., издание т-ва „Общественная Польза“, 1909, ст. XIX—420 [в 2 стовпці]. Ціна 2 рублі.

Укладчики сеї цінної книжки стрічали підчас півторалітнього завідуваня просвітним і педагогічним відділом курського губернського земства (1906—1907) не раз значні труднощі у виборі добрих підручників для учителів і шкільної молодіжи, бо бракувало до тепер загального і совісного огляду літератури. Через те забрали ся оба автори до уложеня показчика, в яким були-б вібрані не лише заголовки праць в усіх предметів шкільної науки, але також змісти і оцінки книжок так, щоби кождий заінтересований мав спромогу знайти саме те, що йому потрібне. Пристосовуючи мабуть свою книжку до обставин національно мішаної губернії, угляднили укладчики і українську літературу, а також праці призначені для „иностранцев“.

В результаті вийшла книжка, яка віддасть велику услугу усім, що працюють над ширенем шкільної і позашкільної освіти. Крім учителів скористають в неї і зарядчики читалень та бібліотек, для яких особливо важні відділи для географії, етнографії, історії, природничих наук, „пособія для ознакочленя съ волшебнымъ фонаремъ и микроскопомъ и съ приготовленіемъ гуманныхъ картинъ“ (стор. 184—7) і ціла 3-я частина „наглядныхъ учебныхъ пособій“ (стор. 278—356). Для Українців має значну вартість український відділ: Українська шкільно-наукова література (251—278), бо тут пораз першій даний докладніший критичний огляд книжок важних з педагогічного боку.

Укладчики подали в усіх трьох відділах около 700 оцінок підхожих творів, а в друге тільки звичайних згадок і відсилачів на рецензії. Як видно з укладу, старали ся вони про кожду книжку сказати щось конкретного, тому усюди крім звичайних змістів зазначені прикмети і недостачі книжки словами ліпших фахових рецензентів. Укладчики являють ся проте перед нами лише зручними редакторами, а голос забирають по черві самі фаховці. Про важніші виданя подані більші рецензії або й виїмки з кількох красних рецензій. Усюди підписувано до-слідливо назвиско рецензента, рік і назву часопису, звідки взята рецензія.

Заголовки — о скільки я міг переконати ся — переписані згідно з вимогами практичної бібліографії в докладним нотованем накладчиків та їх адрес, числа сторін і ілюстрацій. Не вазкодило-б однак було зазначувати і формат. Практичну вагу мають далі адреси книгарень, накладень і накладчиків.

Зміст книжки зачеркнений досить широко. У відділі великоруських підручників обговорені наперед підручники до релігії, далі букварі, читанки, хрестоматії, правописні словарі, задачник, помічні книжки для доброго читання, деклямацій і літературних дискусій, методологічні праці в обсягу великоруської мови і порівняного язиковнавства, потім підручники для арифметики і геометрії (76—111), для географії і етнографії (111—131), для наук природничих (зоології, ботаніки, фізичної географії, геології й палеонтології, фізики, хемії, астрономії 131—187), для історії (187—191), вкінці книжки для науки рисунків (191—205), каліграфії (205—211), музики і співу (211—237) та для діточих забав і обходів. Усі відділи заступлені добре: слабо представляє ся лише історія і історія літератури. Навіть при побіжнім перегляді впадає тут в очи брак найважливіших літературно-історичних оглядів і хрестоматій, яких саме в Росії подостатком.

Українська частина розділена подібним способом, лише не заступлені в ній усі відділи або заступлено доволі скромно. На 28 сторінках маємо тут розділи: I. Українська мова (1. Букварі, 2. Читанки, 3. Язиконавство і історія літератури), II. Арифметика, III. Природознавство, IV. Історія, V. Гри, свята, співи і VI. Про українську школу — а в них оцінки 55 книжок і видань, що появили ся на російській Україні. Галицькі і буковинські видання очевидно умисно поминено, хоч цитують ся рецензії в Записок Наукового Товариства ім. Шевченка і Літературно-Наукового Вістника. Через те український відділ в деяких рубриках аж надто бідний, або заступлений старими і сухо-науковими працями. Галицькі й буковинські видання могли-б були достарчити досить навіть ценсаурного матеріалу, а коли вже раз зроблено уступку для книжок виданих в Німеччині по німецьки, то можна се було зробити і для закордонних українських.

Взагалі видно в українським відділі прогалини, хоч по правді важніші появи занотовані. Нема цілком приміром відділів для етнографії і географії, нема ні одної збірки українських взорів, портретів і малюнків, відділ арифметики заступлений лише книжкою Степовика: Арихметичний або щетний задачник, хоч навіть російська Україна має дещо більше (прим. того-ж Степовика Арихметика або щотниця для самоосвіти або Кониського Арихметика або щотниця для українських шкіл. 2 видане, 1907). У відділі язиковнавства згадано цілком не популярні і надто сше-

ціальні праці Кримського: Древне-кієвській говоръ і Филологія и Погодинская гипотеза, які не підходять під рамці зачеркнені книжкою, а за те приміром бракує граматики Тимченка й інших. Тай історія літератури могла-б бути заступлена краще — Дашкевичевої критики на Петрова таки не можна поминати.

Відділ букварів і читанок докладний; приносить оцінки на Базилевича, Грінченка, Неводовського, Норця, Русову, Черкасенка, Білосусенка і Хуторного. У третім відділі крім висше наведених згадано ще Житецького Мысли о народных малорусскихъ думяхъ (після рец. Сумцова в Кіівській Старині), Очерки звуковой истории малор. нарѣчія, 1876 (рец. Пипіва в Истор. русск. лит.), Очерки литер. истории малор. нарѣчія въ XVII и XVIII ст. (рец. в Ж. М. Н. Пр.), „Эпюнда“ Котляревскаго (рец. W. в Л.-Н. В.), Кримского Украинская грамматика (рец. Франка в Записок), Науменка Обзоръ фонетическихъ особенностей малорусской рѣчи (рец. Степовича в К. Старині), Петрова Очерки истории украинской литературы XIX ст. (з Дашкевича), Потєбні Запѣтки о малорусскомъ нарѣчїи 1871 (рец. І. Срезневського в Зап. Им. Акад. Наук) і Шерстюка Коротка укр. грамматика для школи (рец. в Огієнка Укр. грам. літ.). Відділ природознавства містить рецензії на праці Корольова Про людське тіло, Сірого Життя рости и Про світ божий та Черкасенка Про небо. Історія заступлена працями Аркаса (рец. Дорошенка в Раді), Грушевського Очеркъ истории укр. народа (1 вид. рец. Сторожєва, 2 вид. С. Т. в Л.-Н. В.) і Про старі часи (рец. в Україні), Фіменкової Історія укр. народа (рец. І. Житецького в Вѣсти. Европы), Історія України и ея народа (рец. М. Ж. в Україні), Южная Русь (рец. А. Лотоцького в Мір Божій) і Як жив український народ (рец. Д. Д. в Раді). Відділ Гри, свята, співи містить звістки про книжки Косача Дитячі гри, Сумцова Діткам, Глібова Байки, Грінченка Укр. декламатори (рец. М. Іваненка в Гр. Д.), Коваленка Розвага (рец. В. Д-ий в К. Старині і Дорошенка в Раді), Черкасенка Діткам, Шерстюка Світло (рец. Ю. Т-ко в Л.-Н. В.), 200 укр. пісень, Живі струни, Квітки Збірникъ укр. писень, Конощенка Укр. письни, Ліневої Опытъ укр. нар. пѣсень, Лисенка Збірка, Молодоші та Укр. обрядови письни, 300 найкр. укр. писень і Хведоровича Збірникъ укр. писень. В остатнім відділі згадані Грінченкові брошури На безпросвѣтномъ пути і Народні вчителі і українська школа.

При всіх недостачах огляд української літератури варт признаня і відповідає своїй цілі. Треба піднести добрий добір рецензій і старанню коректу, яка дуже часто в українських виданнях недомагає.

Взагалі видане зроблено старанно і вложено в нього велику силу праці, яка — сподіємо ся — не вийде на марне. *З. Кузеля.*

Die Bibliotheken im Verwaltungsjahr 1908—9 (Zeitschrift des österreichischen Vereines für Bibliothekswesen. Відень — Липськ 1910, XIV, зом. 1/2, стор. 31—44).

Нас обходить тут ближше львівська університетська бібліотека, про яку подав звістку г. К.[otula]. Бібліотека була в 1909 р. отворена 247 днів і видала за той час 166.309 томів і 595 рукописей 64.920 читачів та випозичила 15.282 томів 6.699 випозичаючим. Рух в бібліотеці зріс дуже значно, бо прим. в 1905 р. було лише 37.599 читачів і 120.885 випозичених томів. Загалом числила бібліотека 211.248 томів, 937 рукописей, 295 дипломатів, 11.178 монет і 505 медалів. Не враховані в те бібліотеки 5 семінарів, що є теж під зарядом бібліотеки. З внутрішньої роботи слід піднести виготовлені і видані спису: „Repertoryum znajdujących się w Bibliotece Uniwersyteckiej we Lwowie aktów zajęcia i sprzedaży dóbr królewskich i kościelnych“ (Львів 1909, стор. 52, 4°) і приготвлені позабучного і фахового каталогу біжучих часописей, який повинен за дозволом міністерства просвіти появити ся друком. Буде се для нас тим корисніша публікація, що генеральний каталог часописей і журналів австрійських бібліотек, виданий у Відні, сягає лише до 1897 року.

З. Кувеля.

Österreichische Bibliographie des Bibliothekswesens 1909—1910 (Zeitschrift des österreichischen Vereines für Bibliothekswesen...) Відень і Липськ, W. Braumüller, 1910. Стор. [II] + 28, 8°.

Покликана до життя новим редактором журналу: Zeitschrift f. öst. Ver. f. Bibliothekswesen, P. A. Маєром австрійська бібліографія заповнює велику прогалину і може числити на тим більше прийняте, що не обмежує ся як дотеперішні проби на саму німецьку літературу а використовує докладно літератури усіх австро-угорських народів. Бібліографія обіймає по програмі 1) статі, що дотикають Австрії і 2) усі причинки, писані австрійцями і робить для менше знаних народів або розділених кордонами ще й сю уступку, що реєструє і закордонні публікації. Бібліографія нотує при тим найменші статі і рецензії і звертає пильну увагу на замітки і статі по часописах. Програма бібліографії доволі широка, хоть і трохи вузша, ніж звисла бібліографія Zentralblatt-u f. Bibliothekswesen, ведена Горчаньским, обіймає 7 розділів: 1. Фахові журнали. 2. Національна, локальна і персональна бібліографія. 3. Праці про бібліотеки (Bibliothekswesen). 4. Рукописи, палеографія. 5. Друкарська штука, папір, переплет. 6. Книгарство. 7. Дневникарство. У третім відділі увагляює ся також праці, дотикаючі народних бібліотек і приватних збірок та інституцій і біографії людей, заслужених на полі бібліографії і бібліотекознавства.

Австрійська бібліографія ведеть ся спільною роботою кількох референтів: німецьку частину ведуть Колішер і бібліотекар патентного уряду Гроліт, італійську А. Оберцінер (в Трієнті), чеську Ч. Зібрт (Прага), румунську Н. Котлярчук (Чернівці), польську Р. Котуля (Львів), українську теж Р. Котуля, від сего року підписаний. В дотеперішних 330 NN. загадано в українських праць бібліографію Левицького, нові видання Н. Т. ім. Шевченка, Регулямін і Дезідерата бібліотеки Н. Т. ім. Шевченка, Деканальні і нарохіяльні бібліотеки Зубрицького і три статі підписаного: Як закладати і провадити народні бібліотеки, Ціль і значіне студентських бібліотек і Про народні читальняні і вандрівні бібліотеки.

Уклад і редакція практичні і бездоганні, коректа славянських причинків старання, короткий зміст і річевий показчик та реєстр імен власних улекшують скорє орієнтованє.

З. Кувеля.

Отчетъ о дѣятельности Библиотеки Императорской Академіи Наукъ за 1910 годъ, Спб. 1911, 8°, ст. 17.

З бібліотечного справоздання для нас найінтересніша частина, де вчислюють ся дари. Тут на першім місці і квантитативно й квалітативно стоїть дар Катерини Срезневської, що подарувала бібліотечі збір рукописей, грамот і автографів академіка Ізмаїла Срезневського. Той збір містить у собі дуже рідкі пам'ятники мови та письма, як між иншим: Македонський листок слова Єфрема Сирина глаголичного письма XI в., Македонський листок прольога до богословія Івана ексарха (кирил.) XI в., Євангеліє юсового письма XIII в., ряд пергамінних уривків XII—XV вв. кириличних і глаголичних, руських, сербських і болгарських, „едва ли не единственный въ своемъ родѣ сборникъ библейскихъ книгъ и другихъ сочиненій“ 1507 р., писаний декуди скрізь золотом і синьою краскою, а дуже інтересною записею писаря, в множеством мережчатих букв західнього характеру, заставок і артистичною мініатурою, Євангеліє в малюнках 1495 р., а в пізніших Густинська літопись 17 в. З новіших рукописей дістала бібліотека прекрасний матеріал для дослідників української літератури, як автографи Сковороди, Котляревського (оригінал „Москала Чарівника“), Ізмаїла Срезневського, Квітка-Основьяненка та Л. Боровиковського. Папери Срезневського містять у собі крім оригіналів друкованих творів також цілий ряд праць, які не виділи друку, а понад се кореспонденцію зверх 900 осіб.

З инших дарів треба зазначити великий збір матеріалів по історії і лінгвістиці львівського каноніка Петрушевича, менше чи більше інтересний для українознавства. В дарі від Орлова одержала бібліотека катихизм Теофана Проковича.

Звертаєть ся увагу наших редакцій і видавців, аби в власнім ін-

тересі нашого народу посилали всі свої видання в академічну бібліотеку. Коли в польській мові приходило в бібліотеку 306 періодиків, в чеській 41, в серській 35, в українській мові тільки 27. Було би річю, хосенною для обох інституцій, аби бібліотека Академії з одного боку, а бібліотека нашого Товариства й завязане при ній бібліографічне бюро з другого допомагали собі взаємно при одержуванню і комплектуванню річій, потрібних для обох бібліотек.

М. Возняк.

Paul Ettinger — *Polnische Exlibris (Ex Libris, Buchkunst und angewandte Graphik. XVIII, N. F. II, 1908. Стр. 41—52).* Стаття автора варта уваги як одна з нечисленних праць про книжні знаки бібліотек розсіяних по території колишньої польської держави. Зібрано в ній усі звістки про всілякі бібліотеки польських панів (між якими є й деякі з українського роду) від 18. століття до тепер і обговорено фахову літературу, особливо-ж блище нас дотикаючу працю Ф. Яворського: *Lwowskie znaki biblioteczne* (Львів 1907. Стр. 97 + 29 обр. вел. 8°) і дві більші праці Біттіга: *Exlibrys'y bibliotek polskich XVII i XVIII wieku* (Варшава 1903. Стр. 90 з 120 обр.) і *Exlibrys'y bibliotek polskich XVI—XX w.* (Варшава 1907. Стр. 96 з 137 обр., 4°). Закидає їм автор брак оцінки з боку штуки і надто шовіністичну ноту. Остаточний вислід розвідки такий, що польські книжні знаки ще не розвинені і не виробили собі національного характеру, хоть в тім напрямі працюють вже деякі екслібристи.

H[rza]n — *Die Bibliotheken im österreichischen Stadtsvoranschlag für 1911. (Zeitschrift d. österr. Vereines f. Bibliothekswesen. Відень-Липськ 1910. XIV, том. 3/4. Стр. 138—139).* З долученої таблички видно, що все ще дотації наших університетських бібліотек недостаточні, бо лише Відень і Прага викаають суми, які переходять 50.000 К., що по обчисленю звавців доконче потрібні на закупню і оправу найпотребнійших публікацій. Так дістає віденська університетська бібліотека 105.800, Прага 68.000, Львів 38.700, Краків 34.000, Градець 30.100, Інсбрук 26.800, а Чернівці 24.000 К. Разом виносять дотації усіх бібліотек в Австрії 457.200 К., персональні видатки 765.500 К., а усі звичайні видатки 1,245.182 К., о 45.431 К. більше як в минувшім році.

З. К.

Житє суспільне і економічне.

Dr. Wilhelm Hecke — *Die ungarische Volkszählung vom 31 Dezember 1900 (Statistische Monatschrift, Берно 1910, XV (XXXVI), ст. 861—876).*

Стаття автора опирає ся на матеріалі виданім угорським статистич-

ним бюро, а особливо на остатнім томі, в яким зібрано остаточні результати, пороблено статистичні таблиці і уміщено кільканацять картограмів. І хоч головні дані вже загально звісні і фігурують навіть в усіх новіших підручниках, не перероблено ще ніде величезного матеріалу, що нагромаджений в кільканацятьох обшистих томах „Угорських статистичних Записок“, коли не числити кількох праць про національні відносини Угорщини (між иншим і розвідки С. Томашівського: Угорські Русини в світлі малярської урядової статистики. Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, т. 66). Се обяв, який дотикає не лише угорської статистики. Так само діє ся і з иншими статистичними публікаціями, що коштують багато заходу і грошей, а використовують ся ученими дуже рідко і побіжно. Про загал вже й не говорить ся, бо великі статистичні збірки не всім доступні і наручні, а майже нема коротких розвідок, в яких обговорювано би неврозумілі колумни цифр і роблено в них конечні висновки. Через те й підносять ся тепер чим раз частійше голоси за обмеженням статистичних виставлень, а за збільшенням праць з обробленим матеріалом.

З того боку розвідка автора не перестаріла, хоч оперує цифрами за 1900 рік і віддає дуже добру прислугу тим, що не мають потреби копати ся серед лабіринту чисел. Автор обговорює наперед методу переведження статистики, що різнить ся засадничо від способу уживаного в Австрії і форму публікованя зібраного матеріалу, а відтак виставляє головні дані що до домів, помешкань, густоти населеня, вандрівок, чужинців і віку, полу, стану, віроісповіданя, мови і занятя людности. Підносить притім старанність угорської статистики і добре виконане картограмів, але тут і там підчеркує також тенденційність в пояснюваню деяких моментів на користь малярської „нації“.

Статистичні цифри вказують на те, що Угорщина підносить ся культурно, одначе доволі ще помалу. Так було в 1900 р. на Угорщині лише 19·3% домів збудованих з каменя або цегли, а 24·8% хат критих огнетривалим матеріалом, 49·4% хат мало соломяні або тростяні стріхи, а були міста як Hódmező-Vásárhely або Kecskemét, де лише 3% вглядно 9% припадало на муровані доми. А однак се вже невзначий поступ проти 1890 року. Так само поступила трохи Угорщина і в напрямі індустриалізації, одначе все ще не притягала до себе чужинців, а противно тратила багато через еміграцію до Америки.

Що до віроісповіданя і мови представляє Угорщина мененшу ріжнородність, ніж Австрія. Греко-католики творили 9% людности, Українці 2·2% (429.447), Маляри мали лише невзначну більшість (51%) в цілій державі, але в самім королівстві без Кرواتії було їх тільки 45% проти 16% Румунів. Неграмотних найбільше у Українців 86% і Руму-

нів 80%, у греко-католиків 80% і православних 74%, грамотних у Німців 67%, у Малярів 60% і Словаків 50%, у Жидів 70% і протестантів всіляких конфесій 55%—69%.

З. Кузеля.

Richard von Pflügl — Die Bevölkerungsbewegung im Königreich Ungarn in den Jahren 1903 bis 1905 mit Beziehung auf Konfession und Muttersprache (Mit einem retrospektiven Vergleiche mit den Jahren 1900 bis 1902) (Statistische Monatschrift. Берно 1908, XXXIV, стор. 575—581).

Дати вибрані автором в угорських офіційальних публікацій potwierджують далі погляд, який вступав між иншим др. Томашівський, що Українці на Угорщині не зближують ся до кінця і не вимирають, а противно при змаганнях малярської політики і невідрадних економічних обставинах¹⁾ тримають ся сильно і розвивають ся цілком нормально. Остатні зіставлення показують навіть значний зріст Українців, особливо в загальнім прирості і заслугоють на се, щоби про них згадати хоть кількома словами.

На основі статистики в 1900 р. признавало ся до Українців на 100 2·2 (до Малярів 45·4, Словаків 10·5, Німців 11·1, Румунів 14·6, Хорватів 8·7, Сербів 5·5, до инших 2·0). Беручи се число за підставу побачимо, що число женихів-Українців стояло завжди нижше него і виносило в рр. 1900, 1901, 1902 і 1904 2·1, в р. 1905 2·0 а в р. 1903 навіть 1·8.

Число живо-уроджених дітей перейшло за те значно поза пересічне число 2·2, зросло в 1900 р. на 2·4, в 1902 р. на 2·5 а в 1905 р. на 2·6 і лише в 1903 р. спало в порівнянню до попереднього року на 2·4. Українці стоять в того погляду найліпше в усіх угорських народів побіч Словаків (коли приміром Німці і Румуни йдуть до гіршого).

При розсліді рідної мови материй, показує ся, що пересічно число живо-уроджених Українців відповідає числу материй що до національності. Лише рр. 1901 і 1903 викаають менше число материй о 0·01, в чого виходить, що в тих роках уродило ся процентово більше дітей-Українців ніж було материй-Українок, иншими словами, що надвишка дітей походять від материй не-Українок.

Що до смертності дітей не наступило у Українців погіршеня, противно від 1903 р. видно значне поліпшеня із 2·4 (на 100) на 2·3 в 1904, а на 2·2 в 1905 році. В наслідок меншої смертності зросло теж і число природного приросту Українців значно понад пересічну цифру 2·2 і ви-

¹⁾ Гл. Етана про екон. положеня угорських Русивів і найновішу дискусію в угорськїм соїні про „галицьких Хозарів“ в Мараморошні.

носило в 1900 р. 2·6, в 1901 і 1902 2·6, в 1903 2·3, в 1904 2·9, а в 1905 р. навіть 4·3 на 100.

Загалом було на 1000 душ:

		разом	Українців
живоуроджених	1903	36·7	38·7
	1904	37·0	41·7
	1905	35·7	41·8
померших	1903	26·1	27·8
	1904	24·8	25·6
	1905	27·8	26·7
природний приріст	1903	10·6	10·9
	1904	12·2	13·0
	1905	7·9	8·8
	пересічно 1900/01	12·4	14·5

Сї числа показують про те дуже ясно, що приріст Українців більше як нормальний, бо висший понад пересічне число і повинні усунути песимізм що до будучности угорських Українців.

З. Кузеля.

Dr. Othmar Spann — Die Unehelichkeit in Österreich nach Volksstämmen und ihre Entwicklung im letzten Jahrzehnt (Statistische Monatschrift. Берно 1909, т. XXXV, 1909, ст. 120—122).

Автор старає ся виказати цифрами, що число нешлюбних родів залежить не лише від окремого укладу суспільности (напр. від віку, в яким заклучує ся подружя, відносин неамажних і нежонатих що до числа і т. д.) і господарських та соціальних обставин, але також — і то в значнійшій мірі — від племінних привнак і прийятих звичаїв.

Що воно дійсно так, показує найліпше та обставина, що цифри нешлюбних родів повторяють ся у тих самих племен етадо за ряд літ і не змінюють ся процентово навіть у близьких сусідів, що живуть в тих самих економічних обставинах. Так приміром Німці баварського племена (в Чехах) виказують загалом 23·7% нешлюбних родів — а їх сусіди, теж в Чехах, Німці франконського походженя пересічно лише 16·6%. Беручи загалом найбільше число дають Німці (Баварці пересічно за рока 1897—1905 23·7%, Франконці 16·6%, Шваби 5·8%), найменше Італійці 6%, а Славяни стоять по середині, хоч поодинокі племена наближують ся одні до максимума, другі до мінімуму. Найменше нешлюбних родів у Хорватів — 3·9% (се як вже підносили раз був Лілек залежить від їх поглядів на полові зносини) і у Словінців — 8·3%, значно більше у Поляків — 9·9% і Чехів — 10%, а найбільше у Укра-

інців, бо аж 12%. Для нас особливо важні будуть цифри що до Українців і Поляків, тому позволю собі навести їх в цілості:

	1897	1898	1899	1900	1901	1902	1903	1904	1905	Пересічно
Українці	13·7	13·9	12·7	12·3	12·1	11·6	11·0	10·8	10·4	12·0
Поляки	11·1	10·9	10·6	10·4	9·8	9·6	9·0	8·9	8·4	9·9
Пересічно										
в Австрії	14·5	14·4	13·9	13·7	13·5	13·3	12·7	12·8	12·6	13·5

Цифри для нас менше підлібні, однак виказують з кожним роком зворот до ліпшого, з 13·7% на 10·4%. *З. Кузеля.*

Dr. Siegfried Rosenfeld — Die Säuglingssterblichkeit in Österreich (Statistische Monatschrift, Берно 1909, том XXXV, ст. 638—645, 671—710).

Простора студія автора приносить низку результатів, які певно зацікавлять фахових учених і суспільних діячів. Автор віставляє цифри в країв, повітів, міст і народів і видобуває через порівнянє неодну правду, що повинна звернути на себе увагу покликаних чинників. Для нас однак важніші дані, що відносять ся до Українців і тому я подаю дещо важніше.

Смертєльність дітей загалом в Австрії зменшає ся від кількох літ постійно, лиш в Галичині і на Буковині поправа не надто велика. В порівнянє з загальною смертністю лише на Буковині видно зменшенє смертності немовлят, за те — як і усюди в Австрії — зменшила ся смертність дітей в перші місяці життя і то так у дітей правого як і неправого ложа. Між роками 1881 і 1885 умерло в 1 місяці на 100 в Галичині 10·27 (неправ. 9·84), на Буковині 11·05 (неправ. 10·44), між роками 1886 і 1890 в Галичині 9·66 (неправ. 9·62), на Буковині 10·58 (неправ. 9·72), а між роками 1901 і 1905 в Галичині 8·57 (неправ. 8·52), на Буковині 9·91 (неправ. 9·45); пересічно умерло 1881—5 — 9·02 (неправ. 12·13), 1886—1890 — 9·24 (неправ. 12·11), а 1901—1905 — 7·99 (неправ. 10·04) на сто.

Характеристичний для Галичини і Буковини менший процент смертності в 1 місяці життя дітей неправого ложа, ніж в інших австрійських провінціях.

Великі різниці що до смертності заходять між Західною а Східною Галичиною. Західна Галичина представляє ся цифрах в кожного погляду кориснішоє. Коли в Зах. Галичині рідко коли підноситься смертність понад 20 на 100 живоуроджених, то у Східній Галичині забирає вона немовлята майже пів на пів. Для ілюстрації наведу цифри, що відносять ся до Схід. Галичини і відбивають значно від Зах. Галичини:

Політичний повіт	На 100 дітей умерло в 1 році життя		Політичний повіт	На 100 дітей умерло в 1 році життя	
	1890—92	1900—2		1890—92	1900—2
Бібрка	26 1	22 7	Підгайці	25 2	23 6
Богородчани . .	27 7	24 2	Черемисьль . . .	25 7	21 7
Бережани	28 3	22 9	Рава руська . . .	29 2	24 3
Бучач	25 4	22 7	Рогатин	27 4	22 9
Цішанів	30 6	25 6	Рудки	33 0	27 0
Доброміль	26 1	21 3	Самбір	26 4	24 7
Долина	26 3	22 0	Снятин	27 5	26 6
Дрогобич	28 5	23 6	Станіславів . . .	28 2	25 6
Городок	37 1	31 3	Старий Самбір . .	27 4	21 0
Городенка	29 3	28 8	Стрий	25 7	22 0
Ярослав	28 1	22 7	Тернопіль	28 0	21 9
Яворів	35 4	29 8	Товмач	27 5	27 3
Калуш	25 9	22 9	Турка	25 0	22 0
Коломия	29 1	25 3	Заліщики	25 4	22 9
Косів	33 1	28 5	Збараж	26 3	23 4
Львів окол. . . .	33 5	28 7	Жовква	26 0	23 9
Мостиска	29 2	25 5	Жидачів	29 4	23 5
Надвірна	30 0	26 7			

У Східній Галичині нема ані одного повіту, де число смертності було-б низше 20: за те має Зах. Галичина таких повітів около 20. Аж 35 східно-галицьких повітів виказувало в рр. 1890—1892 смертність висше пересічної суми смертності цілої Галичини, т. є 25·1 (вони всі наведені в таблиці); в 1900—2 було таких повітів при пересічній цифрі смертності 22·1 ще 32! У Східній Галичині можна запримітити два більші центри смертності, північний і полудневий. До північного належать повіти Яворів, Городок, Львів околиця і Рудки, до полудневого Товмач, Городенка, Надвірна, Снятин, Косів (і Кіцмань на Буковині). До тих осередків притякають повіти з меншою смертністю, 24 до 27, Цішанів, Рава Руська, Жовква, Мостиска, Самбір, Дрогобич, Жидачів, Рогатин, Підгайці, Станіславів, Богородчани, Коломия (а в Буковині Вижиця і Чернівці околиця).

Все-ж таки за останніх десять літ смертність трохи зменшила ся — в деяких повітах навіть доволі значно прим. в пов. Жидачівськїм, Терембівськїм і Тернопільськїм — і лише один повіт Товмач виказує невеличке збільшенє.

Як се вже й підпис Буяк в своїй Galicy і не грає тут ролі територія, лише національна приналежність. Відчисляючи 4 мішани україн-

сько-польські повіти і укладаючи дальші повіти, так що наперед йдуть ті, які мають менше української людности, а по них чим раз сильніше залюднені Українцями, дістаємо прямо застрашаючий образ. В 3 повітах, де Українців було менше як 50%, виносила смертність людности між роками 1900—1902 22·8%, в 8 повітах в 50—60% Українців 22·0%, в 14 повітах, де Українці творять 60—70% людности 23·2%, в 11 повітах в 70—80% Українців 23·9%, а в чотирох повітах чисто українських (в 80—90% Українців) аж 26·0%.

Коли шукати за причинами сеї сумної появи, то очевидно грає тут найбільшу роль пужда українського селянства. Расові прикмети не мають тут великого впливу; видно се з того, що в порівнянню з Поляками Українці тратять найменше дітей саме в першій році.

На Буковині стоять обставини ще гірше ніж в Галичині. Пересічно умирало між рр. 1890 а 1892 27·1 дітей на 100, в 1900—1902 23·7: українські повіти і тут стоять гірше. Так виносила смертність в черновецькім (з виключенням Чернівців) 27·4 (1890—2) і 25·4 (1900—2), в кіцманськім 30·6 і 26·5, у вижницькім 29·5 і 24·4; в мішаних повітах стан трохи ліпший, в Сереті 27·1 і 22·3, в Сторожинці 24·1 і 22·1.

3. Кузеля.

Forst- und Jagdstatistik für das Jahr 1906 (Statistische Monatschrift. Берно 1908, XXXIV, ст. 173—212).

Не думаючи запускати ся в докладні розсліди поданих цифр і змальовувати стан галицького та буковинського лісництва та ловецтва, обмежу ся на кількох важнійших завітках і виставленнях.

Перше, що випадає враз при порівнюванню чисел для поодиноких коронних країв, се варварське винищуванє лісів і лісових культур в Галичині, а до певної міри і на Буковині. В 1906 році знякло в Галичині 1421·93 гектарів ліса, в того лише около 300 гектарів в Західній Галичині, а решта у Східній. Найбільші цифри дали тут Бібрка 339 ha, Золочів 318·74 ha і Камінка 161·45 ha, найменші зах. галицькі повіти: Хшанів 3·00 ha, Вадовиці 4·00 ha, Ряшів 9·87 ha і східно-галицький повіт Сокаль 7·08 ha.

Супротив так великих убутків ліса, дуже пужденно виглядає цифра 330·86 ha новозалісненого простору. При тім слідна тенденція засаджувати лісом західно-галицькі околиці, а цілком номинати східно-галицькі, де найбільше ліса убуває. Так приміром в бобренцькім і волоківськім повіті не прибуло ані трохи ліса, хоть там зменшило ся ліса на більше як на 650 ha. Так само не прибуло ліса в львівськім, сяніцькім, сокальськім і зборівськім повіті. За те в зах.-галицьких повітах видно старання як найскорше покривати страти і заліснювати навіть там, де в 1906 р.

вічого не убуло, приміром в Білій, Кракові і Живці. В Хшанові убуло ліса 3·00 ha, прибуло 7·00 ha (+ 4 ha), в Домброві убуло 18·45 ha, прибуло 10·79 ha (— 7·66 ha), в Яслі прибуло 14·91 ha, прибуло 14·98 ha (+ 0·07 ha), в Пільзві убуло 57·55 ha, прибуло 38·16 ha (— 19·39 ha), в Ряшові убуло 9·87 ha, прибуло 18·45 ha (+ 8·58 ha), в Стрижові убуло 14·30 ha, прибуло 13·42 ha (— 0·88 ha), в Тарнобжегу убуло 116·75 ha, прибуло 106·54 ha (— 10·21 ha), в Вадовицях убуло 4·00 ha, прибуло 12·00 ha (+ 8 ha) і т. д.

На Буковині убуло ліса 84 ha, прибуло 53 ha.

Сі цифри прямо переражають, коли порівняти їх з цифрами, що відносять ся до інших країв коронних.

Так приміром:

в краю	убуло ліса	прибуло
Дол. Австрії	122 ha	368 ha
Гор. „	177 „	217 „
Зальцбургу	14 „	30 „
Стирії	361 „	489 „
Країні	104 „	360 „
Тиролю і Фор.	142·47 „	178·28 „
Чехах	363 „	1213 „
Моравії	322 „	785 „
Шлезку	60·59 „	210·18 „
Дальнаті	168 „	287 „

Лише в однім Побережю пригадують цифри галицькі відносини (убуло ліса 203·76 ha, прибуло 0).

Великим числом лісових пожарів вибиває ся на перше місце Буковина. В 1906 році було там:

в черновецькім повіті	на	3 гектарах	29 кор. шкоди
„ сучавськім	„	1 гектарі	25 „
„ серетськім	„	7 гектарах	430 „
„ гурагуморськім	„	76 „	1.000 „
„ сторожинецькім	„	12 „	1.200 „
„ вашківськім	„	48 „	4.000 „
„ вижницькім	„	60 „	6.800 „
„ кішолонгськім	„	219 „	20.800 „
„ радовецькім	„	264 „	68.600 „

разом на 680 гектарах 102.884 кор. шкоди

Такого числа не досягнув ані один край коронний, навіть Галлічина виказує лише 60.469 кор. шкоди (хоть що правда стоїть на другім місці). В Галичині найбільші шкоди виказують повіти: чортківський 9.000 кор.,

ряшівський 8.410 кор., яворівський 6.700 кор., старо-самбірський 3.930 кор., надвірнянський 3.495 кор., жидачівський 3.400 кор., березівський 3.100 кор., долинський 2.200 кор., рудецький 1.900 кор., сокальський 1.850 кор., ропчицький 1.855 кор. і хшанівський 1.910 кор.

Дуже сумно представляє ся стан заходів коло піднесення лісової культури.

Так приміром не було в Галичині ані одної лісової шкілки, удержуваної з державних грошей; шкілок з краєвих фондів удержувано вправді 16, але лише на просторі 1.67 га. Найгірше ж виглядають заходи великих галицьких посідачів, бо ті спромогли ся тільки на дві шкілки (в Старім Самборі і Турці) на 0.55 га простору.

Який се сумний стан, легко можна пізнати, коли порівняємо, що приміром Долішна Австрія мала загалом 23 шкілки на ок. 21 га, Сальцбург 20 на 2.33 га, Сирія 16 на 6.41 га, Каринтія 32 на 5.90 га, Побереже 47 на 9.39 га, Тироль з Форальбергом аж 373 на 16.01 га, Чехи 97 на 40 га, Дальмація 43 на 9.74 га, а навіть мала Буковина 7 шкілок на 0.53 га. Очевидно, що і тут розділ шкілок несправедливий, бо на загальне число 20 аж 11 припадає на Західну Галичину.

Особливо прекро вражають позиції на заліснені Галичини і Буковини. І держава і край подають собі тут руки. Держава дала приміром в 1906 р. на сю ціль із 360.451 для Галичини 6.320 кор., для Буковини 191 кор. (!) і 230 kg. насіння. Се хіба чистий сміх! За те дістали: Побереже 110.415 кор., Чехи 77.694 кор., Дальмація 49.100 кор., Тироль 28.563 кор., Країна 24.000 кор., Моравія 22.439 кор., Горішна Австрія 10.855 кор., не вчисляючи в то великої скількості розсади і насіння.

Не ліпше представляє ся також опіка із сторони краєвих властей, які так сильно упоминають ся о право автономії в справах культури. Галицька краєва запомога на заліснені вносила 9.144 кор. із 231.148 суми, виданої усіми коронними країями на ту ціль. З того боку займає Галичина аж п'яте місце по Чехах (74.289 кор.), Моравії (62.575 кор.), Побережю (37.071 кор.) і Тиролю (24.024 кор.).

Одначе найсумніше представляє ся поміч з боку суспільности (головно громад, кас і т. д.). На цілу велику Галичину подарована на ту ціль лише 120.000 розсади, коли приміром в Чехах вібрано на се 17.177 кор., 133.000 штук розсади і 38 kg. насіння, в Дальмації 25.690 кор. і 110 kg. насіння, в Тиролю 11.128 кор. і 56.000 штук розсади, на Побережю 6.744 кор., на Моравії 5.976 кор. і т. д.

Буковинські краєві власти призначили на заліснені 616 кор. і 494.000 штук розсади.

Мисливство в Галичині (і на Буковині) теж сильно занедбане. Хоть край багатий на звірину, не дорівнує число убитих штук навіть

меншим краєм як Долішна і Горішна Австрія, Чехи і Моравія. Загалом убито в Галичині — о скільки урядові числа правдиві — 337.903, на Буковині 21.670 штук, значить доволі мало, коли в Дол. Австрії убито кругло 970.000, в Чехах кругло 2.320.000, а на Моравії 989.000 штук.

Найбільше убито в Галичині кавок і сорок (!) 90.160, зайців 88.347, куропатв 52.307, соколів 16.761, вивірок 15.552, диких гусей 14.277, сарен 9.594, перепелиць 9.465, лисів 9.163 і фазанів 8.410. Між иншим убито також 5 медведів (а 5 на Буковині), 25 вовків (а 20 на Буковині) і 14 рисів (на Буковині 7).

3. *Кувеля.*

Dr. Stanislaus Dnistrjańskij — Umgangssprache und Nationalität. Aus Anlass der Inaugurationsrede Hofrats Professor Bernatzik in Wien: „Ueber nationale Matriken“ (Ukrainische Rundschau 1910, ч. 7/8, ст. 195—207). З нагоди промови проф. Бернатіка в справі заведення національних метрик, щоби усунути спори народностей, обговорює проф. Дністрянський австрійську статистичну термінологію і понятя „розговірна мова“, „родина мова“ і національність і доводить на примірі Українців у Галичині, що „розговірна мова“ не віддає понятя національности.

Konstantine Malytzka — Das ukrainische Privatschulwesen (Ukrainische Rundschau 1909, ч. 3, ст. 114—124). Дуже докладна розвідка про розвій і стан українських приватних шкіл в Галичині.

Zur Nationalitätenstatistik in den galizischen Mittelschulen (Ukrainische Rundschau 1910, ч. 11/12, ст. 291—293). Витяг з праці Ст. Барана, уміщеної в „Нашій Школі“ за 1910 рік.

Aus der Wahlstatistik Galiziens (ibidem 1910, ч. 11/12, ст. 289—291). Переповіджене праці Лозинського і Охримовича, уміщеної в „Студіях з поля суспільних наук і статистики“.

— r — Volkszählungsschwindel (Ukrainische Rundschau 1910, ч. 9/10, ст. 239—242). Обговорено, як препарує ся галицька статистика і длячого число Українців процентово маліє.

Das ruthenische Genossenschaftswesen in Galizien und der Bukowina (Ukrainische Rundschau 1910, ч. 9/10, ст. 255—257). Розвій „Союза ревіційного“ в Галичині і „Селянської Каси“ на Буковині.

Andreas Žuk — Die ukrainischen Kooperativ-Gesellschaften in Galizien (Ukrainische Rundschau 1910, ч. 2, ст. 56—63).

— Die Kooperativgenossenschaften „Ruthenisches Nationalhaus“ in Galizien (ibidem ч. 3/4, ст. 115—118). Розвій і сучасний стан укр. кооперативних товариств і статуту в зорі „Руський Народний Дім“.

Die Entwicklung der ruthenischen Konsumvereine in Galizien (Ukrainische Rundschau 1910, ч. 11/12, ст. 286—287). Коротке справозданє із стану і розвитку „Народної Торговлі“ у Львові.

Dr. Sigismund Gargas — Organisation der Statistik des Aussenhandels Galiziens (Statistische Monatschrift. Herausgegeben von der k. k. Statistischen Zentral-Kommission. N. F. XIV (XXXV). Берно 1909, ст. 770—772). В статі обговорені причини, історія і зміст закона про веденє статистики торговельних посилок до Галичини. Автор пояснює повстанє нової гадки окремих господарських положенєм Галичини і потребою орієнтації „für eine rationelle Wirtschaftspolitik Galiziens zum Gedeihen des Landes und zum Wollе des gesammten Reiches“, закриваючи тими невинними і „патріотичними“ словами головну ціль закона ухваленого соймом на внесене барона Баталії 11 жовтня 1909 р. против опозиції українських засупників. Коли давніші обчислення при помочи залізничних статистик показали ся недокладні і неповні, бо не обіймали усіх доріг, якими входять товари до краю, то після нового проєкту кожний надавець, зглядно відборець має виповнити подрібну статистичну декларацію, і через статистика виїде докладно та дасть багато матеріалу, який має окрема комісія стало видавати.

Dr. Kasimir Ladislaus Kumaniecki — Die galizische Saisonsauswanderung im Lichte ausländischer Arbeitsverträge (Statistische Monatschrift 1909, т. XXXV, ст. 521—567). Автор віставляє цікавий матеріал про заробкову еміграцію до Німеччини, Данії і Швеції на підставі статистичних висказів і самих контрактів. Так віставлено тут дані про платню, харч, час роботи, контрактів застереження і т. д. хліборобських і фабричних робітників, а на кінці оголошено вірці контрактів.

Dr. Karl Ritter von Englisch — Beitrag zur Kenntnis der Gutsgebiete Galiziens (Statistische Monatschrift, Берно 1908, т. XXXIV, ст. 525—563). На підставі знаної вже літератури зібрав автор найголовніші дані про розвій і стан двірських обшарів, причім сягає в минувшину і до часів перед окупацією Галичини та перед внесенєм панщини, щоби пояснити їх устрій і деякі їх права.

Dr. Wilhelm Bertsch — Landwirtschaftliche Bilder aus Galizien (Österreichische Rundschau, 1910, XXII, ст. 142—146). На підставі обсервацій автора Галичина могла-б бути справдішнюю

скарбницею Австрії, як би не була занедбана. Щоби піднести занедбане рілляництво, треба би плянової акції на більшу скалю. Людність вправді недовірчива, але дасть наклонити ся до доброго діла. Автор представляє стан сучасної великої, середньої і малої земельної посідости і наводить кілька прикладів для близшої характеристики (східно) галицького селянства.

Woeijkof A. — Le groupement de la population rurale en Russie (Annales de Géographie. Paris 1909, XVIII, ст. 13—23 і мапа). Це переклад статі: Людність селеній Европейской Россіи и Западной Сибири (Извѣстія Император. Русскаго Географическаго Общества 1909, т. XLV, ст. 29—78).

Prof. Dr. W. v. Swjatlowski — Der Grundbesitzwechsel in Russland (1861—1901). Липськ, Дункер і Гумблют, 1909, ст. VIII+128, 8° [3 м.]. Книжка містить переклад звісної московської книжки, що дожила за два роки двох видань і рижить ся від московського виданя тим, що доповнено в ній літературу і дати аж до 1909 р.

R. Claus — Die Streikbewegung in Russland während des Jahres 1905 nach der amtlichen Statistik (Jahrbücher für Nationalökonomie, 1908, III Folge, т. XXXVI, ст. 376—383). Загальні цифри виняті в урядовій статистики міністерства торговлі і промислу, що виїшла друком в 1908 р.

Dr. K. Nötzel — Arbeiterstreiks in Russland (Zeitschrift für Sozialwissenschaft. 1910, N. F. I, ст. 407—409). Обговоренє даних справоздапая фабричного ревізора В. Варзара за роки 1906—1908.

A. Witte — Die Gewerkschaftsbewegung in Russland (Volkswirtschaftliche Abhandlungen der Badischen Hochschulen, т. X, 3 додаток). Карльсрує 1909, ст. 83, м. 2. Історія фахових організацій, їх розвій від 1905 року, теперішній незавидний стан і заходи правительства та роботодавців. Отсе зміст книжки, що писана прихильно для стремління організованих робітників і тому стрінула ся в деяких кругах (приміром в реценії проф. Wittschewsk'ого в Zeitschrift für Sozialwissenschaft 1910, XIII, ст. 543) в вакидом односторонности.

Dr. Arnold Wadler — Die politischen Verbrecher in Russland (Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft. Берлін 1909, XXIX, ст. 33—73). Цікава розвідка написана головню на основі праць московських учених Тарповского, Анучина, Максимова і інших, а передовсім на підставі статистичних цифр і віставлень, опублікованих Тарповским.

Otto Auhagen — Die Zukunft der russischen Landwirtschaft (Nach einem Vortrage) (Zeitschrift für Sozialwissenschaften, X, 1907, ст. 65+661, 763—776). Автор дає огляд дотеперішнього розвитку хліборобського стану в Росії, представляє стан чорнозему на цілій просторі держави і його видатність в поодиноких провінціях та констатує, що Україна найбільше видає вбожа і є житницею російської держави. Далі малює автор лихий стан сучасного хліборобства, вубожінє народу, брак землі, задовженє, ліцитації і т. д. і погляди на т. зв. питанє „землі“, а потім представляє реформи правительства і робить залежним їх успіх від всіляких моментів, між иншим від терпеливостя селян, запасу грошей у правительства і від людей здатних до тої роботи.

Rudolf Martin — Die augenblickliche Finanzlage Russlands (Zeitschrift für Sozialwissenschaften, X, 1907, ст. 101—104). Так як і в инших своїх писаннях і тут промовляє автор за тим, що лише державне банкрутство може уратувати Росію від упадку і вдобути її із великих довгів.

Chasles, Pierre — Le parlement russe, son organisation, ses rapports avec l'Empereur. Avec une préface de Armebele Leroy-Beaulieu. Париж, A. Rousseau, 1910, ст. XV+218. По вступі про розвиток форм правління і історії конституційних змагань російської суспільности, обговорює автор понятє, організацію і склад нинішньої конституції в Росії.

Richard v. Pflügl — Die Geburten und Sterbefälle in den grösseren Städten und Gemeinden Österreichs in den Jahren 1904, 1905, 1906 und 1907 (Statistische Monatschrift 1909, XXXV, ст. 16—61, 75—120). Дуже богата стаття, в якій углядено в галицьких міст Львів, Броди, Дрогобич, Ярослав, Коломия, Перемишль, Самбір, Станіславів, Стрий, Тернопіль, Краків, Підгірє, Рясів, Новий Санч, Тарнів, з буковинських Чернівці. Цікаві тут м. и. віставленя причини смерти на підставі цифр з років 1896 до 1897. Поділу що до народностей не переведено.

Dr. G. v. Gerl — Zur Fischereistatistik Österreichs (Statistische Monatschrift, 1908, т. XXXIV, ст. 490—519). Обговорюючи стан риболовлі в поодиноких краях австрійської держави, спинює ся Герль і над рибною господаркою Галичини та Буковини та підносить що до першої повне занедбанє і крайню неумілість. Нарікає також на брак відповідий або на недостаточні поясненя, що вказують на недостачу інтересу в справі особливо важній для краю богатого ріками і ставами.

Die evangelischen Gemeinden Galiziens im Jahre 1910 (Evangelisches Gemeindeblatt für Galizien und die Bukowina. Станіславів 1911, ч. 1, ст. 6—8). — Die evangelischen Gemeinden der Bukowina im Jahre 1910 (Ibidem, ст. 8). В обох статтях представлені заходи німецьких евангеліків в галицьких і суковинських колоніях над культурним і релігійним піднесенєм німецьких колоністів. Особливий інтерес мають для нас звістки про шкільництво і внутрішній розвиток німецьких колоній. При тій нагоді варта звернути увагу, що і инші статі приносять для нас пераз цікаві звістки (передовсім в дописях в колоній).

Dr. Josef Stark — Das Deutschtum in der Bukowina nach dem heutigen Stande (Deutsche Erde 1909, VIII, ст. 105—106). Короткі статистичні дані про Німців на Буковині і про їх становище серед инших народів. Автор числять кругло 76 тисяч Німців.

Franz Isaak — Die Molotschnaer Mennoniten. Ein Beitrag zur Geschichte derselben. Aus Akten älterer und neuerer Zeit wie auch auf Grund eigener Erlebnisse und Erfahrungen dargestellt. Halbstadt, Braun, 1908, 8°, ст. 354. Велика збірка всіляких актів, що характеризують внутрішнє житє Менонітів таврійської губ. При кінці таблиця, в якій зіставлено події за останні 100 літ. Критика привитала книжку не зовсім прихильно (гл. Deutsche Erde 1909, VIII, 188—189) в огляду на лихе використанє матеріалу.

Konrad Keller — Die Beresaner deutschen Kolonien in Südrussland zu ihrem hundertjährigen Jubiläum 1809/10—1909/10 (Deutsche Erde 1909, VIII, ст. 206—212). По короткім вступі, в якім між иншим дістав ся козакам епітет „flüchtige Verbrecher“, описує автор німецькі колонії в Ляндау (2457 душ, між тм війт і 50 парубків Москалів), Сульц (1915 душ), Карльсрує (1875 душ), Шнаєр (Speier 2488 душ), Катаріненталь (1581 душ), Йоганнсталь (1620 душ) і Ватерльоо (900 душ). Важні в статі історичні замітки і статистичні дані.

Konrad Keller — Die Kutschurganer deutschen Kolonien in Südrussland zum hundertjährigen Jubiläum ihres Bestehens (Deutsche Erde 1908, VII, ст. 213—217). Головно статистичні дані про отєї німецькі колонії поблизу Дністра 40—60 верстов від Одеси, zaloжені в 1808 році: Сельц (2966 душ), Кандель (2522 душ), Штраєбург (2178 душ), Бадел (1814 душ), Мангайм (1777 душ) і Ельзас (1952 душ).

Dr. Hans Pokorny — Die Deutschen an der Wolga (Deutsche Erde, 1908, VII, ст. 138—142). Деякі звістки про розвиток і сучасний стан німецької колонізації над Волгою. При тім згадує ся тут дві новіші праці Г. Бауера: Geschichte der deutschen Ansiedler an der Wolga (Саратів) і А. Faure: Das Deutschtum in Südrussland und an der Wolga (Монахів).

А. Faure — Beiträge zur Geschichte der Deutschen in Russland (Deutsche Erde, 1909, VIII, ст. 53—56). З нагоди книжки Дальтона Beiträge zur Geschichte der evangelischen Kirche in Russland, Bd. IV, 1905, подає автор звістки про старші німецькі колонії на Україні і над Волгою.

Friedrich v. Keussler — Die deutschen Vereine in Russland (Deutsche Erde, 1908, VII, ст. 188—189). Від часу заведення конституції Росії почали Німці засновувати т. зв. німецькі товариства задля ширення просвіти і опіки над німецькими школами. Автор наводить 16 таких товариств, між ними: Südrussischer Bildungsverein in Odessa, Südrussischer deutscher Verein in Odessa, Südwestlicher dt. Verein in Kijew (з філією в Луцьку, голова проф. Кнауер), далі товариства в Александрівську (в губ. Катеринославській), в Тифлісі в філію в Катеринославі і Таврійській губ. Деякі з них обертають навіть великими грошми (прим. 160.000 рублів річно). З. К.

Видання й статі, ширше обговорені в с'їм томі:

Наукова хроніка.

С. Томашівський — Етнографічна карта Угорської Русь, 1910.

Історія політична і культурна.

Н. Kutschera — Die Chasaren, 1910.

С. Шестаковъ — Очерки по истории Херсонеса въ VI—X вѣкахъ по Р. Хр., 1908.

Petrovay G. — Oklevelek Máramaros vármegye történetéhez, 1909.

L. Finkel — Elekcsa Zygmunt I, 1910.

Акты издаваемые виленскою комиссією для разбора древнихъ актовъ, XXXIV, 1909.

В. Барвинскій — Изъ истории козачества лѣвобережной Украины, 1910.

W. Fedorowicz, 1809, Campagne de Pologne, 1911.

М о в а.

А. Соболевскій — Лингвистическія и археологическія наблюденія, 1910.

N. Forbes — The Position of the Slavonic Languages at the present day, 1910.

J. Melich — Die Herkunft der Slavischen Lehnwörter der ungarischen Sprache, 1910.

V. Jagić — Über den Dialekt der Kleinrussen in Bačka und Banat Ungarns, 1910.

А. Марковъ — Данныя по говору Старолубскаго уѣзда, Черниговской губерніи, 1910.

Е. Булде — Основы синтаксиса русскаго языка, 1910.

Бібліографія, бібліотеки.

В. Бенешевичъ — Обзоръ трудовъ по славяновѣдѣнію 1908—1910, 1909—1910.

Е. Арцимовичъ — Указатель книгъ по исторіи и общественнымъ вопросамъ, 1909.

Б. Соллогубъ — Указатель лучшихъ, по отзывамъ печати, учебниковъ, наглядныхъ учебныхъ пособій и методическихъ руководствъ на русскомъ и украинскомъ языкахъ, 1909.

Die Bibliotheken im Verwaltungsjahr 1908—9, 1910.

Österreichische Bibliographie des Bibliothekswesens 1909—1910, 1910.

Отчетъ о дѣятельности Библиотеки Императорской Академіи Наукъ за 1910 годъ, 1911.

Житє суспільне і економічне.

W. Hecke — Die ungarische Volkszählung vom 31 Dezember 1900, 1910.

R. Pflügl — Die Bevölkerungsbewegung im Königreich Ungarn in den Jahren 1903 bis 1905 mit Beziehung auf Konfession u. Muttersprache, 1908.

O. Spann — Die Unehelichkeit in Österreich nach Volksstämmen und ihre Entwicklung im letzten Jahrzent, 1909.

S. Rosenfeld — Die Säuglingssterblichkeit in Österreich, 1909. Forst- und Jagdstatistik für das Jahr 1906, 1908.

C. Die mathematisch-naturwissenschaftlich-medizinische Sektion publizierte bis jetzt 16 Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk).

D. Die Archaeographische Kommission publizierte bis jetzt folgende Werke:

1. Quellen zur Geschichte der Ukraine.
 - Bd. I: M. Hruševskýj, Lustrationen der königlichen Domänen in den Bezirken von Halyč und Peremyšl vom J. 1565—66 4 Kr.
 - Bd. II: M. Hruševskýj, Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirken von Peremyšl und Sanok im J. 1565 4 Kr.
 - Ad. III: M. Hruševskýj, Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirken von Cholm, Bels und Lemberg im J. 1564—5 5 Kr.
 - Bd. IV V: St. Tomašivskýj, Galizische Akten und Annalen aus den J. 1648—1649 a 4 Kr.
 - Bd. VI: St. Tomašivskýj, Galizischen Chroniken 1648—1657 6 Kr.
 - Bd. VII: M. Hruševskýj, Lustrationen vom J. 1570 4 Kr.
 - Bd. VIII: Iv. Krypjakovyč, Akten zur Geschichte der ukr. Kosaken 1513—1630 4 Kr.
 - Bd. XII: Dr. M. Korduba, Akten zur Geschichte der ukr. Kosaken 1648—1657 5 Kr.
 - Bd. XXII: Journal von J. Markovyč 4 Kr.
2. Denkmäler der ukrainischen Sprache und Literatur. Bd. I—VII. 3. Kotljarevskýj, Die travestierte Aeneis, Abdruck der ersten Ausgabe vom J. 1798 3 Kr.
4. Akten-Sammlung zur Geschichte der sozial-politischen und ökonomischen Verhältnisse der West-Ukraine, 5. Ševčenko, Kobzarj, Facsimile der ersten Ausgabe vom 1840 150 Kr.

E. Statistische Kommission publiziert:

1. Studien aus dem Gebiete der Sozialwissenschaften und der Statistik, bis jetzt 3 Bde a 3 Kr.

F. Juridische Kommission publiziert bis jetzt:

1. Juridische Zeitschrift, bis jetzt 10 Bde a 2 Kr.
2. Juridische und ökonomische Zeitschrift, bis jetzt 10 Bde a 3 Kr.
3. Juridische Bibliothek, bis jetzt 4 Bde a 2 u. 3 Kr.

G. Die Ethnographische Kommission publiziert:

1. Ethnographische Sammlungen (Etnografičnyj Zbirnyk; bis jetzt erschienen 35 Bände.
2. Materialien zur ukrainischen Ethnologie; bis jetzt erschienen 15 Bände.

H. Bibliographische Kommission publiziert:

Beiträge zur ukrainischen Bibliographie, bis jetzt 3 Bde 6 Kr.

Chronik der Gesellschaft, enthält Berichte über die Tätigkeit der Gesellschaft, Sektionen und Kommissionen derselben, erscheint 4 Mal im Jahre. Bis jetzt erschienen N. 1—56 ukrainisch und deutsch. Diese und andere Publikationen der Gesellschaft sind in der Buchhandlung der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg, Ringplatz, Nr. 10 vorrätig.

Publications

der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg

Czarnecki-Gasse 26.

Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften, redigiert von Prof. Michael Hruševskýj, bis jetzt erschienen Bde I—LXXV (Geschichte, Archäologie, Ethnographie, Sprache und Literaturgeschichte, besonders der Ukraine). Preis: Bde I—XX kosten 48 Kronen, jeder weitere Bd. (auch separat käuflich) 3 Kr., Bd. XXIII—XXIV (Doppelband) 5 Kr., Bd. XXXI—II u. XXXV—VI (Doppelbände) 6 Kr.

Publications der Sectionen und Commissionen der Ševčenko Gesellschaft:

A. Die historisch-philosophische Section publiziert bis jetzt:

1. Erste Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk istorično-filozofičnoj sekcyi) B. I—IV u. V—IX enth. eine Geschichte der Ukraine von Prof. M. Hruševskýj (I. Theil bis Anfang des XI Jahrh., II — bis Mitte des XII Jahrh., III—IV bis zum J. 1340, VI—VII bis zum J. 1569, VIII—IX Verfassung und soziale Verhältnisse im XIV—XVII Jhrh. Preis I, II u. V B. à 4 Kr., III u. IV B. 5 Kr., VI u. VII B. 4-50, VIII u. IX B. 4-50. Bd. V. enthält Materialien zur Kulturgeschichte Galiziens im XVIII—XIX Jahrh. Preis 2 Kr.
2. Historische Bibliothek, bis jetzt erschienen B. I—XXIV.
3. Ukrainisch-ruthenisches Archiv I Band: Die Handschriften des Museums des Narodnyj Dom in Lemberg — 3 Kr. II Band: Materialien zur Geschichte des Bauerntums und der Oekonomie Galiziens im XVIII—XIX Jhd. — 4 Kr.
4. Juridische Zeitschrift, bis jetzt X Bde, à 2 Kr.
5. Juridische und ökonomische Zeitschrift, bis jetzt IX Bde à 3 Kr.
6. Juridische Bibliothek, bis jetzt III B. à 2 u. 3 Kr.

B. Die philologische Section publiziert bis jetzt 9 Bde ihrer Beiträge (Zbirnyk filologičnoj sekcyi), enthaltend: Bd. I. und IV. eine Biographie des ukrainischen Dichters Taras Ševčenko, von A. Koniskyj, Preis à 3 Kr. Bd. II, u. III. Abhandlungen aus dem Gebiete der ukrainischen Volkskunde und Literatur, von Michael Dragomanov (erster Theil). Preis à 4 Kr. Bd. V. Die Mundart der Lemken, von I. Verchratskyj, 6 Kr. B. VI. Abhandlungen aus dem Gebiete der ukrainischen Volkskunde von M. Dykariv. Preis 4 Kr. Bd. VII. Abhandlungen aus der ukrainischen Volkskunde und Literatur von Michael Dragomanov (Zweiter Theil). Preis 5 Kr. Bd. VIII—IX, Die Korrespondenz d. J. Holowačkyj, Preis 7 Kr.

Ukrainische Bibliothek, Bd. I—III. Sämtliche Werke von J. v. Fed'kovyč, Bd. I. Gedichte, Preis 6 Kr., B. II. Erzählungen, Preis 4 Kr., Bd. III. Dramatische Werke 1A Theil, Preis 3 Kr., 2 Theil, Preis 3 Kr.

C. Die mathematisch-naturwissenschaftlich-medizinische Section publiziert bis jetzt 11 Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk). Die beiden ersten Bände kosten à 3 Kr., Bd. III—VIII erschienen jeder in zwei Abtheilungen, jede unter einer besonderen Redaction; die mathematisch-naturwissenschaftliche red. von Iv. Verchratskyj und Vlad. Levickyj, die medizinische red. von Dr. E. Ozarkevyc. Preis jeder Abtheilung 2 Kr. Bände IX—XI à 5 Kr.

D. Die Archaeographische Commission publiziert bis jetzt folgende Werke:

1. Quellen zur Geschichte der Ukraine, Bd. I (Lustrationen der königlichen Domänen in den Bezirken Halyč und Peremyšl vom J. 1565—66); Bd. II (Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirken von Peremyšl und Sanok im J. 1565); Bd. III (Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirken von Cholm, Belz und Lemberg im J. 1564—5); Bd. IV u. V (Galizische Akten aus den J. 1648—1659). Bd. VII (Lustration vom J. 1570). Jeder Bd. kostet 4 Kronen, III Bd. 5 Kr.
2. Denkmäler der ukrainischen Sprache und Literatur. Bd. I. Alttestamentliche Apokryphen; Bd. II. Neutestamentliche Apokryphen A. Evan-

gelenkreis. Bd. III. B. Apokryphe Apostelgeschichten. Bd. IV, Eschatologische Apokryphen, IV. B. V, Denkmäler der religiösen Polemik aus dem XVI—XVII Jh. Bdt. I u. V. Preis 4 Kr., Bd. II u. III à 5 Kronen.

3. Kotljarevskij, Die travestierte Aeneis, Abdruck der ersten Ausgabe vom J. 1798, Preis 60 Heller.

E. Die Ethnographische Commission publiziert:

1. Das Ethnographische Sammelwerk (Etnografičnyj Zbirnyk); bis jetzt erschienen 19 Bände. Preis Bd. I—IV u. VII—X u. XII—XII' à 3 Kronen, Bd. V—VI u. XVII à 4 Kr. Bd. XVI u. XXI à 6 Kr. Bd. XV XVIII à 3 Kr.

2. Materialien zur ukrainischen Ethnologie, Bd. I, Preis 4 Kr. (Enthält Abhandlungen über neueste archäologische Funde, über die Lebens- und Arbeitsweise der ukr. Fischer in der Dobruđa, der galizischen Bauern usw., sowie auch eine Abhandlung über die farbigen Ostereier, ihre Herstellung und Ornamentik, mit 13 chromolithographischen Tafeln und zahlreichen Illustrationen im Text). Bd. II, 4 Kr. Die Huzulen, Land, Leute, Lebensweise, Industrie, Sitte und Brauch, religiöse Vorstellungen usw., mit über 300 Illustrationen, Bd. III, 4 Kr. (Neue archäologische Funde, Volkskalender, Aus der galiz. Volksindustrie, Hochzeitslieder und Gebräuche a. d. Gouv. Černyhiv, Land Corporationen der Dorfjugend in der Ukraine, Bd. IV, 4 Kr. Die Huzulen (zweiter Theil), Bd. V, 6 Kr. Die Huzulen (dritter Theil). Bd. VII. Die Huzulen (vierter Theil) 6 Kr. Bd. VIII. Das Kind in der ukr. Volkskunde, 4 Kr.

Chronik der Gesellschaft, enthält die Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft, Sectionen und Commissionen derselben, erscheint 4 Mal im Jahre. Bis jetzt erschienen N. 1—28 ukrainisch und deutsch.

Diese und andere Publikationen der Gesellschaft sind in der Buchhandlung der Ščvčenko-Gesellschaft in Lemberg, Theaterstr. 1, vorrätig.

НБ ННУС

249161